

55985

2007 JÚN 13.

2003/3

HONISMERET

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXI. évfolyam • 3. szám
2003. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális
Alapprogram,
valamint az

Oktatási
Minisztérium

támogatásával évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Barta Zsolt orientalista, Budapest
Beke György író, Budapest
Bene János múzeumi osztályvezető,
Nyíregyháza
Bogdán Lajos népművelő, Szeged
Gánóczy Zoltánné tanár, Mezőkövesd
Gedai István dr. nyugalmazott múzeumigazgató,
Budapest
Gerendás Lajos tudományos kutató, Balatonfüzfő
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Henzsel Ágota főlevéltáros, Nyíregyháza
Huszár János ny. vezető szakfelügyelő, Pápa
Jánosi Zoltán főiskolai tanár, Nyíregyháza
ifj. Kerecsényi Zoltán helytörténész, Pápa
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kolta László dr. c. egyetemi docens, Bonyhád
Kovalcsik András ny. tanár, Balassagyarmat
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Lakatos Sarolta dr. történész, főmuzeológus,
Nyíregyháza
L. Tóth László nyugdíjas, Nyíregyháza
Magyar András professzor, Kolozsvár
Mód László néprajzkutató, Szentes
Molnár Zoltán tanár, Balkány
Móser Zoltán fotóművész, Bicske
Nagy Molnár Miklós dr. múzeumigazgató,
Karcag
Néző István könyvtáros, Kisvárdá
Pap János tanár, Mezőkövesd
Pusztai Zsolt muzeológus, Szolnok
Reszler Gábor főiskolai tanár, Nyíregyháza
Romhányi András népművelő, Budapest
Sipos Csaba dr. tud. főmunkatárs, Kaposvár
Szabó Sarolta dr. etnográfus, Nyíregyháza
Szénássy Zoltán dr. történész, Révkomárom
Tóth Béla dr. főigazgató-helyettes, Budapest
Tóth Sándor ezredes, helytörténész, Nyíregyháza
Ulrich Attila történész, Nyíregyháza
Vattai Anikó múzeumpedagógus, Nyíregyháza
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón a nyíregyházi városháza
(Bakos György felvétele), a hátsón a csarodai
református templom (Hapák József felvétele) látható.

TARTALOM

Pro Patria et Libertate

Benda Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc és a helytörténeti kutatások.....	3
A Rákóczi-szabadságharc okai és kibontakozásának körülményei Erdélyben (Magyari András).....	8
Rákóczi fejedelem nyomdokain (Beke György)	14
Kurucvilág Komárom megyében (Dr. Szénássy Zoltán).....	23

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Kisvárdai. Néző István helytörténetessel beszélget Zala Simon Tibor.....	31
--	----

ÉVFORDULÓK

Ligeti Lajos emlékezete (Kovalcsik András).....	37
Váraliyay Gyula és a korabeli Mezőkövesd (Pap János).....	39
Százötven éve hunyt el Kis Bálint, szentesi református lelkész (Mód László).....	43

ISKOLA ÉS HONISMERET

Végh József: Nyelvjárásaink tanulmányozása és a néprajzi gyűjtők.....	44
Az általános iskolák feladata a hagyományápolásban (Gánóczy Zoltánné).....	48
Honismereti táborkok a balkányi Szabolcs Vezér Általános Iskola és Diákotthonban (Molnár Zoltán).....	50
Diák honismereti tanfolyam Pápán (Huszár János).....	53
Emlékeim a „Szűkebb pátriánk”-ról (ifj. Kerecsényi Zoltán).....	55

TERMÉS

Az újfelhértói aranykincs (Ulrich Attila).....	57
Barangolások Nyíregyháza környékén (Vattai Anikó).....	63
A nyíregyházi bokortanyák (Henzsel Ágota).....	67
Krúdy Gyula családi irodalmi indíttatása (Tóth Sándor).....	70
A kisvárdai zsidóság története (Néző István).....	80
Bevándorlás Északkelet-Magyarországra a XX. század utolsó harmadában (Reszler Gábor).....	83

HAGYOMÁNY

A magyarországi tatárjárás legendáriuma (Barta Zsolt).....	88
Céhes iparosok Nyíregyházán (Szabó Sarolta).....	95
A Kralovánszkyak emléktáblája (Bene János).....	99
A tízéves Kállay Gyűjtemény (Dr. Lakatos Sarolta).....	102
„Egy földön, egy hazában” A magyesszékhelyen kívüli irodalomkutatás és hagyományápolás Szabolcs-Szatmár-Beregben (Jánosi Zoltán).....	106
„Tégy!” A honismereti akadémiák kezdeteiről (L. Tóth László).....	110
Pro Patria... Rákóczi-emléktúrák.....	112

KILÁTÓ

Szent Iván-nap Finnországban (Vecsernyés Ildikó).....	113
---	-----

EMLÉKHELYEK

Borsi (<i>Romhányi András</i>)	114
Multimédia barangolás várak és kastélyok között (<i>Kováts Dániel</i>)	115

KRÓNIKA

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület (<i>Nagy Molnár Miklós</i>)	117
Húszéves a bonyhádi Honismereti Kör (<i>Kolta László</i>)	120
Emléktáblát kapott szülővárosában dr. Csongor Győző (<i>Bogdán Lajos</i>)	121
Öt éves a hajdúböszörményi népzenei együttes (<i>Dr. Varga Gábor</i>)	122

PÁLYÁZAT

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 2003–2004. évi Országos Helytörténeti Pályázata	123
---	-----

KÖNYVESPOLC

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle (<i>Halász Péter</i>)	125
Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	126
A „Fiumei úti temető” és a „Farkasréti temető”	129
„Mellyet még a régi atyáink is birtanak...” Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1808–1809. (<i>Gazdag István</i>)	129
Ezer szállal (<i>Róbert Péter</i>)	130

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	131
A Magyar Országos Levéltár kiadványainak kedvezményes árusítása	136

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé válik, ha a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flop) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldnek, azokat JPG-formában mentse.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Magyarok Háza (Bp. V., Semmelweis u. 1–3.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

Pro Patria et Libertate

(1703–2003)

Benda Kálmán:

A Rákóczi-szabadságharc és a helytörténeti kutatások*

Vitaindító előadásom gyakorlati célt kíván szolgálni. Azt fogom vizsgálni, melyek a Rákóczi-szabadságharc történetének azok a még nem, vagy csak részben tisztázott legfontosabb kérdései, amelyeknek megválaszolását elsősorban a szűkebb területre korlátozott konkrét helytörténeti kutatásoktól várhatjuk. Előjáróban mégis hadd szóljak a helytörténeti kutatások általános céljairól. Történetileg nézve a kérdést: mit várt az országos történetírás a múltban és mit vár ma a helytörténeti vizsgálatoktól. Mennyiben és miben változott a helytörténeti kutatás tárgya és célja.

1. 1872-ben jelent meg a Magyar Történelmi Társulat első állásfoglalása a megyei és községi helytörténeti vizsgálatok tárgyában, „helytörténeti íróink figyelmébe ajánlva”.¹ A tíz pontba szedett javaslat elsősorban szempontokat ad, de módszertani utasításokat is tartalmaz. Legnagyobb súllyal a „kültörténet” vizsgálatát szorgalmazta: részletesen ismertetendők a megyében lezajlott háborúk, ütközetek, országgyűlések, uralkodói látogatások és más politikai események. A „belső történet” a közigazgatás működését helyezte előtérbe, mondván, hogy a mű térjen ki a megyei vagy városi gyűlések lefolyására, részletesen ismertesse az adókat, s közölje a főbb megyei, városi vagy községi tisztviselők névsorát. Ezután következzenek az egyházi és vallási állapotok leírása, a legfontosabb persze itt is a főbb méltóságok névsorának közreadása. A közművelődési részben fel kell sorolni „a közélet kitűnőseit”, a nevezetesebb épületeket, a régészeti emlékeket, de szólni kell az iskolákról, egyletekről, a közjóléti intézményekről, sőt a bűnügyről is. Végül sor kerül a gazdaság, kereskedelem és ipar, majd külön zárófejezetben a birtokos családok felsorolására és történetére.

Húsz évvel ezután készült a neves gazdaságtörténész, *Tagányi Károly* javaslata.² Tagányi szerint az 1872-es terv alap gondolata hibás, mert lexikont akar adni a terület története helyett. Javaslata szerint a helytörténeti kutatások súlypontját a megyéről a községek történetére kell áthelyezni, s a lényeg az, hogy a monográfia az illető település vagy települések legszorosabb értelemben vett saját történetét adja. A politikai események helyett az elbeszélés központjában a birtokos családok történetét kell rakni, hiszen – mondja – „a községek története tényleg ügysem egyéb, mint annak a története, hogy ment át ez vagy az a birtok vagy birtokrész egyik család vagy családtag kezéből a másikba”. A községek parasztságának, illetve Tagányi kifejezésével élve: „a birtokos földesurak alattvalóinak” történetére vonatkozó adatokat az alábbi sorrendben ajánlja csoportosítani: 1. nemzetiségi, 2. vallási megoszlás, 3. a lakosság száma és 4. jobbágyi állapotának leírása. De – ahogy írja – „itt természetesen valami összefüggő fejtegetésről szó sem lehet, hanem csak egyes amúgy is igen gyéren található adattöredékek összeállításáról”.

1924-ben jelent meg *Mályusz Elemér* átfogó tanulmánya a helytörténeti kutatás feladatáról.³ Mályusz elsősorban a gazdaság és társadalomtörténeti szempontok érvényesítését hangsú-

* Elhangzott 1973-ban Nyíregyházán, az I. Honismereti Akadémián (Szerk.)

¹ *Pesty Frigyes–Frank Vilmos*: A vármegyék történeti monográphiájának tervrajza. (A Magyar Történelmi Társulat által elfogadva és helytörténetíróink figyelmébe ajánlva.) Századok 1872. 413–416. old.

² *Tagányi Károly*: Vélemény a megyei monográphiák tervrajza ügyében. Századok 1894. 364–371. old.

³ *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok 1923–1924. 538–566. old.

lyozta. A helytörténeti kutatás fő célja „az anyagai állapot feltüntetése”, másként szólva „a lakosság számának növekedése, a népmozgalom és annak a területnek a változása, amelyben a népesség munkájából megélt”. Szólni kell a lakosság eredetéről, számának koronkénti változásáról, a bevándorlásról és elvándorlásról, de ugyanígy a föld arcáról és tagozódásáról, a jobbágytelkek és a zsellérföldek nagyságáról, valamint a gazdálkodás technikájáról is. A paraszti életforma változásaira nem érdemes különösebb figyelmet szentelni. Nem érdemes, mivel jobbágyságunk nem játszott aktív szerepet a magyar nemzet fejlődésében „hiszen leszármazottja, a mai földművesosztály még a kiegyezés utáni liberális korszakban is annyira élettelelen, mozdulatlan volt, hogy a parlamentben egy-két képviselője akadt csak legfőbbje. Alaptalan volna föltennünk, hogy múltjának megismerése – ami a magyar történeti materialisták egyik legnagyobb tévedése – átfomálhatná történelmünkön eddig kialakított felfogásunkat”. Annál fontosabb viszont „a nagyszámú köznemesség vizsgálata, amely évszázadokon keresztül egyedül volt abban a helyzetben, hogy valamit tehessen is”. Ezért tartja szükségesnek Mályusz a vármegyei élet megismerését, s többek között ilyen kérdések megvizsgálását: „Hogyan erősödik meg Mária Terézia korában az ősi magyar alkotmány betűszertini imádat, hogyan veszíti el eddigi rugalmasságát, miként alakul ki vagy talán fejlődik vissza a haladás iránti érzék”. De szükséges a nemesség vagyoni, anyagi helyzetének megismerése is, mivel a szellemi élet az eszmék terjedésének útja anyagi érdekektől éppen nem volt független. Az ilyen értelemben végzett – lehetőleg a történelmi tájak egészét vizsgáló – helytörténeti kutatások „közönséget fognak nevelni, s abban a maradiság és szalmatűz két véglete között józan konzervativizmust ébresztenek fel”.

Talán nem is kell mondanunk, hogy ma egészen másban látjuk a helytörténeti kutatások lényegét és értelmét. Nem is csak arról van szó, hogy másként vélekedünk a nemesség történelmi szerepéről, hanem arról, hogy korunk emberét elsősorban az érdekli, amit az említett három tanulmány mindegyike mellőzhetőnek vélt: hogyan alakult a nép, mindenekelőtt a parasztság élete a történelem folyamán. Ugyanis ellentétben a korábbi szemlélettel, ma már tudjuk, hogy bár a politikai tevékenység, az ország sorsának irányítása az uraikodó osztály kezében volt, a hosszú távú történeti fejlődés hordozói az évszázadok, sőt évezredek folyamán a néptömegek voltak. Mégis életük, tevékenységük ma is homályba borul, azt mondhatjuk elföldi őket az uralkodó osztály árnyéka. Keveset, nemegyszer semmit sem tudunk arról, hogyan éltek, hogyan gazdálkodtak. Mi volt az átlagos életkoruk és mekkora volt köztük a gyermekhalandóság? Hány gyermek kellett ahhoz, hogy a társadalom önmagát újratermelje? Milyen eszközöket használtak a munkában, és hogyan nézett ki a ház, amelyben laktak? Hogyan szervezték meg a munkát, s hogyan oszlottak meg a feladatok a nagycsaládon belül? Hogyan teltek a munkás hétköznapok, s az ünnepek milyen szórakozást, örömet tartogattak számukra? Hogyan alakult kapcsolatuk a külvilággal, földesuraikkal, hogyan viszonyultak az országos politikához? A nagy műveltségi áramlatok eljutottak-e hozzájuk, ha igen, milyen úton és mennyi késéssel? Milyen törvények szabályozták a közösségi együttélést, mi volt az egyházak szerepe világnézetük és életformájuk alakításában? Hogyan látták önmagukat a társadalom és az ország egészében? – A kérdéseket még hosszan folytathatnók, de az is elég annak igazolására, hogy milyen keveset tudunk ma még a nép múltbeli életéről. Ezekre a kérdésekre pedig országos történetírásunk csak akkor tud válaszolni, ha a részletes helyi vizsgálatok feltárták az adatokat.

2. A számos kérdés közül most csak a Rákóczi-szabadságharc történetével kapcsolatos néhány problémát szeretnék kiragadni, olyanokat, amelynek megválaszolása nélkül nem tudunk a korról teljes és igaz képet adni.

Az első kérdés demográfiai. Ma sem tudjuk megmondani, hányak laktak a XVIII. század elején Magyarországon – pedig a lakosság száma, a négyzetkilométerenkénti népsűrűség sem a termelés sem a szabadságharc katonai története szempontjából nem közömbös. Korábban, még a két világháború közti történetírás úgy számította, hogy a Hunyadi Mátyás korában nagyjából 4 millió lakos a törökkor végére mintegy 1,5 millióra fogyott, s látszólag ezt a számot támasztotta alá az 1715-ös és 1720-as országos, községenkénti családösszeírás is. A II. József-kori 1784-es népszámlálás viszont kereken 9 millió embert talált az országban. Ebből mintegy 1 milliót a XVIII. század folyamán telepítettek, a különbség azonban így is túl nagy: elképzelhetetlen, hogy két évtized alatt másfél millió ember, az akkori viszonyok közt (csecsemőhalandóság, járványok stb.) 8 millióra szaporodjék. A jobbágyösszeírások alaposabb vizs-

gálata során aztán kiderült, hogy azok alapján korántsem lehet a teljes adózó népességet rekonstruálni. A legtöbb esetben az összeírások nem tartalmazzák az adó alá nem vetetteket, egyrészt a kismemeseket, másrészt a zselléeket, cselédeket, szegényeket, s bizony a jobbágságból is csak azt írták be, akit nem lehetett letagadni. A családfőket feltüntető összeírásokból egyébként sem mindig derül ki, hogy kiscsaládról, vagy a felnőtt, házas, gyermekeket is magában foglaló nagycsaládról van-e szó, hogy négygel, öttel, vagy többel kell tehát szoroznunk. Bizonyos esetekben, amikor az anyakönyvek alapján rekonstruálták a korszak népességét, az derült ki, hogy az összeírásban foglaltaknál jóval többen, nemritkán még egyszer annyian éltek a faluban vagy mezővárosban. Mindezek alapján vannak, akik az ország lakosságát 4 millióra becsülik az 1700-as évek elején, anélkül, hogy ezt a számot igazolni tudják.

Másik gyakori hibaforrás, hogy dobálódzunk a nagy számokkal anélkül, hogy meggondolnánk. Mindnyájan tanultuk az iskolában, hogy *Bocskai István* 1605-ben 10 000 hajdúvitézét telepítette le közösségi kiváltságokkal Szabolcs megye hat elpusztult községébe, a mai hajdúvárosokba. 10 000 vitéz (a számot a hajdú-kiváltság levélből vesszük) családtagokkal legalább 40 000 ember. Nem szólván arról, hogy ennyi lakosa ekkor egész Szabolcs megyének nem volt, ha ez a 40 000 ember valóban letelepedett, egy-egy hajdúváros lakossága hétezer körül lett volna, különösen, ha számításba vesszük a már előttük ott élőket is. (Ma már tudjuk, hogy korántsem volt lakatlan a terület.) Hétezer ember egy településben ma nem sok, de abban az időben az ország legnagyobb városainak, Pozsonynak, Kassának vagy Debrecennek sem volt ötezernél több lakója. Nyilvánvaló tehát – más forrásokkal igazolni tudjuk –, hogy a hajdúk nagyobb része nem élt a kiváltsággal és nem települt le a hajdúvárosokba. (Bocskai által névszerint említett kapitányaik közül nem egy később *Báthory Gábor* fejedelemtől újabb telepítési kiváltságlevelet kapott Erdélyben.)

Ma még teljes a bizonytalanság a demográfiai számítások terén, s addig nem is mondhatunk biztosat, a kutatás részletes helyi vizsgálatokkal – ahol az anyakönyvek alapján készült család-rekonstrukcióval – ki nem deríti a községenkénti tényleges lélekszámot. Ha aztán tájanként összehasonlítást tudunk tenni az összeírások és az anyakönyvek adatai közt, ha világosan látjuk a családok, háztartások nyilván szintén tájanként változó lélekszámát, az adózásban résztvevők, a kiváltsággal és mentességgel rendelkezők arányát, akkor majd következtethetünk országosan is a helyzetre. Addig csak azt mondhatjuk: a Rákóczi-szabadságharc idején legalább 1,5 millió, de legfeljebb 4 millió embert élt az országban.

A lakosság számának ismerete mellett az sem közömbös, hogy társadalmilag hogyan rétegződött, s mi volt a helyzetük a különböző rétegeknek. Országosan még csak tudjuk az osztályok, azon belül a főbb rétegek arányát, de már alig tudunk közelebbit mondani egy-egy falu, mezőváros társadalmi viszonyáról a XVIII. század elején. Nem tudjuk, a parasztság hányad része volt teljes jobbágy, hányad része zsellér, melyik, milyen vagyoni viszonyok közt élt – így konkrétan azt sem tudjuk megmondani, mi vitte őket Rákóczi táborába. Rákóczi azt mondja Emlékirataiban, hogy amikor a tiszaháti parasztok küldöttei rátaláltak Brezán városában „előadták a nép végső nyomorát, a kétségbeesést, mely arra sürgeti őket, hogy fegyvert fogjanak”. De vajon kinek a nevében beszéltek a követek, a gazdák, a tehetős jobbágyok, vagy a zsellérek nevében? A parasztság ekkor már nem volt egységes, így érdekei is különböztek, s aligha valószínű, hogy azonos váradalommal fordultak a jövő felé. Vajon a földesúri, vagy az állami kizsákmányolás nyomta őket jobban, s ha – ahogy valószínű – a földesúri terhek voltak a súlyosabbak, mi fordította őket szembe az államot képviselő bécsi udvarral. Illetve mindnyájan szembe fordultak-e vagy rétegenként itt is különbség tapasztalható? Ismert, hogy pl. a debreceni gazdag civisek, de a hajdúvárosok parasztpolgárai is, különösen az elején, inkább bizalmatlanok voltak a felkelés iránt.

A társadalmi rétegződés mellett fontos volna ismerni az etnikai megoszlást is. Arról most nem is beszélve, hogy még számarányt is alig tudunk mondani a korban itt élő magyarok és nem magyarok viszonylatában, egy dolog megvizsgálása mindennél fontosabbnak látszanék, s ez a rác kérdés. A korszak leveleit, hivatalos iratait olvasva, a Rákóczi-szabadságharc katonai történetét ismerve, azt kell mondanunk: a kortársak szemében az egyik legkomolyabb probléma volt. Rákóczi sorozatos tárgyalásokban próbálta ezt a kemény katona-elemet a szabadságharc ügyének megnyerni, még az orosz cárt is felkérte a közvetítésre és messzemenő kiváltságok biztosítására is kész volt. Tudjuk, mindez nem vezetett eredményre, a bécsi kormány nagyobb sikerrel dolgozott – bár pontosan ma sem tudjuk (s ennek kiderítése nem hely-

történeti feladat volna), hogy végül is mivel tudta mindvégig maga mellé láncolni a rácokat. A Dunántúl déli részének falvai, a Duna–Tisza közti nagy mezővárosok, Kecskemét, Nagykőrös rettegésben éltek, s ha az 1707-es kecskeméti rác-pusztításra gondolunk, be kell látnunk, hogy nem ok nélkül. A harc irtózatossággal folyt mindkét oldalról, ahogy azt a francia követ, *Des Alleurs* tábornagy részletesen leírta egyik jelentésében, elmondva, hogy még a csecsemőket sem kímélték.

A probléma ott kezdődik, hogy nem tudjuk, mennyi rác élt ebben az időben Magyarországon. A kor irataiból úgy tűnik, mintha a szerb telepek ebben az időben mélyen benyomultak volna a korábban és ma is magyarlakta területekre. A Dél-Dunántúlon, a Duna mentén, a Duna–Tisza közének déli részén mindenütt rácokkal találkozunk. Azt tudjuk, hogy a XVII. század elején, a 15 éves török háború pusztításai nyomán megindult beszívárgásuk a Délalföldre, majd a század végén sor került tömeges áttelepítésükre. Az 1860-as években Szerbiába is benyomuló szövetséges keresztény csapatok visszavonulásakor az ipeki pátriára, *Csernojevics Azrén* vezetésével nagytömegű szerb hagyta ott a török uralmat és költözött hazánkba. Az egykorú emlékezés 800 000 szerb áttelepülésről szól, az újabb történeti kutatás viszont azt mutatta ki, hogy megközelítően sem jöttek ernyien, sokkal kevesebben voltak. De hát mennyien? S honnan adódik az a látszat, hogy egyes dunántúli megyékben többen voltak, mint a magyarok? Mennyi lehetett számuk Magyarországon ebben az időben, s mi lett velük később? Felőrlődtek a kegyetlen harcokban? Beolvadtak? Egyáltalában: mindenütt szemben álltak a magyar lakossággal?

Megyénként, ezen belül községenként meg kellene vizsgálni ezt a kérdést, amelyre bőséges forrásanyag található levéltárainkban, még összeírások is. Ma még csak találgatjuk, vajon túlértékelt-e a korabeli magyar közvélemény és maga Rákóczi is a rác-veszélyt, vagy reális problémát érzékelt? Ahogy azt is, min bukta meg a sorozatos megbékélési törekvések? Jobban kellene ismernünk a rác falvak társadalmi összetételét, gazdasági, fejlettségi fokát, életformáját ahhoz, hogy ezekben a kérdésekben biztosabban tájékozódhassunk.

Egy másik, csak felületesen ismert tényezője a társadalmi alakulásnak a vallási kérdés. Rákóczi emlékirataiban azt mondja, seregének kilenczted része reformátusokból állt. Vajon ez volt az arány a lakosságon, illetve a magyar lakosságon belül is? Nem látszik valószínűnek, de hogy mennyi volt, nem tudjuk. Ismerjük azt a közvetlen hatást, amit a XVIII. század elején az egyházak gyakoroltak a közgondolkodásra, a világnézetre, és a politikai magatartásra is, de ismerjük azt az általános elkeseredést is, amit az udvar erőszakos ellenreformációja a társadalom protestáns részében, osztály-hovatartozástól függetlenül kiváltott, s ami a felkelés első éveiben, egészen az 1705-ös szécseyeni országgyűlés vallásügyi rendelkezéséig annyira nehézséget okozott a fejedelemnek és környezetének, néha valósággal megbontva a fölkelők táborának egységét. Másrészt azt is tudjuk, hogy a katolikus klérus ellenséges álláspontot foglalt el a kuruc szabadságharc kérdésében, a főpapság, néhány kivételtől eltekintve, kitarított Bécs mellett, s álláspontja nyilván nem volt hatástalan a katolikus hívek egy részére. Közelebb vinne bennünket a Rákóczi-szabadságharc belső kérdéseinek megismerésére, ha meghatározhatnánk a lakosság hovatartozását – és ez ismét olyan kérdés, amelyhez csak a község- és tájtörténeti kutatások révén lehet közelérférközni.

Nem ismerjük eléggé a kuruc államapparátus működését és hatékonyságát sem. A központi szervek feladatát, határkörét nagyjából tisztázta a történetírás, ismerjük működésük elvi rugóit, de alig-alig tudunk valamit arról, hogy belenyúlt-e, és ha igen, milyen sikerrel a földesúr és jobbágya viszonyába is. Eljutott-e egyáltalán a nemzeti államigazgatás közvetlenül a jobbágyfalvakig, vagy itt a fejedelmi hatalom mindvégig csak áttételesen, a megyékben és a földesurakon keresztül érvényesült?

Bánkúti Imre legutóbb igen szép és részletes monográfiában vizsgálta meg Rákóczi Gazdasági Főtanácsának működését, a működést irányító elvi szempontokat, a központi elképzeléseket, amelyek a nemzeti abszolutizmus alapjait igyekeztek megteremteni. Nem tudjuk azonban hogyan, s mivé lett a megyei, városi és falusi gyakorlatban a központi elmélet, miben gáncsolta el a nemesség az előtte nem rokonszenves tényezőket. A katonának állt jobbágyok sorozatos panasza, a fejedelemhez beadott kérvényei és a megyei jegyzőkönnyvek bejegyzései azt sejtetik, hogy a nemesi megye sikerrel állt ellen a parasztság állami adóztatásának éppen úgy, mint az állami jövedelmek fölül független központi szervek általi beszedésének. De hogy a

megyei ellenállás mindenütt azonos értékű volt-e vagy sem, s hogy konkrétan hogyan működött a gyakorlatban a közigazgatás, azt nem vizsgáltuk meg. Ahogy még ma sem tudjuk megmondani, befolyásolta-e, (fejlesztette vagy korlátozta?) Rákóczi abszolutizmusra törfő állama a városi és mezővárosi önkormányzat fejlődését. Pedig a jegyzőkönyvek erre vonatkozóan sok adatot tartalmaznak, csak éppen rendszeresen még senki sem nézte meg őket.

Számos kérdőjel merül fel, ha a termelést, a mezőgazdaságot vagy az ipart nézzük. Mit és hogyan, milyen eredménnyel termelt a korabeli jobbágyság? Csak nagyon keveset tudunk róla. Sötétben tapogatózunk a korszak városi és mezővárosi céhei iparának működését illetően is. *Heckenast Gusztávnak* a Rákóczi-szabadságharc hadiiparával foglalkozó, a kérdést központi szinten először összefoglaló művében⁴ lépten-nyomon ilyen kifejezésekre bukkantuk: „Úgy látszik...”, „valószínű...”, „föltehető”. Ezt a bizonytalanságot – akár a vashámorok működéséről, akár az ágyúöntésről vagy salétromfőzésről van szó – csak a helyi kutatások tisztázhatják. Ezekben a kérdésekben fokozott segítséget adhatnak a rokontudományok, elsősorban a néprajz, de a nyelvészet is, amelynek eredményeit még alig-alig építhettük be a történettudományba.

Említsem-e a kereskedelem történetét, amelynek jobban ismerjük a nagy nemzetközi szintjét (a fejedelem külföldi fegyver- és posztóvásárlásait), míg honi viszonylatairól csupán annyit tudunk, hogy volt és hogy a mezővárosi vásárok és a falusi szekerezők komoly szerepet játszottak benne. Azt is tudjuk, hogy a fejedelem számos útlevelet adott ki török szekerezőknek (Kecskemét 1707-es rác-dúlása alkalmából közülük többet meg is öltek, árujukat elrabolták, amiből még diplomáciai ügy is keletkezett), de ezek útját az országban ugyanúgy nem ismerjük, ahogy a hazai kereskedőket sem, s ahogy nem tudjuk, egy-egy vásár hatósugara mennyire terjedt és hogy azon az állatokon kívül milyen áruk, mennyiért cseréltek gazdát.

Külön terület s talán a történeti élet minden ága közt a legkevésbé felderített a kor művelődése, szellemi fejlődése. Teljesen sötétben tapogatózunk a korabeli iskolákat illetően. Még azt sem igen tudjuk, hogy nagy kollégiumainkban mit tanítottak, hát még azt, hogy nyomot hagyott-e a tanárok világnézetében, a tanterven a korai felvilágosodás. Mit adnak az elemi iskolák, egyáltalán a falvak hányad részében volt ekkor iskola? Igaz-e az a sejtés, hogy a protestáns felekezetek nagyobb súlyt helyeztek a népiskolázásra, mint a katolikusok? Kik tanítottak a különböző alsó fokú iskolákban, mit és milyen hatásokkal? Jóformán csak kérdéseket tudunk még föltenni, a választ itt is csak a helyi kutatások adhatják meg.

Nagyon fontos volna az egyház, a papság helyzetének, befolyásának megvizsgálása. A falvak, nem egyszer kisebb mezővárosok esetében is a pap volt az egyetlen magasabb iskolát végzett ember, s befolyását még fokozta a népnek hivatása iránti tisztelete. Nincs a korabeli életnek jelentősebb aktsa, melyben az egyháznak le lett volna része, protestáns, főleg református falvakban, mezővárosokban pedig a világi és az egyházi vezetés – a presbitériumok és a tanácstagok azonossága révén – még sokáig teljesen azonos volt. A kor prédikációs irodalma valóságos ismeret-népszerűsítés, a példák, a történetek feltárják a lelkész műveltségét és megmutatják azt, amit közvetített, melyből a kor eszméire és törekvéseire következtethetünk.

Többet kellene tudnunk a paraszti közösségek belső életéről, a mindennapi élet szabályozó közösségi normáiról – amelyek vidékenként, nemzetiségenként és ezen belül is felekezetenként változtak –, az erkölcsről és szokásokról. A különböző községi, egyházi jegyzőkönyvek, a megyei levéltárakban és az Országos Levéltárban őrzött bírósági iratok valóságos kincsbányái az egykorú élet hétköznapiainak.

A felsorolást még folytathatnám, de a szándékom csupán az volt, hogy ráirányítsam a figyelmet: a Rákóczi-szabadságharc történetének számos olyan, ma még csak kevéssé vagy sehogyan sem ismert kérdése van, melynek megválaszolása fontos volna, amelyre azonban az országos történetírás csak akkor tud választ adni, ha a helytörténeti kutatások, a települések, kisebb történelmi tájak viszonylatában feltárták az adatokat.

Benda Kálmán

⁴ *Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc. Művelt Nép. 1953.; Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Akadémia, 1959.*

A Rákóczi-szabadságharc okai és kibontakozásának körülményei Erdélyben

A modern történeti irodalomban általános érvényű felfogásnak tekinthetjük, hogy a kuruckor nem szűkíthető csupán a XVIII. század elején kibontakozó magyar–osztrák konfliktusra. A valóságban sokkal összetettebb történelmi jelenséggel állunk szemben, melynek eredete, lefolyása és végződése meglehetősen bonyolult kérdéskörre terjed ki. A XVII. század végén és a következő század elején ugyanis a délkelet-európai viszonyok mélyreható változásokon mentek keresztül. A korszak jelentős szakembere, Pierre Chaunu francia történész *Klasszikus Európa* című munkájában¹ nem véletlenül hangsúlyozza, hogy a Habsburgok XVII. századvégi térhódításával Európa új dimenziókat öltött, területe magába foglalta Közép- és Délkelet-Európa térségét is, amely addig török érdekeltség volt. Ilyenformán az eddig a félhold uralma alatt levő térség a jóval fejlettebb osztrák gazdasági-társadalmi struktúra hatósugarába került, amely racionálisabb elvekre épült, mint a klasszikus feudális középkor világa.

Az európai viszonyokkal ismerős Ausztria igyekszik a sok tekintetben nyugat-európai rendszert meghonosítani a törököktől felszabadított területeken is. A törökellenes háborúk folytatása idején azonban Bécs igyekezett a töröktől visszafoglalt területek gazdasági erőforrásait teljesen kihasználni, hogy ezzel csökkentse a bécsi adminisztráció háborús kiadásait. Ennek következtében egyre súlyosabb terheket kellett a „felszabadított” területek lakosságának elviselnie.

A meghonosodó Habsburg-uralom, a főnemesség kivételével, általában kedvezőtlen hatással volt Erdély többi társadalmi kategóriájára, amelyeknek viselniük kellett az idegen hadsereg és adminisztráció szükségleteinek kielégítésére meghonosított terheket. Ennek tudható be, hogy Erdélyben meglehetősen homogén Habsburg-ellenes front jött létre. Végeredményben ezzel magyarázható, hogy az erdélyi társadalom csaknem egyszéjjelen lépett fel Bécs politikájával szemben. Az erdélyi viszonyok feszültebbé válásához hozzájárult a beszállásolt idegen hadseregnek a helyi lakossággal szemben megnyilvánuló kíméletlen magatartása is.²

A bécsi udvar adópolitikája ugyancsak súlyosan érintette Erdély társadalmát. Az udvar fő törekvése volt, hogy a töröktől visszafoglalt területek anyagi erőforrásainak kihasználásával mérsékelje a kincstárra nehezedő súlyos nyomást. Az adott feltételek között azonban nem lehetett racionális adópolitikát folytatni. Ezért a gyakorlatban az történt, hogy az udvari Kamara a szükségletek méreteinek megfelelően egy összegben szabta meg Erdély adóját, amit a diétával megszavaztatott, aztán kivetette azt a megyékre, a székely és szász székekre, Fogarás földjére, a városokra s más társadalmi térszerekre.³ Hasonlóan jártak el a beszállásolt katonaság eltartásához szükséges, „portio” néven ismert természetbeni kötelezettségek esetében is. A kirótt pénzdadó és természetbeni szolgáltatások behajtására létrehozták a Tartományi Főbizottságot, s ennek alárendelve a helyi bizottságokat, amelyek a legdrasztikusabban jártak el az adózó közegekkel szemben.

Az adóterhek gyors növekedését jelzi, hogy a Lipót-féle Diploma értelmében béke idejére 50 000 tallérban (100 000 forint), Erdély és Magyarország ellen viselt háború esetére 400 000 fo-

¹ Chaunu, Pierre: *La civilisation de l'Europe classique*. Paris, 1966. 158–159. old.

² Várkonyi Ágnes: *A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben (1703–1704)*. Századok, 1954. 1. sz. 22–23. old. – Kolozsvári Állami Levéltár. Bírósági jegyzőkönyvek, fasc. II. 54. „Várallyai Jánosi Mihályné árva özvegy asszony Annokkal leányával jur. ex. fateant. Az Vermarot ő Nagysága compariájában lévő várallyai káplár... egy estve megh akara rekeszteni részegh lévén, és leányommal együtt kifuték, mezítelen karddal utánunk futá, vissza hajta az házba, erőltette az leányomat, hogy fekügyék le vele, engemet pálczával, ököllel vert, hogy ki nem megyek az házból s vérbe kevert, az hajamat tépte szaggatta. Engem el vervén az leányommal küsdött, ütötte is, hogy meg nem bírhatta... Oszlán töltött golyóbbissal hasunknak, úgy mint nekem leánnak tartotta, fülemnél, oldalomnál el lött mindenkor erőltetett... kezeimet, lábaimot, nyakamot le kötözött mint egy gomolyát...”

³ Erdélyi országgyűlési emlékek, XXI. Bp., 1898. 310–317. old.

rintban kirótt adó összege 1703-ban meghaladta az egymillió forintot.⁴ Ez érzékelteti az Erdélyre nehezedő adóterhek súlyát, de nem tükrözi az adózó lakosság körében gyorsan fokozódó társadalmi feszültséget és elégedetlenséget, amely 1703 elejére már a robbanás veszélyével fenyegetett.

Bénítólag hatott Erdély gazdasági életére az is, hogy a magasra ugrott adókat a lakosság-nak csaknem kizárólag agrártermékek és élőállat értékesítéséből kellett fedeznie. Az idegen katonaság beszállásolása pedig ahelyett, hogy bővítette volna a belső piacot, nagymértékben leszűkítette azt, s ezen túlmenően teljesen megbénította a külkereskedelmet. A bekvártélyozott idegen hadsereg ugyanis a felemészített javakért legjobb esetben elismervényekkel fizetett, amiket a kincstár rendszerint be sem váltott.

Így a lakosságot ellenérték nélkül fosztották megtermelt javaitól. Nem alaptalanul panaszoalta fel a Gubernium az Udvari Kamaránál Bécsben, hogy „úgy tudjuk, hogy Erdélyen kívül nincsen eő felségének csak egy Provinciája is, amely az eő Felsőge szolgálattázhoz kívántató magazinális adminisztrációkat creditumra, még pedig annyi esztendőknék forgása alatt, praestálta volna, mert az magazinumokban másutt mind kész pénzen vettek búzát és zabot”. Egyben megemlítik, hogy a császári hatóságok Erdéllyel szembeni tartozásai 1697-ig meghaladják a millió forintot.⁵

A század végére annyira súlyossá válik Erdély gazdasági és társadalmi állapota, hogy a Gubernium is veszélyesnek itéli meg különösképpen a parasztság különböző kategóriáinak és a kismességeknek a helyzetét. A parasztság és kismesség anyagi kimerülésén még a Gubernium is szükségesnek tartja a mihamarabbi változtatást, s e célból Bethlen Miklós 1698-ban tervet dolgoz ki a terhek arányosabb elosztására. Egyebek mellett szükségesnek tartja, hogy „a dominus terrestrisek is, valami részét a jobbágyokra esendő tehernek magokra vállalják”, mert ha azok képtelenek megadni, „ki adja meg, el veszen-e azért a publica salus populi?”⁶

A modern szemléletű és humánus érzelmű Bethlen realiztikus érvelésének azonban nem volt foganaťa a birtokos nemesség körében. Ez ugyanis nem képes észrevenni, hogy elzárkózása a terhek viselésében való részvételtől szembefordítja magával a parasztságot és a kismesség tömegeit.⁷ Az adófizetéssel és porciózással járó szenvedéseket tetőzte a katonai hatóságok számára végzett közmunka.⁸ Az anyagi természetű szolgáltatásokon túlmenően a lakosság elkeseredését és Habsburg-ellenes hangulatát a beszállásolt katonaság önkényes viselkedése is fokozta. A zsoldosok kényük-kedvük szerint bántak a szálláshelyül szolgáló települések lakosságával.⁹

A Habsburg-hatóságok által Erdélybe bevezetett súlyos egyenő intézkedések, melyek az élet minden területét érintették, valamint az idegen katonaság állandó zaklatásai már a Habsburg-hódítás első éveitől egyre erősödő védekezésre sarkallták a lakosság különböző kategóriáit. Ennek a védekezésnek társadalmi viszonylatban is előre nem sejtett következményei voltak. Fellazultak azok az eléggé szigorúnak mondható jogi keretek, amelyek a Habsburg-foglalás előtt a jobbágyság, szabadparasztság és kismesség között választóként emelkedtek, és kialakult egy sorsközösségi érzés, amely megkönnyítette az idegen elnyomás elleni

⁴ Magyar Országos Levéltár, F. 43. Gubernium Transilvanicum. Libri conceptuum regii hungarici et latini, I. 1366. és III. 308–311 old. – Kolozsvári Állami Levéltár, Kolozsvár város lev. fasc. II., iratok, 366, 386, 386/a

⁵ Magyar Országos Levéltár, F. 46. Gubernium Transilvanicum in Politicis, 1701. 141. old.

⁶ Magyar András: A Rákóczi-szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben. In: Rákóczi-tanulmányok. Bp., 1980. 67. old.

⁷ Bethlen Miklós önéletrása. Bp., 1955. II. 132. old. – „Az elmúlt ősszel – írja Bethlen 1703 nyarán – vete ránk a generális 100 000 Rh. forintot; mely hamisan vettük mű azt erővel az embereken, meglátszik a felvetésből; sok gróf úr, főispán, főkapitányra semmit sem vetettünk, sok szegényre százakat...”

⁸ Marosvásárhelyi Levéltár, iratok. 1702:15/3; Udvarhelyszék Levéltár, comissiones, 1702:14. sz.; Csíkszeredai Levéltár, Csíkszék Levéltár, fond 27. 1/41.; Székely okl. VI. 93–94., VII. 110–117. EOE XXI. 316–317. old.

⁹ Marosvásárhelyi Levéltár, iratok, 1698:311/d.; Udvarhelyszék Levéltár, iratok, 1697.79. sz.; EOE XX. 334–335. old.; Kolozsvári Levéltár, iratok, fasc. II. 402, 403. sz.; Csíkszék Levéltár fond. 26. XXXVII/1. sz. Székely okl. VII. 69–77. old.

fellépés szervezését.¹⁰ Ezen túlmenően pedig megkönnyebbitette az alsóbb társadalmi kategóriáknak egyre aktívabb együttműködését a Habsburg megszállók ellen. Az 1690-es évektől kezdve mind a Gubernium, mind pedig az Udvar képviselői egyre nyugtalanabban szemlélik a népi jellegű ellenállás erősödését. Egyre gyorsul azoknak az aktív ellenállás mezejére sodródó elemeknek a száma és szembenállása, akik a forrásokban „latrones”, „praedones”, „malefactores”, illetve tolvajok megjelöléssel szerepelnek. E mozgalom az 1690-es évek végére igen komoly gondot okozott a császári hatóságoknak és helyi hivatalnokoknak. A korabeli forrásokból kiderül, hogy különösen Máramarosban, Kővár vidékén és a Székelyföldön öltött egyre fenyegetőbb méreteket a „tolvajok” tevékenysége. A Székelyföldön az 1690-ben tartott vizsgálatok jegyzőkönyveiből a „tolvajok”, „latrokkal társalkodók”, „orgazdák” magas száma olvasható, s olyanok is akadnak, mint a felső torjai „Szopos Ferenc – aki a – latrok párt tartója, s fegyverrel is oltalmazza őket”.¹¹

Az 1690-es évek folyamán kezd megváltozni a császári hatóságok és a Gubernium felfogása a fenti fegyveres ellenállással kapcsolatban, ami kifejezésre jut abban is, hogy a „praedones” és „malefactores” kifejezés mellett egyre gyakrabban fordul elő a rebellis vagy „publice pacis turbulator” elnevezés. A császári udvarban Erdélyt egyenesen rebellis tartományként kezdi kezelni annyira, hogy a Gubernium is fontosnak tartja a Bécsbe induló Bethlen Miklós 1695. november 10-én kelt követutasításának 20-ik pontjában leszögezni: „Mely méltatlanul szenvedti ez a haza a rebellis nevet Isten és eő kegyelme tudgya, azért ezt a punctumot solliciter tractállya és az udvar elméjéből a scrupulusokat vegye ki...”¹²

Hogy Bécs véleménye nem teljesen alaptalan az erdélyiek rebellis magatartását illetően, ki-tűnik Bánffy György gubernátor 1695. február 15-én Kékesen kelt és Gyulaffy László, Marosszék főkapitányához menesztett leveléből, melyben közli Gyulaffyval, hogy az osztrák katonai hatóságoktól olyan értesítést kapott, miszerint „Marosszéknek olyan supposituma volna, eő Felsége vitézei ellen feltámodna, s már transcribáltanak volna is Udvarhelyszékre, edgyet értsenek vélek”.¹³

A rendelkezésünkre álló forrásokból nem hámozható ki félreérthetetlenül a marosszékiek említett konspirációja, de hogy a székben erős Habsburg-ellenes hangulat uralkodott, érzékelteti a gubernium 1702 júliusában Marosvásárhely tanácsához továbbított parancsa: „Displacenter értettük az községnek szófogadatlanóságát, melyért keményen megintettük őket. Kegyelmetek maga is igyekezze moderálni és complanálni úgy a dolgot, hogy az egyenetlenség valami nagy gonoszt és veszedelmet ne hozzon kegyelmetekre közönségesen.”¹⁴ Cserei Mihály feljegyzése szerint Leiningen tábornok 1702-ben a háromszékieket és csákiakat is császárellenes felkelés szervezésével vádolja.¹⁵

A császáriakkal szembeni nyílt ellenállás még határozottabb formákat öltött a Máramarostól Beszterceig húzódó hegyes vidékeken, ahol az Pinteá Grigor vezetésével valóságos partizán-küzdelem formáját ölti.¹⁶ Ennek tudható be, hogy a császári hadvezetés 1699–1701 között erélyes intézkedéseket fogantatosított a predones mozgalom ellen, arra hivatkozva, hogy mind Máramarosban, mind pedig a Székelyföldön nem kevés azon falvak száma, „kik a vélek való czimboráfástul nem supersedeálnak sokszori parancsolataink ellen”.¹⁷ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy Löwenburg császári ezredes 1699. szeptember 19-én kelt levelében a „román natio” és nem egyes elszigetelt csoportok nagyméretű „latrociniojáról” beszél.¹⁸

¹⁰ Magyarai András: i. m. 1980. 70. old.; Sepsiszentgyörgyi Levéltár; Háromszék Levéltár, közigazgatási iratok, fond. 10. 1690. 1. sz.; Marosvásárhelyi Levéltár, iratok, 385. sz.

¹¹ Háromszék Levéltár, közig. iratok, fond. 10. 1690. 1. sz.

¹² Kolozsvári Állami Levéltár, volt Erdélyi Múzeum Levéltár, Törzsgyűjtemény, 1695. november 10.; Magyarai András: i. m. 1980. 75. old.

¹³ Marossék Levéltár, iratok 2499. sz.

¹⁴ Marosvásárhelyi Levéltár, iratok, 1702. 16. sz.

¹⁵ Cserei Mihály története, 1661–1711. 1852. 311. old.

¹⁶ Várkonyi Ágnes: i. m. 1954. 29–30. old.

¹⁷ O.L.F. Gub. Trans. in politicis, 438. sz.; Máramaros vm. prot. IX. 1.; Háromszék Levéltár, iratok, fond. 10.; 1690. 1. sz.; Magyarai András p. át. 76.

¹⁸ Nagybányai Állami Levéltár, Nagybánya Levéltár, közig. iratok, 1699. 23. sz.

A népi jellegű ellenállási mozgalom lendületesebbé válásához számos tényező járult hozzá. A legfontosabbnak az tűnik, hogy a parasztság és kisenemesség válságos állapotából fakadó feszültség és politikai bizonytalanság állandóan növelte az ellenállás táborának számát. Ugyanakkor a magyarországi és erdélyi köznemesség soraiban is gyorsan növekedett azok táborra, akik mind elégedetlenebbek a karlócai béke döntésével, amelyek teljesen figyelmen kívül hagyták a magyar nemesség érdekeit, s Erdélyt – a Bánság kivételével – a Habsburgok tartományává változtatták. Ilyenformán az eddig főleg társadalmi színvetű mozgalom Habsburg-ellenes tartalmat is nyert, s a Bécs-ellenes politika bázisa kiszélesedett. Ettől kezdve a nemesség azon része is, amely elégedetlen a Habsburg-politika erdélyi és magyarországi törekvéseivel, kezd szembefordulni a bécsi udvarral. Világosan jelezte ezt az 1696. április 29-én Erdély osztrák katonai kormányzójává kinevezett Rabutin de Bussy gróf nyílt fellépése az erdélyi arisztokráciával és guberniummal szemben: „Úgy viseljük magunkat, hogy ő bizony akármelyikünknek elütti fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedett, üttesse el a császár az ő fejét is.” „Az erdélyi urakat zaboláról itatá” – írja Rabutin magatartásával kapcsolatban Cserei Mihály.

A mind erőteljesebben jelentkező népi mozgalom, mely mindinkább egy készülődően lévő parasztfelkelés arculatát ölti, a XVIII. század elejére kezd egyre bonyolultabb színt nyerni. Ebben igen komoly szerepe volt a nemzetközi viszonyok alakulásának is. Arról van szó, hogy a spanyol örökösödés kérdése elkerülhetetlennek mutakozó nagy nemzetközi végromlás képét vetíti előre, melyben Spanyolország és Franciaország mellett a Habsburg-birodalom hivatott a fő szerepet játszani. Azonban főleg a francia és osztrák politikai törekvések az európai hatalmi egyensúly megbomlását is fenyegetik. Ennek következtében a jelentkező európai konfliktus Angliát sem kíméli el. Az egyre fenyegetőbbé váló nemzetközi helyzet felgyorsítja a spanyol örökösödési háborúban érdekelt felek álláspontjának tisztázását, illetve minél kedvezőbb politikai helyzetük megteremtését, katonai szövetségek létrehozásával. A francia udvar XIV. Lajos kezdeményezésére már 1699-ben lépéseket tett, hogy politikai és katonai pozícióit javítsa Béccsel szemben. E célból terveket szőnek az erdélyi és magyarországi kuruc mozgalom nyújtotta kedvező feltételek kihasználására. Párizs már 1700-ban azt javasolja Rákóczinak, hogy álljon a lázongó magyarok élére. Rákóczi ekkor még nem gondol az erdélyi és magyarországi népi mozgalom nyújtotta lehetősége kihasználására, sokkal inkább Habsburg-ellenes katonai szövetség létrehozását fontolgatja Franciaországgal. Ettől a szándéktól indítva keresi fel levelével 1700 novemberében a francia királyt és külügyminisztert, melyben közli, hogy hajlandó Franciaország szövetségeseiként hadba lépni Ausztria ellen. A francia udvar azonban nem szándékozik formális katonai szövetségre lépni Rákóczival, csak egy második frontot szeretne létrehozni a Habsburgok háta mögött. Ezzel a szándékkal pénz- és fegyverszállítást ígér Rákóczinak.

Ilyenformán a XVII–XVIII. század fordulójára új helyzet áll elő az erdélyi viszonyokban. A Habsburg-ellenőrzés megerősödésével Bécs egyre nyíltabb kártyákkal kezdett játszani az erdélyi viszonyok rendezése érdekében. A császári hatóságok kezdenek felhagyni az „amor et timor” [szeretet és félelem] taktikával, s a nemességnek is tudomásul kellett vennie, hogy az abszolutisztikus rendszer útjára lépett Bécs nem hajlandó visszatérni a középkorra jellemző nemesi autonóm jogok rendszerére, és az újonnan szerzett területeken is az új viszonyokat igyekszik meghonosítani, még akkor is, ha ezzel a nemesség jelentős hányadának rosszallását váltja ki. A bécsi udvar ezen politikájának egyenes következménye, hogy az uralkodó osztály jelentős része, főleg az erdélyi vármegyei nemesség és a székely közösségek kezdtek a passzív ellenállás útjára lépni, sőt mind gyakrabban kerül sor a nyílt összeütközésre is a császáriakkal. Ugyanakkor a jobbágyság antifeudális magatartásának mérséklése céljából kezdte kivonni magát a népi kuruc mozgalom felszámolására irányuló akciókból.¹⁹ A tönkrement kisenemesség pedig egyre nagyobb számban kötelezte el magát a jobbágyság és szabadparasztság küzdelme mellett.²⁰ Mindezekből Bécsben arra a konklúzióra jutottak, hogy nem lehet megbízni az erdélyi hivatalos fórumokban sem. Következésképpen 1699 nyarától Bécs a Habsburg-ellenes mozgalmak elfojtásának feladatát az Erdélyben állomásozó császári csapatok

¹⁹ Magyar Országos Levéltár, Archivum Gubernium Transilvanicum, F. 43. Libr. Concept. regii vol. I. 1353. (Továbbiakban: Arh. Gub. I. F. 43. Libr. concept. regii)

²⁰ Arh. Gub. I. F. 46. in politicis 74.; *Magyari András: Rákóczi erdélyi hadserege.* 1994. 31.

parancsnokaira bízta.²¹ Ugyanakkor Rabutin generális, az Erdélyben állomásozó császári csapatok főparancsnoka külön megbízottra ruházta a népi ellenállási mozgalom letörésének szervezését.

Az erdélyi katonai hatóságok lázas intézkedései egybeestek a népi ellenállás teljes kibontakozásával. A Bécsben székelő velencei követnek például már 1699-ben országos parasztlázadás közeledtének híreről van tudomása.²² Löwenburg császári ezredes 1699. szeptember 19-i levelében a „román natio” nagyméretű „latrocinijáról” [rablógyilkosságról] beszélt. A kortárs Cserei Mihály is feljegyezi krónikájában, hogy „... az egész országban rettenetes tolvaj hír futamodik, s mindenfelé mind német, mind székely hadak ki is merének az erdőkre, de senkit nem találnak; kétségtelenül a következő esztendőben támadott kurucjárásnak előljárói valának azok a tolvajok...”²³ Minden jel arra mutat, hogy az erdélyi kurucmozgalom – a maga ellentmondásossága ellenére – egyre nagyobb méreteket öltött. Ez is közrejátszott abban, hogy a bécsi udvar erélyes lépésre szánja el magát, hogy elejét vegye egy általános Habsburg-ellenes felkelés kibontakozásának.

Bécsben figyelemmel kísérték Rákóczi Ferenc francia udvarral kapcsolatos titkos érintkezéseit, melyeknek célja Habsburg-ellenes szövetség megteremtése, s egy második front megnyitása francia segítséggel keleti irányból Ausztria ellen. A Habsburg-ellenes tevékenység aktivizálódása az erdélyi és magyarországi térségben határozottabb fellépésre ösztönzi a bécsi politikai és katonai köröket. 1701. április 18-án letartóztatják és a bécsújhelyi börtönbe szállítják Rákóczit, nem csinálva titkot abból, hogy a rá kirótt példás büntetéssel igyekeznek elejét venni a Habsburg-ellenes terveknek. A bécsi politikai körök nem is titkolták, hogy főbenjáró büntetéssel szándékoznak végérvényesen leszámolni az „összeesküvést” készítő lázadóval. Rákóczi azonban 1701 őszén kiszabadul fogságából és Lengyelországba menekül, ahol Bercsényi Miklóssal hozza át a Habsburg-ellenes erők szervezéséhez.²⁴

A bécsi udvar fokozódó politikai és gazdasági nyomása alatt Erdély különböző társadalmi kategóriái, politikai, valamint etnikai csoportjai – más és más szándékoktól ösztönözve és Rákócziék lengyelországi tevékenységének buzdítására – fokozzák az elégedetlenség szervezését. Hiányzott azonban egy világosan megfogalmazott program, célkitűzés, amely mozgósíthatta volna a különböző társadalmi csoportokat. A birtokos nemesség tekintélyes része, habár nem mindenben értett egyet Bécs erdélyi politikájával, az osztrák katonaság védőszárnya alatt kereste a kiutat a mind mélyebbé váló helyzetből. Egy másik csoport maga igyekezett elfogadhatóbb megoldást találni az egyre fenyegetőbb társadalmi konfliktusokra. Gondolunk a Bethlen Miklós körül formálódó csoportosulásra, amely a jobbágyok életére is ható reformokkal szeretne túljutni a mind forrongóbbá váló állapotokon.

Az sem kedvezett az erdélyi viszonyok rendezését célzó kísérleteknek, hogy a birtokos nemesség mellett jelenlévő többi társadalmi csoport is egyre határozottabban, de különböző igényekkel lépett fel. Áll ez mindenképp a székelysége, ahol az úgynevezett egytelkes nemesek, a primipilusok és a szabad darabontok követelték a császári hadvezetés és civil fórumok által bevezetett súlyos természetbeni szolgáltatások és adóterhek megszüntetését, mivel ők katonáskodással tettek eleget ilyen természetű kötelezettségeiknek.

A Székelyföldön 1702-ben már igen erősen tartotta magát a hír, miszerint a székelyek rebellálni készülnek.²⁵

Az erdélyi viszonyok tisztázódását nem kis mértékben befolyásolta a magyarországi „szegénytelgenyek” – Pap Mihály, Esze Tamás és társai – vezetőinek 1703. április–májusi látogatása Lengyelországban, a bujdosásban lévő Rákóczi Ferencnél. A kurucok küldöttsége és Rákóczi száműzetésben élő csoportja tárgyalásainak eredményeként lényeges változások következnek be a Habsburg-ellenesség viszonylatában. Ez világosan kitűnik a két fél közötti meg-

²¹ Nagybányai Állami Levéltár, Nagybánya Város Levéltár, közigazgatási iratok, 1699. február 1. (Továbbiakban: Nagybánya lvt.)

²² Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1907. I. 290. old.

²³ Cserei Mihály: i. m. 311. old.

²⁴ Magyari András: A székelység a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában. In: „A székelység története a 17–19. században”. Szerk.: Egyed Ákos, Magyari András. Csíkszereda, 2001. 45. old.

²⁵ Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Bp., 1984. 214. old.

beszéléseket záró, 1703. május 6-i Brezan várában keltezett kiáltvány szövegéből is, mely vilá-
gosan felvázolta Rákóczi és Bercsényi Miklós álláspontját. A kiáltvány hangsúlyozza: „Orszá-
gunk s hazánkhoz való szeretetünkből viseltetvén, minden igaz hazaszerető, országunk régi
dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, *nemes és nemtelen*, fegyver viselő és otthon la-
kos, egy szóval *minden rendű igaz magyarokat* hazafisságokra intjük és kénszerítjük s kérjük,
hogy a' mint már Isten némelyeknek szíveket az hazáért felgerjesztette s egyben hozta, úgy ki
ki édes hazája szabadsága, nemzete mellett az Isten és törvényünk ellen képtelenül hatalmas-
kodó, zaklató, portioztató, adóztató, nemesi szabadságunkat hatalmasson foglaló s fogyató,
becsületünköt tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő, életünkön uralkodó s kegyetlenkedő biro-
dalom ellen fogjon fegyvert...”²⁶

A brezani kiáltvány különleges jelentősége, hogy Rákóczi és Bercsényi „minden igaz haza-
szerető..., nemes és nemtelen..., minden rendű igaz magyarokat...” szólít fel a haza szabad-
ságának védelmére. Modernebb kifejezéssel élve a kiáltvány a Habsburg-elynomást szenvedő
lakosság „egységfrontja” mellett száll síkra, jóllehet szerzői tisztában vannak a létező belső
társadalmi és politikai kérdésekkel. A kiáltvány az akkori megfogalmazás mellett is igen nagy
hatással bírt, s nagy szerepe volt abban, hogy a Lengyelországból hazaérkező rebellis kül-
döttség eszközül használta a népi felkelés elindításához, amire Esze Tamásék hazatértük után
haladéktalanul mozgósítják a lakosságot.

Az 1703 nyarán kibontakozó kuruc felkelés kezdetben két pólusúvá vált. Rákóczi a ma-
gyarországi részekre összpontosította tevékenységét, itt szeretett volna döntő sikert elérni. Ez
azonban nem hatott ki kedvezően az erdélyi helyzetre, mivel bizonyos mértékig lassította Er-
dély bekapcsolódását a szabadságharcba az ország keleti részén, s fékezte a kuruc szabadság-
harc társadalmi bázisának, a nemzeti összefogásnak létrejöttét. Az erdélyi nemesség, főleg a
főnemesség bizalmatlan volt a fegyvert fogott jobbágyokkal szemben, sőt előítéllettel viselte-
tett még Rákóczival szemben is. Rákóczi távolléte is közrejátszott abban, hogy Erdélyben a
mozgalom – főleg az elején – antifeudális jelleget is öltött. Ezt tükrözik Wesselényi István
1703. augusztus 4-i feljegyzései is, miszerint „az én bujdosásomnak ideje kezdődött 4 augusztus
1703, úgy mint szombaton éjszaka, amidőn az egész Magyarország királya ellen fegyvert fog-
ván, felköltének, és a mi földünkre, úgy mint a Partiumra is elhatoltanak, úgy hogy Hadad-
ban tovább miattok nem subsistálhatván, sokféle kárvallásim, vexatióm, marháim és egyéb
bonumim elpredálások után, amelyeket a sokfelől gyűlt nép elpredált, végre kész voltam há-
zamat, jószágimat és minden külső és belső javaimat házammal együtt kegyelmes császárom-
hoz való hűségemért elhadnom”.²⁷ Wesselényi ekkor vonul több főnemes társaságában
Szebenbe a felkelők elől. De Rákóczinak sem kerüli el figyelmét a parasztság magatartása, s
megjegyzí emlékirataiban: „Ez a hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbentette a nemessé-
get. Visszavonultak váraikba és védett házaikba. A parasztokat mélységes harag fűtötte uraik
ellen...”²⁸

A felkelés az adott feltételek mellett Erdélyben mind bonyolultabb állapotokat idézett elő.
Az, hogy Rákóczi 1703 őszén nem lépte át Erdély határait, lassította az ország bekapcsolódá-
sát a szabadságharcba, ugyanakkor elődázta az erdélyi Habsburg-ellenes erők összefogását, a
kuruc szabadságharc társadalmi bázisának gyorsabb kialakulását. Ezzel szemben meg-
könnyíti a császáriak eredményesebb fellépését a felkelőkkel szemben. Rabutin osztrák gene-
rális, Erdély császári parancsnoka meg is kísérelte a rendelkezésére álló haderőt minél ered-
ményesebben felhasználni a kurucok ellen. 1703. augusztus 21-én hajnalban „felverték a Ko-
lozsvárról kiküldött németek Somlyót”, amely az adott pillanatban Erdély kapujának számí-
tott az északról bejövő felkelők számára, s amit a kurucok augusztus 10-én foglaltak el.²⁹

A császári generális a székely haderőt is igyekezett felhasználni az erdélyi kuruc mozga-
lom kibontakozásának megakadályozására. Bethlen Sámuel rendelte ki a székelyekkel és a
megyék nemescineik egy részével a Szamos mentére, hogy szemmel tartsák az erdélyi felkelés

²⁶ Rákóczi hadserege 1703–1711. Válogatta és a bevezetőt írta *Bánkúti Imre*. Bp., 1970. ; *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc brezani kiáltványa. *Századok*. 1954. 2–3. sz. 301–315. old.

²⁷ *Wesselényi István*: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. Bukarest, 1983. 1. 55. old.

²⁸ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Bp., 1978. 310. old.

²⁹ *Esze Tamás*: Rákóczi tiszántúli hadjárata. Bp., 1951. 80. old.

kibontakozását. Ezek a csapatok 1703. szeptember 20-án a szentbenedeki csatában vereséget szenvedtek a felkelőktől.³⁰

A Gubernium 1703. szeptember 25-én küldte ki Toroczkai István aranyosszéki főkapitányt, csiki és udvarhelyszéki székely csapatokkal a Szamos vidékére. Ezekre a Boncidánál táborozó csapatokra ráütköztek Boné András és Orosz Pál kurucok, akik Magyarországról jöttek be. A felkelők egy része szétszaladt, más része kurucnak állt. Toroczkai István megadta magát, majd Rákóczi szolgálatába állott, s ő lett egy időre az erdélyi kurucok parancsnoka.³¹

Egy másik székely egységet Rabutin szeptember 25-én Marosvásárhely vidékére rendelt. Ennek vezetői, Ugron Tamás és Pálffy Zsigmond – értesülve a Szentbenedeknél történekről – nem lelkesültek a küldetésnek.³²

Rabutin generális igyekezett elejét venni, hogy a székelység felkelése általános jellegű legyen. Ezért a székek főkapitányait utasította, hogy jelenlétükkel igyekezzenek a forrongásban lévő alattvalókat lecsillapítani. Ez azonban egyre kilátástalanabbá vált, mivel a Rákóczi vezette felkelés a magyarországi területeken egyre komolyabb sikereket ért el, aminek hatása az erdélyi részekre is kisugárzott. Ugyanakkor nem maradt hatástalan a fejedelem által 1703 őszén kiadott vetési pátenz sem, amely megismételte a brezani kiáltvány azon kitételét, hogy a felkelésben résztvevő jobbágyságok és szűkebb családtagjaik mentesülnek mindenféle földesúri szolgáltatástól. A nemesség viszont pozitívan fogadta Rákóczi álláspontját, miszerint a felkeléstől távol maradó jobbágyságok és zsellérek kötelesek feudális szolgáltatásaiknak eleget tenni. A nemesség az adott körülmények között Rákóczi álláspontjában bizonyos garanciát is lát jogainak respektálásáért. Ennek is szerepe volt abban, hogy az erdélyi nemesek közül bekapcsolódtak a Habsburg-ellenes felkelésbe, sőt 1704-től a felkelők nagyobb katonai egységeinek vezetői jórészt a birtokos nemesség soraiból kerültek ki, és hogy az erdélyi felkelők katonai egységeinek létszáma 1704 augusztusában már húszezer körül mozgott.³³

Rákóczi jelzett politikája eredményezte, hogy létrejött egy hallgatóságos kompromisszum az erdélyi nemesség s a függő társadalmi kategóriák, főleg a jobbágyság között, miszerint utóbbi elismeri a nemesek katonai vezető szerepét a Habsburg-ellenes küzdelemben, a nemesség pedig kész együttműködni a jobbágysággal a felkelés idején. Ez a hallgatóságosnak tekinthető megegyezés nagy fontossággal bír a felkelők hadseregének csaknem egy évtizeden át tartó sikeres tevékenységében. A kompromisszumnak fontos szerepe volt a felkelés alatt bekövetkező politikai, társadalmi és más természetű kérdések rendezésében is.

Magyari András

Rákóczi fejedelem nyomdokain

1. 1705-ben járt Kőváron a nagy fejedelem. Még hat esztendeig folytatódott a szabadságharc, győzelmek és vereségek következtek, de inkább vereségek. Kővár kuruc maradt – a végössze veszteség. A makacs kitartás, a csakazértis ellenállás szigete lett ez a sziklaerőd a Lápos medre fölött, meredek magasságban.

Innen, Kővárról emelkedik a boltív egyik szára a történelem egére. Alatta haladok Máramaros és Szatmár falvaiban, városaiban.

Jól tudom, hogy ezen az úton a majtényi síkság felé tartok, ahol meteoritként hullott alá a boltív sebzett szárnya. Szívárvány volna csak a boltív? Szép káprázat, még ha a nap színei szikráznak is benne? Szívem dobbanása felelne ezen a tájon minden csatahelyre, havasi városra, amelyeken kurucok lába nyomát, vére hullását sejtetem.

2. Maga a fejedelem így emlékezett látogatására Kővár sziklavárában: „Megléphetős fáradtsággal vonultam vissza. Útközben megnéztem a fűntebb már említett kővári várat, mely magában a szo-

³⁰ A székelység története a 17–19. században. Csúkszereda, 2001. 46. old.

³¹ Várkonyi Ágnes: i. m., 1954. I. 47. old.

³² Udvarhelyszék Levéltár, Comissiones, 1703. 69. sz.

³³ II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Kriterion-Polis. 1994. 78–80. old.

ulatban egy meredek és igen magas kősziklán fekszik... E várnak a tőle elnevezett kerület ajára van vetve, ami által kapitánysága elég jövedelmessé válik arra, hogy a főbbjei is áthúzzanak utána... Kapitánya, aki nekem már előtte kaput tárt volt, gróf Teleki Mihály vala. A kerület lakóiból álló helyőrség élén jött elémbre; a lakosság köteles mindennel ellátni a várat. Ők bátor hegyiakók s ragaszkodnak várukhoz, ezért meghagytam mindent, úgy mint volt, nem változtatván semmit régi szokásaikon."

Távolról romantikus kirándulóhely lehetne, ha a sziklaormot – amely ugyan csak 407 méter magasságban van, de a Lapos vize fogja körül – könnyen meg lehetne közelíteni. Miután Rabutin császári tábornok szétdobatta, a szétomló kővek közül a völgyi falvak lakói igen sokat elhordtak és beleépítettek apró házaikba, még inkább a sütőkemencékbe. Hiedelem lett, hogy a kővári kövekből épül a legjobb kemence, ez tartja meg legjobban a forróságot. Mintha hozzászoktak volna a puszkagolyókhoz, ágyülvédékhez... Akad völgyi lakó, aki nem is tartja egyébnek a hajdani várat, a széljárta magányos romot, mint felhagyott kőbányának...

Hol lehet híd, palló, gázló a Laposon át? És hol jártak fel a várba? Falvak tucatjainak sorsa, élete-halála függött ettől a vártól: Sárosmagyarberkesz, Törökfalva, Butyásza, Kővárremete, Csolt, Szakállfalva, Koltó, Katalin, Hagymáslapos, Hosszúfalva, Tótfalu arra északra, a Szamos és a Lapos köze le egészen Sósmezőig. A földrajztudós folyami teraszokkal szegélyezett fennsíknak nevezi. Ennek majdnem teljesen elszigetelt dél-keleti végén, a Lapos nagy kanyarulatában – különálló halmon – Kővár erőssége. Nem tartozott szigorúan véve sem az Erdélyi-medencéhez, sem a Tisza Alföldjéhez. E medencében egyesül a Zazar a Lappossal, széles völgyükben helyezkedik el Nagybánya, fennebb pedig Felsőbánya. Volt liber baronátus, vagyis olyan terület, ahol sem az ispán, sem más megyei tiszt bírói hatáskört nem gyakorolhatt. Bethlen Gábor fejedelem keményen megróttta a közép-szolnoki főispánt, amiért Kővár közigazgatásába beleártotta magát... Volt megyei jogú, önálló közigazgatású vidék, Szolnok-Dobokából kiszakasztva. Parancsolója a főispáni jogkörű főkapitány...

A magyarberkesziek még ismerik a legrövidebb utat, a fák közé rejtekező régi csapást falujuktól a halom lábáig, onnan fel a tetőre. Pedig a várrom közigazgatásilag Butyásza vagy Buconfalva határába esik. Kővár őrségét századokon át Berkesz népe adta, és erre a településre, egykori mezővároskába húzódtak vissza öregségükre a harcban és szolgálatban megvénytelt várőrök katonák, meg a rokkantak, veteránok.

Négyen vagy öten ülnek a tágas szobában, Berkesz középpontjában, ami megítélhető arról, hogy szomszédságunkban a református templom áll, még a reformáció előtt emelt épület. Középkorú férfiakkal beszélgetek, csak egyikük egészen ősz öreg, nyolcvanhat esztendő, Papp Mihály bácsi. Várkatonák utódai valamennyien.

– Feljegyzés, okmány maradt-e erről?

– Minek papír? – kérdezi az öreg, és piros arca még jobban kigyullad. Fehér bajusz, élénk kék szem, mint derült ég havas mező fölött. – Az emberek véreben van itt ma is a katonaszellem, ezzel születnek, a fegyelemmel, a parancs tiszteletével.

Középkorú férfi megjegyzi erre, hogy így igaz, a magyarberkesziek ma is vigyázzba vágják magukat, ha parancsot hallanak. A parancs olyan a szemükben, mint az idő vagy a természet. Betartják a parancsokat, a felülről jövő utasításokat akkor is, ha nincs nyükre vagy éppenséggel úgy érzik, hogy káruk válik belőle.

Van ebben az alázatos megjegyzésben zúgolódás, burkolt lázadás a százados berkeszi beidegződések ellen.

– Mondjon egy ilyen parancsot – unszolom.

Az emberek egymásra néznek, aztán Papp Mihály bácsira. Ő a legidősebb, neki kell a falu dolgairól elsőnek nyilatkoznia. Ez is a katonai világ maradványa. Papp Mihály megérti a pillantásokat, tudja a tisztét.

– Ne mondjuk parancsnak – vezeti be. – Inkább tanácsnak... Mindenképpen felülről jött, s arra nagyon figyelnek nálunk. Sárosmagyarberkeszen első szóra megalakult a termelősövetkezet. Mint amikor megfújják a kürtöt sorakozott mindenki. Pedig az emberek érezték, hogy nem nekik válik hasznukra. Mint a jobbágság idején... Akkor legalább ismerték az uraságot, nem csak a tisztartóját.

Folytatná, látom rajta, de megakad a torkán a szó. Nehezen hallgat el, mert a pontosság embere. Faluját is Sárosmagyarberkesznek nevezi akkurátusan, mint a régi krónikák 1908-ig.

Sárosnak hívták azt a nemesembert, aki a kővári őrségből ide telepedett le, ebbe a völgybe, vagy éppen – helyi monda szerint – ő alapította a falut. Papp Mihály igen érzékeny minden hagyományra, a valószínűtlen mesékre is. Társai az emlékezésben, Hézső Sándor, ifjú Turuczko Gáspár meg Mihály István mint rendelt feljebbvalójukat hallgatják. Berkesz és Kővár olyan volt, mint két testvér, egymás nélküli meg sem lehettek volna. A templomba ide jártak le a hegyről. Élt egykor a várban egy nagy hatalmú, erélyes asszony. A nevét nem tudja, de ott élt biztosan. Minden vasárnap ökrös szekéren ereszkedett le Berkeszre, a templomba. Díszes szekérrel, felpántlikázott ökrökkel.

– Mikor lehetett ez, Mihály bácsi? – kérdezem illő kételkedéssel.

– Mikor? Nem mündegy! Megvan annak vagy hatszáz esztendeje!

– Hat évszázada tartja észben Berkesz népe?

– Mindig is emlékezetében fogja őrizni. Mert nagyon szerencsétlen, szomorú asszony volt, hiába járt felpántlikázott ökrös szekéren.

Kételkedhetünk tovább is, hogy miként ereszkedett alá ökrös szekér a várból, gyalogösvényt is alig találni a sziklaoldalon. De szomorú sorsú, boldogtalan asszony lakója csakugyan volt Kővárnak, ha nem is hat évszázaddal, „csak” 380 esztendővel ennek előtte: Báthori Zsigmondné Mária Kresztina. Az osztrák főhercegnő, akit szülőhazájában Kristiernának szólítottak, félig-meddig egy új politikai irányvonal zálogaként került Erdélybe. Báthori a török szultán helyett a német-római császár, vagyis a Habsburgok védelme alá helyezte fejedelmi koronáját. Politikusnak sem volt jó Zsigmond. Férjnek még kevésbé. Ez a „szép, ifjú és nemeslelkűségben páratlan” nő meggondolatlan, léha és kegyetlen férjet talált a fejedelemben. Csak néhány hétig bírta ki a gyulafehérvári palotában, száműzetésbe jött a messzi Kővárba, amely még Szapolyai idejében került volt erdélyi jogar alá. Mária Kresztinát itt is körülvehetné vigáság, szórakozás, tánc és vadászat, ha alkata volna hozzá. Zárdai komorság jobban illik a lelkéhez, később majd, férjétől elváltan, apáca lesz belőle, a halli zárdá fejedelműje. Örömet abban leli, ha Grácban élő anyjának panaszkozhatik magányára és honvágyára.

Felpántlikázott ökrös szekéren járt volna le a várból a faluba? Nem az a mozzanat maradt-e meg a népi emlékezetben, mikor az Erdélyből távozott Báthori Zsigmond helyébe, 1598-ban a császári akarat Mária Kresztinát emelte a fejedelmi székbe, s ő valóságos diadalmenetben indult el Kővárról és vonult be Gyulafehérvárra? Áprilistól augusztusig uralkodott, Báthori Zsigmond újra visszatért, feleségére pedig a bujdosók sorsa várt.

– Más monda él-e a várról Berkeszen?

Hézső Sándor feleli:

– Berkeszpataján van a Piros Dani dombja. Azt mondják, ott élt a vár kürtöse. Ő riadóztat a környéket, ha segítségre volt szükség Kőváron.

Más népi emléknym nincs. Pedig Kőváron nevezetes rabok voltak bezárva, köztük halálra szántak is, tanyáztak itt hamis pénzt verők, nagyurak és szélhámosok, vitézek és árulók... Csak a boldogtalan Mária Kresztina története ragadta meg az itteni nép képzeletét, és névtelen mesehősként őrizi alakját.

A történetés nyilván a ridegebb tényekre figyel. Csetri Elek professzort Kővár szerepéről kérdezem Erdély és a Partium sorsában.

– Többszintesre épített, kiváló vár volt. A külső „kis váracskának” elkeresztelt erődítmény az alsóbb szinten a belső várba vezető utat és a feljáratot ellenőrizte. Lövébástyával – „álgyúk bástyájával” –, folyosóval egybekötött várfalakkal volt körülvéve, lőrésekkel teletűzdelve. Több „fel- és levonókapu” védelmezte. A középső várnak az előbbiekhöz hasonló kapurendszere volt. Az erősség legjobban kiépített része a belső vár, amely „kősziklára, kövekből építetett”, s „őregkapujának” nyilván szintén volt felvonóhídja. A vár mindhárom szintjén strázsá- és darabonházak, „katonák háza”, kapitányok háza állt, s nem hiányoztak a gazdasági épületek, a fegyveres szoba, egykori magyar nevén a cejtház, a puskaportartó pince...

Építéséről pontos adataink nincsenek. A XVII. század második felében első ismert birtokosai a Hermány nembeli Laczkfiak... Sok ura volt a későbbi időkben... Báthori-kézre kerül... A Habsburgok szerzik meg... János Zsigmond 1567-ben csellet beveszi. Ettől kezdve az erdélyi fejedelemség fontos nyugati végvára, Huszttal, Székelyhíddal, Váráddal, Jenővel, Lippával,

Lugossal és Karánsebessel együtt. Kővár szerepe elsősorban az, hogy az erős császári őrséggel telerakott Szatmárral szemben fedezze Erdély északi bejáratát, a Szamos és a Lapos völgyét.

A kuruc mozgalom egyik fontos katonai és társadalmi támasza Kővár, miután Teleki Mihály főkapitány 1704 januárjában a császáriaktól átállt a felkelők oldalára. A főkapitány az egyik lovasezred parancsnoka lesz, a sorsjényi fegyverletételkor maga is a meghódolók között van. Kővár pedig nem kerülheti el sorsát: néhány évvel meghódolása után Rabutin, más erdélyi várakkal együtt, felrobbantja...

Nemsokára három évszázada annak, hogy berkeszi őrkatonája utoljára ment fel szolgálattételre Kővárba.

Berkesznek csaknem hatszáz lakosa van, háromszáznolcvannégy magyar és vagy kétszáz román. Az utóbbi évszázadban nemigen növekedett a népesség. A századfordulón ötszáz-nolcvannégy lakos közül háromszázharmincnyolc magyar és százkilencvenhat román nemzetiségű. A fiatalok közül mind többen költöznek be Nagysomkútra, Nagybányára, Felsőbányára. A napi ingázók útja is arra felé visz. A földművelés soha nem tartotta el Berkeszt. Századokon át a vár adott kenyeret a népnek.

Az ingázó berkeszi bányászok közül a harmincből huszonöt magyar nemzetiségű. A szomszédos falvakból mind román vándorok ülnek fel a buszokra. Sárosmagyarberkesz szellemi örököse egy költői életműnek, amely a néptestvériség jegyében fogant. Itt született 1817-ben Medgyes Lajos költő, egyházi író, publicista. Marosvásárhelyi diák, majd haláláig, 1894-ig Dés város református lelkésze. Lelkes híve Petőfinak, 1847-ben nyílt levélben kelt pártjára az *Életképekben*, mikor alantas támadások érték. A szabadságharc idején versekkel buzdította a honvédeket, a bukás után börtönt viselt. „*Hazámnak hős lakosai / Feledjétek a pártviszályt!*” – így kezdődik híres *Békeszszövege*, amelyet 1945 után az erdélyi magyar újságok sűrűn újraközöltek. Szülőhelyén Medgyes Lajost nem ismerik.

A kuruc időkben került közel egymáshoz Kővár vidékének magyar és román népe. Kővárremetén, Karulyon, Kováson – mindegyik a kővári uradalomhoz tartozott – román falusiak házában ma is ott látni II. Rákóczi Ferenc arcképét.

– Mint az ikont, úgy tisztelik – tanúsítja, személyes élményei alapján, ifjú Turuczko Gáspár. Hangját egyszerre szomorúság fátyolozza. Az ő házából azonban elvitték azt a képet, amit a remetei meg karulyi románok éppen olyan becsben tartanak, mint ők. Múzeumi emberek szálltak ki a faluba, legalábbis annak mondták magukat, de olyan keményen parancsolták, mint a román csendőrök szokása. Megvan annak vagy húsz esztendeje is. Összeszedték a faluban az „irredenta” magyar képeket, II. Rákóczi Ferenc portréját, akinek a zászlaja alatt őseik a kuruc szabadságharc idején harcoltak, meg a Petőfi Sándorét, aki egyik forradalmi versét ebben a faluban írta.

– Nem loptam én ezeket a képeket – méltatlankodott Papp Mihály. – Tisztességesen kérészt pénzen vettem meg 1914-en Kolozsvárott, mikor a Huszár Pál báró úr inasa voltam.

– Jöjjen el utánuk a bányai múzeumba.

Papp Mihály nem ment el a bányai múzeumba. Ott kit keressen? Itthon szidja azóta is a helybéli feljelentőket, megrágalmazóit.

Petőfit sajnálta igazán, a költőhöz joga van, köze van Magyarberkesznek. Ebben a faluban írta *Véres napokról álmodom...* című versét 1846. november 6-án. A falu határában, a Lencsés nevű emelkedőn volt a Teleki család szőlője és vadászkastélya. Ide lovagolt el Petőfi Koltórol; a két falu között a távolság alig tizenöt kilométer. ... Megfordult Berkeszen Rákóczi Ferenc is, úgy hívják a Miskolca nevű szőlőhegyen átvezető utat, hogy Rákóczi útja.

Petőfi a Teleki grófok berkeszi szőlőjében új világ eljövételét álmodta, a jövőt hozó harcok harsány trombitáját hallotta ki az idők csendjéből. A szőlők szomszédtságában, Kővár előtt én most a múltat álmodom bele a tájba. Mintha ez nehezebb lenne!... Romfalak helyén erős bástyák. Besüppedt pincenyílás fölött rácsos börtönajtó. Mohás kövek helyén fényesre koptatott várpiac. A bástyán zászló, Rákóczi-zászló, *Pro libertate* felirattal. Örök a falakon...

Ilyen lehetett kuruc fénykorában Kővár?

Roppant robaj. A bástyák leomlanak. A kövek a Lapos vizébe hullanak bele, csobbanásuk egybeolvad, ijesztő dörgésbe, mintha a föld mélyéből jönne a hang. Rabutin parancsára összedőlt a sziklavár.

Széthasadozik az álom is, amely a hegyfokra vetődött. Ott csak csonka falak látszanak megint, magányos romok...

3. Kaplony: kikötő az idők partján. Valamikor valóságos kikötő volt itt, az Ecsedi-láp déli szegélyén. Kapaszzkodó a szárazföldre, az életbe, a megmaradásba. A ferences templom súlyos falai mély fundamentumot sejtetnek. Ezen a helyen állt 1080-ban a bencések monostora? Vince páter úgy véli, hogy a bencések is már előbbi templomalapra építkeztek. A monostor körül a Kaplony nemzetség birtoka.

A Károlyi család ebből a Kaplony nemzetségből eredeztette magát.

Vince atya tovább vezet. A templom mögött családi mauzóleum. Az 1834-es iszonyú földrengés után, Ybl Miklós tervei szerint neoromán stílusban építették újjá a kolostort és a sírkápolnát. Érckoporsók talapzat. Legelő a Károlyi Sándoré. A legrégebb halott itt nem ő, hanem Károlyi Mihályné, Lápospataki Borbála 1668-ból. Az utolsó koporsót 1943-ban helyezték el az egyik oldalfülkéjében: a gróf Károlyi Imrét. Carrarai márványból – egy darabból – faragott feszület őrködik itt az idők békéje fölött. P. Barzani olasz mester munkája. Éppen egyszerűségében vagy inkább sejtett gazdagságában fejedelmi ez a kripta.

Riadtan húzódok el Károlyi Sándor katafalkjától. Aztán azért is közelebb lépek, kezem végigsimítom a réz pikkelydszéken. Taszit és vonz a történelem. Már a kortárs Cserei Mihály áruháznak nevezi Károlyi Sándort. Petőfi indulatosan elátkozza az ő korának Károlyi grófját: „...apja, nagyapja, szépapja hazaáruló volt”.

Károlyi Mihály – a család utolsó grófi sarja, aki már nem használta e címét – a költő haragjánál is elfogultabb: „Az első vizitkártyán, amelyet nemzetségem a grófi koronával ékesítve adott le a történelemnél, lent a sarokban és szomorú szavak olvashatók: szatmári béke, 1711... Ez a béke az, amelyben a magyar nemzet évszázados dicső ellenállás után megadta magát a Habsburg-háznak; ezt a békét a Rákóczi-féle szabadságharc legbátrabb és győzelmeiben leggazdagabb hadvezéreinek egyike fegyverlerakásával tette lehetővé, aki ezért a császártól grófi címet kapott. Ez a generális Károly Sándor volt, az én ősom.”

Az én szülőfalum, Uzon – messzire ide, a Székelyföld déli végén – kurucfészek volt, amiért aztán a labancok felégették lakóinak egy időre menekülniük kellett, át a hegyeken. Igaz, még jóval a majtényi fegyvertörés előtt. Jogom lehet-e nekem itt most, egyféle történelmi „hites helyen” – pusztán gondolatbeli – személyes tetemrehívásra?

Megtette ezt a kortárs történelemtudomány. Németi János károlyi történelemtanár, aki velem tartott Kaplonyba, érdekes könyvet kölcsonzött ide a szatmári békéről. Szerzője, Bánkúti Imre, éppen Károlyi Sándor szerepét vizsgálja: áruházas volt-e, vagy józanság, s mi lett e béke következménye?

Nyolcesztendei hősi szabadságharc után a szerencse elpártolt a kuruc seregektől. Szatmár, Szabolcs, Ung, Ugocsa, Máramaros tájaira zsuagorodik II. Rákóczi Ferenc hatalma, arra a vidékre, ahonnan 1703-ban a felkelés elindult. Ismétlődik a történelem – fordított előjellel. 1711 elején Rákóczi már inkább Lengyelországban időzik, és a kedvező nemzetközi fordulatra, elsősorban I. Péter orosz cár katonai segítségére vár, hiába. A kuruc csapatok fővezére Károlyi Sándor. Vele szemben magyar főúr a császári főparancsnok, gróf Pálffy János. A kuruc sereg számbeli jóval kisebb, utánpótlási vonalai nincsenek már – egész Erdélyben a Habsburg-ármádia az úr –, a nemesek, a menekültek, de a vitélz rend tagjai is beleuntak a kilátástalan háborúba. Pálffy nem indít döntő támadást – pedig bécsi utasítása van erre – nem katonai döntést, hanem politikai megegyezést akar: a nemesség kiegyezését a megmaradt lehetőségek szűkös talaján. Pálffy kezdeményezi a tárgyalásokat, Károlyinál kezdi, levéllel, futárok útján, de maga Rákóczi is találkozik Vaján a labanc generállal. Rákóczi és Károlyi útjai 1711. március végén válnak el, ettől kezdve a két kuruc vezér a maga külön útját járja. Károlyi Sándor, a nemesi rendek egyetértésével, jóváhagyásával megkötö a paktumot. Rákóczi Ferenc pedig a bujdosást választja, a kuruc politika elveinek mindhalálig való vállalásával.

„A szatmári béke kompromisszum volt a rendi-nemzeti erők és az abszolútizmus közt; pozitív és negatív vonásokkal. Az előbbiektől közül első helyen kell említenünk azt, hogy meg-

mentette a függetlenségi háborút és az országot a katasztrofális katonai vereségtől s annak összes következményétől. Valószínű, hogy egy másfajta befejezés végzetes lett volna az etnikai állományában az előző évszázadokban katasztrofálisan megfogyatkozott magyarságra. A rendi-nemesi nemzet kereteinek fenntartása tehát sok retrográd vonása ellenére lehetőséget biztosított a további *nemzeti fejlődéshez.*" (Bánkúti Imre)

Rákóczi Ferenc még huszonkét évet élt franciaországi száműzetésben, majd rodostói félig-fogságban. És máig él a nép szívében, dalaiban, a lázadó történelem emlékezetében.

Károlyi Sándor tizenhárom évvel fiatalabb volt az egykori fejedelemnél, és tíz évvel élte túl. Vagyis harminckét esztendeje volt a szatmári béke után. Mit tudunk erről a bő három évtizedről?

Tömbház tágas nappali szobájában fiatal tanárral beszélgetek. Károlyi S. Mihály társszerzőként Gyárfás Jenőről írt monográfiát, szindarabokat közöl a *Művelődésben*. Magyar szakot végzett a marosvásárhelyi főiskolán, de történelmet, földrajzot, rajzot és más tárgyakat is tanít Csanáloson.

- Történelemórán beszél-e tanítványaidnak a szatmári békéről?

- Többet kellene szólnom róla. Elvégre ez itt helytörténet is.

- A tanterv?

- Nem csak az. Lehet-e ennél bonyolultabb lecke? A gyermek képtelen árnyalni. Csak a győzelmet vagy a vereséget tudja érzékelni igazán. Mindig a győztesekkel, az erősebbekkel tart. Éppen gyámoltalansága miatt? Lehet... Csillag a gyermekek szeme, ha Hunyadi Jánosról, Mátyás királyról vagy Napóleonnól beszélnek nekik. Igaz ügyért harcoltak-e? Nem érdekli őket. A gyermekek győzelmi mámort kívánnak, mint egy futballmérkőzés szenvedélyes szurkolói. Ők Rákóczit csak úgy értik meg, ha győztes fejedelemként mutatom be. A bujdosó nem rokonszenves számukra. A győztesért rajonganak.

A népi tudat is ilyen „gyermeki”? Ezért oly dicső ma is paraszti portákon, kézművesek házaiban, mesékben, népdalokban a kurucok halhatatlan fejedelme?

Rákóczi a szívünké, örökre.

Ha Károlyi Sándor józanságát elfogadom, a kuruc fejedelem akkor is ott marad a maga helyén.

Németi János évezredekkel társalgó józan történész. Szentmiklóson született, Nagykárolyt tartja nevelő városának, ide tért vissza történészi diplomával, nagybányai kitérő után. Általános iskolai tanárként doktorált, ami eléggé ritka.

Tárgyilagosan, indulatok nélkül beszél a Károlyi család történetéről, a szatmári békéről és mindarról, amit ez a rendezés hozott Károly vidékére. Főleg a sokat vitatott telepítésekről.

A Károlyiak várát, illetve a Károly helynevet 1355-ben találjuk először az oklevelekben. De már 225 évvel később szerepel Kaplony, az ősi Károlyi fészek. A Károlyi család kastélya 1482 épül, Mátyás királysága alatt. Fontos szerepet játszott a partiumi város az önálló erdélyi fejedelemség történelmében: Bethlen Gábor fejedelem első felesége Károlyi-lány volt, Zsuzsánna.

A mindig gazdag Károlyi családot az első gróf, Károlyi Sándor tette az egész környék urává. (Az első főnemes, bárói rangban Károlyi Mihály 1609-ben.) A volt kuruc vezér, majd a fegyvert letevő főúr donációkkal növelte hatalmas birtokait.

Ha nem ajándékozással kapta, akkor akár erőszakkal is gyarapította vagyonát. Erdőd vára a kuruc szabadságharc idején Rákóczi-tulajdon. A fejedelemnek óriási összegekbe kerültek a hadjáratok, kölcsönt kellett felvennie. Mégpedig vezérértől, Károlyi Sándor bárótól. Zálogul Erdődöt kötötte le. Miután 1715 után Rákóczi végképp elveszíti birtokait, Károlyi Sándor félig jogosan, félig jogtalanul elveszi Erdődöt.

- Másként kié lett volna? – kérdeztem.

- Alighanem a Habsburg-házé. Illetve annak valamelyik hűséges emberéé. Éppen itt a szatmári béke egyik magyarázata, illetve Pálffy János immár jól kirajzolódó irányvonalának mozgatója. Bánkúti Imre joggal állapítja meg, hogy a labanc arisztokrácia és nemesség, tehát a császárpárti magyar főurak számára nem volt közömbös a nemesi birtokállomány sorsa, mert „a felkelők elkobzott birtokának zömét nem magyarok, hanem németek és csehek kapták”. Az eccsed-i birtokot, amelyre még Sándor kezd alkudni, Károlyi Ferenc megvásárolja. Érdemes

odafigyelni a Károlyi család jobbágypolitikájára. Persze, koruk gyermekei voltak ők is, nem akarták felszabadítani a jobbágyokat. De míg másutt a jobbágyok földjeire a földesúr erőszakkal tesz kezet, s a jobbágyi robotnapok számát négyre vagy ötre emelik, és ez így tart 1848-ig, addig a Károly környéki falvakba a hadjáratok során elpusztult régi magyar lakosság helyére telepített svábok teljes jobbágyi szessziót kapnak. Úrbéresek ugyan, de saját földjüket művelik meg. A jobbágy termését eladhatta, érdekelt volt a termelésben, az úrbéri szolgáltatásokat egyénileg vagy közösen megválthatta. Például Nagykároly városában egyes városrészek közösen fizették a megváltást a Hajdúváros, a Svábrész, a Magyarrész, a Mesterrész a legrégebb telephelyek. Ez valószínűleg tudatos törekvés volt a Károlyiak részéről. A jobbágyoktól befolyó jövedelmük egy részét befektették. Új termékekkel kísérleteztek. A mostani károlyi református temető régebbi helyén epreskert volt. Károlyi Sándor üveghutát alapított a Bükkben, emberei az üvegekkel a Havasalföldre is eljutottak. Jól átgondolt gazdaságpolitika nyomait fedezheti fel a Károlyi család történése. Ez 1848-ban kezd hanyatlani, új tulajdonosok jönnek, kialakulnak a tanyák. A két háború között csak a Klára-major és a város központjában álló kastély a családé. Az első világháború után a romániai földreform lényegében felosztja a nagy birtalmat. Új falvak alakulnak, főleg románok betelepítésével.

Károlyiék hajdani kastélyától indulunk el városi barangolásra... Ez lett volna a Szarvas Fogadó? Melyik szobában lakhatott Petőfi? Szemben állt a Térey-ház, ott vendégeskedett az erdői tisztartó leánya... A tér szélén a barokk stílusú római katolikus templom; a XVIII. század második felében épült, majdnem száz év múlva Ybl Miklós restaurálta. Ennél öregebb a tőzsomszéd, a volt piarista rendház. Ide költöztették át 1780-ban Ungvárról a nemzeti iskolát. Még abban a tanévben 280 tanítványa lett Szatmárból és a szomszédos vármegyékből.

– A Károlyi család patronálta ezt az iskolát, illetve főiskolát?

– Annak a régi Károlynak ők voltak a vednökei, urai. Akaratuk döntött mindenben. Szemben jó néhány más arisztokrata családdal, a Károlyiak mindvégig pártolták az anyanyelvű művelődést, színjátszást, nyomdászatot. Ha véletlenül a kezébe kerül, olvass bele a Károlyi Sándor levelezésébe feleségével, Szalai Barkóczy Krisztinával, ízes gazdag magyar nyelven íródtak ezek a levelek.

Visszaszállunk képzeletben Károlyi Sándorhoz, a grófhhoz, a fegyvert feladóhoz, mert visszavezet hozzá az az emlékkő, amelyik Kapnikbányán, Alsó- és Felső-Handal között látható, ahol elkeskenyedik a kapniki völgy. Az út menti emelkedésen a tatár betörés emlékköve. Mellette jegenyék. Tömör, sírkőszerű oszlop. Beléje vésve: *Anno 1717. Usque hi fureint tartari.*

E tragikus tatár portya emléke beszercei barangolásomon is elémbé idéződött. Mégpedig a Fenyők Királya nevű, vénséges vén fa idézte fel, Marosborgó és Tihuca között. Ez a fenyő-patriarcha, ha a Radnai-havasok felé nézett akkor, a XVIII. század elején, a Borsa völgyében a tatárok csúfos futását láthatta. A török szultán parancsára törtek be keletről, a kán fiának vezetésével, hogy a Nándorfehérvárat ostromló keresztény hadakat ilyképpen is gyöngítsék, hátba támadják. Máramarost, Ugocsát, Szatmárt dúlta a tatár. Tízezer fegyvertelen, békés lakost fűztek rabszíjra... Megindult ellenük a vidék népe. Károlyi Sándor gróf, szatmári főispán mintha csak a kuruc hagyományokat ébresztette volna. Tiszai magyar nemesek, Kővár vidéki románok, bányai német mesterek fogtak fegyvert. Bagossy László alispán Felsőbányán, a csapat másik része Nagybányán verte meg a tatárokat. Bagossy katonái ezen a szűk völgyön át vették üldözőbe a Felsőbányán megfutamított tatárokat, és Kapnikbányán újabb csapást mértek rájuk. A borsai szorosban pedig egy volt kuruc hadnagy emberei kivágott szálfákat döntöttek az eszeveszetten menekülő betörőkre. Egy sem szabadulhatott.

A Fenyők Királya nem áll már az 1200 méteres magasságban. Vad vihar tépte le ágait, csontán hagyta a törzsét. Kapnikbányán ez a kopott emlékkő alighanem az egyetlen megmaradt emlékeztetője az utolsó tatárbetörésnek Erdélyben.

– Ha 1711-ben Nagymajtényban nem teszi le kuruc kardját Károlyi Sándor, felvehette volna-e főispánként hat évvel később, a tatárok ellen?

– Aligha – feleli a történész szavaival a történelem. A szükség néha ideiglenesen felcseréli a szerepeket, mindig az a döntő, hogy a szerep erősebb, vagy az ember maga.

A Károlyi család válságos időkben sokszor fordította a magyarok javára a történelem járását.

Két évszázaddal előbb, az akkori károlyi magyar nyelvet olyan becses emlék rögzítette, mint a magyar protestáns Biblia. Ha Károlyi Gáspár fordításának ódon zamatát, veretes szavait, tömörségét vagy naiv báját izlelgetem, idők mélyéből a hajdani nagykárolyi magyar nyelvet hallom: Károlyi a város szülötte volt.

Tudós tanár utóda, Révai Miklós – a bánsági Nagyszentmiklósról, egy ideig Nagykaroly piarista tanára – a magyar nyelv szabályait latinul foglalta rendszerbe. Révai első magyar verseskönyvét Károlyban adta ki 1778-ban, és mecénásának, gróf Károlyi Antalnak ajánlotta.

Officina lett volna akkoriban Károlyban? Majdnem negyedszázada működött már a nyomda, amelyet Károlyi Ferenc, a Sándor gróf fia alapított. Károlyi S. Mihály csanálósi tanár dolgozta fel mostanság újra a károlyi nyomdászat történetét, az 1754-es indulástól mai állapotáig. A Nagykarolyhoz hasonló kisvárosokban – ezen a tájon legalábbis – nagyon ritka akkoriban a nyomdavállalkozás. A budai és kassai typographiák távol esnek, érvelt felfolymodványában Károlyi Ferenc, emiatt „az egész szomszédság könyvekben szűkölködik, és mivel az országok és tartományok csak akkor jutnak virágzásra, ha az elmék az szépművészetek és tudományok által kiműveltetnek”.

A károlyi elméket Ferenc gróf magyar nyelven akarta műveltetni városában. – Mert akkor már fullasztó súllyal nehezedett erre a vidékre a bécsi udvar elnemzetlenítő, németesítő politikája, a szellemi önállóság eltiprása.

Károlyi vidéke, Szatmár megye adózó népének, hajdani jobbágyi lakosságának sanyarú helyzete készítette Nagykaroly történész fiát, Acsády Ignácot, hogy a XVI. és XVII. század gazdasági állapotával, a nép életével behatóan foglalkozzék, és megírja máig idézett, újabban 1948-ban kiadott alapvető munkáját, *A magyar jobbágyság történetét*.

Megyeszékhelyre a grófi család érdeke, akarata tette Nagykarolyt. De várossá kereskedelme és ipara fejlesztette. A szaniszlói Karul-pusztán, messze vidékek e természetes találkozási pontján már Róbert Károly idejében vásárokat tartanak. A kastély mellett, a Gencs felé nyíló egykori mezőkön, ahol most új lakónegyed emelkedik, tömbházak sora. Az egyik panel csöndes lakásában Németi János családi otthonában folytatjuk a beszélgetést. A történész pontos: mikor melyik uralkodó adott vásárjogot, pallosjogot, szabadalmat. Okiratok, aláírások. Igazi alapítók a Sámson testvérek, akik 1741-ben a pék-, a gyertyamártó- és a viaszöntőipar alapjait vetették meg. Évtizedekkel előbbi a csizmadia-, szabó- és szűcscéhek privilégiuma. Megjelennek a bőrkészítők – közöttük ármális nemesek –, később majd a vargák céhe alakul belőlük. 1784-ben már ötvennégy mesterséget űztek Károlyban.

Maholnap a Károlyiak ősi kastélya marad az egyetlen eredetiség és igazi változatosság itt.

Ebben a kastélyban kapott helyet – inkább romantikus lovagvár, meseizű mézeskalács-palota – a múzeum és a klub. A múzeumot távolról érkező idegenek sűrűbben keresik fel, mint a helybeliek. A helybeli fiatalok és a környező falvakból kerékpáron bejáró ingázók az otthon-munkahely és esetleg a főtéri kávézó vagy a csapszékek körét ritkán nyitják ki a város múltbéli emlékei felé. Idősebb károlyiak közül némelyek egyenesen úgy érzik, túl sokat is tudnak, görnyesztő batyu az emlékezet, talán jobb lenne felejtetni... Mintha két város állna egymás mellett, mégis idegenül, csak néha találkozva véletlen idősíkon.

Ezt a találkozást múlt és jelen, valóság és hazugság között az 1989-es változások hozták el. Nagykaroly az egyetlen város Erdélyben, ahol az elmúlt esztendőknben nőtt a magyarság és fogyott a románás lélekszáma, mindenütt másutt fordított a folyamat, még a székely tömb településein is. Sajnos, nem a nagykarolyi magyar anyáknak köszönhető ez. A népesedési statisztikák nemzetiségi rubrikái változtak meg. Az 1977-es népszámláláskor Nagykaroly 24 500 lakosából 12 950-et románként tüntettek fel. A fennmaradó 11 100 személyt magyarként, németként és más nemzetiségűként szerepeltették. Így jött ki, ha nem is fölényes, de jól érvényesíthető román többség. A nagykarolyiak akkor is tudták, hogy az arány hamis, de módjuk, lehetőségük sem volt ezt nyilvánosan elmondani. Újat húztak volna a román polgármesterrel, aki éppen e „többség” jogcímén került a hivatalába? Hiszen még kinevetni sem merték a román városatya „nyelvészkedését”, amellyel kiderítette, hogy *Nagykaroly* város neve, amely románul *Carei*, a magyar elnevezés romános kiejtése, ősi román szóból, a *car*-ból – vagyis a *székérből* – származik. A polgármester parancsára azontúl így kellett ezt magyarázni minden látogatónak. Mit törődött azzal, hogy már 1335-ben Károlynak hívták a települést, mikor itt még híruk sem volt a románoknak! Ezt csak a levéltárak búvárlói tudhatták, márpedig a levél-

táratat Romániában a Belügyminisztérium megbízható emberei őrizték mindig és őrzik mind a mai napig.

Változás abban történt 1989 után Romániában, hogy a magyarság leszokott a mindennapi félelemtől. Így az 1991-es népszámlálás idején Nagykaroly magyar lakói nagyon a körmükre néztek a népszámlálási biztosoknak. És lám csak, kiderült, hogy a városban – amelynek az összlakossága 1997 óta 1861 fővel emelkedett – a magyarok alaposan megsaporodtak, lélekszámuk 13 825 főre emelkedett: németek 752 főt, svábot 431 főt mutattak ki. Román lakost 10 866 főt írtak össze, vagyis 2084-gyel kevesebbet, mint 1977-ben. Pedig egy sem ment el közülük, még jöttek is azóta. Igaz, hogy így is hatalmasan megnőtt Nagykaroly román népessége – az 1910-es összeírás óta. Akkor az összlakosság 16 078 főt, ebből 15 772 magyar volt, 216 román és 63 német!

Ennek a reális(abb) nemzetiségi megoszlásnak, meg az utóbbi helyhatósági választások eredményeinek köszönhetően, hosszú idők óta Nagykarolynak megint magyar polgármestere van!

Az ősi település magyar lakói kétségtelenül kezdik jobban érezni magukat városukban a mai károlyi történelemben.

*

4. El kellett érkezniem Majténybe. Alföldi síkság, amelyen emelkedőnek tetszik olyan csöppnyi magasság is, mint a Kraszna hídja Kismajtény előtt. Traktorok dolgoznak a széles, nagy határmezőben, az országúton teherautó zörög, különben csend és néptelenség. Az út menti parkolóban traktoros fiú, majtényi magyar legény igazít útba szívesen: ha a faluba érek, térjek le jobbra, a domahidai vasúti megálló felé... Ott zajos menet jön szembe, felpántlikázott kocsis és lovak, kurjongató fiatalok, román népviselet színes kavargása: lakodalom... Ki is értem az út végére, előttem az állomás, inkább bakterház. Kicsi falu ez – 1711-ben Nagymajtényhoz tartozó puszta –, kicsi állomás. Szemben bekerített apró kert, közepén mohás kő, minden ékesség nélkül, komor sárgához hasonlító: Szatmári béke 1711. április 27.

Kürtök harsannak meg, valaki szónokol, sortűz ropog, a zászlók még egyszer magasba emelkednek, hogy nyomban földre hajtsák fejüket... Korabeli metszetről vetítődött a kép ide előmbe: az egykori színhelyre. Vajon így folyt-e le a megadás szertartása? A metszet készítője nem volt itt akkor, s aligha fájt neki a zászlók megaláztatása, a Pro Libertate föltre omlása. Ifjabb Teleki Mihály jelen volt, II. Rákóczi Ferenc főtisztje, mielőtt át nem állt a császár szolgálatába, 1704-ben ő nyitja meg Kővár kapuit a fejedelem előtt. Naplójának hangja szenttelenül tárgyyszerű: „A magyarországi és erdélyi úri, fő és nemes rendeket megmustrálja grlis (generális) Pálffy János uram, az f. (fenséges) császár plenipotentiariusza. Ez nap disszolválódnak, tesszik le a zászlójukat és dobjokat: parancsoltatik mindazáltal ki-ki regimentjében legyen, másnap eleresztik.”

Másnap eleresztik... Az évtizedes, sokkal régebbi szabadságharc itt már csak ennyi!

Petőfi és koltói barátja, Teleki Sándor majdnem másfél évszázaddal később, Károly felé tartva, megáll e szomorú síkságon, és Teleki feljegyzése szerint tetemre hívja a történelmet:

– „Látod azt a kis domborulatot a rét végében, mindjárt ott a friss ugarszántás mellett?

– Igen.

– Tudod, mi az?

– Nem.

– 1711-ben azon a helyen pacifikált Károly Sándor.

– Tudom.

Elindultunk: némán, csendesen gondolkodánk, volt miről!”

Az emlékkövet Petőfiék nem láthatták. Később állította egy mérnök a Nagyvárad–Szatmár vasút építéskor. Ne maradjon jelöletlenül a hely. Nem gondolja senki, nem tesznek virágot soha a talapzatára. Nem ember sírköve, egy eszményé, amúgy is a szívekben él, ha él egyáltalán... De hát a puszta bekerítés is egyféle gondozás. Kissék tulajdona a kert, talán vasutas család, ők fogták körül az emlékkövet, hogy ne rongálhassa senki.

Vonat sístereg Szatmár felől. A háziak fia, Kiss Tibor érkezett vele. Diákgyerek, végzős az Unió szakliceumában. Tudja jól, hogyne tudná, miért áll ez a kő. Négy elemű magyar iskolába

járt. Kismajtényban, mivel csak négy osztály van itt. Olvasott a kurucokról. Rákócziról, a fegyvertörésről... Turisták néha eljönnek ide... Hangjában nincs meghatottság, pedig a történelem tőszomszédságában él.

Egy boltív aláhanyatló száránál. Mintha a magasból haragos villámként csapna bele a mohás, öreg emlékköbe, mert ingerelné... Bármennyire értem – megértem – a szatmári békekötés történelmi kényszerét, az ésszerűség érveit, itt mégiscsak iszonyú dráma ment végbe, leszakadt az ég, a boltozat – a szabadság.

Csonka, törött boltív Kővártól Majtényig! Beleborzongok, ha ez a nemes, nagy küzdelem is így bukott el, mint annyi sok fegyveres harc, véraldozat, tiszta szándék és jó reménység. A mohos kő mintha körém gyűjtené mind a magyar tragédiákat.

De ott a második boltív is fölöttem, fölöttünk a kék ég magasságában, a lelkünk legmélyén. Ez is végigkísért barangolásomon Misztótfalutól idáig: az egyéni és közös cselekvés, a művelődés, a betű, a tánc, az anyanyelv, az önkifejezés és önérzet megtartó bizonyossága. Nem mérnökök számították ki e boltív erejét, teherbírását, hanem matematikában gyengébb, de hitben erősebb emberek: tanárok, diákok, garabonciás színjátszók, képiró festők, komor hangú írók és szomjazó olvasók, gyáriak és falusiak, lelkük és szívük parancsából. Ezért feszül biztosan az ív, még ha az idő ki is tördel belőle egy-egy követ. Költőanyaga az érzelem és öntudat, ezt pedig nem mállasztja semmilyen idő. Olyan szilárd és akkora teherbírású – nézek a didergő emlékköre –, hogy még ezt a másik, vele párhuzamos, de aláhanyatló boltívet, a tragikus történelem súlyát is magára veheti. A jövőt búrják el együtt.

(1977–1997)

Beke György

Kurucvilág Komárom megyében

*„Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk...”
(Petőfi: Rákóczi)*

Történelmi előkép

1701. április 18-ára virradó éjszakán a Salm Károly ezred két tisztje töri be a nagysárosi Rákóczi-kastély hálósobájának ajtaját, és a felesége betegágya mellett álló II. Rákóczi Ferencet a császár (I. Lipót 1657–1705) nevében letartóztatják. A drámai eseményt – maga az érintett – így mondja el: „...s az ajtó egy hatalmas ütésre felnyílt, s két ismerős Salm-ezredbeli százados gyertyával és pisztolyokkal fölszerelve körülfogta az ágyat, és engem a császár nevében fogolynak nyilvánított.”¹ A letartóztatott II. Rákóczi Ferenc a Habsburg birodalom leggazdagabb főura volt, kinek a vagyona jóval meghaladta a császár tulajdonát. Várainak, kastélyainak száma több százra volt tehető. Kezében összpontosult a Rákócziak, valamint édesanyja révén, a Zrínyiek vagyona is.

De mi is volt a végte Rákóczinak, kivel a rabszállító gyors ütemben vágatott Bécsújhely felé. A fejtett kérdésre a választ maga a történelem adta meg. 1686-ban ugyan Magyarország fel szabadult a török uralom alól, azonban ezzel csak az elnyomó változott, mivel ezt követte az előbbinél is keményebb osztrák hegemonia. Az ország elviselhetetlen állapotáról ad bizonyosságot gróf Zichy István országbíró, Komárom vármegye főispánja 1685-ben keltezett levele, báró Koháry István főleki kapitánynak címezve: „Szegény hazánk valóban nagy pusztulásra juta; ha isten hamar békességet nem ad, éhenhaló elég leszén.”² A történelmi helyzet tragikus szintézisét Komárom vármegye levéltárosa, Alapy Gyula így vonja meg: „A török pusztítás ahhoz képest emberséges hadviselés volt, amit a zsoldos katonák és az országra szabadított

¹ Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bratislava, 1976. 96. old.

² Borovszky Samu: Komárom vármegye... Országos Monográfiai Társaság, Bp., 1907. 462. old.

rácok műveltek.³ A magyarság elviselhetetlen sorsát látta meg II. Rákóczi Ferenc, kinek felmenői kijelölték az utat a népfelkelés vezetésére. Felmérve a katonapolitikai realitást, szövetségest keresett, és meg is találta a Habsburgok hagyományos ellenfelében, XIV. Lajos francia király (Napkirály) személyében. A köztük folyt levelezés dokumentumait azonban a belga származású osztrák kapitány, Longuevalt elárulta, s Bécsben az udvarnál bemutatta a bizonyítékokat. Amikor már elegendő terhelő adat volt a császár kezében, akkor elrendelték Rákóczi letartóztatását, aki azonban mindezt elkerülhette volna. Ugyanis nővére Júlia, akit Aspremant Ferdinánd osztrák tábornokhoz kényszerítettek férjhez, értesült a fivére ellen kiadott elfogatási parancsról, és sietve tudatta vele. Mivel II. Rákóczi Ferenc felesége, Sarolta Amália hesseni hercegnő második gyermekét várta (György), az ifjú férj nem hagyhatta magára hitvesét életének e nehéz órájában.

Bécsújhelyen, minden bizonnyal nagyapja, Zrínyi Péter sorsa várt volna rá. Hisz ugyanabba a cellába zártak, ahonnan nagyapját a Wesselényi nádor vezette mozgalomban való részvételéért a vérpadra vitték 1671-ben. E családi elhivatottságban, minden bizonnyal volt jó adag családi végzettség is. Már élesítette pallosát a hóhér, amikor a bécsújhelyi börtönből megszökött II. Rákóczi Ferenc. Háti igen, embere válogatja: az egyik kapitány elárulja Rákóczit, a másik pedig megszökteti, amiért azután az életével fizet. Ugyanis az történt, hogy Rákóczi felesége rábeszélte a börtön parancsnok-helyettesét Lehmann Gottfried kapitányt, hogy tegye lehetővé férje megmenekülését. Lehmann kapitány egy dragonyos katonamundért húzott Rákóczira, vállára egy löporos hordót nyomott, aki azután mint szolgálatos katona kísért a várkapun. A Bambucius nevű hátas pedig már elő volt készítve, és vágta vitte a szökevényt Lengyelország felé. A szökés ténye természetesen csakhamar kiderült, és Lehmann kapitány a legsúlyosabb büntetést kapta. Lefejezték, és mint árulónak, testét négyfelé vágták és kiszögezték a várkapukra.

A kuruc költészet megörökítette a nagyságos fejedelem megmentőjének nevét és egyben örök emléket állított Lehmann kapitánynak.

*„Hauptmann Lehmann érte fogva tartaték,
Végre teste Bécsben négyféle vágaték,
Rákócziért vére bőven kiomlék.”⁴*

Ez a kalandfilmbe illő esemény 1701. november 8-án történt. November 24-én adták ki Bécsben II. Rákóczi Ferenc ellen, immár második, elfogató parancsot. Az üldözött és körözött azonban ekkor már Varsóban tartózkodott. Ezt a napot Rákóczi – életének e történelmi pillanatát – maga is megörökítette. Amikor franciás öltözetben a varsói francia misszió rendházában tartózkodott és beszélgetett a rendház fejével: „észrevettem, hogy a hátam mögött valaki az ajtót lopva és a zörejt óvatosan kerülni akarva kinyitja; hátranéztem tehát, és íme láttam, hogy az elsőben félig nyitott ajtó hirtelen nagy erővel kitarul, s láttam, mint rohan a legnagyobb örömmel a keresett gróf (Bercsényi) karjaimba, miközben megereedt mindkettőnk szeméből a könnyzár.”⁵

„Cum Deo pro patria et libertate!”

Ezen jelszó alatt indítja meg II. Rákóczi Ferenc a második kuruc szabadságharcot. Az első Thököly Imre késmárki főúr, Rákóczi mostohaapja vezette, és az eperjesi véstörvényszékkel ért véget 1687-ben. 1703 májusában bontanak zászlót a kurucok a Tisza-háton, és most háromszáz esztendeje vette kezdetét az 1711-ig tartó nemzeti szabadsághárc. 1703. június 7-én adta ki II. Rákóczi Ferenc Munkács várában latin nyelvű kiáltványát a szabadságharc okairól és céljairól, címezve az egész keresztény világnak. A magyar nyelvű változat 1704-ben jelent meg.

Tanulmányom, mint a címe is mutatja, elsősorban szűkebb pátériára, Komárom és környékére korlátozódik. Míg a vármegye a szabadságharc idején szinte egészében a kurucok kezére került, maga a komáromi vár a bécsi udvar kezén maradt. Komárom vármegye földrajzi fekvésénél fogva: észak és dél, valamint kelet és nyugat irányban egyaránt ütköző zóna lett.

³ *Alapi Gyula*: Komárom vármegye kultúrtörténetéből. Tatabánya, 2000. 73. old.

⁴ *Köpeczi-R. Várkonyi*: i. m. 102. old.

⁵ *Uo.*: 103. old.

Nem véletlen tehát, hogy a kuruc szabadságharc legendás bátorságú tábornoka, Bottyán János fő tevékenységi területe megyénk, illetve a szomszédos Érsekújvár volt.

A vármegye, azaz a megye tisztikara, élén gróf Esterházy Antal főispánnal és Konkoly Thege László alispánnal, már 1704-ben a Rákóczi felkeléshez csatlakozott. Ezzel kapcsolatban Thaly Kálmán így ír: „A curialis nemesek is jobbra kiszökdöstek Komárom várából, hol a vármegyeháza is pusztán maradt. A vármegye künn szerveződött: üléseit Tatában, Udvardon, Érsekújváron és Esztergomban tartotta.”⁶

Ki is volt ez a Bottyán generális, kinek alakját annyi legenda veszi körül? 1640–1645 közötti években született Esztergomban kisenemesi családban. Tanulmányait a jezsuiták tették lehetővé, amiért templomszolgái tisztséget vállalt. Első hóstettét akkor követte el, amikor Érsekújvárt a mecset tornyából ledobta az imádkozó műezzint a hajbókoló mohamedán hívők közé. Bizonyos források azt írják, hogy Lipót császár ezért személyesen fogadta és hadnagyi rangot adományozott neki. Vérbeli végvári vitéz lett, 1683-ban már az esztergomi lovasság főhadnagya. Részt vett 1686-ban Buda visszafoglalásán, majd ezt követően a délvidéki harcokban. Vitézségét értékelve, a császár ezredesi rangra emelte, és egy huszárezred tulajdonosává tette. Kuckländer, az esztergomi vár parancsnoka – hogy Bottyán János vagyonát megszerezze – bevádolta őt az udvarnál, hogy a felkelőkkel levelezést folytat. Ezért 1704. október 1-jén letartóztatták, és Bécsbe szállították. Azonban Nyergesújfalunál sikerült megszöknie, mivel a felesége által utána küldött szolgák, kiásták fogdájának falát. Még ebben az évben Selmecbányán felkeresi Rákóczit, és karját neki ajánlja. Kuckländer esztergomi várparancsnok, hogy bosszút álljon a megszökött Bottyán ezredesen, feleségét börtönbe vetette, aki 1705 végén ott is halt meg.

Ezen kis kitérő után figyelmünket a Komárom vármegyét közvetlenül, vagy közvetett módon érintő hadi eseményekre koncentráljuk. Takáts Sándor, a híres történétíró jegyezte fel az 1703-as esztendő krónikájában: „1703-iki év október és november havában Ocskay László és Borbély Balázs a felkelőkkel már a Vágnál lobogtatták diadalmas zászlóikat; decemberben pedig Károlyi Sándor is megérkezett a Dunán innenre, s annak legnagyobb részét meghódítván, Pozsonyig terjesztette ki hatalmát. Majd rövid idő múlva Bercsényi is megérkezett hadával, s benyomulván a Csallóközbe, Komáromot fenyegeté.”⁷

A hadműveletek során Komárom ismételen ostromgyűrűbe került. Hisz a legközelebbi városokat – Esztergom, Tata, Érsekújvár –, ha néha átmenetileg is, a kurucok birtokolták. Azaz megismétlődött a történelemből jól ismert helyzet: a város mögött a császárhű várerőd, a Vágon és a Dunán túl a kurucok. Szolgálták volna jó szívvvel a komáromiak Rákóczi zászlaját, de mögöttük fenyegetően meredtek a vár ágyúi. A várat ugyanis úgy építették, hogy ágyúival ne csak a támadó ellenséget löje, de egyúttal sakkban tudja tartani a falak alatt elterülő várost is. Ez a lehetetlen helyzet rányomta bélyegét a város magisztrátusának döntéseire. Egyszóval mást parancsolt az emóció, és mást a ráció. Míg az uralkodó felé a hűséget kellett kinyilatkoztatni, ugyanakkor a szomszédságban tanyázó kurucok lojalitását is el kellett nyerni. Ez az el-lentmondásos kép olvasható ki Gyulai Rudolf Bencés-tanár írásából: „(Bécs, 1704. január 9–12.) Savoyai Jenő ő kegyelmes hercegsége a komáromi vár alkaptányától egy magyar nyelven írt és Károlyi Sándor által az ottani város bírájához Sámalt (Zámbald) úrhoz küldött levelet kapott, melyben azon felhívás foglaltatott, hogy adja magát a város jóaságosan Rákóczi oltalmára, mert ellenkező esetben ő maga fogja arra 12 000 emberrel kényszeríteni és hogy hallomás szerint előhadát már a legközelebbi faluba küldte. Az alkaptány úr azonban, felelet helyett, vasba verette a küldönczöt és az ottani lakosokkal együtt elhatározták, hogy az utolsó emberig védeni fogják magukat.”⁸

Ez volt az igazi kutyaszorító történelmi példája. Azonban valamit mégis tenni kellett a tanácsnak, vállalva a felelősséget az utókor előtt. 1704. január 31-én követeket indítottak a Csallóközben tanyázó fővezérhez Bercsényihez, az alábbi nyilatkozat átadására utasítva őket: „Mivelhogy ezen mozgalmas időben és a dolgok szerencsétlen állapotában városunk azon siralmas hely-

⁶ Századok. 1870. 611–612. old.

⁷ Takáts Sándor: Fejezetek Komárom város művelődés és gazdaságtörténetéből. Tatabánya, 1996. 164. old.

⁸ Komáromi Lapok 1900/6. sz.

Bottyán generális lovasszobra Esztergomban, Martsa István alkotása. Mögötte a Városháza, a kuruc vezér egykori palotája. (Képes körséta Komárom-Esztergom megyében. Tatabánya, 1992.)

zetbe jutott, hogy már egész Magyarországon majd mindenütt dühöngő zavargóknak káros és veszélyes munkájából hasonlóan ki lesz téve... azon veszedelemnek és csapásnak, hogy vezetőik tűzzel-vassal, végpusztulással való fenyegetésekkel megadásra bírják és szorítsák; azért czélszerűnek, sőt szükségesnek tartottuk, hogy ezen végszükségünktől kényszerítve, fennmaradásunkra nézve megfelelő módon, közakarattal és elhatározással... ő legszentebb felsége koronás királyunk és legkegyelmesebb urunk sérelme nélkül a következőket határozzuk:

És pedig először egy szóval, ünnepélyesen és felállva fogadjuk ő legszentebb felségének, hogy az irányába való köteles hitet, hűséget... megtartjuk. Továbbá, miután a szigorú téli idő miatt ő legszentebb felségének segítségére késedelmet szenvedni kénytelen... nehogy erőnk gyengesége miatt, odáig bennünket az ily nyílt helyen már mindenünnen körülvevő lázadók elnyomjanak, ... mint annyi ártatlannak és özvegynek érdekét tekintetbe véve... bizonyos követeket tartottunk kebelünkből a zavargók második vezetőjéhez, t. i. Bercsényi Miklós úrhoz küldendőeknek, azon utasítással, hogy az általuk jól ismert okokból és indítékokból, említett Bercsényinél jelenjenek meg, és ő felségétől, mint törvényes királyunktól való elpártolásunknak lehetetlenségét mentségül használják fel, és őt minden alkalmas módon és törvényes úttal arra indítsák, hogy szándékától és feltételeitől elálljon... és kiméljen meg a sok vérontástól annyi ártatlant és özvegyet. Ha követeink isten segítségével az ártalmas szándékot elhárítani és ő felsége sérelme nélkül megengesztelni tudják, jó, ha nem: mi tovább is magunkat örök hűségünk nyilvánítása mellett, említett fenszentes királyunk kegyelbe és oltalmába alázatosan alvetjük..."

A követek Somorjában találták Bercsényi Miklóst, és tőle az alábbi oltalomlevelet nyerték el: „Én Székessi gróf Bercsényi Miklós, nemes Ung vármegyének főispánja, méltóságos fejedelem, föld- vadászti Rákóczy Ferencz és magyar szabadságért Isten által fegyvert fogott egész hadaknak főgenerálisa, adom tudtára, akiknek illik, hogy minekutána nemes Komárom városbeli uraimék... kiadott credentionalisukkal hozzám expediálták, kértek azon, hogy előmbé terjesztett bizonyos okokra és respektusokra nézve eltávoztassam azon Komárom magyar lakosaitól a hazánk fegyverének keménységét és szigorát. Tekintvén azért és respektusba vévén bizonyos előttem declarált consideratiokat annuáltam ő kegyelmek kérésének... és ígértem minden hostilitásnak a város és lakosai ellen való tilalmát, hadai között országunknak a következő tavasznak kinyílásáig, úgy, hogy mind közönségesen az benlévő uraimék és közrend is maguk komáromi határjukban szabadon megmaradhassanak, és senki a méltóságos fejedelem hűsége alatt lévő hadak közül ő kegyelmüket maguk határában... megkárosítani ne meré-

szelje; sőt, ha valaki ő kegyelmük közül a megírt hadaink által megtaláltatnék károsíttatni, azon kárnak visszaadásában...elégészes statisfactiót tenni igyekezem. Ellenben ő kegyelmük is, az általam declarált modalitás szerint...tartoznak pacifice megmaradván maguk határában, és...a méltóságos fejedelem hűségére kötelezett helységbelieknek semmi kár és hatalmas erőszak az alatt Komáromból ne tétessék.

Költ Somorjában, 1704. február 14.

gr. Bercsényi Miklós⁹

A dolgok ezzel szépen elrendeződtek – gondolná az utókor embere, hisz a jó komáromiakat már nem fenyegette a vész. De, hogy ne menjenek simán a dolgok, arról a vár parancsnoka Lanzenfeldt gondoskodott. Ugyanis a Bercsényinél járt követség tagjait elfogatta és bebörtönözte. Most aztán megint esedezhetett a városi magisztrátus gráciáért. A felterjesztést ezúttal Bécsbe küldték, a haditanács elnökéhez, Savoyai Jenő hercegehez:

„Követeink által azt izente herczegséged, hogy maradjunk meg férfiasan az Ő felsége iránti hűségben és ha veszély fenyegetné városunkat az ellenségétől...folyamodjunk herczegségedhez segélyért... A kurucok által körülvéve, már több ízben vettük úgy írásban mint üzenet útján olyan fenyegetést ezen város irányába Bercsényi gróftól és Károlyi bárótól, hogy tüzzel s vassal elpusztítják a várost... midőn városunk lerontására a csallóközi falvakba rendelt néhány ezer lovas és gyalog fegyveresnek Bercsényi gróf szigorúan megparancsolta, hogy minél több náddal és szalmával megrakott szekeret szerezzenek be, hogy betöltvén csekély védőárkainkat, a katonák könnyebben vonulhassanak ellenünk. Ezen szorongatásban Lanzenfeldt úrnak...feltártuk a fenyegető veszélyt...követeket küldtük Bercsényi gróf úrhoz, a nevezett várparancsnok úr engedelméből...

Azután folyó hó 15. napján követeink visszatérvén, hogy az előadottakról a várparancsnok úrnak jelentést tegyenek, vele Bercsényi feltételeit közöljék...a város bírájával és a vármegye helyettesített alispánjával és szolgabíróval a várba belépvén, hogy jelentést tegyenek, úgy a bíró urakat, mint a három követet, a várparancsnok bebörtönöztette és bilincsbe verette...

Kegyelmes Herczeg! A legnagyobb szívósfájdalommal folyamodunk kegyelmességedhez, alázatosan kérve, méltóztatssék a várparancsnok úrnak kegyesen meghagyni, hogy a bíró urakat és követeket a börtönből bocsássa ki...Ezen veszélyes helyzetben lévén, ha a várparancsnok úr a Bercsényi gróf úrral megállapított időhaladékat (jövő tavaszig)...megtagadná, semmi mást nem várhatunk, mint szorongatott városunk megromlását és elpusztítását...kérjük kegyes elhatározását. Komáromban, 1704. február 23.¹⁰

„Február 23-ról hozzánk intézett leveléből megértettük, hogy milyen szerződést kötöttek a maguk fenntartása érdekében a felkelőkkel a jövő tavaszig és bár nem kételkedünk benne, hogy a gróf Bercsényihez küldött követeik utasításában benne volt, hogy semmit ő felsége iránti köteles hűség ellen ne tegyenek, midőn mégis utólagosan kitűnt, hogy ezen követek megbízásuk határait meglehetősen túllépték, az őrség parancsnoka Lanzenfeldt úr által nem érdemellenül helyeztettek fogságba. Miután azonban az egész közönség együttesen és külön-külön azon követekért a kezességet vállalni akarja, nevezett őrségi főparancsnoknak meghagyatott, hogy azokat bocsássa szabadon...

Bécs, 1704. márczius 9.

Ő. csász. kir. felsége hadi tanácsának elnöke és tanácsosai.¹¹

1705-től kezdődően a kurucok Bottyán János vezetésével folytatott harci cselekménye a Duna jobb partján Komárom–Észtergom megye területén zajlik. November 4-től december végéig terjedő időszak Bottyán generális diadalainak jegyében telt. November 23-án bevette Tata várát. Ezzel az ostrommal kapcsolatban írja a krónika a következőket: „Bottyán gróf Csáky Mihály által előre ostromzároltatván Tatát, derek hadaival maga is alája szállt. A híres tábornok személyes megjelenése annyira meghódította a várbeli magyar Labancz-lovaságot, hogy kedvet kapott alatta szolgálni. Kijövéen tehát ellenkezés színe alatt a várból, mind zászlóstól, seregestől kuruccá lőn. »Ki is igen jó katonaság« – jegyzi meg róla Bottyán dicséretleg. A várban magára hagyott német gyalogság e hírre elveszté bátorságát és a különben derek erődöt mindjárt az első ostromkor kegyelemre megadá. No-

⁹ Komáromi Lapok 1900/10. sz.; Vö.: Takáts Sándor: Lapok egy kisváros múltjából. Ziegler Károly Könyvnyomdája. Komárom, 1891. 118–122. old.

¹⁰ Komáromi Lapok 1900/10. sz.

¹¹ Uo.

vember 23-án már Mátyás Király...várpalotájában szálla meg Bottyán...asztán Pápa alatt termett. Szőnyözt vigyázó sereget állított fel.”¹²

Az előbbi idézet utolsó mondatánál meg kell állnunk, és érdemes ismételni: „Szőnyözt vigyázó sereget állított fel.” Szőny község a Duna mellett, Komáromtól délre található. Ma már Komárom városának egyik kerülete. 1976-ban, amikor Rákóczi Ferenc születésének háromszázadik évfordulójára emlékeztünk, a Szőnyi Református Eklézsia irattárában II. Rákóczi Ferentől származó kiváltságlevelet találtam, melyet a nagyságos fejedelem 1705 decemberében adott a községnek. Vagyis, amikor Bottyán elfoglalta a falut.

Egy másik Komárom melletti községről, Martosról pedig azt jegyezte fel Bél Mátyás, hogy az eredetileg a Nyitra bal partján terült el. A kuruc háborúk idején – hogy a további zaklatásokat elkerüljék – telepedtek át a folyó jobb partjára, ahol a buja természet védelmet nyújtott nekik.¹³

Az 1705. esztendő krónikájához csatolva, még említeni kell a Komárom körüli egyéb történeteket is. Thaly Kálmán részletesen tárgyalja Bottyán János hadjáratait, és megjegyzi: „Nyergesújfaló határában a hídfőerőd maradványait soká Bottyán-sáncnak nevezték...Esztergom határában egy tavat, egy dűlőt és egy parlagot az ő nevével nevezték el: »Bottyán-tavának, Bottyán-dűlőjének, Bottyán-parlagának.«”¹⁴

Bercsényi írja Rákóczinak Szent-Péterről (Komárom mellett) 1705. március 31-én: „Haister ha megtér (Dunántúlról) könnyít Károlyi uramon, kinek látom, Bottyánban minden reménsége...csak Bottyán menne által.” Következő levele április 3-ról, Búcsról: „Bottyánnak de 24. (martii) kelt levelét veszem; az mint írja...még által nem ment vala (Bottyán a Dunán); üzente ugyan szóval, általmegy harmadnapra – az jó volna.”¹⁵

Bottyán 1705 őszén nyílt levelet bocsátott szét, melyben meghódolásra hív fel mindenkit: „Én Bottyán János, Méltóságos Erdély- és Magyarországi Fejedelem Felső-Vadászi II. Rákóczi

Szőny község (ma Komárom) kiváltságlevele II. Rákóczi Ferentől

¹² Uo.; Vö.: Thaly Kálmán: Bottyán tábornok II. Rákóczi Ferenc vezénylő tábornoka. Pest, 1865. 43–85. old.

¹³ Bél Mátyás: Komárom vármegye. Kalligram Pozsony, 1989. 140. old.

¹⁴ Thaly Kálmán: i. m. 15. old.

¹⁵ Uo.: 49. old.

Ferencz Kegyelmes Urunk ő Nagysága, és Szabadságért összeszóvetkezett Magyarországi Státusok lovas és gyalog renden lévő Hadainak egyik Fő-Generálisa és Dunán innét való földnek Commendója...¹⁶

Az 1706. évnél legjelentősebb haditette Esztergom bevétele volt. A kurucok a bal partról Karvánál keltek át a Dunán. Párkány felől lőtték ágyúikkal Esztergom bástyáit. Mindezzel párhuzamosan Bottyán ellenőrzés alá vonta az ún. hadművelési területet is, vagyis Komárom felől elzárta Esztergom megsegítésének kísérletét.¹⁷ Esztergom vára sokáig nem tudott ellenállni a kuruc rohamoknak, és a parancsnok, a szabad elvonulás feltétele mellett feladta a várat (1706. szeptember 16.). Aki pedig nem volt más, mint az általunk már jól ismert Kuckländer kapitány. A szerződés alapján az esztergomi helyőrség a kuruc csapatok védelme alatt vonulhatott Komárom várába. Bottyánnak, mint tudjuk, leszámolnivalója lett volna Esztergom parancsnokával, azonban a hadiújonnan megakadályozta. Helyzetéről Lemaire francia hadmérnök a következőket írja: „Bottyán, akár a mesebeli farkas a báránytal, mindenáron össze akart tűzni az esztergomi parancsnokkal és helyőrségével, hogy aztán barbár módon végezzen velük. Am a fejedelem... ráparancsolt, hogy ne szegje meg a megadás feltételeit, s hogy fejével fel betartásukért, a kíséret parancsnoka pedig kijelentette, hogy hiába vezérőrnagy Bottyán, tőle sem tűri el a fejedelem parancsának megszegését, és a helyőrséget teljes épségben akarja Komáromban átadni, ha pedig bárki útját próbálja állni, lövetni fog. A fejedelem csak nevetett az összekapáson.”¹⁸

Az 1708. augusztus 3-i trencsényi csatavesztés döntő fordulatot hozott a kuruc szabadságharcban. Heister osztrák generális kilenc gyalog és tizenkét lovasezredet vonultatott fel, Rákóczinak alig tízezer harcosával szemben. A fejedelem kénytelen volt megállapítani, hogy XIV. Lajos francia király ígéretei nem teljesültek. Ahogy mondotta: „A szél is elhordja” – mármint a francia király szavainak súlyát. A csatavesztés fő mozzanata, hogy maga a fejedelem is súlyosan megsérült, amikor Pandúr lovával felbukott egy ugratásnál. Rákóczi elvesztette eszméletét, arcát vér öntötte el. A paripa a nyakát szegte. A kuruc seregben a fejedelem halálának híre terjedt el, ami a fegyelem felbomlásához vezetett.

Bottyán János, aki Érsekújvár parancsnoka volt, segélyhaddal volt útban Trencsén felé, a csata azonban közben eldőlt. Levonva a tanulságot – a veszített ütközet után – Bottyán generális új hadsereg felállítását tervezte, és ennek tárgyában kért támogatást a fejedelemtől:

„Fölséges Fejedelem!

Érdemem fölött jó Kegyelmes Uram!

Tartozó alázatos kötelességgel szolgálók Fölségednek. Szinte ez órában hozzák hírül, köbölküti plébános uram, ki Esztergomban, és Dalos Imre, ki Komáromban volt, hogy Budáról tizenhárom puma-hányó mozsárt és négy öreg ágyút vízen Komárom felé, Gútaához szállítottak; közönséges hír, hogy Ujvár megszállásához készülnek... Itt a nép nagyon megbódult az obsidió félelmétül... Istenért is alázatosan kérem Fölségedet: erre felé valamely hadakat nyomtatni méltóztassék, hadd bátorodjék ezen itt lévő kevés militia...

Hajdú kevés vagyon, ki van is, már rosszul kezd beszélni. Fölséged méltóztassék hamarjában csak valami háromszáz jó magyar hajdút beküldeni, kihez bizhassunk... Rézpénzben senki csak egy pölturát sem vészen el, úgy, úgy megbomlott; mivel valamennyi sőt ezen földre szállították, a szegénységnek rézpénzen nem adták... Én a magam pénzit hétezer forintot az ottlévő militiára kiadtam, minden gregariusnak harmadfél forinttal fizetvén, de a tiszteknek egy pénz sem jutott belőle... Soknak patkolatlan a lova; se patkót se vasat pénzen nem kapni... méltóztassék megparancsolni Fölséged, valahonnét az bányákrul provideájanak vasat az militia szükségére...

Fölséged méltóztassék gyakran kegyelmes leveleivel vigasztani; az mint is Fölséged kegyes grátiájában ajánlván magamat, maradok utolsó csepp vérem kiontásáig

Fölségednek alázatos engedelmes szolgálója, s híve

Ujvár, 19. Aug. 1708.

Bottyán János m. k.¹⁹

¹⁶ Uo.: 76. old.

¹⁷ Komáromi Lapok 1888/15. sz.

¹⁸ Köpeczi-R. Várkonyi: i. m. 250. old.

¹⁹ Thaly Kálmán: i. m. 248–250. old.

Így is történt, ahogy azt vallotta a legendás szabadságharcos. Mert rá alig egy esztendejére, 1709. szeptember végén Bercsényi a következő szomorú hírt közli Rákóczival: „Most hozták híret, szegény Bottyán vak sógor tegnap nyolc óra tájban behunyta az másik szemét is.”²⁰ Szeptember 25-én bekövetkezett halálát egyesek pestisjárvánnyal, mások agyvérzéssel magyarázzák.

Ezt a kort, a kuruc szabadságharc korát örökíti meg a Komáromi Kalendárium versikéje. Ez az emlékezetes naptár 1704-ben, tehát a szabadságharc éveitől született és 1918-ig évente több tízezer példányban jelent meg. A sorokat olvasva, szinte megelevenedik a kurucvilág, és tán halljuk is a tárogatók bánatos hangját. Csak hunyjuk be szemünket, és máris részeseivé válhatunk a háromszáz évvel ezelőtt kezdődött nemzeti szabadságküzdelemnek, amely bukásában is történelmünk egyik dicső fejezetét alkotja, mert számunkra a magyarság évezredek múltjának egy magaslatos fejezetét idézi. Amely generációknak adott példát a szabadság-szeretetről és önfeláldozásból. A legőzöttek hitet és elszántságot üzennek nekünk, mai magyaroknak. Ezért fordítjuk meg a szállóigét: „Gloria victis!”

*Viharban születtem. Egész ország lángolt.
Csillagos égbolton üstökös világolt.
Kék hegyek lankáján, harci tüzek égtek,
Tábort ültenek jó kuruc vitézek.
Tárogató zúgott erdőn, mezőn, bércen,
Rákóczy szent nevét hirdette merészen.
Ezerhét százégyet írtak akkor tájba,
Kis kalendárium szét ment az országba.*²¹

Dr. Szénássy Zoltán

HÍREK

A Híves Tolna Megyei Honismereti Egyesület 2003. május 17-én, Szekszárdon, ünnepi közgyűlésen emlékezett meg alapításának évfordulójáról.

Ebből az alkalomból Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke Honismereti Munkáért Emlékérmet adott át a Kölesdi Honismereti Szakkörnek, valamint Honismereti Emléklappal tüntette ki a következő intézményeket, illetve személyeket: Bonyhádi Solymár Imre Városi Könyvtár, Csapó Dániel Szakközépiskola, Kakasdi Sebestyén Ádám Egyesület, Bíró Mártonné tanárnő, Bíró Gyula tanár, Bujdos István ny. ezredes, Endreffyné Takács Mária igazgatónő, Ezer Anita tanárnő, Gesztesi Enikő tanárnő, Szóts Zoltán igazgató, Bonyhádi Honismereti Kör. Az alapító tagok „Tolna Megyei Honismereti Egyesület” felirattal emléklakettet, Farkas Pál alkotását kapták.

Ezt követően az ünnepi közgyűlés résztvevői meghallgatták és elfogadták Kaczián János elnök beszámolóját, majd döntöttek arról, hogy az Egyesület felveszi Egyed Antal (1779-1862) költő, rk. pap, Tolna megye első helytörténésze nevét.

²⁰ Köpeczi-R. Várkonyi: i. m. 339. old.; Vö.: Komáromi Lapok 1888/25. sz.

²¹ Baranyay József: A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története, Nágel Ottó kiadása. 1914. 6. old.

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Kisvárdá

Néző István helytörténeti könyvtárossal beszélget *Zala Simon Tibor*¹

Csak nevében kicsi ez a rétközi település, valójában Szabolcs-Szatmár-Bereg megye második legnagyobb városa. Igaz, hogy a XVIII. század elején csak néhány száz lélek lakta, az 1880-as években pedig még a városi rangját is elvesztette, pontosabban a közigazgatási törvény kapcsán arról lemondott és községgé alakult, és csak 1970-ben kapta vissza városi címét. Kisvárdá napjainkban négy középiskolával, hat általános iskolával és egy művészeti tanintézménnyel rendelkező város. Az itt működő kutatóintézetnek fontos szerepe van a hazai burgonya, különösen a Gűlbaba nemesítésében és a fajtafenntartásban. Helytörténeti múzeumát az egykori városi zsinagógában találjuk. Honismereti látogatásunk során a város múltjának kutatója, Néző István könyvtáros a kalauzunk. *(Szerk.)*

Néző István: Kisvárdainak érzem magam, hiszen 1983 óta, vagyis éppen 20 esztendeje itt lakom. Hivatásom, hobbi is a város történetének kutatása. Eredeti végzettségem történelem és népművelés szakos tanár, csak később végeztem el az ELTE könyvtár szakát. Öt évet tanítottam a közeli Rétközberencsen, egy évet népművelősködtem Kisvárdán, az akkor még Egyesült Izzó néven ismert gyárban, de inkább a történelem vonzott. 1989-ben hozták létre a státuszt az akkori városi könyvtárban, én ezt magamnak jónak tartottam, engem is megfelelőnek láttak erre az állásra, s a történelem, a helyismeret került az érdeklődési körömbe.

Dr. Kriveczy Béla lesz az egyik beszélgetőtársam. Őt a kisvárdaiaknak nem kell bemutatnom, a hallgatóság kedvéért azonban annyit elmondhatok róla, hogy a Nyíregyházi Főiskola történelem tanszékének nyugalmazott, de nem nyugvó tanára, hiszen jelenleg is tanít Beregszászon. További partnereim: Szivák Gábor, szintén pedagógus, könyvtárigazgató, valamint Marczinkó István, népművelő, pedagógus, volt iskolaigazgató, jelenleg egy középfokú tanintézetben igazgató-helyettes, ugyanakkor a TIT városi szervezetének is titkára.

Zala Simon Tibor: Kitekintünk majd a város gazdaságára is.

Néző István: Igen, a város gazdaságáról Szilágyi László, a Várda-Drink Rt. vezérigazgatója fog beszélni. Azért választottam őt, mert ez a cég éppen az elmúlt esztendőben ünnepelte fennállásának nyolcvanadik évfordulóját. A legrégebbi és az egyik legsikeresebb cég Kisvárdán.

Zala Simon Tibor: Barátaim, ismerőseim körében Kisvárdát történelmi szempontból valahogy nem jegyzik. Itt azonban azt hallok: nagyon gazdag történelme van.

Néző István: Kisvárdá, amióta ember él ebben a térségben, lakott település. Minden régészeti korszaknak megvan a lelete. Szabolcs megye első honfoglalás-kori emléke is Kisvárdán került elő. Számon tartjuk, hogy középkorban Kisvárdán is lakott Várday István, Mátyás király kancellárja, kalocsai bíboros-érsek. Az ország három részre szakadása után a Habsburg és a erdélyi csapatok ütközőpontjaként kénytelen volt három hadjáratot is elviselni. Rákóczi Ferencnek a szerencse- és a leáldozó csillaga is itt, Kisvárdán ragyogott: az első ostroma 1703 júliusában a kisvárdai várhoz fűződik, utolsó hadiszemléjét pedig ugyancsak itt tartotta 1711 januárjában. Maga a vár története és annak szerepe a város históriájában talán ismert. Napja-

¹ Elhangzott a Kossuth Rádióban 2003. április 18-án. *(Szerk.)*

inkban nem is elsősorban a régmúlt idők miatt került a vár előtérbe, nem is azért, mert téglavár, ami nem mindennapi dolog, hanem a várban – a Várszínház és Művészetek Házában – nyaranta megrendezendő, Határon Túli Színházak Fesztiválja kapcsán. Immár 14 éve itt tartják meg itt nyaranta a volt magyar területeken működő színházaknak a fesztiválját. Ezek azok a jeles események, amiket mi számon tartunk.

Zala Simon Tibor: Mikor erősödik meg igazán Kisvárdá?

Néző István: Legalább két szakaszt lehet említeni, amikor erősödött a város. Egyik, amikor a Várday család, illetve annak tagjai egyre magasabb posztokat töltöttek be, mind az egyházi, mind pedig a közpályán. A XV. század közepe ez a kor, amikor mezővárosi rangot is elnyeri a település, és a század végén a lélekszáma több mint ezer fő. Ekkoriban egyébként az országban a mezővárosok átlagos lélekszáma mintegy ötszáz fő volt. A Várday család kihaltával, és a XVI–XVII. században bekövetkezett történelmi események kapcsán azonban nem csak Kisvárdá indult hanyatlásnak, hanem az ország egész keleti régiója. Ez meglátszik a lakosság lélekszámában is, mert az ezerfős szám a Rákóczi-szabadságharc korára négyszázra esik vissza. Majd a Mária-Terézia kori úrbérrendezés és II. József kora az, amikor nyugodtabb körülmények közt megkezdődhet, az építőmunka, a szellemi kiteljesedés is, ami azonban valójában csak a dualizmus éveiben kap nagyobb lendületet. Ezt tartja mindenki a város virágkorának. Az az intézményrendszer, ami most is működik Kisvárdán, de még az épületek többsége is, akkor keletkezett. A vállalatok zöme ennek a korszaknak a végén születik, az utóbb megszűnt gyárak többsége is ekkor jött létre. Ugyanúgy a kultúra, a civil szféra, tehát amitől a polgárosodó Kisvárdá él és mozog.

Zala Simon Tibor: Tehát Néző István azt mondja, hogy a város első megerősödése, a középkorra tehető. A könyvtár igazgatójának éppen ez az időszak a kutatási területe.

Szivák Gábor: Azt szoktam mondani, hogy az volt a legtsisztább korszak, mert ha az emberek haragudtak, legfeljebb pofán verték egymást, hogy csúnyán fejezzem ki magam.

Zala Simon Tibor: Vagy kardot rántottak.

Szivák Gábor: De alapján véve nagyon színes az a kor. Miért nem ismerik Kisvárdát? Ez a város sajátos földrajzi helyzetben van, a Nyírség és a Rétköz peremén találjuk, a Rétköz fővárosaként is emlegetik.

Zala Simon Tibor: De ezt sokan vitatják.

Szivák Gábor: Nagyon egyszerű ez a kérdés. Miután a mocsár közepén nem fejlődhetett város, csak a szélső települések lehetnek azok, amelyek meghatározzák a térség életét.

Zala Simon Tibor: Tehát a Rétköz központja, a tájegység peremén van.

Szivák Gábor: Így van. Ha a térképet nézzük, látjuk, hogy Kisvárdá, azon kevés helységek közé tartozik, amelytől ha keletre, ha nyugatra ha északra megyünk, 20 kilométernyire a Tiszába ütközünk. A Nyírség és a Rétköz a középkorban csak észak–déli irányban járható, kelet–nyugati utak nem igen vannak. A hadiutak is elkerültek északról, vagy délről ezt a térséget. Kisvárdá, ebben a helyzetben válik az Árpád-korban a térség meghatározó településévé. Hátvédő szerepet kap, s a gyepegyik központi helye. A kereszténység felvétele után gazdasági központ, megjelennek a heti piacok, egyházi központ – alesperesség –, és szépen elindul a fejlődés útján.

Érdekes a település nevének az eredete is. Maga a Várda név egyértelműen *várral megerősített helyre* utal, hiszen itt az első földvárat egy bronzkori népesség emelte. A kis és a nagy elnevezés pedig még abból a korszakából ered, amikor a bihari dukátusnak két központi helye volt: délen Nagyvárad a Királyhágót védte, északon pedig Kisvárdá, amely a Vereckei-hágót ellenőrizte.

Zala Simon Tibor: Kisvárdá főterének nevezhetjük azt a helyet, ahol Szent László lovas szobra áll?

Szivák Gábor: Igen, ha innen a könyvtárból kinézünk a főutcára, jól látható a piaci hagyomány, hiszen egy kiszélesedő, tölcérszerkezetű utcát látunk, ahol emléket állítottunk Szent Lászlónak. A hagyomány szerint ő alapította a templomot, miután 1085-ben legyőzte a betörő Salamon és Kutesk vezette besenyőket. A Képes Krónika megemlékezik róla, de csak az elmúlt két évtizedben vált bizonyossá, hogy ezt az ütközetet itt Kisvárdá mellett vívta meg Szent László. Tehát nagyon erősek a hagyományok. Már a XV. században volt a településnek

Szent László utcája, Szent László-forrása, Szent László-hegye, mindez erősíti a kapcsolatot, amely a Szent Királyhoz köti a várost.

Biztos továbbá, hogy a XV. században már iskola működött Kisvárdán. Az is fennmaradt, hogy a helybéli tanító 1461-ben ábécéskönyvet fabrikált a nebulók számára. El kell mondani, hogy nem csak a Várday család tagjai kerültek külföldi egyetemekre, hanem más, tehetséges várdai ifjak is. Így Kisvárdai János, akinek tanításait a Szalkai Kódex őrzi. Vagy említhetjük Kisvárdai Balázst, aki Párizsban a Sorbonne-on az angol náción vezetői tisztségét töltötte be hosszú időn keresztül.

Zala Simon Tibor: Elmondhatjuk, hogy Kisvárdáról indult a Rákóczi-szabadságharc?

Kriveczky Béla: Valóban, amikor az Esze Tamásék hívására hazajött a fejedelem, akkor kezdődött az úgynevezett Felső-Tiszaí hadjárat. Mégpedig a vásárosnaményi átkeléssel és becsületükre legyen mondva a naményiaknak, a hídjukat Rákóczi-hídnak nevezik, pedig a vidéki hidakat nem nagyon szokták elkeresztelni. Ott keltek át, meg Aranyosapátinál, és ekkor kezdődik hadjáratainak az a sorozata, amely lényegében októberig tart. Majd Tokajnál elhagyja a térséget, innen indul Szatmár ostromára, Kálló ostromára. Ezek elfoglalásával teremti meg a fejedelem azt a hátteret, amelyre támaszkodva megnyeri a térség nemességét, akiknek nagyobb része ide volt bezárkózva a kisvárdai várba. Nem csak a török nem tudta elfoglalni annak idején Várdát, de Rákóczi sem volt képes megostromolni. Mi az úgynevezett Ostrom utcában lakunk, amely légvonalban olyan 250–300 méterre van a vártól. A szájhagyomány szerint ez volt a legközelebbi pont, ahová ágyukat tudtak felállítani. Különben mocsár vette körül a várat, és az akkori ágyúk hatóereje nem volt olyan, hogy törteni tudták volna a falakat. Megadta magát tehát a nemesség, aztán csatlakoztak Rákóczihoz, miként sorban a Partiumbeli nemesek is. Tehát nemcsak a Rákóczi-korszak sikeres hadjáratainak a helye ez a térség, hanem – ami nagyon lényeges – a hajdúvárosok, és a megyék nemességének a csatlakozásáé is, amire a hadisíkerék láttán kerül sor. Ezt a körülményt többen kiemelik a történeteszek közül, ez nagyon lényeges a későbbiek szempontjából.

Még egy apróság, mert a történelem nem csak nagy és dicső napokból áll. Találtam egy feljegyzést az Országos Levéltárban, miszerint az egyik 1704-es itt tartózkodásakor a fejedelem kedvenc halát – kecsegét – egy halász a Tiszáról, észak felől, a doronghíd bejáratán csónakkal hozta be a várba, és ezért kilenc penzát kapott. Ebből egyrészt az az érdekes, hogy megtudjuk, mi volt a fejedelem kedvenc hala. Másrészt pedig az, hogy a Tisza és a Kisvárdai vár árka között vízi összeköttetés volt, és – ahogy abban az időben mondták – csalinkázva ugyan, de csónakkal, csákllyával be lehetett jutni.

Zala Simon Tibor: Ahogy Néző István mondta, Kisvárdá mindig kelet felé volt nyitottabb, földrajzi környezete is ezt tette indokolttá. Úgy tudom dr. Kriveczky Béla tanár úr is kelet felé tekint, ott is tanít.

Dr. Kriveczky Béla: Kárpátaljai születésemem túl, abban a szerencsében volt részünk, hogy Beregszászon – az ottani magyar kollégák és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola közös munkájával – nyolc esztendeje sikerült létrehozni egy magyar tannyelvű főiskolát. Óvónőképzés, tanítóképzés – hogy legyen mire építkezni –, de tanárképzés is folyik. Nyíregyházáról járunk ki, de – hadd tegyem hozzá, nagy kalapot emelve előttük – tavalyelőtt megindult a kertész-mérnök- és a kertész-technikusképzés is. Ha nekünk nehéz kimenni, ez 79-80 kilométer, tessenek elképzelni, hogy mikor kell kelniük a Szent István Egyetem tanárainak, tanárnőinek, hogy kiérjenek és ott a leendő magyar szakmérnököket, és szaktechnikusokat képezzék. Minden dicséretet megérdemelnek. Szép nagy a főiskolánk, a református egyháztól kaptuk az épületet használatra, lakber nélkül, csak nekünk kellett rendbe hozni. Büszkén mondhatom, hogy fiatalok színe-java igyekszik a Beregszászi Főiskolára, mert ott – hála Istennek – rangot jelent a Beregszászi Magyar Tanárképző Főiskola.

Néző István: Itt van körünkben Marczinkó István, aki a II. Rákóczi Ferenc Szakközép-és Szakiskolában dolgozik, ott is ápolják a névadó fejedelem emlékét. Kisvárdá oktatásáról is bővebben tud szólni.

Zala Simon Tibor: Mennyire érződik ez a régi szellem itt Kisvárdán? Most az oktatásra gondolok?

Marczinkó István: A Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódóan évente vetélkedőt szervezünk a megye tanintézetei részére. Éppen a 300. évforduló tiszteletére, iskolánkhoz csatlako-

zott a város másik középfokú oktatási intézménye, a Bessenyei György Gimnázium. A gimnázium vezetése a megye gimnáziumi tanulóinak, mi pedig a megye szakközépiskolás tanulóinak hirdették meg a vetélkedőt. Iskolánk 1885-ben indult, megyénkben másodikként hozták létre a tanoncképző iskolát Kisvárdán. Az 1868. évi népiskolai törvény jelentős változást hozott Kisvárdá oktatási életében. Egy rendkívül patrióta kisvárdai személyiség, Somogyi Rezső ajánlja fel földbirtokának egy részét népiskolai célra. Az elemi népiskola gyakorlatilag elindította az oktatás új szellemét, és ebben az iskolában 1885-ben, vasárnap délutánonként helyet kaptak a tanoncok is. A tanoncképzőnek hosszú időn keresztül nem volt önálló épülete, óraadó tanárokkal tanították. Ha pedig az óraadó tanárokat emlitem, feltétlenül meg kell említenünk két gimnáziumi tanárról, Császy Lászlóról és Vári Emítről, akik a főgimnázium tanárai voltak, és 1919-ben, a román megszállás idején, Nyírbaktán, mai nevén Baktalórántázaán mártírhalált szenvedtek.

Általános képzéssel indult a tanonciskola, majd egyre inkább megvalósult a specializáció, különösen a vasipari szakmákban képeztek szakembereket. 1945 után önálló épületet kapott, később szakközépiskolai intéztté fejlődött, és jelenleg kétharmad részben szakiskolai tanulókat képzünk, egyharmad részben pedig szakközépiskolás tanulókat.

Zala Simon Tibor: Ezek a fejlődések, előre lépések a különböző korokban hogyan jöhettek létre? Főlső akarat tette lehetővé, vagy itt Kisvárdán volt olyan szellem, amely kikövetelte vagy akár maga is segítette – anyagilag, szellemileg, politikailag?

Marczinkó István: Kisvárdán mindig voltak olyan patrióták, a kultúra olyan ügyvivői, akik szerették volna, ha a városban gimnázium jön létre. Ennek érdekében tíz-tizenkét éven át igen ádáz levelezés, valóságos küzdelem folyt a miniszteriummal. És érdekes módon, először nem a gimnáziumot sikerült létrehozni, hanem a polgári leányiskolát.

Zala Simon Tibor: Ott engedett a hatalom?

Marczinkó István: Igen. Valamilyen engedmény született, és Werner Gyula személyében sikerült olyan intézményvezetőt találni, akinek elévülhetetlen érdemei vannak az iskolaalapításban. Az iskola egy darabig fiúiskolaként működött, majd ez 1911-ben megszűnt és leányiskolaként működött tovább. Ebből az épületből nőtt ki 1918-ban a megye második tanítóképző intézete.

Kriveczky Béla: Föltétlenül polgári akarat érvényesült abban az értelemben, hogy Kisvárdá polgárai adóforintjaikkal, vagy -koronáikkal hozzájárultak ezekhez az építkezésekhez. Nagyon sok topos, mocsaras része volt Kisvárdának, ezek feltöltése a telekadományozásokon túl szintén önkéntes – ma úgy mondanánk társadalmi – munkában történt. Komoróczy Péter bácsi, mindannyiunk legendás hírű tornatanárja, Balczó András fölfedezője és ösztönzője számtalanszor elmesélte, hogy a Kisvárdá környéki kőművesek, kőfaragók szintén társadalmi munkában, tehát ingyen dolgoztak. Rengeteg ilyen munka van a gimnázium építésében, amit Kisvárdá közössége, polgárai végeztek.

Zala Simon Tibor: Hogyan maradt meg ez a gyönyörű könyvtárépület, hiszen amikor bejöttünk említette, ez is pusztításra, lebontásra volt ítélve?

Szivák Gábor: A könyvtár épületének a története kétszáz évre nyúlik vissza. Középület volt születése pillanatától fogva, tehát közösségi feladatokat látott el. Az 1850-es években volt kaszinó, majd mint Ipari és Kereskedelmi Bank, óriási szerepet játszott a helyi ipar fejlesztésében. Aztán jött a diktatúra ideje, amikor szabó ktsz. működött ebben a szép épületben. Később volt művelődési ház is, 1980-ig. Aztán úgy gondolták, hogy inkább egy modern épület kellene ide a szocialista realizmus jegyében, és szép kis épületet hagyták pusztulni. Végül a folyamat már eljutott odáig, hogy polgárvédelmi gyakorlat keretében, lebontják az épületet. És ekkor jött az újabb fordulat, erősödik a polgári öntudat és megindul a városvédelem. Ennek köszönhető, hogy 1987-ben a Magyar Televízió városvédő műsorával megfordult az épület sorsa. Felújították és 1990-ben ide költözhettünk, mint könyvtár.

Zala Simon Tibor: Ezeknek az alulról jövő, civil kezdeményezéseknek, közakaratnak, azért csak meglehet eredménye.

Néző István: Nehezen. Hiába kezdeményezték – ahogy Marczinkó tanár úr is mondta – például a gimnázium létesítését 1895-től, csak 1911-ben kapta meg a település. Ebben pedig a politikának nagy szerepe volt, hiszen 1910-ben az országgyűlési választásokon, a kisvárdai kerületben a későbbi kormánypárt jelöltje, Liptay Béla győzött, Nyírbátorban pedig a kisvárdai zsidó családból származó, szintén kormánypárti dr. Vadász Lipót, aki igazságügyi államtitká-

ri posztig vitte. Ahogy akkoriban mondták: Kisvárda mandátumért gimnáziumot kapott. Ez minden korszakban így volt, és sajnos most is így van.

*

Zala Simon Tibor: A Várda-Drink részvénytársaság?

Szilágyi László: Dolgozói tulajdonban van a 350 főt foglalkoztató, durván 6 milliárdos árbevételű cég.

Zala Simon Tibor: Mutatott nekem egy bejegyzési okiratot, azon viszont az van, hogy ez szövetkezet.

Szilágyi László: A cég jogelődjének alapító okirata 1922-ben született. Akkori neve: Szabolcsi Gazdák Szeszfinomító Szövetkezete.

Zala Simon Tibor: Van valami jelentősége, hogy éppen itt jött létre egy ilyen szeszfinomító, vagy szeszgyártó létesítmény?

Szilágyi László: Ebben a régióban – Magyarország gyümölcsöskertjében, ha megengedi ezt a kifejezést – természetesen volt, hogy a felesleges gyümölcsöket, szeszipari célra hasznosítsák. Az akkori uradalmi gazdaságokban nagyon okosan felépített rendszer működött. Piacképes terméket, szeszt nyertek, s az állattartó telepeken etették a szeszgyárak moszlékát is.

Zala Simon Tibor: Önöknél a valódi, gyümölcsből készült pálinkák az élen vannak. A pálinkát úgy tudom, sikerült az európai piacon levédetni. Tehát aki ezzel tisztességgel és minőséggel foglalkozik, nyerő helyzetben van?

Szilágyi László: Cégünknek fontos szerepe volt a pálinka „uniós” levédésében, hiszen kezdetektől fogva gyümölcs-pálinkák gyártásával, értékesítésével foglalkozik, és teszi ezt ma is. Elemi érdekünk tehát, hogy a pálinka olyan megbecsülésnek örvendjen, arra a polcra kerüljön, ahová való. Nevezetesen az elfogadott, ismert és méltán népszerű konyak, grappa, ouzo, tequila, calvados szintjére. A fáradozás az utóbbi időben eredményesnek tűnik.

Zala Simon Tibor: A pálinka név így még jobban kötelez.

Szilágyi László: Kemény, önként vállalt feladat az, amikor ezt a pálinkát a megfelelő polcra akarjuk helyezni. Sokan, sokféleképpen gyártanak ma pálinkát Magyarországon. Célunk, hogy erről a termékről bizonyítsuk, lehet és kell is ezt a terméket olyan minőségben gyártani, úgy csomagolni, hogy méltó versenytársa legyen az említett világmárkáknak.

Zala Simon Tibor: Egy hollóházi porcelán butéliát fog a kezében.

Szilágyi László: Szatmári szilvapálinka, hollóházi porcelán kulacsban. Ez a termék ebben a minőségben igényli ezt a műves csomagolást. Előszeretettel viszik nyugatra ajándékként.

Zala Simon Tibor: Ha a részvénytársaság eredményesen gazdálkodik, tudnak-e hatni Kisvárda gazdasági és kulturális életére?

Szilágyi László: Az 1930-as években épült meg a gyár telepén az az úszómedence, ami a dolgozók pihenését, kikapcsolódását szolgálta. Az idő aztán úgy hozta, hogy egészen 1960-ig ez volt a város egyetlen nyilvános uszodája. A cég szerencsére, eredményesen működik. Azt gondolom, hogy iparüzési adójával jelentős mértékben hozzájárul a város gazdálkodásához. De ezentúl vannak önként vállalt feladataink is, bár ezek kellemes terhek. Főntartjuk a város mazsorett csoportját, aminek névszponzora is vagyunk: Mistral Mazsorett Csoport néven működik. Nagyon lelkes kis társaság, külföldön is eredményesen lépnek fel. De nem csak kulturális eseményekhez járulunk hozzá, hanem egyebek mellett a Szent László lovas szobor felállítását is támogattuk. De még sorolhatnám azokat a támogatásokat, amit lehetőségeinkhez képest föl vállalunk. Akár az egészségügy, akár a tűzoltóság, akár a rendőrség ügyében.

Zala Simon Tibor: Milyen lehet Kisvárda jövője, vagy milyen jövőt szánának neki, például az oktatás területén?

Marczinkó István: A rendszerváltás után az alapoktatási intézményekben jelentős fejlődés következett be. Új iskolaépületekkel gazdagodott a város, megépült a Városi Sportcsarnok, létrejött a Sportuszoda. Ezek mind-mind olyan fejlesztések, amelyek jobb tárgyi feltételeket teremtettek a neveléshez, oktatáshoz. Ugyanakkor a városnak van egy nagyon komoly gondja. Középfokú oktatási intézményei elavultak, jelentős rekonstrukcióra szorulnak. A Besse-nyei György Gimnázium, mint intézmény 1911-ben nyitotta meg kapuit, a ma is használt épületbe 1928-ban költöztek be. Az elmúlt években már pályázott a gimnázium központi támogatásra, sajnos eredménytelenül. Hasonlóan nagy gond a saját intézményünk, a II. Rákóczi Fe-

renc Szakközép-és Szakiskola. Bár jövőre csak 25 évesek leszünk, de a szocialista építőipar valamennyi gondjával szembe találjuk magunkat. Nyílászáró szerkezetek, vízvezeték rendszer elavult, jelentős felújításra szorul. A városi önkormányzat nehéz helyzetben van. Az alapfokú oktatási intézményekben, úgy gondolom, kiegyenlített állapotok vannak, megfelelő feltételek között folyik az oktatás. Ennek a két intézménynek a gondját azonban nem biztos, hogy a városi önkormányzat meg tudja oldani. Felmerült az a gondolat, hogy a két középfokú oktatási intézmény a megyei önkormányzat irányításával működik tovább.

Szivák Gábor: A kultúra mindig a gazdaság függvénye, és jelenleg a gazdasági helyzet nem kedvez annak, hogy a kultúra terén nagy előrelépés történjék. Itt hiányzik leginkább az a polgári gondolkodás, polgári mentalitás, ami Kisvárdát a középkortól jellemezte. Ennek elég mély gyökerei vannak, hiszen 1421-től mezőváros és ez nem csak címet jelentett, hanem olyan gondolkodást is, amely átviszi a települést a különböző korok nehezebb szakaszain. Az hogy Kisvárdán mégis kultúra van, mutatja, a megye legnagyobb városi könyvtára, amiben most vagyunk. A város lakosai igen nagy mértékben használják ezt az intézményt. Ha kitekintek a szomszéd épülete, a Várszínház és Művészetek Háza, ahol a Határon Túli Színházak Fesztiválja mellett több más rendezvény is van. De említhetem azt a számtalan színházi előadást, koncertet, ami ebben a városban még jelen van.

A polgári gondolkodás szülte meg a Kisvárdai Műhely című, helyi kulturális sajtót, amely a helyi kulturális értékeket hordozza. Nem társadalmi szószóló ez a lap, hanem kimondottan a kultúra éltetése a célunk. Az utóbbi évtized polgári mentalitását és gondolkodását jelzik azok a verseskötetek, helytörténeti kiadványok, amelyek évente jelzik, hogy milyen irányba haladunk.

Kriveczky Béla: Talán szerénységből nem említette a könyvtár igazgatója, a *Könyvtári csevegések* című sorozatot, aminek éppen a századik alkalma következik, s ahová a helyi és a környéki történészek, irodalmárok mellett, országos hírű előadókat is meg szokott hívni. Jankovics Marcell rendező, Kiss Dénes költő volt itt például legutóbb.

Zala Simon Tibor: Tehát tovább ezen az úton?

Kriveczky Béla: Igen, csak egy kicsit jobban. Mert amit csináltunk, ez nem rossz. Ha egy kicsit javulna a városi önkormányzat helyzete, ezáltal a könyvtáré, meg mindannyiunké is, akkor többet lehetne áldozni, hiszen nem csak a Bessenyei Gimnázium épülete van felújítandó állapotban. Kellene pénz a volt zsidó templomra, mely – talán nem nagyzás, ha azt mondom – Kelet-Európa egyik legszebb, épen maradt zsinagógája. És ugyanígy felújításra szorul számos más műemlék, vagy műemléki jellegű épület.

Legutóbb példának okáért a római katolikus parókiát hozták nagyon szépen rendbe. Ez a XVI. század elején Ladislaus de Kisvárada, Kisvárdai László késő-gótikus háza volt, aki az említett kisvárdai iskola, fedéladó gazdája volt. Tehát volna itt mire költeni. Remélhetőleg a polgári akarat, de főképpen a központi pénzügyi akarat is fog nekünk ebben segíteni.

Ligeti Lajos →

ÉVFORDULÓK

Ligeti Lajos emlékezete

Nem tudom ebben a „Valóvilágos”, „Big Brother”-es időben hány balassagyarmati figyelt fel a Tv újságokban megjelent híre, hogy a „Századfordító magyarok” című sorozatában december 4-én esete, a város egyik legnagyobb XX. századi szülőttéről készült műsort közvetíti az mtv2. A közel egyórás adásban átfogó képet kaphattunk Ligeti Lajos életéről és tudományos munkásságáról.

A 100. születésnap megemlékezés-sorozatát itt a szülővárosban kezdtük, a Városi Könyvtár, a Balassi Gimnázium és a Honismereti Kör közös rendezésében október 18-án. Az évenként megrendezésre kerülő őszi emléknapi kiemelt megemlékezése ebben az évben Ligeti Lajos életművéről szólt. Tíz évvel ezelőtt, születésének 90. évfordulóján még állt a volt lakóház, ahonnan a rendkívüli tehetséggel és óriási akaraterővel megáldott kis csizmadia gyerek elindult és kitartó munkával elért a magyar tudományos élet csúcsára. Ennek a falán helyeztük el akkor a Magyar Tudományos Akadémia és Balassagyarmat Város által készített emléktáblát, melyet Ujfalussy József, az Akadémia alelnöke és Tőkei Ferenc akadémiai osztályelnök szép ünnepség keretében avatott fel.

Az emléktábla szövege a következő:

Ebben a házban élt
LIGETI LAJOS
1902–1987
orientalista,
budapesti és párizsi egyetemek neveltje
iskolateremtő egyetemi tanár, akadémikus
a mongol, török, mandzsu-tunguz, tibeti
és kínai műveltségek s a magyarság
keleti kapcsolatainak nagyhírű kutatója,
szülővárosának mindvégig hű fia.
Magyar Tudományos Akadémia
Balassagyarmat Közönsége 1992.

A Tűzoltóság melletti, Baltik Frigyes utcai kis lakóházat sajnos néhány év múlva lebontották, helyén máig sem készült el az új épület, ezért úgy határoztunk, hogy az emléktábla kerüljön a felnevelő iskola, a Balassi Bálint Gimnázium emeleti folyosójára, ahol Horváth Endre és Kiss Árpád emléktáblái mellett emlékeztesse a mai diákokat a világhírű elődökre. Ez alkalommal történt meg az emléktábla elhelyezése. Borenszkiné Imre Éva igazgatónő köszöntöje után dr. Berta Árpád a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára, dékán emlékeztet Ligeti Lajosra, mint „szellemi nagyatyjára”, mint iskolateremtőre és mint emberre. Ligeti Lajos a Szegedi Egyetemre hagyta tizenegyezer kötetes szakkönyvtárát s ez a Ligeti-kabinet (Keleti kabinet) alapját képezve segíti elő a szegedi orientalisztikai kutatóműhely működését, szakirodalommal történő ellátását.

Az emléknapi a Városi Könyvtárban folytatódott, ahol Sárközi Alice orientalista, a nyelvtudományok kandidátusa (aki már a szeptemberi Balassagyarmati Barátok találkozásán is nagyon élvezetes előadásban foglalta össze Ligeti Lajos életművét a Duna Palotában megtöltött színházteremben), és Berta Árpád ismertették a Ligeti életmű egy-egy területét. Apor Éva orientalista, kandidátus, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára Keleti Gyűjteményének gondozója filmet vetített a gyűjtemény kincseiről, amelyet Ligeti Lajos sokban gazdagított.

Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia október 28-án gazdag programot rendezett Ligeti Lajos emlékezetére. Az ELTE tanácstermé-

ben Klinghammer Istvárnak, az egyetem rektorának megnyitója után nyolc tudományos előadást hallgathattunk meg a keleti nyelvek legnagyobb kutatóitól, tudósaitól, valamint tanítványi visszaemlékezéseket a mesterről. Gazdag életmű bontakozott ki még a tudományos területben laikus hallgatókban is.

A Balassi Bálint Gimnáziumban 1921-ben kitüntetéssel érettségizett diák Budapesten az Eötvös Kollégiumban folytatta tanulmányait. Itt is a legjobbak között volt és 1925-ben kitüntetéssel diplomázott. Ösztöndíjjal Párizsban folytatott tanulmányokat, főleg a keleti nyelvekkel foglalkozott. Bár ott állással kínálták, hazatért és ösztöndíjat szerzett egy mongóliai kutatóútra. Három éven át Belső Mongóliában nagyon nehéz körülmények között kutatott. Buddhista lámakolostorokban tanulmányozta a régi mongol és tibeti írásokat. Tanulmányozta az archaikus mongol nyelvjárásokat és a nomád pásztoréletet. A kutatóút eredményeit magyar és francia nyelvű jelentésében foglalta össze. Élményeit „Sárga Istenek és sárga emberek” című könyvében írta meg.

Még két nagyobb kutatóútja volt. 1936-ban Afganisztánban, 1940-ben Japánban. Az előbbi útjának élményeiről számolt be az Afgán földön című könyvében.

Amikor első útjáról hazatért, a budapesti egyetemen magántanári kinevezést kapott. Közben két évig ismét Párizsban volt oktató, majd 1936-ban hazajött, mert itthon voltak komoly tervei. 1936-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1939-ben nyilvános rendkívüli tanár, majd a számára alapított Belső-ázsiai Tanszéken rendes egyetemi tanári kinevezést kapott, 1941-ben pedig elvállalta a Magyarságtudományi Intézet vezetését. Itt megszervezte a „Magyarság őstörténete” című összefoglaló tanulmánykötet kiadását, amelyben a téma szinte valamennyi jelentős kutatási eredménye helyet kapott. 1942-ben újabb feladattal, a Kelet-ázsiai Tanszék vezetésével is megbízták. Kiadott műveinek, tanulmányainak száma eddig az időpontig nyolcvanöt (1990-ig a teljes katalógus kétszázkilencvenöt művet, tanulmányt sorol fel). Számos kutatócsoportot hozott létre, tanszékeket alapított, szakfolyóiratokat indított. 1947-ben választották az Akadémia rendes tagjává, amelynek 1949 után 21 éven át volt alelnöke.

Az előadások után a Duna-partra mentünk, ahol Ligeti Lajos volt lakóházának falán emléktábla leleplezése következett. Itt a szülőváros és a felnevelő iskola, a Balassi Bálint Gimnázium nevében Oroszlánné Mészáros Ágnes könyvtárigazgató és Szlezákné Dóbiás Melinda tanárnő helyezték el a koszorúnkat. Ezek után mentünk át a Magyar Tudományos Akadémia épületébe, ahol a nap befejezéséként Róna Tass András akadémikus, Ligeti Lajos tanítványa felolvasóülésein ismertette a Ligeti életmű jelentőségét.

„...szülővárosának mindvégig hű fia” – fejeződik be emléktáblánk szövege. Valóban, mindvégig érezhettük a nagy szeretetet a szülőváros, a felnevelő iskola iránt. Amikor még ez nem volt „divatos”, az 1970-es évek közepén, alapítványt létesített, díjat alapított a Balassi Gimnázium nevelői részére, a „Balassi Pedagógiai Díjat”, melynek kedvezményezettjét két évenként a pedagógusok maguk közül szavazással választhatták ki. 1975 óta tizennégyen kapták meg ezt a jutalmat.

A legközvetlenebb kapcsolatot Ligeti professzor úr és az iskola között Nagy Rezső tanár úr, az egykori Eötvös kollégista jelentette. Ő vitt el engem is a Belgrád-rakparti lakásába először, hogy azután többször is élhettem ezzel a nagy szellemi élménnyel, amelyet a professzor úrnál tett látogatás jelentett.

Kinevetett, amikor 1984-ben a Honismereti Körünk 5 éves jubileumára hívtam. „Öt éves jubileumra?” De azért eljött. Nagyszerű találkozás volt a Honismereti Kör tagjaival. Több alkalommal látogatott el volt iskolájába is.

Egyéniségére az is jellemző volt, hogy több egyetem díszdoktora, nemzeti akadémiai levelező és rendes tagja, számtalan magas kitüntetés tulajdonosa, amikor a Honismereti Körünk tiszteletbeli tagga választotta a következő levelet írta: „Köszönetet mondok a Balassagyarmati Honismereti Körnek, hogy legutóbbi közgyűlésén tiszteleti taggá választott. Kitüntetésnek érzem e választást, amely szülőföldem iránti hálámat és ragaszkodásomat tovább erősíti. A Kört nemes célja érdekében végzett munkájában képességeim és lehetőségeim szerint magam is támogatom...”

Nagy segítség volt számunkra, hogy Honismereti Híradónkat is rendszeresen olvasta és elmondotta tanácsait, kritikáit. A részünkre átadott tárgyi és képanyagból, dokumentumaiból az évfordulón a Városi Könyvtárban rendeztünk kiállítást.

Kovalcsik András

Várallyay Gyula és a korabeli Mezőkövesd¹

Várallyay Gyula (1903–1972) életpályájának rövid bemutatása előtt fontosnak tartom hangsúlyozni: életének egy jelentőségeltjes szakaszában – 1930–1949 között – az országos Gyöngyösbokréta mozgalom keretében, a Mezőkövesdi Bokréta vezetője volt. Ma úgy mondanánk, hogy a matyó néptáncegyüttes szerepléseit, folyamatos működését ő szervezte, irányította. Volt hozzá elég ereje és tehetsége, hogy Mezőkövesd kulturális történetének ezt a másfél évtizedet olyan értékessé növelje, hogy a ma emberek számára is példa legyen. Így kell hagyományainkat ismerni, szeretni, továbbéltetni. Szorosan vett művelődési, népművészeti tevékenysége mellett kiemelkedő volt a közéletben való önzetlen, de sikeres munkálkodása.

Ezért ünnepeljük meg Várallyay Gyula születésének 100. évfordulóját. Alkalmat nyújtott nekünk arra, hogy néprajzi konferenciával, sok-sok értékes dokumentumot tartalmazó kiállítással, Mezőkövesd város művelődési feladataiból jelentős részt teljesítsünk. Elődeink jó példái nyomán gondoljuk át mai tennivalóinkat: miért fontos a hagyomány a XXI. század emberének. Mit nyújthat az egyetemes magyar kultúrának Matyóföld népművészete. Mert tudjuk, hogy magyarságunk megőrzésének nélkülözhetetlen része ez a gazdag hagyományvilág. Szeretnénk, ha ennek ismerete kitörölhetetlenül tudatosulna bennünk.

Várallyay Gyula 1903. március 9-én született Mezőkövesden, néptanító családból. Édesanyja és édesapja is a Bogácsi úti két tantermes elemi népiskolában tanított. Itt élt a család, a tantermekkel egybeépített tanítói lakásban. Falusi környezetben nevelkedett a három Várallyay-gyerek, játszóterük a szűk iskolaudvar volt.

Már a kisgyermekkorban rendkívül eleven, érdeklődő volt, ezért édesapja 5 éves korában beíratta az iskolába. Töretlenül haladt tanulmányaival, 17 évesen, 1920-ban le is érettségizett. Az újonnan épült, később országosan is igen jó hírűvé vált Királyi Katholikus Szent László Gimnázium alapos tudással, általános műveltséggel ruházta fel. Tudós tanárai voltak, többek között Bayer Róbert igazgató, Király Jenő igazgatóhelyettes, Peczina Endre magyar-történelem, Venglárscsik Ferenc magyar–latin, Losonczy Lajos matematika–fizika, Gaál István ének szakos gimnáziumi tanárok.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára felvételt nyert, de hogy tanulmányait mégsem folytatta, annak okait nehéz lenne most megállapítani. Mindenesetre tudjuk róla, hogy már gimnazista korában is írt verseket. Rákosi Jenőnek, a kor jelentős írójának, irodalmárának mutatta meg első verseit, aki tehetségesnek ítélte meg, és írásra buzdította. Várallyay Gyula később ért el írói sikereket, versei magyar és külföldi lapokban is jelentek meg, de kemény önkritikával rendelkezve, soha nem tartotta magát igazának költőnek, csupán a versírással kacérkodó, a versírásban jártas irodalomkedvelőnek.

Életpályáját úgy tervezte meg, hogy a tisztviselősködést megfelelő kenyérkereső szakmának tartotta, de már kora ifjúságától minden szabadidejét, érdelemvilágát a matyó népművészet megismerésére, a népművészetben, a gazdag hagyományokban rejlő értékekre fordította.

A pénzügyi szakmában nagy gyakorlatot, ismertetet szerzett. Két évig Sásdon, majd később megszakításokkal nyugdíjazásáig (1963-ig) Mezőkövesden pénzügyi apparátusban dolgozott.

Édesanyja korai halála után, 1926-ban megnősült, és azt a később igazi társnak bizonyult Murányi Máriát vette feleségül, akinek édesanyját a kövesdiek igen nagyra becsülték, sokszor irigykedve szemlélték, „Pénztárnok Mari”-nak nevezték el. Róla az Élet- és Tudományban a jeles néprajzos, dr. Kunt Ernő írt méltató cikket 1982-ben. Murányi Mária Egerben tanult az „angolkisasszonyok”-nál.

A rövid életrajz itt úgy folytatódik, ahogy orvos fia, dr. Várallyay Gyula igen tömören megfogalmazta. „Mindig közéleti érdeklődésű ember volt. Tevékenyen vett részt Mezőkövesd társadalmi megmozdulásaiban. Rendszeresen tartottak műkedvelő előadásokat, az állami és egyházi ünnepek megszervezésében vezető, szervező szerepet vállalt. Írásai, versei jelentek meg az akkori Mezőkövesdi Újságban, a Borsodban...”

¹ Elhangzott 2003. március 8-án, Várallyay Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepegen

Életpályájának csúcsa és talán legboldogabb szakasza volt, amikor kiváló szervezőképességének, a matyótság, a matyó népművészet odaadó szeretetének köszönhetően Paulini Béla javaslatára a Mezőkövesdi Bokréta vezetője lett. 1944 végén, Paulini tragikus halálával a Javongyósbokréta mozgalom gyakorlatilag országosan is megszűnt. A Belügyminisztérium, az ismert körülmények között egy tollvonással szüntette meg az elkövetkező népi demokráciában nem kívánatos polgári egyesületekkel, vallási közösségekkel együtt.

Várallyay Gyula is nehezen, sok-sok megpróbáltatással élte át ezeket az éveket, míg beletörtődött sorsába. Elhurcolta ugyan a GESTAPÓ, majd a GPU (szovjet elhárító szervezet), de sikerült élve maradnia. Volt adminisztrátor a MÉH vállalatnál, elbűjtették az edelényi tanácsnál egy ideig, könyörületből rehabilitálták és visszakerülhetett 1955-ben Mezőkövesdre, ahol kishivatalnok, beosztott maradt nyugdíjazásáig.

Az önéletrajzhoz szorosan tartozik az is, hogy sikertelen próbálkozások után a népművészettől el kellett távolodnia. Akkor az önkéntes tűzoltó mozgalomban talált menedéket, így mégiscsak megmaradt közéleti embernek. Ez a terület olyan nagy kulturális hagyományokkal is rendelkező, közösségi egyesületi életet tudott nyújtani számára, ahol célt látott életfelfogásának gyakorlásához: az ifjú „úttörő” tűzoltókat arra nevelte, hogy a közösségért, a társadalomért tenni kell, segíteni kell, különösen, ha nagy bajba kerül valaki.

Egy szomorú élményt említsünk még meg e rövid, vázlatos életrajz végén. Idős nyugdíjas volt már, amikor arra mert gondolni, ifjúságára visszatekintve, hogy találkozzanak 30 év után a mezőkövesdi bokrétások. 1940-1970! Meg is kezdődött a lelkes szervezőmunka, míg nem valaki közülük szinte parancsolóan adta tudtul, hogy nem lehet azt a találkozót megtartani, mert az akkor uralkodó pártvezetés azt nem engedélyezi, nem nézné jó szemmel.

EBBE IS BELE KELLETT TÖRÖDNIÉ, MINT OLY SOK MÁSBA.

1972. szeptember 11-én halt meg, súlyos betegségben.

Várallyay Gyula életrajzának rövid összefoglalása után néhány emlékezetes eseményt szeretnék még feleleveníteni, ismereteink gyarapítására és a tanulságok megiszívülésére.

Néhány adalék Várallyay Gyula személyiségéről, jelleméről.

Sokan kérdezhetik, kérdezhetjük ma, hogy az oly nehéz idők megélt ember nem követte-e el olyan hibát, hogy nem lehet méltó szeretetünkre, megbecsülésünkre. Akik közelebről ismerték, tudják róla, hogy bizony sokszor szóvá tett környezetében neki nem tetsző dolgokat, még akkor is, ha tudta, hogy véleménye csak hátrányára válhat. Akadtak ellenségei is. Erre mondják azt a régi igazságot, ami vele kapcsolatban is igaz, hogy „Micsoda az édes fiam, ha még ellenséged sincsen!”

Többen így fogalmaztak, ha róla érdeklődtünk: akkor még volt tekintélytisztület. Ő is tekintélyes ember volt, ami elsősorban az 1945 előtti állampénztári főtiszt beosztására vonatkozott. De szerette a vidámságot, a barátkozást, a barátok közötti együttléteket. Fia megállapította, hogy volt neki egy nagyon nagy hibája: hihetetlen jóhiszeműsége és naivitása az emberekkel kapcsolatban. Előfordult, hogy erre nagyon is ráfizetett. De a lelkesedése vitte előre. Ha valamibe belefogott, nem tudta elképzelni, hogy ne sikerüljön.

A kulturális életben, a közéletben azért is tudott eredményeket felmutatni, mert felesége mindig megértő társa volt. Honoráriumot természetesen a Bokréta vezetéséért nem kapott. Akkor töltött sok-sok időt távol az otthonától, ha bokrétásai valamilyen bemutatóra, külföldi útra, vagy éppen új színdarab bemutatására készültek, akkor éjszakába menő próbákat kellett tartani. Abban az időben a feleség megengedhette magának, hogy háztartásban maradjon, a férj eltartotta a családot. A tisztviselők akkor naponta csak 8-tól 14 óráig dolgoztak, így több volt a szabadidejük. Az is közismert, láthatjuk itt a kiállítás színházi plakátjain is, hogy felesége, akit Mickónak becéztek, rendezett színdarabokat, volt amikor Gaál István kántor feleségével, Ida néniel közösen. Híressé vált az a szavalóverseny is, amelyiken országosan is híressé vált színészünk, Kovács János nyerte el az első helyezést egy Juhász Gyula verssel, a második Varga István lett Petőfi Az őrlt című versével.

Varázsa volt személyiségének. Jó szervező, határozott vezető volt. Ezt ma élő bokrétásai is tanúsíthatják. Egy Kanadából nemrég hazalátogató '56-os „disszidens” a temetőben kérdezősködött, hogy hol van Várallyay Gyula sírja. Addig nem utazhat haza, míg legalább a sírját meg nem találja.

Akik még emlékeznek, tudják, ma már legendássá váltak vidám találkozásaik Paulini Bélával, Lukinich Ferencsel, Novothny Lászlóval. Mi azt is megértjük, hogy bizony a bokkréták távoli, sokszor külföldi szereplései az elismerő sikerek mellett igen fáradtságosak, megterhelők voltak. Az odaadó, vidám együttlét, a szülővárosnak, a Matyóföldnek hozott sok-sok dicsőség, siker azonban mindent pótol.

Néhány gondolatot szükséges itt szentelni Várallyay Gyulának Paulini Bélához fűződő alkotói kapcsolatára. Paulini Béla már 50 éves volt, amikor minden energiáját az Országos Magyar Bokréta Szövetség, a vidéki Bokkréták megalakítására és a budapesti Gyöngyösbokréta, a Szent István ünnepkörhöz kapcsolódó ünnepségsorozat megszervezésére fordította. Ekkor 1930 körül találkozott Várallyay Gyulával. Rögtön látta, hogy ilyen emberre van neki szüksége. Pontosabban: egymásra találtak. Ettől kezdve Várallyay Gyula Paulini legközvetlenebb szaktanácsadó munkatársa lett az országos mozgalomban. Jött is Kövesdre *tekinetes Várallyay Gyula állampénztári főtanácsos úr* címére a „Bokkrétások Lapja”, majd a „Hagyomány Szava” címmel megjelenő újság.

Külön elemző tanulmányt érdemelne ezeknek az újságoknak a megismertetése, ha csak matyóföldi vonatkozásait néznénk is. Itt a kiállításon csak néhányat mutatunk be belőlük. Mindenesetre itt szeretném megemlíteni, hogy a Gyöngyösbokréta-mozgalom rangját jelzi, hogy a Paulini szerkesztette szaklapok állandó munkatársai olyan híres néprajzosok, népzene-kutatók, írók voltak, mint Manga János, dr. Gönyey Sándor, Volly István, Szendrey Zsigmond, Harsányi Zsolt. A Magyar Néprajzi Társasággal nagy viták után sikerült jó együttműködést kialakítani. Az ismert Muharay Elemér néprajzos kritikáját a „mozgalom” módszertanával, színvonalával szemben sikerült elfogadhatóan megválaszolni.

A ma hagyományörzői elismeréssel adózhatnak a mozgalom rövid másfél évtizedének, mert tudjuk, hogy az országos mozgalom teljesíteni tudta alapszabályukban megfogalmazott céljukat: „A magyar népművészet minden megnyilvánulásának – népi dalnak, népi táncnak, népviseletnek, szokásnak, népiparnak stb. – országosan való megóvása, de új virágoztatása is.” (Bokkrétások Lapja, 1938. 4–6. sz.) És tudjuk, mi következett azután, hogy az 1944. évi 8. számban (augusztus) megjelent a következő mondat: „Az idei Gyöngyösbokréta elmarad”. Talán kijelenthetem, hogy Budapest Székesfőváros azóta sem fogadta, fogadja olyan nagy szeretettel a vidéki Magyarországot, mint ahogy akkor a szívüket-lelküket a népművészetnek szentelő bokkrétás lányokat, legényeket.

Várallyay Gyula barátságukhoz és alkotói teljesítményükhöz méltó kezdeményezésbe fogott, amikor 1940-ben az ország összes Bokkrétáinak a bevonásával művészi Emlékplakettet adományoztak a Gyöngyösbokréta mozgalom 10 éves évfordulója alkalmából Paulini Bélának. A sok-sok levél a bizonyítéka ennek a nagy munkának. A nagy reprezentatív ünnepségen Várallyay Gyula adta át szép szavak kíséretében az ajándékot országos vezetőjüknek. Itt szólt fel gróf Teleki Pál miniszterelnök is, akinek emlékezetes, súlyos mondanivalójából itt a kiállításon is idézünk. Ez a mondat ma is érvényes, elgondolkoztató: „Nem mehetünk koldusként Európába”. Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a magyarság ezer éves múltjával olyan kulturális értékekkel, hagyományvilággal rendelkezik, amely páratlan Európában.

Meg kell még említeni azt a néhány gondolatot, amelyeket a ma hagyományörzői, hagyománytisztelői is megfogadhatnak, munkájukban felhasználhatnak, amelyeket a Bokkrétások Lapjának és a Hagyomány Szava havi lapnak átolvasása után fedezhetünk fel. Szerencsénkre ezeket a lapokat is, szinte kivétel nélkül megőrizte számunkra Várallyay Gyula. Többször idézi Paulini e lapok hasábjainak a Gvadányi-mondást: „Magyar, ápolj nemes hagyományaidat!” Ez felszólítás, feladat volt akkor is, de az ma is. Ezzel a gondolattal cseng össze Andrásfalvy Bertalan neves néprajzosunk megállapítása: „A néphagyomány az emberiség tapasztalata”. Szabad-e tehát ezt lebecsülnünk, semmibe vennünk? És nem akarjuk tudomásul venni, elhinni, hogy napjainkban is milyen harcot kell vívniunk a mindenféle köntösben ránk törő kozmopolitizmus ellen.

De érdemes lenne a ma hagyományörzőinek dr. Gönyey Sándor írássorozatát is tanulmányozniuk, melyeknek közös címe volt: „Hagyományosan jó magyar kézmunkák...” Mennyit kellett akkor is, ma is küszködni az autentikus, igazi értékeket hordozó népművészetért az elferdítőkkal, az olcsó piaci értékeket hajszoló lelketlen kereskedőkkel.

A három matyó település – Mezőkövesd, Szentistván, Tard – bokkrétáinak összefogására megemlítendő példa az 1937. november 21-én, Mezőkövesden az Önkéntes Tűzoltó Egyesület nagytermében, „színháztermében” rendezett „Bokrétaünnepély”. Ezt a nagyszabású kö-

zös ünnepet Várallyay Gyula nyitotta meg és a záróbeszédet Polgáry Lajos főjegyző tartotta. A Hagymány Szava egyik címdalán látjuk Kodály Zoltánt bokrétaok gyűjűjében Paulinival. Kodály felkarolta, támogatta Paulini szándékait, mert az az „Éneklő Magyarország” elképzelésével egybeesett. De Paulini szoros alkotótársi kapcsolata Kodálllyal akkor is megmutatkozott, amikor végül is a Hány János szövegét Paulini írta, Harsányi Zsolt csupán a költői-verselő közreműködő szerepet töltötte be.

Már a Gyöngyösbokréta korszakában is fontosnak tartották a népművészeti értékek megóvását Pauliniék úgy is, hogy megalkották a „Védjegy” intézményét, vagyis hangsúlyosan reklámozták, terjesztették, hogy csak azokat a népművészeti termékeket szabad, érdemes beszerezni külföldinek, belföldinek egyaránt, amelyek megfelelnek a Gyöngyösbokréta Védjegy követelményeinek. Eljutunk-e még odáig, hogy a matyó kézimunkát Védjeggyel lássuk el? Hogy a matyó kézimunka elnyerte a „Hungaricum” értékelést, ezt a gyakorlatban is érvényesíteni kellene.

Feladatom, hogy ha vázlatosan is, de próbáljam meg Várallyay Gyula pályaképét minél teljesebben bemutatni, ezért még két dologról mindenképpen szólni kell: az egyik a cserkészethez és a MADISZ-hoz fűződő viszonya, a másik, utolsó életszakaszában, az Önkéntes Tűzoltókkal való kapcsolata.

Részletesen nem ismerve és nem feltárva Várallyay Gyula életpályáját, megállapíthatjuk, hogy az egész életére kiható közéletiség, a közért való munkálkodás alapiskolája a cserkészmozgalom volt. Nem véletlenül őrizgette a cserkészeti atyjáról, Lord Baden Powelről szóló életművet, *A fiúk királyá-t*. A gimnáziumi cserkészcsapatban kiváló vezetők lehettek példaképei, nagy cserkészmozgalmak, cserkészmozgalmak főszereplője volt. De azt is tudjuk, hogy Kövesd sem lehetett kivétel a vesztes II. világháború után, a szovjet felszabadítás-megszállás következménye az ifjúságot sem kímélte meg a *változásoktól*. Az 1962-ben írt Lexikon pl. így fogalmaz: „a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) 1944 végén az MKP kezdeményezésére létrejött ifjúsági tömegszervezet...” És ez is úgy járt, mint a többi hagyományosan működő polgári értékrendű szervezet: 1948 elején megszüntették és helyébe létrejött a Magyar Ifjúsági Népi Szövetség (MINSZ), amelyből már sikerült a „klerikális reakció” kiszorítani. Ma is élő szemtanúktól, résztvevőktől sokat megtudhatunk erről a korról. Az igen aktív, jószándékú mezőkövesdi fiatalok nem sejtették, hogy a Budapestről „kiküldött” szervező milyen távolabbi céllal próbálja az ifjúságot átnevelteni ezzel az új ifjúsági szervezettel. Ki lehetett volna más korelnöke ennek a nagyreményű új ifjúsági szervezetnek, mint Várallyay Gyula, a tekintélyes, köztiszteltetben álló jó szervező. Itt van a vitrinben a lemondása után született köszönőlevél. Ő tudta, mi is tudjuk, hogy miért mondott le, miért kellett lemondania. Egy belső parancsnak engedelmeskedett, de minden külső jel is erre a lépésre ösztönözte.

A Bokréta újjáélesztéséről szó sem lehetett, ezt hamarosan beláttatták vele. Így volt ez az egész országban. Csak olyan ifjúsági mozgalom élhetett tovább, amelyik nyilvánvalóan az MKP, majd az MDP operatív irányításával, a marxista-kommunista ideológiái, világnézeti célkitűzéseket vallotta, terjesztette. Mi maradt hát neki? Ekkor keresték meg az önkéntes tűzoltók, hogy legyen a vezetőjük. Hosszú töprengés után elvállalta. Legfőbb motívója fia, dr. Várallyay Gyula visszaemlékezése szerint is az volt, hogy itt még tud lelkiismerete szerint tenni valamit a közért, főleg az ifjúságért.

Érzelmileg segítette ebben a döntésében az is, hogy az Önkéntes Tűzoltó Egyesület a korábbi években kulturális munkájával nagytekintélyű szervezetnek bizonyult. Ismerjük, hogy a Tűzoltó Színpad mit jelentett a művészetek iránt vonzó ifjú értelmiségeiknek, ahol Várallyay is, családja is fontos szerepet vállalt.

Várallyay Gyula még más szemmel nézte ezt az Egyesületet, mint a ma embere. Ő még ismerte az 1928-as fényképes tablón lévőket. Mi is itt láthatjuk, hogy kikből állt a korabeli Egyesület. A város vezetői bizony benne voltak, még az egyenruhát sem restelték felvenni. Ma már csak több civil szervezet tudná azt az összetett feladatot ellátni, amit ők akkor elláttak. Szomorúság tölthet el bennünket ma Várallyay életpályájával ismerkedve, mert most derült csak ki, hogy 2-3 éve már nem is létezik Mezőkövesden ilyen Egyesület. Senki nem tud már róluk semmit, még a hivatásosság sem.

Végül is azt mondhatjuk, hogy így, igen vázlatosan felelevenítve, Várallyay Gyula élete nagyon tanulságos. Hagymányainkat meg kell ismernünk, hogy mindennapjainkban tovább élthessük. Ilyen volt a mi XX. századunk, amelynek sorsfordulóit Várallyay Gyula megélté, átélte. Példát mutatott emberségből, szülővárosa népének szeretetéből, szülővárosa hagyó-

mányainak tiszteletéből. Kötelességének érezte, hogy ezt az egyedülállóan szép és értékes hagyományt, a népművészetünket, az egész magyarság népi kultúráját reprezentáló matyó népművészetet úgy kell szeretni, hogy az fenn is maradjon eredeti szépségében, torzítatlanul úgy, ahogyan csak az igazi művészet tud gyönyörködtetni. Ha mi is így tekintünk szűkebb pátriánk múltjára, akkor szerethetjük igazán magyarságunkat is.

Pap János

Százötven éve hunyt el Kiss Bálint, szentesi református lelkész

Kiss Bálint 1772-ben született Vésztőn földműves családból. Tanulmányait szülőfalujában kezdte. A háromosztályos elemi iskolából édesanyja óhajára Derecskén tanult tovább. 1790-ben beiratkozott a Debreceni Református Kollégiumba, majd 1795-től a vésztői iskolában tevékenykedett. Három esztendei rektorkodás után külföldi tanulmányútra ment, s egy évet töltött a jénai egyetemen. 1799-ben a szentesi református egyházközség hívta meg másodlelkésznek. 1800. április 24-én feleségül vette Veresegyházi Évát, házasságukból hat gyermek született, akik közül egy leány és két fiú meghalt. Bálint Bécsben képzőművészeti akadémiát végzett, Ferenc tímármesterséget tanult, Pál pedig lelkész lett. Munkásságának elismeréseként a Békés-Bánati Református Egyházmegyében számos tisztséget töltött be. Tanácsbíróvá, jegyzővé, segédesperessé, végül esperessé választották. Csongrád vármegye táblabírói címmel tisztelte meg. 1839-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai sorába iktatta. Öt év múlva, 1844-ben a Magyar Természettudományi Társaság választotta rendes tagjai közé. 1853. március 25-én hunyt el Szentesen 81 éves korában.

Kiss Bálint Szentesen töltött évei alatt igen szerteágazó tevékenységet folytatott. Lelkipásztor-sága idején új lelkészlakás, iskola és templom épült. Nagy hangsúlyt helyezett a tankönyvírásra. Munkáinak népszerűségét mutatja, hogy az általa készített *népiskolai tankönyvek* három évtizeden keresztül voltak használatban. Kiss Bálint népnevelő volt a szószéken és a mindennapi életben egyaránt. 1817-ben a *szentesi vaskérel* készített tanulmányt. A gazdasági fejlődést szem előtt tartva rajzolta meg *tolókasza* és *cséplőgép* tervét. Érdeklődése kiterjedt a *malmok* korszerűsítésére is. A Tudományos Gyűjtemény hasábjain tette közzé a *Cserépszindelyek hasznos voltokról...* című munkáját, amelyben a cserépkészítést kívánta népszerűsíteni. Az 1830-as évektől jelentős tudományos munkásságot fejtett ki. Érdekelte a névtan, egy magyar névtár összeállításán fáradozott. 1839-ben jelent meg a *Magyar régiségek* című munkája, amelyben a magyar őstörténet összefüggéseit vette vizsgálat alá. A *helvét hitvallású békés-bánati egyházi vidék... monográfiájában* részletes jellemzést adott az egyházmegye földrajzi, történelmi és vallási viszonyairól. Kiss Bálint fő műve a szentesi református egyháztörténet keretében elkészített nagyszabású monográfia, amelyben a gyülekezet sokoldalú, apró részletekbe menő bemutatását végezte el. A kézirat 1799-ben került hozzám. Mondandóját tizenegy fejezetre osztotta. A hatodik részben „Az Ekklesia Tagjairól” címmel teljességre törekvő népleírást adott, amelyben a szentesi családok mindennapjait jellemezte.

Kiss Bálint Tessedik Sámuelhez hasonlóan megpróbálta ésszerűbbé és korszerűbbé tenni kora paraszti életvitelét. Új munkaeszközöket tervezett és próbált ki. Saját maga is gazdálkodott, amivel példát kívánt mutatni a szentesi családoknak. Pedagógiai tevékenységével a hazai polgárosulást igyekezett elősegíteni. Megoldást keresett a korabeli iskolarendszer legégetőbb problémáira. Kiss Bálint munkásságára az utóbbi évtizedekben jó néhányan próbálták felhívni a figyelmet. Imre Ernő a Theológiai Szemle hasábjain közölt írást a szentesi református lelkészről, Filep Antal Kiss Bálintról készített tanulmányaiban pedig néprajzi munkáit vette vizsgálat alá. 1992-ben részletek jelentek meg – Gilicze László és Kormos László közreműködésének köszönhetően – „A Békés-Bánati Református Egyházmegye története” című munkából, valamint a kéziratot egyházkrónikából. Munkásságának teljes feldolgozása azonban még mind a mai napig várat magára.

Mód László

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Végh József:

Nyelvjárásaink tanulmányozása és a néprajzi gyűjtők

A néprajz és nyelvudomány széles körű érdeklődési területéből, hatalmas kutatási feladatokból következik, hogy bármennyire örvendetesen megnőtt a hivatásos kutatók és gyűjtők száma, az egyetemeken és főiskolákon, múzeumokban, tudományos intézetekben működő tudományos munkások a feladatnak csak egy kis részét tudják elvégezni. Mindenképpen szükség van arra, hogy a hivatásos kutatókon és gyűjtőkön kívül száz és száz önkéntes gyűjtő figyelje, tanulmányozza magyar dolgozó népünknek, parasztságunknak és a munkásságnak az életét, anyagi és szellemi műveltségét, így nyelvét is, és hogy a tudományos intézmények irányításával megfigyeléseit papírra vesse...

A nyelvjáráskutatásnak és a néprajznak vannak közös kutatóterületei, a nyelvjárási és a néprajzi anyag összegyűjtése szerte a világon, így pl. a Szovjetunióban, Franciaországban, Németországban, Olaszországban nem különül el élesen egymástól. Ismeretes a XX. század egyik fontos nyelvészeti programja, a tárgy és szó egységének – „Wörter und Sachen” – hirdetése. (...) Közismert, hogy adatgyűjtésünk akkor jó, ha az adatot nemcsak egyetlen kérdés tanulmányozására lehet használni, hanem az más kérdések szempontjából is megbízható. Ha valaki egy helyi nyelvjárás (egy község lakosainak nyelve) *i*-zését vizsgálja, és példákat sorol fel, adatai ne csak az *i*-zés szempontjából legyenek pontosak. Ha tehát ilyen adatokat mutat be, hogy *ölíg* 'elég', *gërin* 'görény', ezek a felsorolt szavak alkalmasak arra, hogy az *ö*-zés, *ë*-zés elterjedésének mértékére is példát adjanak. A *milluo* 'méltó' alak pedig egyben a köznyelvi hosszú *ó* helyén szereplő kettőshangot is mutatja. A felsorolt példák Vas megyéből valók. Ha valaki a Tiszántúlon gyűjt adatokat az *i*-zésre, pl. Békésen, akkor ilyeneket ír fel: *elíg* 'elég', *sëttit* 'sötét' stb.

Ha egy nyelvész a házépítés vagy a földművelés műszavait írja össze, akkor ennek a gyűjteménynek nemcsak a szavakat kell tartalmaznia, hanem a szavak pontos jelentését, a munkaeszközök pontos leírását, miből, hogyan készültek (házilag, iparosnál, gyárban), milyen alakúak, milyen méretűek, mire használják stb. Tehát a nyelvész érdeklődésű gyűjtő feljegyzésének is olyannak kell lennie, hogy azt a néprajz és a gazdaságtörténet is fel tudja használni. Éppen így azt szeretnénk, ha a néprajz iránt érdeklődők gyűjtése a nyelvész igényeit is kielégítene. Az új magyar nyelvjáráskutatás megteremtője, Csűry Bálint mindig hirdette, hogy a szavak értelmezése, jelentéseinek megadása közben a nyelvész gyűjtő törekedjék a tárgyi hűsége, adja meg a néprajzi háttérrel. „A szamosháti nép ajkán – írja – él pl. egy ilyen kifejezés: *Holdfogytán született ember*, jelentése 'élhetetlen, gyámoltalan ember'. A szamosháti néphit szerint, aki holdfogytán születik, élhetetlen és rest ember lesz, mindentől elkésik. Az ilyen embernek minden munkája sikertelen, eredménytelen. A holdfogytán kelt csirke hamarosan elpusztul. Viszont épületfát, szerszámnak való fát ilyenkor kell vágni, erdőt irtani is ilyenkor kell, mert az ilyenkor vágott fa nem sarjadzik ki, és nem terem benne szűj. Ugorkát, tökököt, krumplit holdfogytán kell ültetni, hogy ne csak virágozzák, hanem teremjen is. A házat meszelni is holdfogytán legjobb, mert akkor nem szaporodik benne a pók vagy egyéb féreg.”¹ (...)

¹ Csűry Bálint: A népnyelvi bűvárlat módszere. Bp., 1936. 35. old.

Nem térek ki jelen alkalommal a gyűjtés általános szempontjaira. Ezekkel a néprajzi gyűjtők ugyanis tisztában vannak. Arról nem kell sokat beszélni az önkéntes gyűjtőknek, hogy csak akkor tudjuk jól végezni, ha a lakosság bizalmát megnyertük, ha kedvező légkört tudunk teremteni a kérdezgetés számára. Az önkéntes gyűjtő többnyire szűk ismeretségi, családi, rokoni körében gyűjt. Itt tehát a bizalom megvan. De mindenképpen szükséges, hogy a gyűjtő megmagyarázza adatközlőinek munkája célját.

A gyűjtés általános szempontjai közül mégis kiemelném az adatközlők kiválasztását. A néprajzi adatközlő kiválasztása sem könnyű. Fáradságos dolog egy jó mesemondót, nótafát megtalálni. De egyébként a néprajzi jellegű gyűjtések alkalmával sok esetben jól felhasználható az értelmes, a vizsgált terület szakmai kérdéseit jól ismerő beszármazott adatközlő is. A nyelvészeti gyűjtés alkalmával fokozottan kell ügyelnünk arra, hogy adatközlőnk helybeli születésű legyen (lehetőleg mindkét szülője szintén odaváló legyen). Nyelvészeti adatközlésre nem alkalmas az, aki sokat volt távol falujától, akinek a nyelvet sok minden más hatás is érte. Úgyszintén nem alkalmas a nyelvészeti adatközlésre, aki egyéni, családi körülményei folytán mintegy kiszakadt a helyi nyelvjárásból. (...)

A nyelvtudomány tárgya a nyelv, az emberi beszéd. Fontos tehát, hogy a gyűjtő a nyelvi kifejezéseket, a szavakat a valóságnak megfelelően adja vissza. Ne hamisítsa meg a parasztember vagy az ipari gyári munkás használta kifejezéseket! Ne toldjon hozzá semmit a magáéból, és ne is vegyen el belőle semmit. Ne csonkítsa meg a nyelvjárási adatot, és ne is alakítson rajta! Ha a gyűjtő pl. a ház részeit vagy a bútortokat tanulmányozza, írja le pontosan minden tárgynak (és részének) a nevét (a néprajzi kíváncsikat itt most nem említem). Ha házépítést, nagymosást, szövés-fonást vagyis munkamenetet ír le, akkor a munka minden fontos mozzanatának megszervezését is tudakolja meg, és írja le. A nyelvjárási kifejezéseket aláhúzással (nyomatásban kurziválással, dőlt szedéssel) jelöljük. A tárgyak nevét a néprajzi gyűjtők általában megkérdezzük, úgyszintén a munkamenet szavait is. A hiba akkor fordul elő, ha nem pontosan vagy nem helyes kérdésfeltevéssel kérdezzük meg ezeket. Az is több hibának a forrása lehet, ha a gyűjtő kérdezgetés közben feljegyzéseiben a műszót nem jelöli meg aláhúzással, s így a műszó és saját értelmezése összekeveredik. A gyűjtő ilyenkor – helytelenül – arra kényszerül, hogy az íróasztalnál retusálja az adatokat, emlékezetéből kiegészítse a helyszínen hallottakat. Gyűjtésünk befejezése (sőt leírásunk elkészítése) után is mindig hasznos, ha nyelvi adatainkat, értelmezéseinket adatközlőinkkel ellenőriztetjük. Az ellenőrzésre már csak azért is szükség van, mert sohasem elégedhetünk meg azzal, hogy adataink csak egy ember, egy adatközlő nyelvszokását örökölték meg. Nekünk mindig arra kell törekednünk, hogy a feljegyzéseink alapján kialakuló kép ne az esetlegeset, ne a véletlent, az egyszer elhangzót tükrözze, hanem azt, ami a falu vagy szűkebb közösség (pl. bányászok) nyelvhasználatára jellemző. Gyakorlatilag azonban egyszerre egy ember beszédjét, szavát, mondatát írjuk fel, mégpedig szorosan úgy, ahogy elhangzott. Ugyanazt több értelmes és a falu nyelvjárástól jól beszélő adatközlőtől kérdezzük meg. Ha a második adatközlő a fogalmat vagy a munkamenet egy részletét másképpen nevezi meg, akkor tovább kérdezzük. Minden nevet, minden új változatot (még hangtanit is) feljegyezzük. A kérdezést mindaddig folytatjuk, míg csak új változatokat kapunk. Az újbóli kérdezések alkalmával kiderül, hogy az illető tárgyat általában hogyan hívják, a munkamenet illető fázisát hogyan nevezik meg az illető községben. Az így nyert feleletek tehát nemcsak egy ember nyelvszokását, hanem nagyjából az egész közösséget megörökítik. A nyelvjárásra igen sok esetben jellemző az alakváltozatok bősége. Hamis képet ad a gyűjtő, ha csak egyetlen adatot ír fel a sok közül, vagy pedig megpróbálja a hangtani változatok középarányosát kikövetkeztetni.

Arra talán nem szükséges a gyűjtőket figyelmeztetni, hogy a tárgyak nevét sohasem kérdezzük közvetlen (direkt) módszerrel. Így pl. sohasem kérdezzük: Hogyan hívják maguknál a *sündisznót*, a *rántottát*, a *napraforgót*, a *tüskőt* stb., hanem körülírással. Például így: Mi annak a kis állatnak a neve, amelyiknek tüskéi vannak, s ha hozzáérünk, összehúzza magát. Így megkapjuk a választul, hogy *tüskészborz*, *tüskészdisznó*. Ha a köznyelvi szóval kérdezzük így: Hogy hívják maguknál a *sündisznót*, akkor az esetek többségében a Dunántúlon is azt felelnék, hogy *ugyanúgy*. (...)

A tárgyak neveinek kérdezése alkalmával vigyázzunk arra is, hogy a rákérdező mondat olyan legyen, hogy a kapott válaszban a kért szó ragtalan alakban szerepeljen. Ha pl. az *asztal* nyelvjárási kifejezésére vagyunk kíváncsiak, nem kérdezzük így: Minek hívják azt a

bütordarabot, amelyiknek négy lába van, amelyek dolgoznak stb. A fenti kérdés esetén a válasz a Nyugat-Dunántúlon ez lesz: *asztuónak*. Gyakori hiba, hogy a gyűjtő a ragos alakból önmaga elvonja, következteti a ragtalan alakot. Mivel beszéd közben többször hallotta az *asztuónak*, *asztuóho* alakot, úgy gondolja a gyűjtő, hogy a ragtalan így lesz: *asztuo*. Ámde több helyen előfordul, hogy a ragtalan alakban az *asztal* használatos. Így a gyűjtő már meghamisította az adatot. A helyes kérdésfeltevés tehát ez: Mi a neve annak bütordarabnak, amelyiknek négy lába van, amelyiken dolgoznak? Vagy röviden rámutatunk: Mi ez? Mi a neve? Nem tartjuk nyelvészeti szempontból megengedhetőnek azt sem, hogy a gyűjtő a nyelvjárási kifejezést a köznyelvre írja át. Tehát *szíp* helyett *szép*, *lú* helyett *ló* alakot ír fel, éppenúgy a *muta*, *mijuta* helyett *mióta*, a *suhun sincs*, *sun sē* alakok helyett a köznyelvi *sēhol sincs*, *sēhol sē* alakokat. (...)

A hangalak tisztaságának megőrzésén kívül nem kevésbé fontos a tárgyi hűség, amire a néprajz éppen olyan kíváncsi, mint a nyelvtudomány. Pontosan meg kell adnunk a szavak jelentését. Ha növények nevét adjuk meg, próbáljuk meghatározni vagy szakemberekkel meghatároztatni, vagy gyűjteményünkhöz préselten mellékeljük a növényt, hogy az azonosítást később elvégezhesse a szakember. Ugyanúgy járunk el a rovarok, férgek neveinek feljegyzésekor. Ha egy ruhadarabról beszélünk, azt pontosan értelmezni kell. A *lebogó* szó pontatlanul van úgy értelmezve, hogy 'női ruhadarab'. Meg kell adni pontosan a ruha anyagát, alakját, rendeltetését. Nagyon megszívlelendők a kiváló néprajzi és nyelvjárási gyűjtőnek, *Túri Mézszáros Istvánnak* a szavai: „Tárgyismeret nélkül gyűjteni a tájszókat hiábavaló, meddő, sőt káros munka, mert a helytelen vagy felületes jelentésmagyarázatok félrevezetik nemcsak az író, hanem hibás útra terelhetik a nyelvészt is.”²

Az eddig elmondottakból az is következik, hogy a nyelvjárási kifejezést akkor jegyezzük fel pontosan, a valóságnak megfelelően, ha a szó hangalakját is egészen pontosan rögzítjük. Ámde közismert, hogy a hangtani hűségre való törekvés nem könnyű feladat. Még alaposabb hangtani ismeretekkel, nagyobb gyűjtőtapasztalattal rendelkező kutatók is tévednek néha egy-egy hang színárnyalatának pontos megítélésében, egy-egy kettőshangzó elemeinek, nyomtákos részének, hosszúságának megállapításában. Mit tegyen tehát a nagyobb tapasztalattal, felkészültséggel nem rendelkező önkéntes gyűjtő, akit a gépi felvételek sem segítenek a munkájában? Nem eleve reménytelen vállalkozás-e, hogy hangtani szempontból megfelelő gyűjtést végezzen? Kétségtelen, hogy a finomabb hangtani különbségeket csak ritkán képes megfigyelni az ilyen gyűjtő, de ha munkáját gondosan, lelkiismeretesen végzi, gyűjtése nemcsak szótani szempontból lesz jó, hanem több irányú hangtani vizsgálatra is alkalmas lesz. (...)

Az önkéntes gyűjtőnek, mielőtt munkájához hozzáfog, tisztában kell lennie vizsgált nyelvjárása hangtani képével, rendszerével. Legelőször is meg kell állapítania, hogy a nyelvjárás hangállománya mennyiben egyezik meg a köznyelvivel. Van-e olyan hang a nyelvjárásban, ami nincsen meg a köznyelvben? A zárt *é* csak helyesírásilag nem tartozik be a köznyelvi rendszerbe, egyébként az ország kisebb részét, Tiszántúlt, Debrecen környékét kivéve, általában a köznyelven beszélők nyelvében is megvan a zárt *é*. A mai köznyelvi kiejtésben nincsen meg a palatalizált, *j*-ésített *l* hang, *e* hang ma a palóc területen van meg. Irodalmi helyesírásunk – a hagyományokhoz ragaszkodva – *e* hangot jelöli: *ly*. A palóc területen gyűjtőnek nagyon jól kell figyelnie, hogy megvan-e még *e* hang az adatközlők kiejtésében, vagy már ott is kiszorította a köznyelvi *j* hang. Az *ly* íráskép annyira belerögződött a néprajzi és sokszor nyelvjárási anyaggyűjtők írásgyakorlatába, hogy a köznyelvi helyesírás szerint *ly*-jel írják (és nyomtatják ki) nem palóc területről származó feljegyzéseiket. Az ország keleti feléből, pl. Tiszántúlról származó adatokról a nyelvész megállapíthatja, hogy azok csak *j*-vel hangozhatnak, de a Dunántúlon már nem egyértelmű a kép. Ott ugyanis a hagyományos nyelvjárási ejtésben a köznyelvi *ly*-jel jelölt hang *l*, de már erősen terjedőben van a *j* is. A mássalhangzók téren is legelső követelmény tehát a *j* hangok megfelelő jelölése volna. A gyűjtésből ki kell derülnie, hogy a területen *ly*, *j* vagy *l* hang van-e meg.

Noha nyelvjárásaink hangállománya kis kivétellel megegyezik a köznyelvivel, nem következik ebből, hogy a hangok használati aránya is megegyezzen. Nyelvjárásaink hangrendszere éppen ezen a téren különül el erősen a köznyelvitől. *l*-zö területeken sokkal nagyobb az *l*

² MNy. XXII, 1926. 147–148. old.

használatának aránya (az *é* rovására), mint a köznyelvben, pl. *fil* 'fél', *íbréd* 'ébred', *niz* 'néz', *kík* 'kék' stb. Az *ö-ző* nyelvjárásokban pedig az *ö* használati aránya nő meg lényegesen az *é* rovására: *szóm*, *édős*, *nézítők*, *köfftő* 'kötve' stb. A gyűjtőnek arra kell törekednie, hogy jól figyelje meg, hogy a köznyelvi *é* hangok helyén mikor ejtenek *i-t*, a köznyelvi *ö* hangok helyén *ö-t*. (...)

Alapos nyelvészeti, hangtani ismeretekkel nem rendelkező gyűjtő feljegyzése eleve nem elégítheti ki a magasabb nyelvészeti igényeket. Jobb, ha az ilyen gyűjtő szerényebb célt akar elérni, csak olyan feladatra vállalkozik, amit ismeretei birtokában meg tud oldani. Az ilyen gyűjtő a munkáját már jól végzi el, ha *nagyjából visszaadja a nyelvjárás hangrendszerét*. A magánhangzók terén tehát feltünteti a nyelvjárásra jellemző *ē-zést*, *ö-zést*, *i-zést*, a Dunántúlon jelentkező (az *á-tól* függően az *u* helyén fellépő) *o-zást*, pl. *házo*, *vággyo* 'vágja', *csollán* 'csalán'; továbbá jelöli a magánhangzók rövidségét vagy hosszúságát, tehát *ut* vagy *út*, *túz* vagy *tüz*, *viz* vagy *víz*. (Az ún. félhosszú hangokat inkább ne jelölje a kezdő gyűjtő.) Jobb, ha az ilyen gyűjtő nem vállalkozik arra, hogy az egyes hangok képzésében mutatkozó finom különbségeket feltüntesse. (...) De ne csak az egyes hangok hangszínének megállapítására ne vállalkozzon a kezdő gyűjtő, jobb ha nem jelöli a köznyelvi hosszú *ó*, *ő*, *é*, olykor *á* helyén ejtett kettőshangzókat sem. A dunántúli kettőshangzók főbb típusai: Vas és Zala, Sopron megyében: *uo*, *üö*. Somogyban *ou*, *öü*, *éó*. Tiszántúlon *óu*, *öü*, *éi*. Az északkeleti területen az ún. nyílt eredetű *é* helyén *éi* kettőshangzó, az ún. zárt eredetű *é* helyén *ié* kettőshangzó szerepel: *héit*, *kéit*, *niégy*, *széppé*. Semmiképpen sem számítható hibának, ha a kezdő gyűjtő a kettőshangzók helyett hosszú *ó*, *ő*, *é* hangokat ír. (...)

Összegezve az eddigieket: a magánhangzók terén a kezdő gyűjtőnek jelölni kell a nyelvjárásban használatos magánhangzókat (nem kell jelölnie a hangszín-árnyalatbeli változásokat), jelölnie kell a magánhangzók rövidségét és hosszúságát. A kettőshangzók jelölése elmaradhat. De ha hallja a gyűjtő, akkor jelölje őket. Az is jó, ha a gyűjtő hosszú *ó*, *ő*, *é* jeleket alkalmaz, és gyűjtése bevezetésében jegyzi meg, hogy a vizsgált nyelvjárásban kettőshangzók is vannak. (...)

A mássalhangzók problémakörében legérdekesebb a mássalhangzók hasonulásának, illetőleg összeolvadásának kérdése. A néprajzi gyűjtők ezek közül néhányat jelölnek is, sajnos nemigen lehet olyan néprajzi gyűjtést találni, ahol a hasonulás, összeolvadás jelölése teljesen következetes volna. A gyűjtők közül sokan azon a felfogáson vannak, hogy a mássalhangzó-összeolvadás, hasonulás nagyjából megegyezik a köznyelvel, és köznyelvi helyesírási beidegződésükkel: *mondja*, *adja*, *azt* stb. alakokat írnak. A most említett példákban nincs is baj, mert a fenti szavak kiejtése a magyar nyelvterület nagyobbik részén majdnem teljesen egyöntetűen: *monygya*, *aggya*, *aszt*. De nem egyszerű kérdés a hasonulás még Tiszántúlon sem, ahol pedig a hasonulás közel áll a köznyelvihez. Az *egyszer*, *nagy csuda*, *kis csikó* ejtése lehet Tiszántúlon: *éccér* vagy *étyszér*, *eccder*, *etyszer*, *nacs csuda*, vagy *naty csuda*, *kics csikóu* és *kis csikóu*. A gyűjtőnek meg kell tehát figyelnie, hogy a nyelvjárási adatok elhangzása közben melyik esete következett be a hasonulásnak. A palóc területen a hasonulás még sokkal nagyobb mérvű, ott ilyeneket találunk: *méhhal* 'meghal', *mévvan* 'megvan'. Dunántúlon a *v* hasonulási kérdései a nehezebbek. A magyar nyelvterület nagyobb részén a *v* nem hasonlít, tehát az előtte levő zöngétlen mássalhangzó nem zöngésedik, pl.: *ot vót*. Dunántúlon azonban a *v* előtti zöngétlen mássalhangzó zöngésedik: tehát *huzsvít* 'húsvét', *teszvír* 'testvér', vagy pedig maga a *v* zöngétlenedik: *tesfir*, *husfit*, *öfien*, *hatfan* stb. A hasonulás és az összeolvadás eseteinek feltüntetésekor – mint általában minden hangtani feljegyzés esetén – fontos, hogy a gyűjtő szabaduljon meg a köznyelvi helyesírási beidegződéstől.

A mássalhangzókkal kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy a gyűjtőnek a kiejtésének megfelelően kell feljegyeznie a nyelvjárásra jellemző állandó tulajdonságokat, pl. a dunántúli *gy-zést*, *ty-zést*. A Dunántúl nagyobb részén bizonyos hangtani helyzetekben: szóközeppen, toldalékokban az *r* és zöngés mássalhangzók után következő *j gy-vé* lesz, a zöngétlen mássalhangzó után következő *j* pedig *ty-vé*,³ pl. *vargyu* 'varjú', *borgyu* 'borjú', *szomgyus* 'szomjas', *dobgya* 'dobja', *kaptya* 'kapja'. A gyűjtőnek ezeket a nyelvjárási adatokat fel kell jegyeznie. Az a gyűjtő, aki a *szomgyus*, *borgyu*, *vággyo* adatok helyett *szomjas*, *borjú*, *vágja* adatokat ír fel, éppen úgy meghamisítja a nyelvjárási adatokat, mint aki az *l-ző* helyett *é-ző*, az *ö-ző* helyett *e-zőt* közi, tehát *szíp* helyett *szép*, *köserű* helyett *késérű* alakot.

³ Vö. Deme László: MNy. L, 1953. 23–32. old.

A mássalhangzók területén fontos volna még a mássalhangzók hosszúságának a kérdése is. Itt vét legtöbbet a gyűjtő, mert nem tud szabadulni a köznyelvi helyesírás béklyóitól. Kicsi korában megtanulta az iskolában, hogy az *állók, állomás, szállók* alakokat *ll*-lel kell írni. Ezeket olyan nyelvjáróterületen készült feljegyzéseiben is a köznyelvi helyesírásnak megfelelően hosszú *ll*-lel írja, ahol mint pl. Tiszántúl nagy részén rövid *l*-lel ejtődik, tehát *állók, állomás, fűszállók a vonatra*. Több néprajzi gyűjtő helyesen figyelte meg, hogy az *égy* kiejtése magánhangzóközi helyzetben sokféle (a magyar nyelvterület nagyobb részén, így a köznyelvi ejtésben is) hosszú *gyy*: *égy ~ egyy*. Az viszont már hiba, hogyha ezt írja a gyűjtő *égygy király*, ennek helyes lejegyzése *éyy király* (király). A mássalhangzók hosszúsága jelölésében kevés hibát követnének el a gyűjtők, ha figyelembe vennék a következő magyar hangtani törvényszerűségeket. A magyar nyelvben mássalhangzó előtt és után nincs hosszú mássalhangzó: tehát *maktól* 'maktól', *szakállból* 'szakállból', *vid be* 'vidd be', *jobbra* 'jobbra' *mond el* 'mondd el', *arcal* 'arccal', *pércel* 'perccel'. Aki e fontos magyar hangtani törvényszerűséggel tisztában van, az a hosszúság jelölésében megszabadul a helyesírási beidegződéstől. Fokozatosan, önmegfigyeléssel más hangtani helyzetben is képes lesz a mássalhangzók időtartamának a megfigyelésére.

Fontos volna, bár nem könnyű megfigyelni, hogy mikor következik mássalhangzónyúlás, ikerítődés. Magánhangzóközi helyzetben ennek megfigyelése könnyebb, pl. *utánna, okossan, büdössel, véresett*, nehezebb megfigyelni szóvégén: *büdöss, véress*. Egyes nyelvjárásokban nagymérvű az ilyen mássalhangzónyúlás, csak hogy a köznyelvi helyesírási beidegződés és a figyelem hiánya miatt a gyűjtő észre sem veszi. A békési nyelvjárásban pl. *uttál, kammasz, sifjet, égyébb*.⁴ Nem lehet értéktelennek mondani az olyan gyűjtéseket, ahol a mássalhangzónyúlás nincs pontosan jelölve, mégis szeretnénk, ha a gyűjtők e téren is minél nagyobb pontosságra tennének szert.

Eddig olyan hangtani sajátosságok megfigyeléséről, feljegyzéséről beszéltünk, amelyeket kezdő gyűjtőktől vagy nagyobb hangtani ismeretekkel és gyűjtési tapasztalattal nem rendelkező külső munkatársainktól kívánunk meg. Nem említettünk egy egész sereg olyan hangtani jelenséget pl. az *l, r, j* nyújtó hatását, a hangsúly jelölését, amelyeket csak magasabb képzettséggel rendelkező gyűjtőktől várhatunk el. De a szakképzett gyűjtők munkájában is állandó tökéletesedést lehet megfigyelni.

Végh József: *A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása*
Útmutató Füzetek a Néprajzi Adatgyűjtéshez, VII. Bp., 1960. 4–16. old.

Az általános iskolák feladata a hagyományápolásban

Iskolánk a mezőkövesdi Szent Imre Általános Iskola nagy figyelmet fordít a hagyományok éltetésére. Pedagógiai programunkban a kiemelt feladatok sorában foglal helyet ez irányú tevékenységünk. Tantestületünk ezt természetesnek tartja, hiszen a pedagógusaink több mint kétharmada tősgyökeres matyó. A nagyszüleinktől, szüleinktől sok minden kaptunk, sokunknak személyes élményünk van a gyermekkorából, s ezeket szívesen adjuk át a mai generációknak.

Az iskolánkba lépő gyermek az épület minden részében találkozik olyan tárgyakkal, amelyek a mai „modern korban” már nem használatosak, de kincsként őrizzük őket. A festett láda, a bölcso, a cserépedények, a petróleumlámpa, a szép matyó hűzés őseink emlékét őrzi, és tanúskodik arról a gazdag érzelmvilágról, amely jellemezte elődeinket.

A szokásokat – mint a viselet, az építézet, a tájnyelv, a szórakozás, a dalkincs – egy-egy közösség alakította ki. Most ezek a szokások alakítják a közösséget. S hogy ez megnyire igaz, megtapasztaljuk mindennapjainkban: az osztályok, ahol néptáncot tanulnak a gyerekek, remek közösségekké formálódnak az évek során.

⁴ Szabó István: *Magyar Népryelv* I. 1939. 65–80. old.

Régi vágyunk teljesült nyolc esztendővel ezelőtt, amikor a képviselőtestület végre megadta az elvi engedélyt a néptánc tanításához. (El kell mondani, hogy ezt a számunkra kedvező döntést több elutasítás előzte meg.) A táncoktató azonban nem adta fel! Kitartó, lelkes, több éves munkát végzett jószeré, lakóhelyünk és szakmaszeretete adott neki erőt ehhez a munkához, és csekélyke pályázati pénz segített az első táncruhák beszerzéséhez. Azóta ünnepségünk nem múlik el tánc nélkül – sokszor megörvendeztetnek szülőt, pedagógust látványos, szép koreográfiákkal. Az iskola első osztályába érkező tehát néptáncot tanulhatnak a gyerekek.

Az iskolai ünnepek is nagyon alkalmasak a hagyományok éltetésére: karácsony, betlehemes, farsang, húsvét, tojásfestés, locsolkodás, májusfa állítása, pünkösddőlő stb.

Az életkori sajátosságoknak megfelelően a kiolvasók, mesék sok lehetőséget kínálnak, amelyek kiaknázása a pedagógustól függ nagymértékben.

A „család” témakör kínálja az alkalmakat a hagyományok ápolására. Technika órákon a természetes anyagból készített munkadarabokra, ének-zene órákon a mezőkövesdi dalok tanítására kínálkozik sok-sok alkalom.

Soha nem volt nagyobb szükség sem Magyarországon, sem szűkebb hazánkban arra, hogy hagyományápolásról beszéljünk, mint most, az európai csatlakozás idején. Azt várják tőlünk, hogy beilleszkedjünk az európai népek közösségébe, a szívünk meg azt súgja, legyünk minél jobban magyarok, mezőkövesdiek.

Minden eddiginél aktuálisabbak Vörösmarty szavai: „*A múltat tiszteld, – s a jelent vele kösd a jövőhöz!*” Ez a gondolat pedig csak úgy valósulhat meg, ha a tanításunkban is nagy jelentőséget tulajdonítunk a helytörténetnek, s a lehető legtöbbet átadunk mi idősebbek a fiataloknak abból, ami nekünk is csak legenda vagy emlék.

Szerencsére a ma érvényben lévő tanterv minden eddiginél több lehetőséget ad erre. Van ideje, alkalma a pedagógusnak arra, hogy a gyerekekkel megismertesse szülőföldjük történetét, népe életét, szokásait, egyszerűval hagyományait.

Nézzünk erre néhány példát!

Magyar irodalomból az 5. osztályban a népköltészet, a népmesék tanításával kezdjük a tananyagot. Itt nagyszerű lehetőség van arra, hogy Mezőkövesd mesevilágával is megismerkedünk. A gyerekek nagyon élvezik a kutatást, s még jobban, amikor előadjuk ezeket a meséket. Eljártsszuk, milyen körülmények között, hogyan születhettek a művek a fonóban, a kukorica-fosztásnál, a napraforgó cséplésénél. Elemzési órákon megkeressük a hasonlóságokat a magyar népmesékkel, s rámutatunk a helyi sajátosságokra is.

A 6. osztályban népdalok kapcsán kerülnek elő a helyi matyó, summás dalok. Kiss József gyűjteményét jól tudjuk hasznosítani munkánkban. Nemcsak a dalok érzéseit, hangulatát, hanem a művek kapcsán a matyók életkörülményeiről, pl. étkezéseikről, munkaeszközeikről, szokásaikról is szoktunk beszélgetni.

A 7. osztályban a matyók szokásainak, ünnepeinek megismerése kerül előtérbe. Pl. a születés, a házasságkötés, a temetkezés, a locsolkodás, a betlehemezés – hogy csak néhányat említsék. Itt is nagy szerepe van az előadás és a megjelenítés módszerének. A szereplés, az átélés örök időkre pozitív emléket eredményez.

A 8. osztályban Mezőkövesd íróival, költőivel ismerkedünk meg. Köteteiket, műveiket elhosszabbítják a gyerekek. Ezt megelőzően a könyvtárban kutatómunkát végeznek róluk. Szaválóverseny is szoktunk rendezni ezekből a művekből. A magyar nyelv óráin 6. osztályban ismerkedünk meg a jellegzetes matyó szavakkal. Gyűjtést szoktunk rendezni belőle, csakúgy, mint ragadványnevekből. Nagyon élvezik a gyerekek, amikor felfedezik a saját családjuk ragadványneveit. Kutatómunkánknál megismerkedünk Bán József tanár és Pető Margit könyveivel is.

A történelem tantárgy tanításába ugyancsak beépítjük a helyi történelmet. Itt is megvan minden évfolyamnak a konkrét feladata.

Az 5. osztályban megismerkedünk a múzeumokkal, a tájházakkal, azok berendezéseivel, eszközeivel.

A 6. osztályban a tananyaghoz kapcsolódóan kutatómunkát végeznek a gyerekek, s néhány perces kiselőadásokat tartanak a tanítási órákon, a tatárjárásról, a török uralomról, a Mátyás-korabeli időkről, a várossá válásról.

A 7. osztályban az 1848-as események kerülnek középpontba. Itt már a kiselőadásokon kívül pályázatokat is szoktunk hirdetni egy-egy résztémával kapcsolatban. Pl.: a környékünkön történt hadmozdulatok, a hősi halottak városunkban stb.

A 8. osztályban a világháborúkkal foglalkozunk részletesen. Itt már riportokat szoktak készíteni az eseményekben résztvevővel. A személyes emlékek, élmények, mély benyomást gyakorolnak a gyerekekre.

A Hon- és népismeret tantárgy minden eddiginél több lehetőséget biztosít a mezőkövesdi emberek életének megismerésére. Pl. tantervi anyag az építkezési formák, lakóházak, berendezések, eszközök, használati tárgyak alapos megismerése. Bőségesen van idő és lehetőség a matyó hagyományok megismerésére is. Az ének és rajzórák adta lehetőségek ugyancsak színesek lehetnek.

Segítik munkánkat a videofilmek, a könyvtár által meghirdetett versenyek (Ki tud többet Mezőkövesdről), a kiállítások, amikre mindig elvisszük a gyerekeket.

A hagyományok ápolása fontos feladat tanórákon és tanórákon kívül is. A lehetőség megvan, de csak azok tudnak élni is vele igazán, akiknek belülről, szívből jön az igény.

Gánóczy Zoltánné

Honismereti táborok a balkányi Szabolcs Vezér Általános Iskola és Diákotthonban

*„Egy nemzet csakis úgy tud megmaradni,
ha megőrzi és vallásos kegyelettel ápolja
őseinek, elődeinek hagyatékát.”*

Badiny Jós Ferenc

Iskolánkban kilencedik éve szervezünk honismereti táborokat. Kezdetben nyaranta csak egy napközis jellegű táborra futotta lehetőségeinkből, míg az utóbbi négy évben egy napközis jellegű – kisebb költségű – 5-6 napos és egy bodrogházi 7-8 napos tábort valósítottunk meg. Annak ellenére, hogy iskolánk és az egyházak tanulóink számára tartalmas nyári időtöltést

Kisrozágyon a honfoglaláskori emlékparkban

szerveznek: sporttábort (kézilabda, úszás) a Balaton mellett (görög katolikus egyház) és Berekszentmiklós (református egyház), továbbá két évente az Erdélyben található Medgyesen is táborozhatnak, honismereti táborainkban minden évben túljelentkezés van, sajnos, az igényeket nem tudjuk teljes mértékben kielégíteni. Ennek az a fő oka, hogy a kirándulásainkhoz szolgáló iskolabusz csak harminc főnek nyújt kényelmes és biztonságos utazást. Igaz, az 1997/98-as tanévben két helybeli vállalkozó által rendelkezésünkre bocsátott autóbusszal egy héten keresztül – három pedagógus irányításával és négy főiskolai hallgató közreműködésével – csaknem száz tanulónak adtunk lehetőséget, hogy kézműves foglalkozásainkon (kosárfonás, korongozás, ostorfonás, origami, gyöngyfűzés), szatmári és szabolcsi kirándulásokon ismerkedjenek meg megyénk múltjával, hagyományaival és történelmi emlékhelyeivel. Táborainkat az utóbbi négy évben megyénken kívüli szálláshellyel rendelkező helyszíneken is szervezzük. Ez utazási költségeinket nagymértékben megnövelte, ezért a táboros gyermekek létszámát csökkentenünk kellett, hogy iskolánk buszát igénybe vehessük.

Felvetődhet a kérdés, hogy mi hívta életre a honismereti táborokat iskolánkban, ha ilyen, az előzőekben gazdag nyári programokban vehetnek részt tanulóink?

Kilenc évvel ezelőtt szereztem meg első diplomámat. Szülőfalunkba hazakerülve kollégáimmal tapasztalhattam, hogy a tanítási szünetekben már nincsenek olyan tartalmas időtöltést nyújtó nyári programok, táborok, mint a mi gyermekkorunkban. Falunk, környezetünk történelméről is minimális volt a gyermekek ismerete. Ezen szerettem volna változtatni. Olyan tábort akartunk, amely nem csupán gyermekmegőrzés, ahol a tanári felügyeleten kívül semmit nem nyújtanak, hanem olyat, ahol a gyerekek változatos programokon vehetnek részt. Megismerkedhetnek Balkány, szűkebb szülőföldünk történelmével, néprajzával. Ráébreszthetjük őket és szüleiket, hogy milyen sok a látnivaló. Több száz éves kúriák, kastélyok, templomok, új ismereteket nyújtó múzeumok, természetvédelmi területek vannak a mi megyénkben is. Rádöbbenhetnek, hogy nem külföldi kirándulások után kellene elsősorban vágyakozni, hanem megismerni és megismertetni követlen szülőföldünket, ami alapja lehet egy egészséges magyarságtudat kialakulásának és továbbfejlesztésének. Persze, nem utolsósorban ezek az új információk, amiket játszva, szórakozva ismernek meg a gyermekek, jó alapokat nyújthatnak az iskolai tantárgyak, a rajz, a művészettörténet, a hon- és népismeret, a történelem és a magyar órákon is.

Tapasztalataim szerint azok a tanulók vesznek részt elsősorban a honismereti táborokon, akiket megérintettek a harmadik és negyedik osztályos olvasókönyvekben található történel-

A nagykövesdi vár romjainál

mi olvasmányok, továbbá a történelem tantárgyat kedvelő felsősök, azok a diákok, akiket szüleik időhiány miatt nem tudnak elvinni kirándulni. És ne feledkezzünk meg azokról a gyermekekről se, akik csak azért jönnek, mert szüleik munkahelyi elfoglaltsága miatt nem tudják gyermekeik felügyeletét másként megoldani. Igaz, az utóbbi kategóriába tartozó tanulók létszáma az évek során – ahogy bővültek a táborozási lehetőségek intézményünkben – a minimálisra zsugorodott.

Mit nyújtanak a táborok a tanulóknak? Szép, kellemes természeti környezetben ismerkedhetnek meg a magyarság és a nemzetiségek múltjával, építészeti emlékeivel, hagyományival. A múzeumok, az ősi várak, templomok mellett persze jut idő a strandra, horgászatra, számháborúra is. A programokat a honismereti szakkörön a gyermekek részvételével készítjük elő. Közösen tervezzük az útvonalat, a látnivalókat. A programok színhelyein idegenvezetők, a szervező pedagógusok és a résztvevő gyermekek tartanak kisebb ismertetőket a fontosabb tudnivalókról. A helyszínre mindig felkészülve érkezünk, hogy tanulóink pontos képet kaphassanak a megtekinthető épületről, várról vagy a múzeumban kiállított tárgyak múltjáról, jelenéről. Az új ismeretekről a megismerési folyamatban nem akarunk mindent elmondani diákjainknak, meghagyjuk számukra az eddigi ismereteikből és a hallottakból kialakuló önálló felismerés örömét is.

Honismereti táboraink első három évében videofelvételeket is készítettünk a tábori programokról, a történelmi emlékhelyeken való látogatásokról. Kétségtelenül több előnye is van ennek. A felvételeket lemásolva a szülők tartós emléket kaphatnak gyermekeik kirándulásairól, továbbá intézményünk is használhatja ezeket, mint az iskolának készített taneszközt. Előnye, hogy bármikor felhasználható az iskolai tananyagban, míg egy tanulmányi kirándulást és témáját nehéz lenne időben egyeztetni a tanórai tanítással. Napjainkban „csak” fényképeket készítünk a programokról, de az oktatásban ez is jól alkalmazhatók (diaképek, fényképek), hiszen az együtt közösen átélt élmény közelebb hozhatja például egy építészeti stílus vagy kor megértését is.

A fiatalok múltunkhoz való kötődését nemcsak táboraink, hanem a honismereti szakkör és a gyűjtőmunka is növeli. Igaz, egyre nehezebb a tanórákon nagyszerűen felhasználható régi tárgyak gyűjtése. A gyűjtés megszervezésének kezdetén igen sok tárggyal gazdagodott honismereti termünk, az elmúlt években pedig egyre kevesebbel. A gyűjtött anyagot lehetőségeinkhez mérten már többször kiállítottuk községi rendezvényeinken, iskolánk névadó ünnepén. Sokat jelent, hogy mit mesélnek otthon a gyerekek arról, amit láttak, meg arról, hogy érezték magukat a táborban, a rendezvényeken. A visszajelzések jók!

Tevékenységünk nyomán már nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek is igénylik az ilyen irányú ismereteket, élményeket. A pedagógus iskolán kívül is pedagógus marad. Így augusztus hónapban a szülőkre gondolva, apukáknak, anyukáknak szervezünk honismereti kirándulást a Zemplén-hegységbe, ahol majd kicsit bővebben ismerkedhetnek hazánk itteni történelmének színhelyeivel.

Az elmúlt kilenc év – amióta szervezem honismereti kirándulásainkat és nyári táborainkat – a tanévközi helytörténeti előadások és versenyek megerősítettek abban, hogy jó úton haladunk, és szükség van a honismereti munkára. Szükség van rá, hogy ismerjük és megszerettessük szülőhelyünk, hazánk történelmét az arra fogékonyakkal. Fontos, hogy ismerjük azt a földet, ahol élünk, büszkéek legyünk rá, büszkén valljuk magunkat magyarnak. Ismernünk kell környezetünk múltját, hagyományait, a régi épületeinkről szóló történeteket, az öreg fákról, virágokról szóló meséket. Mindannyiunknak múltja ott él a régi fákról, mohos kövekről, romba dőlő várakról szóló mesékben, mondákban!

Jó munkát akkor végzünk ha mi is hozzájárulunk ahhoz, hogy a felnövekvő nemzedékben és szüleikben megfogalmazódjanak a számunkra legfontosabb igék: „Itt élned, halnod kell...”

Molnár Zoltán

Diák honismereti tanfolyam Pápán

A tanfolyam gondolata 1985-ben érlelődött meg Borbély Lajosban, a pápai Pedagógus Művelődési Ház igazgatójában, aki *Szűkebb pátriánk* címmel el is indította a sorozatot február 10-én. A tanfolyamra szép számmal akadtak jelentkezők mind az általános iskolákból, mind a középiskolákból, bár a belépésre jogosító bérlet ára 150 forint volt. A színhely a Pedagógus Művelődési Ház nagyterme lett a város középpontjában.

A program rendkívül változatos volt, erről a felsorolt címek is tanúskodnak: Pápa a történelmi időben; Ásatások a városban és környékén; A Református Kollégium négy és fél évszázada; Pápa művelődéstörténete; Mesélő kerékvetőkövek; A pápai vízimalmok krónikája; Városunk képzőművészeti élete; Egy pápai diákból lett szabadságharcos őrnagy, majd olasz királyi tábornok élete; Legszebb barokk templomunk; Műemlékvédelem Pápán; Történelmi emlékek Pápa környékén; A Pedagógus Művelődési Ház története.

Az előadók a téma legjobb szakemberei voltak, Ilon Gábor a múzeum akkori igazgatója, dr. Winkler Gábor a város főépítésze, Szij Béla a Nemzeti Galéria művészettörténésze, Heitler László művészeti író és festőművész, Kövy Zsolt a Dunántúli Református Egyházkerület tudományos gyűjteményének akkori igazgatója, dr. Tungli Gyula főiskolai docens és mások. Borbély Lajos igazgató és Huszár János szakfelügyelő nemcsak előadást vállaltak, de végig figyelemmel kísérték a foglalkozásokon a munkát.

Mintegy zárásként sor került a városról készített film bemutatására, a város vezetőivel történő találkozásra és vetélkedőre.

Az előadók nagy gondot fordítottak a szemléltetésre, sor került diavetítésre, filmvetítésre, képsorozatok bemutatására, könyvek, tárgyak, nyomtatványok szemléltetésére, forrásrészletek bejátszására magnetofonszalagról. Az előadásorozat annyira sikeresnek bizonyult, hogy Borbély Lajos igazgató a következőkben rendszeressé tette a tanfolyamot, bár a bérletekből befolyó összeg nem fedezte az előadói díjakat és egyéb költségeket. Szerencsére az előadók jelentős része nem tartott igényt a tiszteletdíjra.

A következőkben Huszár János nyugdíjas szakfelügyelő, a várostörténeti honismereti kör vezetője vette át a szervezőmunkát, Borbély Lajos a továbbiakban a patronáló és tanácsadó szerepét töltötte be. Ezt követően a megnövekedett létszámra való tekintettel külön tanfolyam indult a középiskolásoknak és az általános iskolai tanulóknak. Ez lényegesen megkönnyítette az előadók dolgát, mert lehetővé vált az alkalmazkodás a hallgatók életkori sajátosságaihoz. Az általános iskolásoknál a szemléltetés és részletes magyarázat került előtérbe, a középiskolásoknál bővült a tényanyag, nagyobb hangsúlyt lehetett fektetni a gondolkodtatásra. Az előadásokra szerdai napokon délután került sor. Az általános iskolások rendezvénye 14 óra 30 perckor kezdődött, a középiskolásoké 16 órakor. A program tehát azonos volt, csak a szint különbözött. Az egymást követő előadások lehetővé tették, hogy az előadó egy napon bonyolíthassa le a két előadást.

A tapasztalatok alapján a foglalkozások számát tizenötől tízre csökkentették, ugyanakkor bevezették a fakultatív foglalkozásokat. Az önként jelentkezők hét végén, szombaton vagy vasárnap városnéző séta keretében ismerkedtek a műemlékekkel, történelmi érdekességekkel, szobrokkal, különleges épületekkel, emlékházakkal, emléktáblákkal. Sor került a temetőkre és templomokra is. Néhány alkalommal a templomok tornyából szemlélték meg a várost.

A település meglehetősen terjedelmes, gyalog a távolabbi úti célok nehezebben megközelíthetők, így amikor lehetséges volt, sor került autóbussos városnézésre is. Ez nagy sikert aratott. A gyermekek többsége mit sem tudott a határban található nagy vízimalmokról, az egykori műtrágyagyárról, a tréfásan Csirizhegynek nevezett külterületről, nem érzékelték a kastélyhoz tartozó park, a Várkert nagyságát, nem ismerték a szervezeten kívül a városhoz tartozó községek: Tapolcatő, Kéttornyulák és Borsosgyőr nevezetességeit.

Nagy sikert aratott az egykori huszárlaktanyából kialakított lakótelepen, a tűzoltó laktanyában és a katonai repülőtéren tett látogatás. A temetőben az egykori nagy pápai professzorok, Tarczy Lajos, Bocsor István, Mándy Márton István, a régi polgármesterek síremlékei voltak nagy hatással a gyermekekre. Meghatottan szemlélték a katonai parcellát is, ahol a

magyar katonák mellett bosnyákok, szerb és orosz hadifoglyok nyugszanak gondozott sírokban. Egyik alkalommal a százötven egyöntetű sírkövön található elmosódó feliratok helyreállításában is részt vettek a tanfolyam hallgatói. Meglepetés volt a tanulók számára, hogy a pápai sírkertben nyugszik Jókai Mór nővére, sógora és unokahúga is.

Azok a jelentkezők, akik befizették a részvételi díjat, megkapták a tanfolyam részletes programját, melyben az előadások címe, az előadók neve, az időpontok szerepeltek. A nyomtatott program hátoldalán található üres kockákba került az előadásokon történt megjelenés igazolása a pecsételéssel, melyeket a zárás követő vetélkedőn pluszpontként beszámítottak a zsűri tagjai.

A program összeállításánál arra törekedtek a szervezők, hogy új és új témák kerüljenek napirendre. Ezzel sikerült elérni, hogy egy-egy tanuló három-négy évig vehetett részt a tanfolyamon anélkül, hogy ugyanarról ismételt előadást hallott volna. Erre Pápa város és az itt található intézmények történetét lehetőséget nyújtott. Természetesen az előadók is cserélődtek, ami fokozta a változatosságot.

Arra a kérdésre, hogy melyek voltak a legsikeresebb előadások, nehéz határozott választ adni. A várostörténettel kapcsolatos előadások mindenkor sikert arattak. Szívesen hallgatták a tanfolyamvezető ismertetőit a város történetéről, hogyan védelmezte meg Martonfalvy Imre deák a várost két alkalommal a portyázó törököktől, hogyan foglalták vissza a várost 1597-ben az egyesült európai hadak, s mi történt 1600-ban a város vallon helyőrségének lázadásakor. Nagy érdeklődés kísérte a kuruckor pápai eseményeit, mikor Vak Bottyán innen irányította a dunántúli hadműveleteket, s az 1848–1849-ben történeteket, mikor Kmety tábornok innen indult Csornára a szabadságharc utolsó győztes csatáját megvívni, majd a városon keresztül vonult vissza az iházi vesztés ütközet után.

Sikerrel járt a helyőrségek történetének bemutatása is. A pápai végvári vitézek mindennapi életének megismertetéséhez jól felhasználta az előadó Jankovich Ferenc: „A tél fia” című regényének részleteit. A 7-es honvéd huszárok és a Nádasdy huszárok történetének ismertetését hiteles források és tanulmányok tették lehetővé. A repülőalakulatok és ejtőernyős ezred történetét veteránok segítettek feltárni. Emlékezésük lebilincselte a hallgatókat. A Pápa Harcászati Repülőezredről a repülőtér parancsnoka, Kositzky Attila ezredes, jelenleg ny. altábornagy beszélt, aki a hajózők öltözékében érkezett az előadóterembe s videofelvételekkel segítette az elmondottak megértését.

A pápai cserkészcsapatok történetét a 82 éves öregcserkész Klement Rudolf ismertette szuggesztív hatású előadásban bizonyítva a mozgalom nemes célkitűzését. Nagy hatással volt a hallgatókra, aki előadást tartani, Veress D. Csaba történész, Wöller István ma-
lomtörténész és Mészáros Gyula helytörténész Veszprémből, többen Budapestről érkeztek előadónak, mint Vathy Zsuzsa, Szijj Béla, dr. Tóth Gábor Sándor.

Azok közül, akik az elmúlt több mint másfél évtized alatt többször szerepeltek, első helyen dr. Winkler Gábor Ybl-díjas építész neve említhető. Ő külön gonddal ügyelt arra, hogy ne ismétlje önmagát, mindig új szempontok szerint beszélt a várost érintő építészeti kérdésekről. Szellemes témaválasztását jól tükrözi egyik igen sikeres előadásának címe: „Mi lesz veled barokk Pápa”. Ő Győrből járt át előadást tartani, Veress D. Csaba történész, Wöller István ma-
lomtörténész és Mészáros Gyula helytörténész Veszprémből, többen Budapestről érkeztek előadónak, mint Vathy Zsuzsa, Szijj Béla, dr. Tóth Gábor Sándor.

A szervezők tudatosan törekedtek arra, hogy megismertessék a tanfolyam hallgatóit azokkal, akiknek szerepük van a hagyományok megőrzésében. Így az Esterházy Károly Kastély-és Tájmuzeum igazgatója, a jeles tudós, dr. László Péter állandó vendége volt a tanfolyamoknak. A tanfolyamvezető az ő szereplése előtt tudatosította, hogy hozzá kell fordulni minden olyan esetben, mikor múzeumba illő tárgyak nyomára bukkannak.

A tanfolyam végén találkoztak a tanulók a város vezetőivel, akik előadást is tartottak, beszámoltak Pápa jelenéről, s a jövő terveiről. Nemcsak nekik, de minden előadónak tehettek fel kérdéseket a hallgatók, akik éltek is ezzel a lehetőséggel.

Az elsajátított ismeretekről két alkalommal adhattak számot a résztvevők. Először írásban feleletválasztásos formában feladatlap segítségével, másodsor csapatversenyen főként szóban és munkáltatással. Az elsőre a tanfolyam végén kerül sor, a második, ünnepélyes formában a város napján, június 16-án történik. Az utolsó évtizedben hagyományává vált, hogy ekkor dr. Kovács Zoltán polgármester osztja ki az okleveleket és jutalomkönyveket, melyek szinte kizárólag honismereti témával foglalkoznak. Azok, akik a feleletválasztásos feladatlá-

pot sikeresen kitöltötték, a megfelelő pontszámot elérték, a tanfolyam elvégzéséről igazolást kapnak, melyet a város polgármestere is aláír.

A tanfolyam látogatottsága változatos volt. Az összlétszám az első évtizedben elérte a százötven főt, később fokozatosan csökkent, bár az előadássorozat hasznosságát, színvonalasságát mindenki elismerte a városban. Létszámproblémák a várakozással ellentétben első sorban a középiskolás csoportnál mutatkoztak kezdettől fogva. A szakközépiskolákból és szakmunkásképzőkből jóval többen jelentkeztek s jártak rendszeresen, mint a gimnáziumokból. A 2002-es évben a középiskolákból egyetlen tanuló sem érkezett, így akkor már csak az általános iskolai csoport indítására volt lehetőség. A szervezőmunka gyengesége mellett ebben része van a középiskolák érdektelenségének is. Számos esetben előfordult, hogy azon iskolák tanulói nem is tudtak a tanfolyamról, melynek a vezetői jelezték, hogy nem volt jelentkező.

Az általános iskolák példája azt mutatja, hogy a történelemtanár hozzáállása döntő fontosságú. A Belvárosi Általános Iskolából, ahonnan évről évre harmincon felül van a jelentkezők száma, mind az igazgató, mind a történelemtanár hozzáállása pozitív. Egyenesen megható az Erkel Általános Iskola példája, ahonnan több mint tíz éve közel harminc tanuló érkezik Varga Dezsőné történelemtanár vezetésével, aki a hallottakat nevelőmunkájában is felhasználja.

A szervezők nagy fontosságot tulajdonítanak a záró vetélkedőknek. Ez része a Város Napja ünnepélyesorozatának. Erre a rendezvényre a három főből álló csapatok hét fős háttér csapatot hoznak magukkal, mely a verseny kezdetén gyakorlati feladatot kap, s azt végrehajtva beszámolóját írásban átadja a zsűrinek. Gyakran az általuk szerzett pontszám dönti el a helyezést. Megható látvány, amint ezek a kis csapatok lázas sietséggel keresik fel az emlékhelyeket, ahol leírják az emléktáblák szövegét, kibetűzik régi síremlékek feliratait, időse embereket hallgatnak meg, kutatómunkát végeznek.

A verseny programja is színes, változatos minden alkalommal. Az írásbelin szereplő kérdések ez alkalommal mint villámkérdések szerepelnek. A várossal kapcsolatos dalok, indulók, versek felismerését írásban kell bizonyítani. A régi pápai mesterségek némajátékkal történő bemutatása derűs mozzanata a versenynek. Komoly, erőfeszítést igénylő feladat a kiselőadás megadott témáról, helytörténeti mű szakszerű bemutatása, csapatbeszámoló egy-egy intézmény történetéről.

Az utolsó két évben a *Szűkebb pátriánk* tanfolyam legfőbb támogatója a Kiállítóhelyek és Rendezvények Koordinációs Központja, melynek az igazgatója Borbély Lajos, aki változatlanul szívén viseli az általa kezdeményezett előadássorozat sikerét. Az ő helyettese, Nagy Imre végzi a szervezőmunkát, Huszár János ny. vezető szakfelügyelő a tanfolyam vezetője. Ők mindhárman hisznek abban, hogy a munka, amit végeznek hasznos és szükséges, ezért a jövőben még nagyobb erőfeszítéseket tesznek. Ennek érdekében meg kívánják nyerni a középiskolák vezetőit és a történelemtanárokat, s még változatosabbá igyekeznek tenni a foglalkozásokat. Úgy tűnik, munkájukat siker koronázza. 2003-ban a tanfolyamon jelentős számban vettek részt középiskolások. E tekintetben külön dicséretet érdemel a Batthyány Lajos Mezőgazdasági Szakközépiskola. Ez utóbbiból Juhász Erika történelemtanár vezetésével jártak nagyon rendszeresen a diákok. Mindez biztató jelenség, mely erőt ad a szervezőknek a további munkához.

Huszár János

Emlékeim a „Szűkebb pátriánk”-ról

Első találkozásom a tanfolyammal valamikor az 1990-es évek eleje táján lehetett, amikor felső tagozatos általános iskolásként volt szerencsém megismerni ezt a nemes, patriótaformáló kezdeményezést. Az érdeklődést felkeltő előadások, azon kitűnő előadói, s nem utolsósorban a tanfolyamvezető Huszár János Bél Mátyás-díjas helytörténész rendkívül fáradhatatlan, példamutató személye – mondhatom – egy életre elkötelezett a honismeret, a múlt, s az értékek iránti tisztelet mellett.

Egyetlen előadás sem múlhatott el, hogy ott ne legyek a tanfolyamon. Tátott szájjal hallgattam városom históriájával kapcsolatos, változatos előadásokat. Igazán nagy élményt jelentett

számomra Rácz István a bakonyi német telepesekről, vagy Varga Éva Teréz egykori híres pápai fazekasokról tartott előadása. Heitler Laci bácsi kitűnő, saját gyermekélményeit felvonultató és gazdagon illusztrált emlékei a vízimalmokról, a Tapolcáról mindig jó szívvel idézték fel bennem egyik kedvenc költőm Rab Zsuzsa: *Vízimalmok* című versének sorait, s csak mentőként cégérelték számomra is a bús valóságot: *„Kelepeltek, doromboltak – enémultak, beomlottak...”*.

A tanfolyamvezető lelkes segítőtársának, Fejes Sándornak a város irodalmi múltját, s Tungli tanár úrnak a város művészeti kincseit felvonultató számadásai, a sétákon személyes meggyőződéssel tapasztalt szép, köztéri emlékei még jobban erősítették a patriotizmus szellemét bennem. De talán a legnagyobb nyomot hagyta bennem Ács Anna veszprémi muzeológus Pápa népeletéről, az iparosság múlt századokbeli munkásságának, s a vidék lakosainak sorsát taglaló előadása. Neki köszönhetően meg Kaposy Luciánt, azt a neves református tanárt, aki a város helytörténet-kutatásának irányt adott, s mint író figyelemre méltó helyet foglalt el művelődéstörténetünk palettáján. Egyik példaképemnek a mai napig is őt tartom.

Mindig érdekesnek tartottam, s élvezettel hallgattam azoknak a felnőtt pápai helytörténészeknek a jelenlétét, akik gyakran bekapcsolódtak a tanfolyam munkájába – akik remek hozzászólásokkal egészítették ki az előadók által elmondottakat. Ezek számomra mindig tanulságosak voltak. Egyszer – emlékszem – Szollás László a tűzoltósággal, míg Szalay Tóni bácsi az izraelitákkal kapcsolatosan érvelt igen tanulságosan. Tőle hallottam a pápai gettóról, az ártatlanul elhurcoltakról, a Szálasi-rémuralom helyi gyalázatairól. Mondhatom, ezeket az információkat később aztán az iskolai történelem órákon, konkrétan a II. világháború apropóján fel is tudtam használni. Olyankor csak néztek a társaim, meg a tanáraink, hogy én meg honnan tudom. Hát ilyen haszonnal is járt a „Szűkebb pátriánk”. Kiegészítést, segítséget jelentett számomra az általános történelem tanulásának elsajátításában.

A „Szűkebb pátriánk” résztvevői abban a különös elismerésben is részesültek, hogy szabadon látogathatták a város különféle közéleti, irodalmi fórumait is. Így jutottunk el a Jókai Kör, illetve a Helytörténészek Köre, a későbbi Várostartörténeti-honismereti Kör rendezvényeire, ahol olyan jeles, sokszor országos hírű személyiségekkel lehetett közvetlenül találkozni, akiket régebben csak a rádióban vagy a televízióban láthatott az ember. Így hozta a sors, hogy hallgathattam élőben Tüskés Tibort, Simon László alezredest, akiről pont ilyen fórum alkalmával tudtam meg, hogy tollával is kiválóan szolgálja a magyar katonai és polgári ejtőernyőzés ügyét. De hallgathattam Kositzky Attilát s lányát, aki kiváló költőnek bizonyult. Szóval volt kiktől hallanom hazánkról és népiünkről szeretettel, büszkeséggel áthatottan. Ezek is a szellemi épülésemet gyarapították.

Büszkeséggel, s felettébb köszönettel gondolok a „Szűkebb pátriánk”-ra – személy szerint Huszár János bácsira, aki nélkül a tanfolyam sohasem létezhetett volna –, akinek egész habitusa teljességgel rányomta bélyegét céljaim formálására, a helytörténeti-honismereti mozgalomban való eddigi ténykedésemre.

Sajnos manapság a fiatalok érdeklődése sokszor nem a múlt nemes, tiszta hagyományainak ápolása, a szülőhely, a haza iránt való szeretet elmélyítése felé fordul, de talán a tovább élő „Szűkebb pátriánk” várostartörténeti előadássorozat fenntartásával csak-csak születik majd hozzám is hasonló fiatal a jövő pápai lokálpatriotizmusának továbbfolytatására. Adja Isten!

Ifj. Kerecsényi Zoltán

Az újfehértói aranykincs

2002. április végén a nyíregyházi Jósza András Múzeumba 64 db középkori-koraújkorai aranypénzt hoztak be Újfehértóról. A találók elmondása szerint az érmek a belső kert rendezésekor, kultúrnövény-telepítéskor bukkantak elő 5–20 cm-re a talaj felszínétől. A behozott anyagban a külföldi és magyar dukátok között volt II. Rákóczi György 10-szeres aranyforintja is. Még aznap Szikora István kollégámmal együtt kimentünk a területre, ahol újabb 44 db érmét találtunk. A következő három nap kutatásai eredményeivel (90 db, 51 db, 10 db, 1-1 db) együtt összesen 261 db aranypénz került elő. A teljes lelet mintegy 5x15 méteres területen szóródott szét. A pénzek előfordulása nyomán szépen kirajzolódott az eke munkája, azok ugyanis 30–50 cm-es csíkokban bukkantak elő. Mellékletként világos színű cserépdarabokat is találtunk, mint az elrejtés lehetséges tárgyát. A lelet súlya kb. 1 kg 30 dkg.

Az aranykincs igazi ritkaságokat is tartalmaz, időhatára egészen Luxemburgi Zsigmondig nyúlik vissza, záró évszáma 1684 (I. Lipót). Megtalálható a leletben II. Ulászló aranyveretű guldinere hétszeres súlyban Bethlen Gábor (2 db), III. Ferdinánd (2 db) és a fentebb említett II. Rákóczi György 10-szeres aranyforintjai, János Kázmér lengyel király thorni 4 dukátosa, valamint az igazi csemegének számító lengyel (IV. Ulászló), svéd (X. Károly Gusztáv) veretek, és eddig csak a debreceni Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményéből ismert II. Ferdinánd 1622-es dukátja. A lelet vegyes képet mutat: a 132 magyar veret mellett, 8 erdélyi, 7 lengyel aranyat, valamint a Német-Római Császárság tartományainak, városainak, püspökségeinek (Hamburg, Bréma, Lübeck, Salzburg, Köln stb.) pénzeit is megtalálhatjuk, de vannak velencei, west-frieslandi (Hollandia) és svájci dukátok. Érdekességként megemlíthető még a Rosenberg és Wallenstein családok magánpénzei is.

A lelet bejelentése után a pénzek becslését Tóth Csaba a Magyar Nemzeti Múzeum Fremtárának numizmatikusa végezte el a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma számára. Meghatározása során a lelet összértékét 103 000 000, azaz százhárommillió forintra becsülte.

*

Az éremkincs jeleiből adódóan az elrejtés körülményeit kutató elképzelésünk megoszlik. Így vagy egy helyi, vagy éppen menekülő nemes vagy polgár tezaurált (felhalmozott) vagyona került elő, vagy pedig egy kereskedő hirtelenjében elrejtett kincse. Az első feltételezés mellett szól a leletben lévő 10-szeres, 4-szeres, dupla súlyú dukátok magas aránya miatt a tezaurálás lehetősége, valamint a lelet nagy időhatára is. A másik hipotézist a lelet változatos összetétele, a lengyel, erdélyi, danzigi, lübecki, hamburgi, velencei kereskedővárosok pénzeinek megléte, valamint az évszám dátum is feltételezi. Az bizonyosnak látszik, hogy az elrejtett kincs tezaurált vagyon volt, olyan érték, amelyet az illető család már igen régóta tervszerűen gyűjthetett. Ezt a hipotézist (vagyis, hogy éremgyűjtemény) dr. Fekete Zoltán vetette fel először, megvizsgálva és rendszerezve a megtalált vereteket.

Az mindenképpen figyelemre méltó és elgondolkodtató, hogy olyan veret is van a XVI. századi pénzek között, amely tulajdonképpen nem forgalmi pénz volt (II. Ulászló aranyveretű guldinere). Mivel a feltárásokból nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a teljes leletet sikerült-e megtalálni vagy nem, így valószínűsíthető, hogy még további darabok szóródhattak szét, amelyek esetleg igazolhatták volna az előbbi feltevést.

A XVII. századi pénzforgalom a középkori Szabolcs vármegye területén igen változatos volt. A megye területén fontos kereskedelmi utak haladtak át. Az egyik fontos út Erdélyt kötötte össze a felvidéki és a lengyel területekkel. Szintén kiemelhető, hogy a marhakereskedelemben érdekelt régió egyik fontos útvonala éppen Újfehértón haladt keresztül Debrecen,

II. Rákóczi György 10-szeres aranyforintja, 1628

majd a Hortobágy, onnan pedig a Hódoltságon keresztül) a Európa nyugati része felé. De Újfehértón haladt keresztül a középkori postaút, a hajdúváros közelében a régi sőt is, és nem elhanyagolható – mint már emlitettük –, hogy fontos útvonal vitt a Hegyalja, valamint a szépségi városok felé.

Az eddig előkerült leletek is bizonyítják, hogy Szabolcs megye pénzforgalma igen heterogén volt, ami természetesen a kereskedelemnek köszönhető. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a XVII. század második felétől kezdve ez a régió a politikai küzdelmek fontos színterévé vált. Az 1600-as években a vármegye három nagyobb hatalom érdekszférájába került. Az egyik természetesen a Magyar Királyság jogigénye volt, a másik Erdély, a harmadik pedig a Török Birodalom. Az erdélyi közigazgatás Bethlen Gábertől kezdve II. Rákóczi György uralkodásának végéig állt fent. Erdély kiszorulása Szabolcsból azonban nem jelentette azt, hogy a fejedelmek ne nyújtottak volna segítséget a Wesselenyi-felkelés után kibontakozó fegyveres harc hajdú katonáinak, Thököly Imrének és társainak, fontos hátországot teremtve számukra. A törökök jelenléte is bizonyítható, annak ellenére, hogy az 1606-os zsitvatoroki béke egyik pontja kimondta az oszmán hatalom lemondását Szabolcs és Szatmár vármegyéről is. A korabeli források azonban bebizonyították, hogy a török adóztatás, és időszakosan a török közigazgatás jelen volt a területen, és az csak Nagyvárad visszafoglalása után szűnt meg teljesen.¹

Visszatérve a leletekre: az újfehértói aranykincs előkerüléséig Szabolcs megyében mindössze szórvány aranypénzek kerültek elő, azok is igen kis számban. Annál bőségesebb viszont az ezüstleletek száma és azok nagysága. Az előkerült kincsek azt mutatják, hogy a régióban a magyar veretek mellett a Lengyel Királyság pénzei voltak a legmeghatározóbbak.² A különféle iparcikkkel, nyersanyaggal és borral kereskedő lengyelek előszeretettel jöttek át a magyar területekre legfőképpen Hegyaljái, de természetesen más régiókba is. A XVII. század második felében, annak 60–70-es éveitől azonban megváltozott a leletek összetétele. Eltűntek a magyar dénárok a pénzforgalomból és helyüket a krajcárok (3, 6, 15 krajcárok) vették át. A lengyel veretek továbbra is nagy számban kerültek elő, azonban itt is típusváltás történt. A lengyel dutkák (3 garasok) és poltúrák forgalma erőteljesen visszaszorult, és helyüket a 6 garasok és 18 garasok (ortok, timpfék) vették át. A mindennapi életben hanyatlott az értékpénzek (aranyak, tallérok) forgalma is, ezek a tezauráció eszközeivé váltak, és szászával, ezresével pihentek a nemesi kúriák biztonságos falai között. Az értékpénzek szerepét ekkor főleg a Német-Római Császárság területéről származó 2/3-ad tallérok vagy guldinerek vették át, amelyek a XVII. század utolsó évtizedének meghatározó pénzforgalmi tényezői voltak (Kisléta, Fülesd). Érdekes, hogy az erdélyi veretek igen korlátozott számban fordulnak elő, forgalmuk minimálisra tehető (Kisnamény, Nyíribrony). A pénzforgalom képét színesítette a sziléziai, svéd, porosz, németalföldi, itáliai pénzek jelenléte is.

*

A középkori Szabolcs megye területén az 1684–1685-ös évek döntő változást hoztak. Az 1683-tól Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségéhez tartozó terület végleg 1685 októberében került a császári csapatok kezére. Egy évvel korábban a németek már Zemplén megyét, és annak legdélebbi erősségét Tokajt is elfoglalták. Majd ezután vonultak a császári csapatok Szabolcs megyén keresztül a hajdúsági cívisváros, Debrecen felé, ahol Caraffa tábornok hírhedt cselekedeteivel és magas sarcával – e tetteivel is – örökre beírta magát a történelembe.

Az érmeik állapotát vizsgálva megállapítható, hogy az 1680-as évekből származó aranyforintokon – sőt néhány korábbi vereten sem – használat nyoma nem látható,³ tehát azok a kibocsátásuk után viszonylag gyorsan ki is kerültek a pénzforgalomból. Így a lelet elrejtését vagy

¹ Ulrich Attila: Török hódoltság Szabolcsban a XVII. században. In: Jóna András Múzeum Évkönyve 1999. Szerk.: Almássy Katalin–Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 1999. 329–341. old.

² Ulrich Attila: Lengyel pénzforgalom Szabolcs megyében a török korban. In: A nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve 1995–1996. Szerk.: Almássy Katalin és Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 1997. 263–272. old.

³ I. Lipót (1657–1705) körmoebányai aranyforintjai kerültek elő az 1680-as évekből a következő aranyban: 1680 – 1 db, 1681 – 2 db, 1682 – 1 db, 1683 – 3 db, 1684 – 2 db.

még 1684 végére, vagy pedig az 1685-ös évre tehetjük, az azonban bizonyos, hogy 1685 októberéig a vagyon elrejtésre került. Mivel (Rác-)Újfehértón – mint már korábban említettük – a középkorban létfontosságú utak (mint pl. a postaút, a tokaji út, vagy a becsatlakozási lehetőség a Hajdúság, a Hortobágy, valamint a kb. 20 km-re lévő Nagykálló mezővárosa és erőssége) keresztül pedig a sóút felé) haladtak keresztül, vagy közvetlenül a település közelében, mind felértékelik a hajdúváros szerepét. A pénzek pedig közvetlenül az egyik ilyen régi útvonal mentén kerültek elő! A vagyon tulajdonosának nem lehetett elég ideje arra, hogy értékeit mélyebbre ássa, azt valószínűleg maximum egy méteres mélységig süllyesztette a talajba.⁴

A vagyon eredetét vizsgálva, mint láthatjuk, több eshetőséget is meg kell fontolnunk. Ha feltételezzük a kereskedelemből származó pénzeket, akkor felvetődik a kérdés, hogy a ritkán előforduló 10-es aranyak mellett, amelyek a XVII. században azért a pénzforgalomban előfordultak, hogyan kerülhetett a leletbe II. Ulászló guldinereinek aranyverete, amely egyáltalán nem volt a pénzforgalom része! Kérdést vet fel Luxemburgi Zsigmond aranyforintja is, bár ha a korabeli szokásokat vizsgáljuk, kijelenthetjük, hogy mivel a magyar aranyakat a kezdetektől állandó súlyban és finomságban verték, ezért épp úgy lehetett ezzel is fizetni, mint I. Lipót pénzeivel.

A leletben előforduló pénzek verési idejét vizsgálva a XV. századból 5 db (1,92%) pénzt felelhetünk fel, az előbb említett Zsigmond aranyat, I. Mátyás aranyforintját, valamint 3 db hamburgi dukátot 1491-ből. Ezután a verési évszámokban hosszú szünet következik, és az 1506-os, nem forgalmi pénzként a leletben lévő guldinert leszámítva, az első évszám I. Ferdinánd körmöcbányai aranyforintja 1544-ből. A XVI. századból összesen 27 db (10,38%) aranypénz került elő,⁵ a többi mind XVII. századi veret.

A leletek összetételét vizsgálva elmondhatjuk, hogy az igen nagy változatosságot mutat. A már fentebb említett 132 magyar veret (50,57%) mellett 8 erdélyi (3,06%) pénzt is találunk. A külföldi fizetőeszközök aránya következő: Lengyel királyság, Thorn és Gdansk városokkal együtt 7 db (2,68%), Salzburgi Érsekség 26 db (9,96%), Hamburg város 16 (6,13%), Ausburg 12 (4,59%), Nürnberg 11 (4,21%), Mainzi Érsekség 6 (2,29%), Ausztria (bécsi verde) 5 (1,91%), Csehország (a Rosenberg család magánpénzével együtt), Brandenburg-Ansbach, West-Friesland, Velence 4-4 (1,53%), Svédország 3 (1,14%), Braunschweig-Wolfenbüttel, Poroszország, Brandenburg-Bayreuth 2-2 (0,76%), Bréma, Zürich, Lübeck, Strassburg, Köln, Utrecht, Bamberg városok, Tirol, Szilézia-Boroszló, Württemberg, Ausztria-Német lovagrend, Walenstein család, Bajorország 1-1 (0,38%).

A leletben talált fizetőeszközök évenkénti megoszlását figyelembe véve a következőket állapíthatjuk meg. A XVI. század elejéről és közepéről mindössze 13 érem származik. Lényegében az 1570-es évek elejétől sűrűsödnek az évszámok, amelyek főleg az 1500 évek utolsó évtizedében gyakoriak. A XVII. század elejéről egészen 1628-ig is vegyes a szóródási kép. Ebben az időben 10 évből nem találunk dukátokat a leletben. Hosszabb évkihagyás viszont sehol sem található, két évnél tovább nem tapasztalható (1607-1608, 1620-1621). A kihagyásoknak történelmi magyarázata is lehet, hiszen az 1607-1608-as időszak közvetlenül Bocskai hajdúinak harcai, illetve a 15 éves háború lezárása utáni időket takarják, amikor ebben a régióban még zavaros politikai viszonyok uralkodtak. Szintén ez a helyzet 1620-1621-gyel is, ami Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek a 30 éves háború keretén belül a Habsburgok ellen vívott sikeres harcait tükrözi. Ekkor foglalja el ugyanis Bethlen Felső-Magyarország egy részét, és ez ekkor kerül majd a Nikolsburgi békével az Erdélyi Fejedelemség uralma alá. 1620-21 tehát egy bizonytalan helyzetet tükröz, ami még Európa egyik legnagyobb pénzügyi-gazdasági válsága, a „Kipper und Wipper-Zeit” is szerepet játszott. 1628 és 1668 közötti negyven év viszont folyamatos az évszámok tekintetében. Ebben az időben három év kiemelkedően sok éremmel büszkélkedhet (1647, 1661, 1667). 1668-tól, egészen a lelet záróévszámaig, 1684-ig ismételtlen hiányos az évek szerinti összetétel, bár igaz, hogy mindössze 6 év hiányzik az elteit 17 évből.

⁴ Ezt tűnik alátámasztani az is, hogy a bejelentők elmondása szerint az általuk vásárolt föld az elhordott homokdomb felső rétegéből származott.

⁵ 19 db I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf aranyforint, 2 db salzburgi kétszeres dukát, a Rosenberg család pénze (1582), 3 west-frieslandi, 2 velencei (Marino Grimani), 1 magyar mintára vert, és a magyar szimbólumokat, Szt. László és a Madonna alakját megtartó utrechti arany.

A lelet összetétele ismét két megoldást vet fel. Az egyik az, hogy az érmeek gyűjtésének jelentős része vagy a XVII. század közepén történt, és folytatódott az adott családon belül egészen 1684-ig. A másik lehetőség az lenne, hogy ez a pénzlelet a XVII. század utolsó harmadának kelet-magyarországi pénzforgalmát tükrözi, azaz a kincs kereskedelemből és/vagy pénzváltásból származott. Ez utóbbi eset kizárná a hosszabb teaurációs folyamatot.

Az újfahértói éremkincs év szerinti megoszlása

év	db	év	db	év	db	év	db
1497	3	1603	1	1636	4	1660	2
1506	1	1604	1	1637	2	1661	17
1544	1	1605	1	1638	2	1662	4
1548	1	1606	1	1639	3	1663	2
1555	1	1609	1	1640	4	1664	4
1561	1	1610	1	1641	1	1665	1
1563	1	1612	2	1642	5	1666	3
1567	1	1614	1	1643	2	1667	17
1569	1	1615	1	1644	1	1669	2
1573	1	1616	2	1645	2	1671	1
1577	1	1618	1	1646	2	1674	1
1578	1	1619	1	1647	19	1675	2
1583	1	1622	1	1648	4	1677	2
1586	1	1623	1	1649	6	1679	1
1588	1	1624	1	1650	4	1680	1
1589	2	1626	4	1651	7	1681	2
1591	1	1628	2	1652	4	1682	2
1593	3	1629	1	1653	5	1683	3
1594	1	1630	3	1654	6	1684	2
1596	1	1631	3	1655	3	XV. sz.	2
1598	2	1632	4	1656	3	XVI. sz.	3
1599	2	1633	2	1657	3	XVII. sz	10
1600	1	1634	1	1658	8	-	-
1602	1	1635	2	1659	7	-	-

Utóljára érdekességként: ha a leletben talált többszörös aranyakat (28 db dupla, 1 db négyszeres, 1 db hétszörös és 5 db tízszeres aranyakat) egyes dukátokra átszámítjuk, az összeg 343 aranyforintra rúg. Ez a korabeli, a XVII. század végi aranyárfolyamokat figyelembe véve, 1 aranyat 4 Ft 50 dénárba számolva, a kincs értéke körülbelül 1543 Ft-ot tett ki. Ezen a pénzen kb. 70 szarvasmarhát, vagy közel 70 hordó tokaji bort lehetett volna vásárolni, vagy hogy jobban érzékeltesük az elásott vagyon nagyságát: a tulajdonosa ezen az összegen egy több szintes, teljessen berendezett, nagy belső kerttel és gazdasági épületekkel rendelkező kúriát vagy polgárházat is vehetett volna magának!!! Természetesen az általunk választott 4 Ft 50 dénáros árfolyam a XVII. század végén már eltérhetett, sőt a hétköznapi forgalomban el is tért ettől, mégis elegendőnek tartottuk érzékelteni, hogy az „államilag” meghatározott árfolyamon mennyit ért a most előkerült újfahértói pénzlelet. ⁶

⁶ Horváth, Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1470–1700 között. Numizmatikai Közlöny 1959–1960. 33–50. old. Például amíg 1639-ben I. Rákóczi György aranyforintjéért 500 dénárt, azaz 5 forintot adtak, addig az elrejtés körüli időkben vannak példák 360, illetve 366 dénáros árfolyamokra is. Az aranyak többségét azonban 450 dénárral számolták.

A lelet értékét nemcsak az érmék nagy száma és a ritkaságok növelik, hanem az is, hogy tudomásunk szerint az utóbbi évtizedekben nem került elő ilyen volumenű aranylelet, sőt leletegyüttesben a mai Magyarország területén 10-szeres aranyforintok szintén hosszú évtizedekre visszamenőleg nem kerültek elő!⁷ Ezen kívül az aranykincs éppen „teljessége”, minden darab múzeumba kerülése miatt – a töredékében beszolgáltatott bodrogolászai lelettel elletétben – a tudomány nagy hasznára válhat.

Épp ezért a múzeum vezetése nevében is külön köszönetet szeretnék mondani a megtalálónak, hogy ezt az éremkincset a Jósza András Múzeumba behozták és beszolgáltaták!!

Ulrich Attila

Barangolások Nyíregyháza környékén

Nyíregyházát észak felé haladva Sóstóhegyen keresztül hagyjuk el. Mintegy 15 kilométerre a várostól megérkezünk utunk első állomására, *Kemecserre*. A falu lakossága 5000 főre tehető. A település a magasabban fekvő pontokra épült, így is védekezve a belvizeket levezető Lónyai-csatorna áradásaitól. A református és római katolikus templom is műemlék jellegű. A római katolikus templom főoltára, mely István királyt ábrázolja, Egerben készült 1830-ban. A községben a közelmúltban nyitották meg a helytörténeti gyűjteményt, amely a helyre jellemző tárgyakat őriz. Említésre méltó nevezetesség még Répássy Mihály 1848-as honvédtábornok szülőháza, Krasznay Péter, valamint Bodó Gáspár 1848-as honvédtisztek sírjai.

Tovább haladva északkelet felé kb. 5 kilométerre Kemecsetől érkezünk el a következő állomásunkra, *Nagyhalászbá*. A települést 1993-ban avatták várossá, lakossága mintegy 6000 fő. Történeti emlékei közül említésre méltó a református templom és a Csuha-Kállay kúria. A templom a város közepén áll, mint a legtöbb településen. A szöszék és fakarzatok a XIX. század elején készültek. A Csuha-Kállay kúria a XVIII. század végén épült. Az első birtokos, Csuha Antal szintén az 1848-as forradalom és szabadságharc tábornoja volt.

A városból kiérve egy pár kilométer megtétele után következik *Ibrány*. A 7000 lakosú fiatal város szintén 1993-ban kapta meg a városi címet. Az 1990-es években hatalmas fejlődésnek indult, és ez a lendület a mai napig megmaradt. A településen két kiállítóhely is látogatható. 1985-ben nyílt meg az Ibrányi Galéria, melyben kortárs képzőművészek művei láthatók. A Helytörténeti Gyűjtemény gazdag történeti és néprajzi anyagot őriz a település múltjából. Több köztéri alkotás található itt: 1848-as emlékoszlop, Hősi Emlékmű, Kossuth Lajos mellszobra. A városba beérve a Földosztó szoborcsoport található, amelyet az 1919-es földosztás emlékére állítottak 1983-ban. Kellemes szórakozást nyújt a településtől kb. 5 kilométerre fekvő Tiszai szabad strand, ami kempingezésre is kiváló.

Az 1300 lelkes *Paszab* Nyíregyházától 29 kilométerre fekszik. Legrégibb emléke a falu közepén álló református templom, melyet a Bessenyei család építtetett 1875-ben. Egyhajós, íves szentélyel homlokzat előtti harangtoronnyal. A templombelső éke az 1905-ben épült orgona. Paszab elsősorban népművészetéről híres. A szöveget 1939-ben kezdték el a Református Leányegylet tagjai. Hírnevét az 1940-es budapesti és az 1957-es világkiállításnak köszönheti. Ezek a szép termékek az emberek hagyomány iránti szeretetének köszönhetően ma is megtalálhatók a kicsiny faluban. Jelentős még a Helytörténeti Gyűjtemény, melyet Turi Sándor tanító gyűjtött össze. Megtekinthető a Polgármesteri Hivatallal szemben lévő régi református iskola egyik termében.

A falun keresztül haladva érkezünk *Tiszabercelre*, amely mára már szinte teljesen összeépült Paszabbal. E Tisza menti település 2100 lakost számlál. Itt született 1747-ben a magyar felvilágosodás úttörője, Bessenyei György. Szülőháza a XVII. században épült boltíves tornácai, melyben a Bessenyei emlékkiállítás láthatunk. Belépve egy szabadkéményes konyhába

⁷ Az 1990-es évek elején talált bodrogolászai aranykincsből csupán 74 darabot tudtak megmenteni. Az aranykincs zömmel XV–XVI. századi aranyakat tartalmazott. A lelet kezdő verete Albert (1437–1439) aranyforintja, a záró évszáma 1555. Lásd: *Fehér József*: A bodrogolászai aranypénzlelet. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc, 1996. 117–139. old.

Szabolcs, református templom (Józsa András Múzeum archívuma)

Andrássy-kastély angolkertje, Tiszadob (Józsa András Múzeum archívuma)

jutunk. A nagyobbik szoba a köznemesi élet bútorait mutatja be, a kisebbik helyiségben Beszenyei György életútját bemutató tárlat látható. A megye jelentős ipartörténeti emléke a szivattyú-telep, mely a Rétköz jelentős belvízmenntiségét emeli át a Tiszába. A XIX. század végén épült, gőzüzemű berendezése gyönyörűen felújítva várja az érdeklődőket. Kiváló „pecázási” lehetőség kínálkozik itt a horgászat szerelmeseinek.

A falut elhagyva átmegyünk a Lónyai-csatornán és kb. 3 kilométer megtétele után megérkezünk *Gávavencsellőre*, mely 1971-ben a két szomszédos falu, Gáva és Vencsellő egyesítéséből jött létre. Ma már több mint 4300 lakosa van. A település a Dessewffy család által épített kastélyáról híres, amit az 1970-es években még használtak, de azóta sajnos nagyon lepusztult. 2003-ban elkezdték az eredeti állapot szerinti felújítását. A kastélykertbe szabadidőparkot terveznek. Műemlék jellegű a Nagyboldogasszonynak szentelt római katolikus templom. Történelmi emlékhelyként tartják számon Rakovszky Sámuel 1848-as honvédezzredes sírját és az iskola előtt található emléksobrárt.

Gávavencsellőt elhagyva áthaladunk Balsán. A következő állomásunk *Szabolcs*, Szabolcs megye névadó települése. Közép-Európa egyik legszebb építménye a földvár, mely a Tisza ártere szélén épült a X. században. Sáncai a 10–12 méter magasságot is elérik. A vár lábánál áll a (ma) református templom, amit valószínűleg még Szent István király építtetett. A földvárral szemben található a Mudrány-kúria. A szobák mennyezetét hun és magyar fejedelmek, királyok képei díszítik. A kúriában a nyíregyházi jósa András Múzeum iparművészeti és bútor-történeti kiállítása látható.

Szabolcsot elhagyva kiérünk a tokaji útra. Rakamaz után, áthaladva Tiszanagyfalun és Tiszaeszláron, megérkezünk *Tiszalökre*, melynek lakossága 6200 fő. Városi rangját 1992-ben kapta vissza. A település életében a vízlépcső megépülése jelentett óriási fejlődést. 1937-ben kezdték el építeni, a befejezésre 1959-ben került sor. Az erőmű mellett arborétumot alakítottak ki. A Vay család kúriája most a gimnázium kollégiumának ad helyet. A település múltjáról a Helytörténeti Gyűjteményben őriznek tárgyakat, dokumentumokat.

A Tiszalöktől nyugatra vezető úton elhaladunk az üdülőtelep mellett, elhagyjuk Tiszadadát. Innen kb. 7 kilométerre fekszik *Tiszadob*. 1654-től 1945-ig az Andrássy család birtoka. A csaknem 3200 lakosú település sok szép látnivalóval fogadja a kirándulókat. A falu közepén látható a Tubus-torony, mely a XIX. század közepén épült és magtárként szolgált. Ritka látványt nyújt a felfelé keskenyedő négyszögletes tömb. A településen végzett régészeti feltárásokból és néprajzi értékekből állandó helytörténeti kiállítás nyílt. A falu leghíresebb műemléke a volt Andrássy kastély, amely most gyermekvárosként működik. A francia stílusú kastély 1880–1885 között épült, a kastély mögötti angolkert pedig egyedülálló az országban.

Tiszadobtól 15 kilométerre fekszik a Nyíri Mezőség legnagyobb települése *Tiszavasvári*. A majd 15 000 lakosú város 1941-ig két különböző település volt. Ekkor egyesítették Tiszabüdöt és Szentmihályt Büdszentmihály néven. 1771-től mindkét falu a Dessewffy család birtoka volt. 1950-től nevezik Tiszavasvárinak, 1986-ban kapta meg a városi rangot. Nevét onnan kapta a település, hogy itt töltötte gyermekkorának nagy részét a márciusi ifjak egyike, Vasvári Pál. 1998-tól egészalakos szobor őrzi emlékét. Legszebb műemlék jellegű épülete az 1820 körül épült Dessewffy-kastély. A mai alakját 1870-ben nyerte el. Az épületben jelenleg diákotthon működik, a kastély körül angolpark található. A város legrégebbi műemlék épülete a középkori eredetű református templom. A régi paplak ma a Vasvári Pál Múzeumnak ad helyet. Az intézmény gazdag néprajzi és helytörténeti gyűjteménye a városnak és környékének múltját mutatja be. Itt látható a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye orvos- és gyógyszer-története című állandó kiállítás is, mely a honfoglalástól egészen a XX. századig mutatja be a megyei orvoslás és gyógyszerészet történetét.

Tiszavasvárit követően Hajdúnánás felé megyünk tovább. Rövid időre elhagyjuk Szabolcs megyét, majd Hajdúnánás és Hajdúdorog érintésével visszatérünk megyénkbe és megérkezünk *Újfehértóra*. A város lakossága már eléri a 14 000 lelket, Nyíregyháza után a megye második legnagyobb városa. A mai település a XVI. században alakult ki. Nevét a mellette fekvő szikes tórol kapt. 1836-ban mezővárosi rangot kapott, 1886-ban vizsgaminősítették nagyközséggé, és több mint száz év után, 1992-ben kapta meg ismét a városi rangot. Műemlék épülete a református templom és a templomkertben található barokkos, szarkofág alakú sírkő. A XIX. században épült boltíves, tornácos kúria a Városi Múzeumnak ad helyet, melyben három ál-

landó kiállítás, az Újfehértó története, a Néprajzi emlékek Újfehértóról és egy újfehértói kispaszti házbelső látható.

Újfehértó után látogatjuk meg Szabolcs vármegye egykori székhelyét *Nagykállót*, mely 1990-ben ismét megkapta a városi rangot. Legrégibb épülete a református templom a harangtoronnyal. Kiemelkedő helyet tölt be a település történetében a városközpontban álló hatalmas épülettömb, a volt megyeháza, mely 1769–1780 között épült, olasz építészek irányításával barokk stílusban. A megyeszékhely Nyíregyházára történt áthelyezése (1876) után kórház, majd ideg- és elmeegógyintézet, jelenleg a Megyei Önkormányzat Pszichiátriai szakkórháza működik benne. A református templom mellett áll dr. Korányi Frigyesnek a TBC elleni küzdelem élharcosának szülőháza.

Ha Nagykállóról beszélünk, meg kell említenünk *Harangodot*. A városközponttól mintegy 3 kilométerre található. A Kállay-főfolyás által táplált Harangodi tó partján, gyönyörű pihenő és szabadidőközpont épült, melyben, Makovecz Imre és csoportja által tervezett csúrok szolgálnak a pihenésre.

Nyírbátor felé haladva a fák sűrűjéből egy kis domb emelkedik ki, a tetején kialakított kiállítással. Ez az ún. „Ínség-domb”, mellette egykor kastély állt, a domb pedig a parkhoz tartozott.

Nagykállótól kb. 7 kilométerre találjuk *Kállósemenjét*, a Kállay-család egykori székhelyét. Lakossága mintegy 4000 fő. Jelentős műemlék épület a görög katolikus templom. A főútról bevezető hársfasor mögött áll az 1763-ban épült Kállay-kastély, melynek utolsó gazdája Kállay Miklós miniszterelnök volt. Hamvait 1993-ban helyezték örök nyugalomba a családi kápolna kriptájában. A település jelentős természetvédelmi területe a 25 hektáron védetté nyilvánított Mohos-tó.

Kállósemenjéből a Bátori úton megyünk tovább. A máriapócsi vasútállomásnál balra térve érjük el *Máriapócsot*, a hazai görög katolikusok leghíresebb búcsújáró helyét. A Pócspestrivel szinte teljesen összeépült település lakossága 2300 főre tehető. A település életét jelentősen befolyásolták a bazilita rendű szerzetesek. Nagy szerepe volt a könnyezés csodájának abban, hogy Máriapócs kegyhellyé vált. Az 1756-ban épült templomot XII. Pius pápa bazilika rangra emelte. Dudás Miklós püspök szülőházából alakították ki a Bazilita Egyházi Gyűjteményt.

Máriapócsról kb. 8 kilométerre fekszik a 13 000 lelkes *Nyírbátor*. A települést sokáig a Báthori család birtokolta. A város műemlék jellegű épületei közé tartozik a református templom, melynek szentélyében található Báthori István országbíró és zsoldáríró fadaragásokkal díszített kőszarkofája, valamint Báthori István erdélyi vajdának, a templom alapítójának vörös márvány síremléke. A templom mellett áll, fából készült harangtorony Magyarországon a legnagyobb. Másik jelentős műemléke a római katolikus templom, valamint a templommal egybeépült minorita kolostor. Az épületben 1959-ben alakították ki a Báthori István Múzeumot. Európa-hírű értéke a Báthori-család reneszánsz ülöpadja, a stallum. Állandó kiállítás mutatja be Nyírbátor történetének évszázadait és a Báthori család történetét. A Határvédelem – határörizet című állandó kiállítás pedig a Nyírbátori Határőrigazgatóság múltját és mai életét ismerteti.

Elhagyva a várost, Nyírgyulaj felé haladva megérkezünk *Ófehértóra*. A 2500 fős falu nevét a ma is létező két tóról kapta, melyek partja fehér a szikától. Műemlék jellegű épülete a római katolikus templom, melynek freskói az 1400-as évekből származnak.

Ligettanya felé indulva végig az akácerdőkön érkezünk meg *Baktalórántházára*. Az egykori járási székhely szintén két község, Nyírbakta és Lórántháza egyesüléséből jött létre. 1993-ban városi rangra emelték. Jelentős műemléke az Árpád-korból származó, mázas téglából épített római katolikus templom. A templommal szemben áll a XIX. században késő klasszicista stílusban épített Dégenfeld-Podmaniczky kastély, hatalmas, védett parkkal övezve. Ebben a kastélyban rejtegették az 1850–1860-as években a szabolcsi 48. honvédszázalaj zászlaját. Egy későbbi tulajdonos, gróf Dégenfeld Pál pedig jelentős, 12 000 kötetes könyvtára átadásával alapította meg a mai Megyei Könyvtár elődjét.

Baktalórántházáról a 41-es számú főúton ismét gyönyörű akácerdők között térünk vissza kiindulási helyünkre, Nyíregyházára.

Vattai Anikó

A nyíregyházi bokortanyák

A XVIII. század közepén Nyíregyháza fele része a Károlyi, fele a Palocsay család kezén volt. A megfogyatkozott lakosság pótlására gróf Károlyi Ferenc 1753-ban telepítési pátentet bocsátott ki kedvező feltételekkel. Megbízottja, Petrikovics János szarvasi csizmadia Békés megyéből toborzott evangélikus vallású, szlovák ajkú telepeseket. Az 1754-re átköltöző, 300 családra tehető népesség vallási és nyelvi sajátosságai miatt a későbbiekben főleg a felvidéki megyékből kapott utánpótlást.

A jövevényeknek előnyükre szolgált, hogy nem személyenként, hanem közösen kötöttek szerződést földesuraikkal. Ennek eredményeképpen mentesekké váltak mindenfajta robottól, a földesurak pedig nem alakítottak ki majorságot a helységben. A betelepültek összes földesúri szolgáltatásukat pénzben fizethették.¹ Lehetőségük nyílt saját önkormányzat létrehozására, vallásuk gyakorlása azonban a türelmi rendeletig számos akadályba ütközött.

Nyíregyháza határának felosztása 1759-ben történt meg, amikor annak kb. kétharmadát szántónak, egyharmadát pedig legelőnek hagyták. A legelő a települést vette körül, a szántóföldek távolabb, Nyíregyházától nyugati irányban helyezkedtek el. Ez a nagy távolság tette szükségessé, a határ önálló felosztásának és használatának szabadsága pedig lehetségessé, hogy Nyíregyházán tanyás gazdálkodás alakuljon ki.

A nyíregyháziak földművelésre szánt határrészüket az Alföldön egyedülálló módon csoportos szállásokra osztották fel. (A tanya elnevezés ekkor még nem volt használatos, csak a XIX. század közepe táján váltotta fel a szállás szót.) Néhány, egymással rokoni, vérségi kapcsolatban álló gazda egymás mellett, egy bokorban mérte ki földjét, aminek nagyságát a rendelkezésre álló igaerő szabta meg. A szálláscsoport – később bokorszállás vagy bokortanya – meghatározott részén emelték építményeiket, a fennmaradó területet nyomásos rendszerben művelték úgy, hogy a gazdáknak minden nyomásban volt földje.²

A határbeli szállás szorosan kötődött a településen levő házhoz, ami lakásul, míg emez a mezőgazdasági munkák helyszínéül szolgált. Kezdetben nem is lehetett szállása annak, akinek Nyíregyházán nem volt lakóháza. A határbeli szállásokon földművelés folyt és itt teletették az állatokat. A ridegen tartott jószágot nyáron bérelt legelőkre hajtották. Legelőbérletre már a betelepülés után néhány évvel rákényszerült Nyíregyháza, mert saját nagy határát a szállásföldek foglalták el, emiatt szüknek bizonyult az állattartás számára.

A szállásokon a gazda a nyári munkák idején tartózkodott, télen az állatokra felügyelő személy, férjficseled vagy a gazda legényfia volt jelen. A szállás ekkor körülárkolt, kerített hely az állatok egyben tartására, de valamilyen kezdetleges, emberi tartózkodásra alkalmas építménynek is kellett rajta lenni. Hogy a szállásokon folyó gazdálkodás mennyire gyorsan elterjedt Nyíregyháza határában, a II. József-kori katonai felvétel térképén látható legszemléletesebben.³ Az 1782–1785 között készült térkép a szállások kiterjedt rendszerét mutatja harminc évvel az újratelepítés után. Mintegy hatvan szálláscsoportot lehet rajra megkülönböztetni, amelyeknek az elnevezését is rögzítették. A név a szálláscsoport első telepes gazdája valamelyikének vezetéknevével azonos, de még nem állandósult elnevezés, pl. Bencs, Horniak, Janowsky, Kosa, Mitowsky szállások.

Az újratelepített Nyíregyháza dinamikusan fejlődött, 1770-ben mintegy hétszáz család lakta. 1786-ban mezővárosi rangot nyert évi négy országos vásár és hetivásár tartásának jogával. A város a földesúri függéstől is szabadulni akart, ezért tett kísérletet a XIX. század elején a földesúri szolgáltatások megváltására. A Dessewffy-féle örökváltságra 1803-ban sor került, a Károlyi családdal történő megegyezésre még húsz évig kellett várni, az csak 1824-ben történt meg. A város fejlődése eközben sem állt meg, és nem lankadt az a törekvés sem, hogy a település minél előnyösebb helyzetbe, kedvezőbb státusba kerüljön.

A Nyíregyháza irányításában részt vevő választott közönség saját soraiból hozta létre 1818-ban a gazdálkodó székét.⁴ Ez a testület a gazdálkodást volt hivatva segíteni, sok

¹ *Cservényák László*: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1974. 16–17. old.

² *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Bp., 1943. 115–116. old.

³ Szabolcs vármegye (1782–1785) [Térképalbum] Szerk.: *Pók Judit*. Nyíregyháza, 1996. 55. old.

⁴ Nyíregyháza kiváltságlevele 1837. [Hasonmás kiadás] Szerk.: *Kujbusné Mecsei Éva*. Nyíregyháza, 1997. II. old.

kis eltéréssel a szállások számát is jelöli. A nyíregyházi határban tehát 1000 tanyával lehet számolni. Egy-egy bokorhoz igen változó számú, általában 15-20 tanya kötődött, 180 esetben nem volt városi házszám, így majdnem minden ötödik szállástulajdonos állandó tanyalakó. Ennek oka lehetett az is, hogy a családból kiváló, önálló sodó fiak előbb tettek szert külön szállásra, mint önálló városi házra. Nyíregyháza vezetése szerette volna elérni, hogy minden szálláslakó család kötődjön városi házhoz, hogy ne szakadjanak ki a város hatásköréből.

Az 1850-ben, a szabadságharc bukása után készült következő tanyaösszeírásban⁷ még markánsabban jelenik meg ez a téma. 910 családfő közül 373 nem rendelkezett városi házzal, ekkor már minden harmadik gazda állandóan tanyán élt. A tanyalakók nehézséget okoztak a városi tisztviselőknek, mert őket elérni több órába telt, így az adóbehajtás, közmunka-szervezés, újoncozás körükben szinte lehetetlen volt. 1850-ben leginkább a katonatartás tette próbára Nyíregyháza lakóit, akik joggal sérelmezték a tanyaúra költözők miatt őket súlyosabban érintő terheket.

Az 1850-es tanyaösszeírásban nem követték a bokrok 1827-es felosztását, hanem 40 palétát (kerületet) vettek számba, amelyek mindegyikének élén palétás, a tanyai igazgatás képviselője állt. A város törekvése a határban levő tanyák számon tartása, igazgatásuk megszervezése volt. Ezért került sor a tanyákon levő lakóházak sorszámmal való ellátására. A városi házszámok 1781-től a tanyákon folytatódtak, 2682-ig haladva. Ez 902 tanya, százzal kevesebb, mint az 1827-es összeíráskor feltételezett. A tanyák számának tényleges csökkenésére eddig nem került elő adat, ezért inkább arról van szó, hogy 1850-ben elsődlegesen az építményeket vették nyilvántartásba, míg korábban a tanyai föld birtoklása lehetett mérvadó. A második összeírás tanyai házszámokkal feltehetően lakóházakat illetett, a kezdetlegesebb építmények ebből kimaradhattak. Így valószínűleg kimaradtak azok a személyek, akiknek házuk nem, csupán földjük volt a tanyákon. A két adatfelvétel ugyanazt a területet, kb. 16 000 katasztrális holdat fedett le, szempontjai azonban nem voltak teljesen azonosak.

Az 1850-ben kialakított szisztéma, mint az önkényuralmi közigazgatási rendszer terméke, nem volt tartós. Idővel visszatértek a bokor, bokortanya elnevezésre, a palétásokat pedig tanyabírók váltották fel a tanyai ügyek intézésében.

A polgári korszakban a mezőgazdasági termelés belterjesebbé vált, visszaszorult a rideg állattartás, tért hódítottak a kapásnövények. Az intenzívebb gazdálkodásra való lehetőséget biztosították a tanyák. A tanyás gazdákat földjük és vagyonuk gyarapítása hajtotta. A földhiány enyhítésére a város hajdani belső legelőit is felparcellázták.

Nyíregyháza történetének újabb állomását az 1837-ben megszerzett királyi privilégium után 1876-ban a megyeszékhelyé válás jelentette. A bokortanyákat annyiban érintették ezek a változások, hogy a városvezetésben korábban szerepet játszó tehető gazdák kiszorultak funkcióikból, átadva helyüket a polgári foglalkozásúaknak és az értelmiségieknek. A bokortanyák szlovák eredetű neveit a XX. század elején magyarosították. A régi nevek magyar megfelelőjét vagy a régihez hasonló hangzású neveket adtak nekik.

Az 1930-as népszámlálás 72 bokortanyát talált Nyíregyháza határában. A városi ház és a határbeli tanya kapcsolata ekkorra már nagyon meglazult, esetlegessé vált, majd a lakóházak államosításával a XX. század közepén végleg megszűnt. A város-tanya egység helyett előtérbe került a gazdaság és lakóház egysége. Ebben a szellemben születtek meg tanyás területeken a városkörnyéki községek. Nyíregyháza nagy kiterjedésű, bokortanyás határa legnagyobb részéből 1952-ben Nagycserkesz néven új község szerveződött. Több bokor Nyírtelek községhez került, néhány pedig a város határán belül maradt. A külterületeken az építkezéseket megtiltották, a kijelölt tanyaközpontokban támogatták.⁸

A közigazgatási és szerkezeti változások, átszervezések megszüntették ugyan a városi ház és tanya eredetileg nagyon szoros, a tanyás gazdálkodás lényegét jelentő egységét, de a bokortanyákat nem tűntették el. Többségük 250 évvel Nyíregyháza újiatelepítése után is életképes, modernizált lakóhely és a kor követelményeihez igazodó mezőgazdasági üzemhely is egyben.

Henzsel Ágota

⁷ *Henzsel Ágota: A nyíregyházi bokortanyák 1850. évi összeírása. In: Szabolcs-Szatmár megyei helyortörténetírás, 5-6. k. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1985. 277-308. old.*

⁸ *Orbán Sándor: Tanyaközpontosítási kísérlet a felszabadulás után Szabolcs-Szatmár megyében. In: Szabolcs-Szatmár megyei helyortörténetírás, 1-2. k. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 197-220. old.*

Krúdy Gyula családi irodalmi indíttatása

Szabolcs megye egyik legismertebb és legjelesebb írójának, Krúdy Gyulának irodalmi munkássága, életműve sokoldalúan és részletekbe menően feltárt. Ennek ellenére nem lezárt, s a hely- és irodalomtörténeti kutatás még számos ténnyel gazdagíthatja. Erre teszünk itt kísérletet annak reményében, hogy az alább felsorolt s eddig nem ismert tények és adatok, ha csak morzsákkal is, de gazdagítják a művészi pályakép felrajzolását.

Általánosan ismert a 48-as nagypapa, id. Krúdy Gyula szellemi, történeti, nagyszülői hatása az unoka szellemi, erkölcsi fejlődésére. Viszont kevés figyelmet fordított az eddigi kutatás a nagyapa publicisztikai, írói munkálkodására. Hasonló a helyzet az édesapa megítélésével is. Általában igazságos és szigorú, az id. Krúdy bohémosságait továbböröklő, de a realitások talaján álló édesapa ifjúkori, költői, színészi szárnypróbálgatásairól, az ügyvédi gyakorlat során kifejtett publicisztikai írásairól és a középkorú férfi szerepvállalásáról nem esik szó, sőt ez utóbbit az író jeles kutatója, Katona Béla adatok hiányában ki is zárja.¹

Id. Krúdy Gyula a 48-as hős és publicista

Krúdy Gyulát, az írot a család történetének ismerete nélkül nehéz megérteni. Írói fejlődésére, a nagyapa gyakorolta a legnagyobb hatást. A 48-as honvéd százados² és annak testvére egyértelműen a szintén legendás Kálmán nagybácsi átélt történetei sok témát adtak az író unokának. Szintén általános megállapítás és családi jellemvonás a bohémosság. A korosztályokon átívelő, génekben rögzült és örökölt személyiségjegyre id. Krúdy Gyula ifjúkorából szóló történetet idézünk. Igaz ugyan, hogy az író által is felépített hősi dicsőenyre, az ifjú jogász nagyapa szabadságharcos szereplésének kezdetére vonatkozóan árnyékot vet a nógrádi kortárs, ifjúkori barát és ügyvéd pályatárs, a később neves irodalmárrá lett Nagy Iván öt éve megjelent naplója.³ Viszont a hitelt érdemlő tényeket nem szabad elhallgatni, már csak azért sem, mert a személyiségjegyek között nem ez volt a meghatározó.

1848-ban „A haza veszélyben van” felhívásra szerte az országban hazafias érzülettel, cselekvő részvétellel válaszolt az értelmiségi fiatalok nagy része. Más és más volt a személyes körülmény és indíték. Erre jó példát szolgáltat az alábbi idézet, azon túlmenően, hogy rávilágít a hőssé válás útjára lépő nagyapa néhány jellemvonására. Nagy Iván esetében a haza védelmére irányuló személyes döntés meghozatalában éppen Krúdy Gyula volt a meghatározó körülmény.

Az alábbiakban azokat a részeket idézzük Nagy Iván naplójából, amely Krúdy Gyulával kapcsolatosak.

„Krúdy Jánosnak fia Krúdy Gyula ügyvédi vizsgát tett fia, annyit hengegett, annyit hánytorgatta már otthon Nógrádban a hazafiságot – mint azt [nekem maga] beszélé – és annyit járt otthon a nyelve a honvédségről, hogy utoljára akadtak, kik kereken megmondták neki, hogy illenek már neki is a szavak helyett tenni, és ha jóra való fiatalember, felcsapni a haza mentésére s védelmére toborzott honvédszázalójának egyikébe. A fiatalember tehát augusztus 15-én lejött Pestre, de nem volt bátorsága magában, és egyedül beállani. Pajtás kellett neki. Felkeresett engem, hozván különben is Zsiga bátyámtól nekem levelet és 4 font és néhány lat ezüst-súlyú, néhai jó atyánk magyar díszruháiról való gombokat, melyeket a haza oltárára felajánlottunk mi testvérek.

Az én említett pajtásom tehát arra toborzott és összetett kezekkel könyörgött nekem, hogy miután neki otthoni hengegése miatt okvetlen becsületbeli dolog a beállítás, menjek vele, hogy egyedül ne legyen. Megvallom, ismervé a pajtás könnyelműségét, mondhatni léhaságát, nemigen volt kedvem – főleg vele – megindulni. Azonban – tán utoljára is szánalomból – egy nap i könyörgés után, főleg miután igen kényes húrokat pengetett: a haza veszélyét, hazafiságot, féltetéve önérdekemet és barátom és laktársom Majer Károly lebeszélő tanácsait, reáálltam és

¹ Katona Béla: Krúdy Gyula pályakezdése. Bp., 1971. 30. old. (A továbbiakban: Katona, 1971.)

² Több helyen huszárkapitányként említik, pontatlanul.

³ Nagy Iván naplója. (Visszaemlékezése.) Szerkesztette: Tyekvicska Árpád. Balassagyarmat, 1998. (A továbbiakban Nagy, 1998.)

elhatároztam magamban, hogy menedek. Nem akarván hazafiságban hátrább állni a pajtásnál, kinél ez – mint utóbb is kitént – csak hengegés volt, és ő engem szépen, mikor jobb hely akadt, cserbenhagyott, amint azt sorjában megemlítendem. Meglévén az elhatározás, augusztus 17-én jelentettük magunkat a honvédtoborzó bizottmánynál, melynek folytán a Leopold utcai földszinti kis-kaszárnyába mentünk, hol Ficsór, Estei ezredbeli cs. kir. kapitány, az orvos (névét elfeledtem) és Zsofcsák nevű biztos jelenlétében megvizsgáltak meztelenül és alkalmasnak találtak. Magasságom 5 láb, 4 hüvelyk és néhány vonalnyiért. E szerint megkapván a beiktatási vagy bevételi cédulát, a beállási foglalópénzt az országnak visszaajánlottam. Azután mentünk a Károly-kaszárnyába Gedeon nevű őrnagyhoz, ki a honvédeket ide-oda vezényelte. Pajtásom nagyon szeretett volna messze menni, ennél fogva az Erdélyben akkor szervezkedő 11. vagy 12. zászlóaljhoz kére[t]szkedtünk. Azonban Gedeon állítása szerint oda csak erdélyi fiak soroztatván, tanácslá mennék a Dunántul[on] Szombathelyen alakult, most Pápán állomásozó VII. honvédzászlóaljhoz, hová ajánlati fog tizedeseknek. Szívesen fogadtuk és ott meg is ösmerkedtünk eleve egy bajtárssal, Döry János zalai fiúval, a VII. zászlóaljból tizedessel, ki lőpor végett járt itt Pesten és visszasietvén tőle a viszon[t]lálásra kezét szorítottunk.

Gedeon kért, maradnánk itt harmadnapig, akkor elkészülvén, vinnénk el a VII. honvédzászlóalj zászlaját is, mely a Váci utcában Brunnernél készítettet. Nagyon örültünk a megfiszeltetésnek és megváltuk.⁴

Az augusztus 19-én útbaindult fiatalok 20-án délután érkeztek Pápára a 7. honvédzászlóaljhoz. Beosztásukra 22-én került sor. Nagy Iván a 4., Krúdy Gyula a 2. században kapott beosztást.⁵ Nem feladatunk itt a két fiatal honvéd szabadságharcos útjának bemutatása. Ott voltak a zászlóaljokkal a pákozdi csataterén, hallgatták Kossuthot a parendorfi táborozás időszakában. E táborban váltak el útjaik. Erről az október végi napokról a naplóíró a következőket jegyezte fel: „E napokban reám nézve más fontos körülmény adta elő magát. Tudniillik az országban több honvédzászlóalj alakítottak, arra nézve felszólítottak az előbb alakult honvédzászlóaljak, többi közt a mieink is, hogy az altisztek[ből], főleg a tizedesekből adjon[ak] ezen új zászlóaljhoz egyéneket, kik ott az újaknál őrmesterek lesznek. E rendeletet a zászlóaljparancsnokság is (Zinner akkor már őrnagyunk) tudatta [a] legénységgel. Nekem eszem ágában sem volt mozdulni.

Azonban az én társam Krúdy Gyul[a], ki jelleme, modora miatt itt már jó elővéleményét elveszté, szabadulni akart, lehet, hogy a lőporszag is ösztönözte. Ismét hozzám rohant tehát, mindenképp könyörögvén, hogy miután ő elmegy, így áttéteti magát, én is (ki vele jöttem) menjek, jelentsem magam az őrnagnál. Hangsúlyozta főleg azt, hogy itt nehéz lesz előre mennünk, miután a Dunántúlról valók mind és egymással többféle viszonyok által összeszővődve, ezek csak egymást fogják előretolni. Beszélte aztán barátságáról s. a. t. Végre sok mindenféle argumentuma, emlegetődzése elszédített és elhatároztam magam én is, hogy megyek hát Komáromban alakult (mondás szerint nógrádiakból [álló] XVIII. zászlóaljhoz) őrmesternek. Jelenttem magam [...] az őrnagnál, ki igen sajnálkozott, és főleg Szigethy [Mihály] zászlóalji főorvos sympatheticus mellett inte, hogy maradjak, hiszen úgymond most terjesztetem föl hadnagyul. Mondám, nem maradhatok, mert társamnak szavamat adtam. »Na, Isten neki« – mondá az őrnagy, a kinevezés meglesz és nemsokára majd visszajő. Egy tekintetben a sors jól akarta így. Elvégezvén az őrnagy i rapportot, találkozom Krúdy Gyula társammal, hát a szemtelen legyőzött. Tudniillik e napon valami ruhabizottsághoz vezényeltetett ott a táborban őrmesterül, illetőleg írnokul, így megszabadulván a tábori szolgálattal és a puska-por illattól, jónak látta biztonságban ott maradni. Nem bízgattam őt, hagytam a sorsra mindent. Nem is láttam őt többé a forradalom megszűntéig.⁶

Krúdy Gyula honvéd sorsa magának a résztvevőnek a visszaemlékezéséből követhető nyomon. Ennek megírására az 1880-as évek közepén került sor. Dudás Ödön szintén 48-as szereplő kezdeményezte egy „A magyar hadsereg tisztikara 1848–49” című életrajzokat tartalmazó gyűjtemény kiadását. A szabolcsi volt honvédtisztek életrajzainak begyűjtésére a

⁴ Nagy, 1998. 64–64. old.

⁵ Nagy, 1998. 64–65. old.

⁶ Nagy, 1998. 77–78. old.

nyíregyházi Kralovánszky László volt honvédszázadosot kérte fel közreműködésre. Eredményes volt a kezdeményezés, mert a szabolcsi szereplőkről több mint tíz önéletrajz, életrajz maradt az utókorra.⁷

Id. Krúdy Gyulának nem ez volt az első közzétételre szánt írása. Az érthetőség kedvéért azonban először ezt tesszük közzé:

„Nyíregyháza, nov. 21. 1884.

Tekintetes Dudás Ödön Úrnak!

Pacsér

Folyó hó 15-én kelt becses soraiból örömmel vettem tudomást arról, hogy »Az 1848/49-es magyar hadsereg tisztikara« című munkáját sajtó alá készült bocsátani; és felette sajnálom, hogy ezuttali betegeskedésem miatt gátolva vagyok a munkájához azidőbeli adatok leírásával szolgálhatni. Csekély személyem életrajzát azonban dióhéjba szorítva, óhajához képest, van szerencsém a következőkben közölni.

Születtem 1823. évben Nógrád megyébe kebeleztet Szécsénykovácsiban, atyám Krúdy János földbirtokos és táblabíró volt. Mint már okleveles ügyvéd 1848. év elején Nógrád megyében t. aljegyzőnek lettem kinevezve. A beállott nagy nemzeti mozgalom azonban megyei szolgálatomból csakhamar kiszolgáltott, és mint közhonvéd a magyar hadseregbe beállottam, és mint ilyen, az éppen akkor Vas megyében alakult 7. honvéd gyalog zászlóaljhoz lettem beosztva.

E zászlóaljjal az első csatát Sukoró-Pákozdnál Jellasics horvát seregével vívtam és őrmesterré lettem kinevezve. A második csatát pedig Schwechátnál vívtam meg, ahonnet is meghátrálva Pozsonyban állapodtunk meg, és itt Görgey Arthur által hadnagynak lettem kinevezve, és a Pozsonyban volt hadsereg felszerelési parancsnoksághoz, mint segédtsiszt osztattam be, és így a 7. honvédszászlóaljtól megváltam.

A Pozsonyból történt hátrálás alkalmával én 16 dereglye hajó ruhakészlettel Komárom várába lettem parancsolva, ahol is pár hét után, saját kérelmemre fegyver alá lettem a 18. honvéd gyalogzászlóaljhoz beosztva.

E zászlóaljjal, a hadsereg hátrálásával a vár őrizetére lett, mintegy 6000 főnyi [had]tettel hátra hagyva, és így a nevezetes 1848/49-ik téli körülfoglalást és táborozást keresztül éltem.

A várnak 1849. évi április 20-i nagy győzelmes ütközetével történt felszabadítása után én a 18. honvédszászlóaljjal folyvást a Csallóközben voltam, és az ottani hadműveletekben vettem részt, amidőn is főhadnagyi rangra emeltem. Innét az orosz hadak betörése miatt történt visszavonuláskor a Vác mellett, túl a dunai részen, Ácsnál és Szőnynél 1849. július 2-án és 21-én vívott két ütközet után, amidőn Görgey főparancsnok hadseregével a visszavonulást megkezdette, általa a zászlóaljam épp az ok miatt, mivel a vár viszonyai, körülményei és szolgálataival már a téli körülfoglaláskor ismeretet szerzett, újból a vár őrizetére lett hátra hagyva.

Az 1848. augusztus 3-i nevezetes kitérés alkalmából vívott fényes eredményű csatában részt vettem, és ezen időben újoncokból alakított 203. honvéd gyalogzászlóaljhoz, mint százados lettem kinevezve.

A vár feladása tárgyában Klapka tábornok úr főparancsnok által összehívott utolsó haditanácsban a 203. zászlóaljból én és Lendvai Marci százados társam lettünk, mint követek kiküldve, ahol én a vár azonnali feladása ellen szónoklatot is tartottam, amíg követtársam Lendvai Marci a vár azonnali feladására szónokolt.

Amidőn lekötendő köszönetemet fejezem ki tisztelt uraságodnak ismeretlen személyemhez intézett soraiért, egyidejűleg ígéretbe teszem, hogy egészségem helyreálltával, ha netalán a Nagy Korszakból jövőben bővebb leírású adatokkal óhajtana megismerkedni, készségesen fogom azt teljesíteni.

Kiváló tisztelettel és hazafiúi üdvözléssel

Id. Krúdy Gyula⁸

⁷ Sárosi Ferenc: Heten egy családból a szabadságharcban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Nyíregyháza, 2001. 2. sz. 140., 151. old.

⁸ Dudás Ödön gyűjtemény. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár: Fol. Hung. 1368. fol. 325–330. old.

Amint a fenti levélből is kiderül, Klapka tábornok komáromi kapitulációja megosztotta a védőket. Erről a kérdésről 1884-ben az Egyetértés című lap 154. számában jelent meg egy dolgozat, amelyre a szemtanú Krúdy válaszolt s tette közé az esemény általa megélt leírását. „Az utolsó haditanács” címmel.

Mivel nem feladatom az idős Krúdy Gyula publicisztikai írásainak összegyűjtése, elemzése s azok hatásának kimutatása az unoka irodalmi fejlődésére, így csak jelzés értékűen teszem közé az általam legkorábról ismert, nyomtatásban megjelent, fenti címet viselő dolgozatot.

„Az utolsó haditanács”⁹

Az Egyetértés ez évi 154. számában »A komáromi vár kapitulációja« cím alatt Thaly Zsigmond 48/49-i honvéd ezredesnek közzétett abbéli helyreigazítását, hogy Kosztolányi Mór honvéd ezredes nem volt az egyetlen, ki a vár kapitulációját alá nem írta, mert úgymond azt, ő sem írta volna alá – a történeti igazsághoz híven ki kell egészítenem azzal, hogy a várbeli összes törzstisztek közül tudomra és emlékezetemre, egyedül Kosztolányi Mór, Thaly Zsigmond és gróf Eszterházy Pál honvéd ezredesek nem szavaztak a vár feladása mellett. Ezt pedig onnét tudom és állíthatom, mert azon a történetileg nevezetes utolsó honvéd haditanácsban, mely egyedül és kizárólag a vár feladása és a feladás feltételeinek megállapítása tárgyában gyűlt össze, a 203. honvéd gyalogzászlóalj képviselőjében én és Lendvay Marci százados társam, mint követek voltunk jelen.

Mint hogy pedig az érdekelt, történetileg nevezetes honvéd haditanács alakításáról és lefolyásáról eddig, úgy szólván, mi sem jutott a nyilvánosság elé e közleményem kiegészítéséül, ezúttal felhasználom az alkalmat, hogy egynémely kimagasló adatot híven, habár csak dióhéjba szorítva is köztudomásra hozzak.

Ez az utolsó honvéd haditanács, Klapka György tábornok és várparancsnok elnöke alatt, az úgynevezett öregvár egyik meglehetősen szűk szobájában, a délelőtti órákban tartott, a törzstiszteken kívül a várbeli honvédszászlóalj a saját kebelükből kiküldött követek által voltak képviselve, de körülbelül csak negyven-ötvenen lehettünk a szobában, kik a tanácskozásban tényleg résztvehetünk.

Az elnöklő tábornok, amint egy három öl hosszú zöld posztóval bevont asztalfőnél helyét elfoglalta, ülve tartott megnyitó beszédében, katonásan de elég kimerítően ismertette az általános szomorú helyzetet, s a várnak, bizonyos meghatározandó feltételek alatt való feladását hozta javaslatba.

Utána első sorban Lestyák avagy Lesták gyalog zászlóaljbeli százados emelt szót és meglehetősen hosszas, hazafiúi túztól lángoló, erős kifejezésekkel kísért beszédében, a vár korai feladása ellen érvelt. E beszéd hatása alatt az elnöklő tábornoknak, általánosan ismert szelíd arca, feltűnően kipirult és a nála szokatlan nagy ingerültséget áruolta el olyannyira, hogy a százados beszédébe hevesen közbe is szólott, nagy izgatottságában annak szavait félreértette, és elég helytelenül azt, személye és honfiúi ténykedéseire nézve sérelmesnek találta, mert e beszéd végeztével, adott válaszában, soha senki által kétségbe nem vont hazafiságára hivatkozva, védekezett oly vádak ellen, miket soha senki sem emelt ellene. E felette izgatott kedélyállapotban tartott elnöki válasz után én, ki mellette jobbján állottam, emeltem szót, és az előttem szólott századostársam félremagyarázott szavainak helyes értelmezését és az elnök izgatottságának indokolatlanságát igyekeztem kimutatni, kijelentvén hasonlóképpen én is, hogy a vár feladását ezúttal még korainak tartom. Utánam a mellettem állott Lendvay Marci követ-társam szólalt fel és rövid beszédében, az elnöklő tábornok javaslatához, a várnak azonnal való feladásához csatlakozott.

A haditanácsban tehát egyedül csakis én és két századostársam szólaltunk fel és Lendvay Marci pártoló beszéde után az elnök azonnal fel is tette a kérdést: elfogadja-e a tanács javaslatát, igen vagy nem? Mire a nagy számban jelen volt törzstisztek részéről »igen« felkiáltások után az elnök a vár feladását, mint a haditanács többségének határozatát, ki is mondotta.

E határozat kimondása után, Eszterházy Pál gróf ezredesnek fennhangon és izgatottan tett ama felhívására, hogy vele együtt mindazok, kik a határozattal ellenkező nézetben vannak, a tanácskozást hagyják el, abban tovább részt ne vegyenek, mi vele együtt mintegy húszan

⁹ Uo. 329. old. (E dolgozat egy kivágott újságlapon található, az újság maga ebből nem azonosítható.)

csakugyan el is távoztunk és így a tovább folytatva tartott tanácskozásban, melyben a feladás feltételeit állapították meg, már részt sem vettünk. Amidőn e nagyon is szűk keretbe szorított és csakis Thaly Zsigmond volt bajtársam felszólalása következtében tett közleményemet befejezném, egyidejűleg az orsz[ágos] honvéd-egyletkezéssel azzal a figyelmeztető hazafias kérésrel járulok, hogy amennyiben harminchat év lefolyása után sem bír nemzetem egy tömör, az egész 48–49. nagy történelmi eseményeket önmagában híven és egészben felölölő és teljesen kiegészítő munkával: vegye kezébe a kezdeményezést és a még élő ama korbéli bajtársaktól igyekezzen hovaelőbb beszerezni mindazokat a részleteket, melyek a nagy történelmi munka lehető teljes kiegészítéséhez elengedhetetlenül szükségesek. A több oldalról hazánk ellen egy időben indított támadások következtében a több helyen egyidejűleg vívott csatákról és e közben felmerült nagy történelmi eseményekről egyes emberek biztos tudomással sem bírhatnak. És amikor majd a lehetőségig összeszerzett hű adatok birtokában lesz, szerény nézetem szerint, a M[agyar] T[udományos] Akadémia közbejöttével, a nagy történelmi munka megírásával egy teljesen megbízható szakértő hazafi bízandó meg. Ennek a beszerzett hű adatok rendelkezésre bocsátandók s az író nagy munkájáért nemzeti díjazásban részesíttessék, mert szerintem e nagy történelmi munka, mint hazai közös kincs, egyesek tulajdonát nem képezheti.

Nyíregyháza, jún. 22. 1884.

Krúdy Gyula
1848/49-i honvéd százados
komáromi kapituláns”

Id. Krúdy Gyula közéleti tevékenysége egyrészt a Nyíregyháza városi képviselőtestületi, másrészt a megyei és országos honvédegyleti munkában merült ki. Honvédegyleti munkája már debreceni ügyvédeskedése idején megkezdődött. Nagykállóra, majd Nyíregyházára költözésétől mintegy négy és fél évtizeden keresztül volt a negyvennyolcas honvédek helyi és országos szószólója. A Szabolcsmegyei Honvédegyletben vezető szerepet 1884-ben vállalt. Mintegy másfél évtizedes alvó állapotából az egyesületet 1884-ben az úgynevezett Görgy-féle igazolási ügy rázta fel. Az október 5-én tartott közgyűlésen újválasztották az egyesület vezető szerveit. Id. Krúdy Gyula ekkor lett a választmány tagja. Még ugyanezen az ülésen tárgyalták meg a Görgy kérdést. Témánk szempontjából azért van ennek jelentősége, mert Krúdy honvéd százados határozati javaslatát fogadta el az egyesület közgyűlése, s később ezt a határozati javaslatot tette magáévá az országos honvédegyülés is. A megítélésben nem alakult ki egyetértés sem helyben, sem országos szinten. Az ítékezés megosztotta a volt honvédek is, azonban Görgy hazaárulónak bélyegzése azon nézetnek a többségi megnyilvánulása volt, amely Krúdy Gyula érvelésében a következő módon nyilvánult meg: „Nem tartom felmenthetőnek azt, aki 35 évig viseli a hazaárulás vádjának terhét; holott csak egy szavába kerül neki az önigazolás, ha erre Kossuthot felkéri vala. Görgynek csak két teendője volt. Vagy felmenteni, vagy föbbe lőni magát. Egyiket sem tette. Tehát a vádat beismerte.”¹⁰

Id. Krúdy választmányi tagsága 1890-ig tartott. 1890. szeptember 27-én hunyt el Nyíregyháza nagytekintélyű polgármestere, a Szabolcsmegyei Honvédegylet elnöke, Krasznay Gábor, akinek utódjául az egyesület élére id. Krúdy Gyula 48-as honvéd századosot választották meg.¹¹ Elődei az elnöki székben igen neves személyek voltak: Kállay Emmánuel alispán, Rakovszky Sámuel honvéd ezredes, Elek Ferenc honvéd alezredes, Krasznay Gábor honvéd százados. Elnöki tisztét haláláig, 1913-ig töltötte be. Maga az egyesület az I. világháború zűrzavarában enyészett el.

Id. Krúdy elnöksége idején az egyesület és a sajtó kapcsolata érzékelhetően javult. Rendszeressé váltak Nyíregyházán az október 6-i ünnepek. Ezekre az elnök közleményei figyelemztettek s hívták meg a város hazafias érzelmű lakosságát.¹²

1892-ben Kolozsvárott megkezdte működését az „1848–49. Történelmi Lapok” című újság, amely hivatalosan is 1848/49. hagyományának ápolását vállalta fel. Országosan széles körű

¹⁰ Tóth Sándor: Vázlat a Szabolcsmegyei Honvédegylet történetéhez. 1861–1918. In: Tóth Sándor: Koszort a hősnök sírhalmára. Nyíregyháza, 1999. 186–191. old. (A továbbiakban Tóth, 1999.)

¹¹ Uo. 195. old.

¹² Uo. 192. old. (E helyen id. Krúdy Gyula egyleti elnök Bencs László Nyíregyháza polgármesteréhez írt levelének kéziratban maradt másolata olvasható.)

tudósítói hálózattal rendelkezett a volt honvédek köréből. Ez a lap orgánuma volt a honvéd-egyleteknek is. E lap hivatalosan elismert munkatársa Szabolcs megyéből id. Krúdy Gyula egyesületi elnök volt. Rajta kívül publikált még Krasznay Péter honvéd hadnagy, főszolgabíró Kemezséről, Mezőssy László honvéd százados, megyebizottmányi tag Nyirpazonyból.¹³

Alábbiakban a fenti lap hasábjain 1893-ban megjelent írását tesszük közzé:

„A 48–49. honvédbajtársakhoz
(Orsz. közgyűlési ügyek tárgyában)

Kedves bajtársaim!

A honvédegyetek országos központi bizottságának múlt október hó 24-én tartott ülésében hozott, és a honvédegyeteknek is megküldött általam mai nap vett határozata szerint, a rendes országos honvéd közgyűlés újból Budapestre, jövő hó 12. napjára lett összehívva.

A központi bizottság eme nem remélt ténye még a legmérsékeltebb gondolkozású bajtársaink körében is kell, hogy nagyobb indignációval találkozunk, mert jogos volt az a feltevésünk, hogy a központi bizottság meggyőződően az előző neheztelt határozatához használt indokának valótlanságáról s tarthatatlanságáról, az egyetek nagyobb részében emiatt történt felháborodás lecsillapítása végett – az ismert országos honvédgyűlés határozatához képest – a rendes közgyűlést most már Szegedre fogja kitűzni.

Fájdalom, e jogos reményünkben csalatkoztunk!!

Ennélfogva egész bizalommal az iránt kérlek fel szeretett bajtársaim, hogy a jövő hó 11-én Budapesten tartandó elértekezletre az egyetek küldöttei teljes számban megjelenjenek, hogy ott többségünkkel a jogtalanul összehívott közgyűlés megtartását megakadályozzuk, az egyetek között felállott bajtársias egyetértést, mely a központi bizottság jogtalan és tapintatlan eljárásával megzavartatott – újból még erősebbé fűzzük, hogy az üresedésben lévő elnöki szék betöltése iránt, a személyt illetőleg – közös megállapodásra juthassunk. Végre pedig hogy Krivácsy József bajtársunk által Budapesten 1893. október 21-én kelt, az összes egyeteknek megküldött, köriratában Mikár Zsigmond bajtársunk ellen emelt súlyos becstelentűző vádak tárgyában – a sürgős vizsgálat megejtése iránt intézkedhessünk, mert saját erkölcsi reputációnk e szomorú helyzet megvilágosítását elodázhatalan kötelességünkkel teszi, tisztába kell jönnünk, még pedig sürgősen, – hogy az emelt súlyos vádak valóak-e, avagy sem? Ha nem valóknak bizonyulnak be, ez esetben a legsúlyosabb beszámítású rágalmasz tényét képezik, és szigorú megtorlást igényelnek, ha pedig az emelt vádak netalán igazoló alappal bírnának, e nem remélt esetben a vádlott egy percig sem maradhatna többé elfoglalt bizalmi állásban.

Bajtársias üdvözléssel a viszontlátás reményében

Nyíregyházán, 1893. november hó 11.

szerető bajtársatok

Krúdy Gyula

a Szabolcsmegyei Honvédegyet elnöke¹⁴

Id. Krúdy Gyula hazafias munkálkodása nemcsak a sajtó nyilvánosságán keresztül zajlott. Elvei megvalósítására, elgondolásai kivitelezése érdekében sok esetben közvetlenül fordult a megyei honvédegyetek vezetőségeihez. A következőkben a még élő 48-as honvédeknek az 1896. évi millenniumi ünnepeken való részvételéről szóló kéziratban fennmaradt elgondolását ismertetem:

„A 48–49. Honvédbajtársakhoz

Kedves bajtársaink!

A múlt évi szeptember 24. napján, Budapesten tartott országos honvéd gyűlésünk határozatából, a Csanád megyei honvéd egyesület által benyújtott azon indítvány tárgyában: hogy Hazánk ezer éves alkotmányos főnnállásának öröm ünnepélyén, honvéd egyesületünk is tevőlegesen részt vegyen; egy bizottság lett azon célból kiküldve, hogy az érdemben javaslatot készítsen, és azt jóváhagyás végett a központi bizottságnak mutassa be.

¹³ 1848–49. Történelmi Lapok. 1896. 8–9. sz. 77. old.

¹⁴ 1848–49. Történelmi Lapok. 1893. november 15. 214. old.

E bizottságnak, a központ által is helyeselt, egy olyan értelmű javaslata lett elfogadva, – miről mi, csakis a sajtó útján értesültünk – hogy testületünk részvétele csakis egyedül és kizárólag abból álljon, hogy az általunk viselt öltözetek mintái és használt fegyvernemek, a történelmi csarnok egyik fülkéjében, az arra kíváncsiak részére kiállíttassanak.

Testületünk, így jelentéktelen szűk korlátok közé összezsugorított részvételének szerintünk csakis az esetben lehetne helye, ha hogy 48-as honvéd a föld színén már nem léteznék. Ám, de amidőn Isten kegyelméből még ma is mintegy 18–20 ezer honvéd van életben, a nekünk szánt így részvétellel mi egyáltalában meg nem elégedhetünk, abba bele nem nyugodhatunk.

Mert azon honvédség, mely a letűnt ezer évben kedves hazánk alkotmányos szabadságáért, az utolsó történelmileg nevezetes harcot megvívta, mely 1849. május 21. napján, élete feláldozásával a halált szóró golyók zápora között – Éljen a Haza – felkiáltással Ós Buda várába bevonult, nem vállalkozhat büszke önérzetében azon szerepre, hogy hazánk ezeréves megnyegzőjének öröm ünnepélyén, mint mostohagyermek félre vonultan, néma állásban, csakis a nagyközönség tömegét szaporítsa.

Sőt, nemzetünk szerint, igenis jogosult abbeli hazafias óhaja, hogy a nemzeti örömnepély alkalmával, a nemzet kimagasló faktoraival együttesen bár, de különleges állásánál fogva, egy kidomborított impozáns tömegben, ugyan azon történelmi nevezetességű zászlóinak kibontása alatt, amelyeknek hadi becsülete megvédésében vérét ontotta, Ós Buda várában – Éljen a Király – felkiáltással első sorban felvonulhasson és ott, a nemzet közszeretetében tündöklő azon királyi pár előtt, mely első fejedelmi fényében, a szegény sorsú honvédeknek nyújtott segélyével egyszerűsággal azok katonai vitézségének elismerését dokumentálta, a 48-as honvédség mély tisztetének, igaz magyar őszinte szeretetének és hódolatának ünnepélyes alakban kifejezést adhasson.

Tudomásotokra hozzuk kedves bajtársaink, hogy mi e részben központi elnökségünkhöz már azon bajtársias kéréssel járultunk, hogy az ügyet magáévá tenni, hathatós pártfogásával és közbenjárásával sikerre vezetni kegyeskedjék. Nem kételkedvén, hogy ott helyesléssel ne találkoznék.

Az iránt kérünk fel, tehát kedves bajtársak, hogy hazafias intencionkat elfogadni, azt támogatni és előmozdítása végett központi elnökségünknel sürgős előterjesztéssel élni szíveskedjetekek avégből, hogy elnökségünk meggyőződve a közóhajról, a szükséges lépéseket, annak érvényesítése érdekében még kellő időben megtehesse.

Bajtársias szeretettel és üdvözléttel a Szabolcs megyei honvéd egyesület.

Nyíregyházán, január 6. 1896.

Krúdy Gyula
Elnök¹⁵

Id. Krúdy Gyula személyiségvonásaihoz, honvédegyleti tevékenységéhez és nem utolsósorban publicisztikai működéséhez szolgáltatott adatok bizonyosan hozzájárulnak az író-unoka pályakezdésének, életművének jobb megértéséhez.

A hírlapi közlés, a gondolatok nyilvánosság előtti megjelentetése nemcsak a nagyapa jellemzője volt. E területen követte őt fia, ifjú Krúdy Gyula is, az író édesapja. Erről az oldaláról a Krúdy kutatók és elemzők nem szóltak. Így az irodalomtörténet számára is érdekes, eddig az irodalmi közvélemény, szakma előtt sem ismert és meglepő információkkal szolgálhatok róla.

Ifjú Krúdy Gyula a költő, műkedvelő színész, publicista és képviselőjelölt

Már a dolgozat elején is jeleztem, hogy az édesapa megítélése, hatása fia fejlődésére igen el-
lentmondásos s megítélésem szerint eddig lényegében feltáratlan. A nagyapai dicsfény alatt elsikkadt az ifjabbik Gyula irodalmi szárnypróbálgatása.

Katona Béla Krúdy pályakezdését elemző tanulmányában maga is utal az édesapa kritikátlan, egyrészt romantikus vonásokkal felruházó, másrészt túlzásokba bocsátkozó megítélésekre.¹⁶ Az alábbiakban néhány ténnyel szeretném kiegészíteni és pontosítani az idevonatkozó megállapításokat.

¹⁵ SZSZBMO. XV. 21. I. d. 1848/49-es honvédegylet iratai 1898–1907.

¹⁶ Katona, 1971. 29–30. old.

Az ifjú Krúdy Gyula a megtorlás évében született, komáromi kapituláns honvédszázados ivadék, apja nyomdokain haladva ügyvédi oklevelet szerzett. Ifjúkoráról, pályakezdéséről eddig nem sok adattal rendelkezünk. Általában említik, hogy Nyíregyháza város társadalmi életében nem játszott említésre méltó szerepet.¹⁷ Ennek ellentmondanak a korabeli lapok, amelynek tudósításai alapján azért említésre méltatták.

A költő

A Krúdy családról rendelkezésre álló adatokból tudjuk, hogy az író édesapja 1874-ben gyermeket várt a család alkalmazásában álló Csákányi Juliska, 17 éves szolgálóleánytól.¹⁸ Maga a tény nem volt ritka eset e korban. Az azonban a polgárisodó Nyíregyháza erkölcsi értékrendjében is ritkaságszámba ment, ahogyan ezt a szerelmet ifjú Krúdy Gyula vállalta. Tudjuk azt, hogy a család megtudva az eseményt elzavarta a szolgálólányt. Viszont nem tudtuk eddig azt, ahogyan erre a 24 éves szabadságharcos hős fia reagált. Hősiesen. Szerelmét nem eltitkolta az elitélő szülők és a bizonyosan megbotránkozó közvélemény előtt, hanem világgá kürtölte azt. Versben fogalmazta meg érzelmeit, s a tiltott szerelem nagy sóhaját a Szabolcs című lap hasábjain keresztül is ország-világ elé tárta.

Sóhaj

*Istenem Teremtőm –
Ugye mint kértelek!...
Ne add! Ne add nekem
Kínzó szerelmedet!*

*És mint a szirt nem ing
A villám fény alatt
Kéblem mindekkorig
Hídeg márvány maradt.*

*De jött a nagy világ
Legszebbik angyala!
S megreszketett szívem
Mely gránit szirt vala!*

*Azóta érzem
Hogy bűnhődöm nagyon!
Óvé csak éjjelem
Óvé csak nappalom.*

*Isten te ki hallod
Imám panaszát
Te tudod legjobban
Szerelmem nagyságát! –*

*Hallgasd meg azokat
Hogy angyalod engem:
Miképp én őt, olyan
Igazán szeressen!*

Ifj. Krúdy Gyula¹⁹

Bizony a gránitszirtet is mozgásra kényszerítő legszebb angyal szerelmének viszonzásában megingathatatlan gránitziklaként állta a szülők és környezete tomboló viharait. Segítségül Istenhez és az angyalokhoz fordul. Nem túlzás, ha úgy fogalmazunk, e cselekedetével oly tettet valósított meg, amelylyel édesapja szabadságharcos tettei sem érnek fel.

Az ifjú Krúdy költői megnyilvánulására van más adat is. Ugyanebben az évben az előbbi verset megelőzően tette közzé, szintén a fenti lap hasábjain, alábbi költeményét, amely arról tanúskodik, hogy a fiatal poéta az őt körülvevő és szerelme miatt megvető világban csak akkor maradhat talpon, ha az ábrándos szép költőiséggel felhagy, s a realitások talaján marad. E vers egy életszakasz, a minden bizonytalansággal felhőtlen ifjúkor lezárásának, s vele együtt s költészet mezejére tett kirándulás befejezésének tanúbizonysága is. Ha az időrendet tekintjük e vers ismeretében, megalapozottan állíthatjuk, hogy szerelmes verse egy olyan szerem tudatos vállalása volt, amelyet az akkori társadalom mindenoldalú megosztottsága, erkölcsse nem tolerált.

Múltam könyve...

*Múltam könyve emlékezet,
Mennyi minden van te benned;...
Éltem bűja és öröme,
Lapjaira följegyezve.
Gyermekkori szende álmok!
Rózsaberek...madárdalok!
Csalfa színű tündér képek,
Mily hűtlenül ettűnének!!
Holdvilágos csendes este!
Csillagos ég!...pásztor zene!*

*Ábrándos szép költőiség,
Szivárvány volt!!!...semmi egyéb.
Andalító bűv szerelem!
Isteni kék!...s vad gyötrellem!
Csalóka fény! Éber álom!
Amely kint hoz tündér szárnyon.
Képzeldőni és csalódni!
Ezzel van az élet teli;
S a halál is, ugyan mi más?!
Mint elmúló vég csalódás!...*

Ifj. Krúdy Gyula²⁰

¹⁷ Uo. 30. old.

¹⁸ Uo. 32. old.

¹⁹ Szabolcs, 1874. június 7. 23. sz.

²⁰ Szabolcs, 1874. március 8. 10. sz.

Az apa ifjúkori párvalasztása újabb hőst teremtett a nemesi ősöktől származó Krúdy családban. Igaz ugyan az érintett ifjú és hosszú ideig élettársi kapcsolatra kényszerített szerelme, majd 1895-től felesége, valamint a család többi tagja ezt másként élték át. A fenti adatok ismeretében igen érdekes tényként könyvelhetjük el, hogy a családi akaratnak ellenszegülő ifjú Krúdy a következő évben, mint műkedvelő színész is bemutatkozott.

A műkedvelő színész

Nyíregyházán 1832-től működött műkedvelő színjátszó kör. Az alapszabállyal rendelkező egyesület igen fontos szerepet töltött be a közsínházzal és színtársulattal nem rendelkező város, színtársulatokat nélkülöző időszakában. Kultúraközvetítő, szórakozást és jótékony célokat szolgáló működése nagy becsületnek örvendett megalakulásától a XIX. század végéig. Nyíregyháza fiatalága körében megtisztelő volt e társulat tagjának lenni és még inkább működő tagként, műkedvelő színészként bemutatkozni. Eppen erre az időszakra esett a 300. előadás megszervezése és előadása. Ekkor és ebben a társulatban bontogatta szárnyait Eszékly Emma, a később országos ismeretségre szert tett nyíregyházi színésznő. Itt alakította hűres cigány szerepeit a pályája elején maga is színészként működő nyomdavezető, lapszerkesztő és író, a nyíregyházi hírlapirodalom megteremtésében jelentős szerepet játszó, csákvári születésű Angyal Gyula.

1875 májusában arról tudósított a Szabolcs című lap, hogy a városban élő ekkor már 25 éves ifjú Krúdy Gyula ügyvéd a nyíregyházi műkedvelők két darabjában is játszott. „Miniszterelnök bálja” és a „Becsületszó” volt az előadott két darab, amelyeknek bemutatására április 24-én került sor. Műkedvelő partnerei az újság tudósítása szerint az alábbiak voltak: Csákváry N., Görgey Józsefné úrnő, Dillenberger Adél k[is] a[sszony], Fehérváry Ottó, Maurer Károly, Váci Gyula, Velenczey István, Hoffer Frigyes, Erdélyi Antal, Kaffka Ilon k[is] a[sszony], Kralovánszky Mari k[is] a[sszony].²¹ A fenti tény alapján valószínűsíthető az is, hogy nemcsak egyetlen alkalommal vett részt kortárs nyíregyházi fiatalokkal együtt műkedvelő előadások színrevitelében.

A publicista

E korban sem volt általános gyakorlat az ügyvédek részéről tollat ragadni, s valamilyen közügy érdekében a nyilvánosság eszközén, a sajtón keresztül vitatkozni, felhívással fordulni. Ifjú Krúdy Gyula a nyíregyházi római katolikus hitközség iskolaszéki tisztelt tagjait szólította meg a Szabolcsmegyei Közlöny hasábjain 1876-ban.²² Nem volt gyakori a sajtóbeli jelentkezése. Legközelebb a nyolcvanas években jelentkezett publicisztikai írásokkal. 1883-ban ügyvédi munkája tapasztalataiból kiindulva „Válopereink” címmel fogalmazta meg véleményét. 1886-ban a büdöszentmihályi népbank ügyében kibontakozott sajtóvitában fejtette ki álláspontját.²³

Tehát az a zárkózottság, amelyet róla a Krúdy kutatók állítanak a fenti tények figyelembevételével értelmezhető.

A képviselőjelölt

Katona Béla Krúdy Gyula pályakezdése című művében az apa politikai szerepvállalásáról a következőket állítja: „Egyesek politikai szereplését túlozzák el, tudni vélik, hogy kétszer is fellépett képviselőnek.”²⁴ Más helyütt: „A politikában is mérsékelt elveket vallott, irtózott a szélsőségektől. Apponyi és Horánszky nemzeti pártjával rokonszenvezett, politikai szereplésre azonban nem pályázott. A 80-as, 90-es évek képviselőválasztásairól szóló beszámolók nem is említik a nevét.” Nos e kérdésben Kelemen Lászlónak és Olty Antalnak kell igazat adni, mert ifjabb Krúdy Gyula, Nyíregyháza viriliztáinak egyike valóban indult az országgyűlési képviselő választásokon. No nem Nyíregyházán, hanem a tiszalóki választókerületben.

²¹ Szabolcs, 1875. május 2. 19. sz.

²² Szabolcsmegyei Közlöny, 1876. november 28. 14. sz.

²³ Nyírvidék, 1888. augusztus 12. 33. sz.

²⁴ Katona, 1971. 29. old.

Versenyársai az 1896. évi választások alkalmával a tiszaezslári perben elhíresült és több cikluson keresztül képviselői megbízást szerzett Ónody Géza, valamint a választást megnyerő Kornis Ferenc voltak.²⁵ E tény alapján valószínűsíthető a második indulás is, amely 1892 januárjában lehetett. Szomjas József, Ónody Géza mellett ő lehetett a harmadik jelölt. Sajnos erről a választásról szóló megyei iratok elvesztek.

Legifjabb Krúdy Gyula, a pályakezdő író

E cím alatt néhány olyan tény és epizódot kívánok bemutatni, amelyek hozzájárulhatnak a pályakezdő nyíregyházi író árnyaltabb, realistább megítéléséhez.

Krúdy-kutatók a családi és egyéb visszaemlékezések mellett leggyakrabban a Nyíregyházi Hírlapot emlegetik, amely 1892–1894 között jelent meg Krúdy egyik főgimnáziuma tanára, Porubszky Pál szerkesztésében, s volt első novelláinak rendszeres közlője az 1894-es évben. A színvonalasan és igényesen szerkesztett s az irodalomhoz közelebb álló lap mellett már több mint tízéves múltra visszatekintő hetilap, a Nyírvidék volt az, amely még teret nyújthatott Nyíregyházán egy olyan rámenős ifjú tehetségnek, mint a legifjabb Krúdy is volt.

Nem is hagyta ki a lehetőséget. 1893-ban jelentkezett a lap nagy tekintélynek örvendő szerkesztőjénél, aki maga is rendszeresen közölt elbeszéléseket, mindamellett, hogy fő műfajának a publicisztika volt tekinthető. Egyik szerkesztőségi üzenetben az alábbiak olvashatók: „Legifjabb K. Gy. úrnak, Helyben. Nézze, kérem, az ön ortográfiája szerint zongor-áznak és süveg-eznek. Ismétlő iskolások, de még felnőttek iskoláztatására mi nem vállalkozunk.” E közleményből az derül ki, hogy jelentkezett a lapnál, de annak főszerkesztője nem vállalt fel olyan feladatokat, amelyeket a Nyíregyházi Hírlapnál Porubszky Pál, főgimnáziumi tanár megtett.

A legifjabb Krúdy azonban nem csak a nyelvhelyességgel bosszantotta Inczedy főszerkesztőt. 1892–1893-ban néhány főgimnáziumi diáktársával megalapította a Nyíregyházi Sajtóiroda nevű vállalkozást s dömpingszerűen látták el a fővárosi lapokat nyíregyházi és szabolcsi hírekkel. Az írói babérokra törekvő Krúdy és társai bizony sokszor közöltek a valóságot nélkülöző, fantáziaszülte híreket szűkebb pátriájukról. A fővárosi lapokat helyben olvasó emberek gyakran ütköztek meg egy-egy hír valótlanosságán. A sajtó szerepét komolyan vevő Nyírvidék főszerkesztője bosszankodott is eleget. 1894-ben már előtte is világossá vált, hogy „...a nyíregyházi főgimnázium 7. és 8. osztályainak egy pár kevéssé kitűnő tanulója követi el ezeket a hazug megrovási kalandokat.” Meg is tett mindent annak érdekében, hogy a fővárosi kartársakat ráébressze a turpisságra. Ez derül ki a Nyírvidék című lapban „Nyíregyházi sajtóiroda” címmel közzétett szerkesztőségi cikk alábbi részletéből is: „Hát ez a nagyhangú iroda tekintélye szörnyen megcsorbult lapunk barátjának felvilágosítása folytán. A vállalkozó szellemű tagjai a »sajtóirodának« pedig egyelőre okosabban teszik, ha megtanulják a »rana ruptát« meg a »cicóniát« declinálni, mindezek fölött pedig a helyesírás ellen elkövetett főbenjáró bűneiket igyekezzenek levezekelni. Hanem ez aztán nagyon komoly tanács.”²⁶

A fenti idézetekből az derül ki, hogy a lelkesült irodalmárok bizony nem voltak birtokában a nyelvtudományok egészének. Ennek ellenére a szigorú főszerkesztő hírt adott lapjában a főgimnázium Bessenyei körének záró közgyűléséről, amelyben a pályázatok értékelése is történt. Az öt pályadíjnyertes dolgozat szerzői között ott volt a VIII. osztályos Krúdy Gyula is.²⁷

A három Krúdyról fentiekben bemutatott néhány adat, új ismeret valószínűleg árnyaltabbá teszi a pályakezdő Krúdy Gyula megismerését.

Tóth Sándor

²⁵ Nyírvidék, 1896. október 25. 43. sz.

²⁶ Nyírvidék, 1894. december 2. 48. sz.

²⁷ Nyírvidék, 1894. június 10. 23. sz.

A kiskvárdai zsidóság története

Kiskvárda már a középkorban is a Rétköz meghatározó településének számított, s abban, hogy az azt követő évszázadokban sem veszítette el ezt a pozícióját, a helybéli zsidóságnak is nagy szerepe volt.

Kiskvárdán az itteni birtokos családok, a Várdayak és örököseik kerültek először kapcsolatba a zsidósággal, hiszen a földesurak voltak azok, akik a zsidók nyújtotta „szolgáltatásokat” leginkább igénybe vehették. Egy Budán, 1507. május 14-én kelt oklevélben említik, hogy néhai Várday István 4 forintot vett fel egy Mendel Ayakasz nevű zsidótól.

1508-ban Várday Miklós kilenced borjövédelmének jegyzékében a kiadási rovattban ez olvasható: „*Item Judeo propter ferrum dedi den XXXVII.*”, vagyis: A zsidónak vasért adtam 37 dénárt.¹ Az itt idézett feljegyzés azonban nem elegendő annak eldöntésére, hogy Kiskvárdán letelepedett zsidóról, vagy házaló-vándorló kereskedőről történt-e említést.

Az 1579-es dézsmalajstromon egy „Grönfeld” nevű egyént találunk, a tizedfizetők általában 1 forintot adtak, az ő díja a 6 forintot is meghaladta.

1627. augusztus 11-én Kiskvárdáról írott levelében Telegdy Anna közölte a gazdatisztjével: „*Szidó Janostól olian dragan az bori el nem veszem, hanem het het forinton el uezsem.*”²

A zsidóság nagyobb létszámú megjelenése jóval később történt, s az Eszterházy családhoz köthető. Nyáry Pál és Várday Kata leányának, Nyáry Krisztinának második férje ugyanis Eszterházy Miklós volt, s így jutott az említett család Kiskvárdán is tulajdonba. A birtokok egyre jobban kihasználták a zsidók által kínált pénzügyi lehetőségeket, és ez a kapcsolat az ellenkező irányban is gyümölcsöző volt, mivel a zsidóság élt az urak biztosította védelemmel. A XVIII. század közepe tájától gyakrabban találkozhatunk a kiskvárdai zsidósággal a különböző összeírásokban.

1746-ban a Helytartótanács elrendelte a zsidók lajstromba vételét, ekkor Kiskvárdán Georgius Salamonovics élt feleségével, sem gyermekei, sem szolgálói, cselédei nem voltak. 1753-ban három zsidót írtak össze Kiskvárdán, nekik összesen három utóduk volt. 1754-ben öt családot regisztráltak, mint árendátort, 1759-ben különféle tulajdonok bérlőjeként négy zsidó családfőt. Amikor 1764-ben összeírták a kiskvárdai árendatorokat, judeusokat és educillatorokat, akkor hat olyan zsidó családfőt találtak, akik ezekbe a kategóriákba tartoztak.

1770-ben a teljes megyére vonatkozóan készült el a népesség- és adóösszeírás. A kiskvárdai adatokból kitűnik, hogy helyben kilenc adózó családfő lakott, ők 1720–1766 között költöztek az országba. A feleségekkel, gyermekekkel és izraelita szolgálókkal együtt negyvenkilenc zsidó élt a városban, vagy legalábbis ennyit tártak fel az adózáshoz kapcsolódóan. A további esztendőkből bekövetkezett változásokat a következő számok mutatják:

A zsidók Kiskvárda népességében

Év	létszám. fő	aránya %
1784	118	11,40
1814	264	18,16
1836	500	22,50
1840	560	22,12
1848	725	22,92
1869	1328	28,20
1881	1483	29,60
1890	2091	32,40
1900	2614	31,60
1910	3036	30,30
1920	3454	30,20
1930	3658	25,80
1938	3967	25,09
1941	3770	25,50

¹ MOL DL.82288. Közli: *Virág Ferenc*: Adatok Kiskvárda történetéhez. Válogatta és sajtó alá rendezte: Ács Zoltán. Jóna András Múzeum. Nyíregyháza, 1983. 87. old.

² Magyar-zsidó oklevéltár XII. köt. 1414–1748. Szerk.: *Scheiber Sándor*. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Bp., 1969. 77. old.

Kisvárdai zsidóság 1796-ban megalakította a Chevra Kadisát (Szent Egylet), az 1800-as évek elején zsinagógát építettek a Serház utcában, 1844-ben kiváltak a nagykállói hitközségből és önálló rabbist – Weinberger Ábrahám Izsákot – szerződtek. Az ő működése alatt, 1850-től kezdődött el az anyakönyvezés. Az 1868–1869-es zsidókongresszus után 1871-ben I. Ferenc József szentesítette az orthodox irányzat szervezési alapszabályzatát, Kisvárdai is ehhez az irányzathoz csatlakozott, mint anyahitközség. Az 1890-es évek kezdetén ismét felerősödtek a vallási küzdelmek. A recepcióra, vagyis az izraelita vallás egyenjogúsításáért folytatott erőfeszítésekre, Kisvárdán is élesen reagáltak: „A felekezet intelligenciájának tíz tagja által f. hó 17-ére a nagyvendéglőben összehívott gyűlésen a városból és vidékről mintegy 150 hitrokon ... kimondotta, hogy örömmel üdvözli a megindított mozgalmat, ahhoz csatlakozik, és készségét jelenti ki, hogy a receptió tárgyában a képviselőházzal benyújtandó kérvényhez hozzájárul.”³ Az 1895-ös XLII. törvény rendezte a már évtizedek óta jogos kívánalmakat.

Ez az az időszak, amikor a zsidó egyleti élet is virágzásnak indult. 1867-ben megalakult Gemilusz Chaszodim (Emberbaráti Egylet), 1877-ben az Izraelita Nőegylet, melynek célja: „az izraelita felekezetű, fedhetetlen erkölcsű házi szegények nyomorát enyhíteni, az önhibájukon kívül szükségben szenvedő családokat és egyéneket segíteni, az ügyefogyott árva jó gondviseléséről gondoskodni.”⁴ 1885-től működött a Bikor Cholim (Támogató Egylet) 1896-tól az Osze Cheszed Weemesz (Kegyességi Egylet), 1899-től a Malbis Arumim (Szegény Gyermekeket Felruházó Egylet).

A dualista korban a zsidóság anyagi ereje és száma tovább növekedett, s erre alapozva, – ugyanakkor az igényeknek megfelelően – 1901-ben kezdték el építeni az új, Grósz (Szabolcsi) Ferenc által tervezett, 18x30 méteres zsinagógát. A századforduló környékén egyéb épületeket (imaház, iskola, rabbi lakása, rituális fürdő, vágoda) is emeltek.

Ha az anyagi erőt említettük, erre bővebben ki kell térnünk. A XVIII. században kisebb házonbérletek, a házaló kereskedők és alkalmi üzletkötések jelentették a zsidóság „gazdasági térhódítását”. Az 1828-as összeírás már részletes adatokat szolgáltat a gazdaságban betöltött szerepükről. Ekkor az adózó háztartásokat és az azokban lakó adózó családfeket mutatják ki. Kisvárdán 112 adózó háztartásból 27 háztartás (24,1%) tartozott a zsidóságba, a 230 adózóból pedig 59 fő (25,65%). Azt mondhatjuk, hogy ez nagyjából megfelel a Kisvárdai népességéhez viszonyított arányoknak, ám ha az országos összesítést nézzük, amely szerint 57 városban a háztartások 3,5%-át alkotta a zsidóság, ehhez képest a településen ennek többszörösét találjuk. Az adatok mögé pillantva megállapítható, hogy a 7 adózó kereskedő mind a zsidóságból került ki. A 24 adózó iparosból 5 fő volt zsidó, vagyis 20,38%. A zsidóságot sújtó, korlátozó rendelkezések következménye az, hogy csak kis részüknek volt ház- és földbirtoka. Nem találtaik körükben adózó jobbágy, a 74 házas zsellérből 13 fő (17,5%) volt zsidó, a 25 házatlan zsellérből 14 fő (56%) tartozott a zsidósághoz, vagyis háromszorosa volt a házatlan zsidó zsellérek száma a házaló rendelkezéseknek. A szolgák között 1 fő, tehát 14,28% a zsidó.

Az 1848-as zsidó népszámlálás kapcsán felvett adatokból – 725 főt rögzítettek – kiderül, hogy a helybeli zsidóság iparüzésére, mint általában a vidéki iparra, az egy-két személyes kisipar volt a jellemző. Nyolcvanhat zsidó adózó volt a kézműiparban, ez a helybeli zsidóság 11,8%-a, az összes zsidó kereső 39,63%-a. Ekkor huszonkétféle ipart űztek a kisvárdai zsidók, a szabók voltak a legtöbben (mesterrel, legénnyel és inással együtt 23 fő), nem véletlen tehát, hogy egy 1867-es adat szerint a kisvárdai céhek sorában külön zsidó szabó céh volt. Velük látványosan egy szinten a szusterek voltak (21 fő), a különbség azonban lényeges, mert közülük csak 7 fő a „mester” míg a szabók közül 16 egyén. Ekkor 28 kereskedőt és egy kereskedősegédet mutattak ki, róluk nem tudni, hogy mivel üzleteltek, vélhetően vándorló, mozgó házalók voltak. Rajtuk kívül 21 zsidót is összeírtak, akikről tudjuk, hogy bőrrel, cserépedénnyel, kenderrel, pántikával, sóval, vassal, itallal, szesszel stb. kereskedtek. Kereskedő volt tehát a zsidó lakosság 6,9%-a, a keresők 23%-a.

Kisvárdai kapitalista kori gazdaságát a terményfelvásárlásból vagyont szerző zsidó kereskedő réteg alapozza meg, mely tőkét a gazdaság más szektoraiba is befekteti.

Az 1850-es évektől megnőtt a birtokforgalom- és bérbeadás, a bérlők többnyire a zsidó terménykereskedőkből, pénzemberekből kerültek ki. Az 1870-es évektől a zsidó emancipáció és a földtulajdon megszerzésének szabadsága tovább erősítette a bérleti rendszert, ami első lépés

³ Hírek: Kisvárdai Lapok, 1892. 4. sz. 2. old.

⁴ SZSZBMÖL IV.B. 411. VIII. 26/1884.

A kisvárdai zsinagóga

volt arra, hogy az eredeti tulajdonos elveszítse földjét. Kisvárdán pl. 1871-től az Esterházyak helyett már Wahrmann Mór lett a birtokos, aki a földet bérbbe adta.

1893-ban zsidó tulajdonban volt a 100 kat. holdnál nagyobb területekből 3595 kat. hold, míg a keresztény közösséghez tartozók 1361 kat. holddal rendelkeztek. Kb. 3600 holdon négy zsidó tulajdonos osztozott ugyan, de ebből kb. 2650 holdat egyetlen zsidó bírt. A haszonbérbe adásról a helyi lap kedvezően szólt: „A gazdálkodás intenzívvé tétele körül legnagyobb emeltyűként az szolgált, hogy a vidékiünkbeli birtokok igen tekintélyes része haszonbérbe van kiadva... a haszonbérletek nagy fejlődése lényegesen hozzájárul a hiteligények fejlődéséhez.”⁵ Ugyanakkor „...a haszonbérek az utóbbi 3–4 év alatt legalább 20%-kal emelkedtek, sőt – némelykor indokolatlanul – még mindig emelkedőben vannak. A haszonbérlet végtére... nyerni akar.”⁶ Azokat, akik ezen az átalakuláson vesztek, mozgósították a századforduló megelőző agrárszocialista mozgalmak.

Az 1911-es adatok szerint öt zsidó tulajdonos és bérlő kezén volt tehát 2983 kat. hold, ebből egyetlen fő, Reizmann Herman használt 2573 holdat. Egy másik nagyobb bérlő, Diner István, neki inkább a pénzügyi szerepvállalásai és üzemalapítási tevékenysége lesz érdekes. Nem zsidók használatában 960 kat. hold terület volt, annak ellenére, hogy tulajdonosként 1732 kat. holdat mondhattak magukénak.

A bérletek kapcsán szóba kerültek a hiteligények. Az első helyi pénzintézetnek, az 1869-ben létrejött Kisvárdai Takarékpénztárnak nem csupán az igazgatósági tagjai között és felügyelő bizottságában találunk izraelitákat, de a vezérigazgatója is az: Halasi Mór. Az 1886-ban alakult Ipar és Kereskedelmi Bankról is hasonlót mondhatunk el (Propper Lipót a vezetője), általában ez jellemezte a későbbi évek hitelintézeteit is. Kisvárdán a XX. század első feléig 8–10 pénzintézet működött. A század második évtizedében a bankok már ipari- és kereskedelmi vállalkozásokat is létrehoztak, pl. a Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet 1917-ben, a Villamossági és Műmalom Rt.-t, az Építőipar és Fakereskedelmi Rt.-it, a Provincia Rt.-t, 1921-ben a Vulkán Vasöntöde és Gépgyárat. A Diner István vezette Ipar és Kereskedelmi Bank 1922-ben Szabolcsi Gazdák Szeszfinomító Szövetkezetet szervezte meg.

⁵ A kisvárdai pénzintézetek I.: Kisvárdai Lapok, 1892. 7. sz. 1. old.

⁶ A kisvárdai pénzintézetek II. uo. 1892. 8. sz. 1. old.

A gazdasági pozícionyerést a többségi társadalom nem minden tagja nézte jó szemmel, s ezek a hangok a XIX. század végén megerősödtek. Antiszemita megnyilatkozásokkal illetve a zsidóságtól való elkülönüléssel már korábban is találkozhatunk. Noha az 1838-ban alakult Olvasó Társaság (amely 1844-től Kaszinó Egylet néven működött tovább), alapítói között zsidókat is találunk – még egy nőt is –, az 1850–1860-as években csak hosszú viták árán kerülhettek be újabb tagok. Az elutasítást általában azzal indokolták, hogy „felvételükhöz egyhangú szavazat kívánatik”.⁷ Így diszkriminálták azt a zsidóságot, amelyből a szabadságharc kezdetén többen önként jelentkeztek szolgálatra. Többször volt zsidóellenes megnyilatkozás oka a virilizmusból adódó képviselő-testületi összetétel, pl. 1908-ban, amikor a 40 képviselő közül már csak 8 tartozott a keresztény felekezethez: „Nem keresek személyi kifogásokat a megválasztott városi képviselők ellen, sőt szeretném hinni, hogy külön-külön mindegyik föltétlenül tisztességes és megbízható ember, de így, ebben az összeállításban, együtt: csakis egy beteges társadalmi élet szülötteinek tekintem őket.”⁸

A felekezeti, etnikai, olykor nyelvi jelmezbe öltöztetett küzdelem azonban valójában a gazdasági pozíciókért folyt, s ezt a helyi lap többször meg is fogalmazta: „ha fáj nekünk, hogy a zsidók mellett elmaradunk, ne használjunk ilyen mesterséges eszközöket, hanem tanuljunk tőlük szorgalmat, törekvést, életrevalóságot”.⁹

Az első világháborúban 38 kiskvárdai zsidó halt meg, 21 lett hadirokkant, de ez nem gátolta meg a proletárdiktatúra utáni antiszemitizmust. Igaz, hogy a helyi direktórium tagjai között is több zsidó volt, de az is igaz, hogy a „szocializálást” is éppen a zsidó kereskedők, bankárok szenvedték meg.

Az olykor-olykor fellobbantott zsidóellenesség idővel lecsillapodott, ám amikor már jogszabályok intézkedtek a zsidóság szegregációjáról, nem lehetett reménykedni abban, hogy idővel az is megszűnik. Magyarország német megszállása után, 1944. április 8-án megkezdődött a Kiskvárdai környéki zsidóságnak a kiskvárdai gettóba való beszállítása, április 15-én a helybélieket is a „kényszerlakhelyeikre” vitték. A kiskvárdai deportálási listán szereplő 3494 fővel együtt összesen 7000 főt kitevő zsidóságot május 29-én és 31-én bevagonírozták, és Kaszán keresztül Auschwitza börtönbe vitték. Többségüket a haláltáborokba elpusztították. Ezeket az eseményeket örökítette meg könyvében az USA-ban élő kiskvárdai *Isabella Leitner* (Fragments of Isabella) és a Svédországot lakhelyül választó *Magda Eggens* (Vad mina ögon har sett).

1946-ban már csak mintegy 800 személy vallotta magát zsidónak Kiskvárdán, az 1949-es népszámlálás szerint 446 egyén. Az idő múlásával – halálozás, kivándorlás miatt – számuk egyre fogyott, olyannyira, hogy már a zsinagógát sem tudták fenntartani, ezért azt eladták a helyi tanácsnak, s 1983-ban a Rétközi Múzeum nyílt meg benne. Az egykor virágzó zsidó közösségre már csak az épületek, néhány jellegzetes tárgy és az izraelita temető emlékeztetnek.

Néző István

Bevándorlás Északkelet-Magyarországra a XX. század utolsó harmadában

A mögöttünk hagyott XX. század a nagy népességmozgások évszázada is volt, és ennek a modernkori népvándorlásnak a hullámai nem kerülték el a magyar társadalmat sem. Az 1900-as évek elején gazdasági bajoktól üze, megélhetési gondok elől menekülve százezrek hagyták el lakóhelyüket, hogy hazájuktól távol keressék boidogulásukat. Az első világháború után megrajzolt trianoni határok miatt kisebbségi sorsba kényszerült magyarok húzódtak be az anyaország területére. A második világhéges után is elsőrendűen politikai, hatalmi szándékok vezettek tömeges kitelepítésekhez, lakosságcserékhez.

⁷ *Somogyi Rezső*: Emléklapok a kiskvárdai nemes Kaszinó-egylet 50 éves történelméből. Kiskvárdai Lapok, 1888. 47. sz. mell. 2. old.

⁸ Gondolatok. Kiskvárdai Lapok, 1908. 47. sz. 1. old.

⁹ Fogyasztási szövetkezetek: Kiskvárdai és Vidéke, 1912. 9. sz. 1. old.

A következő nagy migrációs hullám a magyarországi államszocialista rendszer 1956-os válsága nyomán keletkezett, amikor csaknem 200 ezren hagyták el az országot. Magyarország a migráció irányait tekintve a XX. század utolsó harmadában kibocsátó és befogadó állam volt egyidejűleg. Az állampárti rendszerek akut működési zavarai, majd elmélyülő válsága a kisebbségi jogokat durván megsértő, szélsőséges fellépéseket sem nélkülöző nacionalista belpolitikával tetőzve az 1980-as évekre a népességmozgás újabb hullámát idézték elő.

A homogén román nemzetállam megteremtésére irányuló, falurombolásba torkolló pártállami politika az erdélyi magyar kisebbség körében az 1980-as években egyre erősödő kivándorlási hullámot keltett. A kisebbségi jogok durva megsértéséből eredő feszültségek kiegészültek az életkörülmények rohamos romlásából fakadó nehézségekkel. 1981 őszétől számos termékre jegyrendszert vezettek be, jelentősen emelkedtek az élelmiszerárak, csökkent a realbér. A Romániából Magyarországra irányuló vándorlás a közép-európai rendszerváltások nyomán kiterjedt a volt Szovjetunió magyar határának mentén lakó népességre, valamint a volt Csehszlovákiában élő magyar kisebbségre is. Jelen írásomban a jelzett országokból kiindult, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét érintő bevándorlás néhány jellemzőjét foglalom össze.

A Romániából érkezett bevándorlók esetében a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe irányuló migrációs folyamat időben öt szakaszra osztható. Az 1985 előtti időszak a folyamat látens szakaszának tekinthető, részben az érkezők száma, részben a bevándorlás módja miatt. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatásrendészeti Hivatalnál iratok alapján vizsgált 1464 személy közül 33 (2,3 százalék) érkezett 1985-ben, illetve az azt megelőző években. Egy kivétellel legálisan, azaz az illetékes hatóságok engedélyével hagyták el Romániát. A magyarországi letelepedés indokául közeli rokonokkal történő családdegysítés, idős, beteg hozzátartozók ápolása és az esetek többségében született magyar állampolgárral között házasság szolgált. Ennek a szakasznak tehát a fő jellemzője a szórványos, elsősorban legális áttelepülés.

1986 és 1987 a bevándorlási csúcs előtti szakaszt alkotja. Ezalatt a két esztendő alatt vizsgált 1464 személy közül 62-en (4,2 százalék) érkeztek a megyébe. Nyolc kivétellel legálisan jöttek át Magyarországra magyar állampolgárságú házastársukkal családdegysítést kérve, más esetekben pedig az idős rokonok támogatását, ápolását vállalva. A bevándorlási hullám csúcspontja az országos jellemzőkhöz hasonlóan 1988 és 1990 közé esett. Ennek a harmadik szakasznak fő jellemzője a tömeges bevándorlás, amit az is mutat, hogy a vizsgált személyek zöme, 48,7 százaléka ezen három esztendő alatt jött át Szabolcs-Szatmár-Beregbe. A szakasz sajátossága, hogy ugrásszerűen megnőtt az illegális határátlépések száma. Az ország keleti megyéjébe érkezett bevándorlók száma a velük menekülő családtagokkal együtt 2651 személy volt, és 33,2 százalékuk 1988 és 1990 között illegálisan jött át magyar földre. A negyedik, a tetőzés utáni szakasz 1991–1994-et foglalja magában. A bevándorlók számát tekintve ez sem elhanyagolható a migrációs folyamat egészen belül, mert a vizsgált személyek közül 524-en ebben a szakaszban érkeztek Szabolcs-Szatmár-Beregbe, az összes vizsgált bevándorolt 35,8 százalékát tették ki. A levezető szakasz nyitányát értelmzésünkben 1995 jelenti: a bevándoroltak százalékos aránya 9,1, ami az 1986–1987-es szakaszban érkezettek számához viszonyítva még mindig kétszer több bevándorlót jelent. A Magyarországra irányuló bevándorlás az 1990-es évek közepén, illetve napjainkban sem szűnt meg, csak a bevándorlás csúcsidőszakához képest alacsonyabb szinten állandósult.

A Romániából Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe irányuló bevándorlás a szabolcsitól eltérően négy szakaszra bontható. Az 1987 előtti időszak az érkezők csekély száma miatt ugyan csak látens periódusnak tekinthető. A bevándorlási hullám csúcspontját tartalmazó második szakasz 1988 és 1990 közé esett, fő jellemzője a tömeges áttelepülés volt. A harmadik, 1991 és 1994 közötti szakaszban a bevándorlók 37,2 százaléka érkezett. A levezető szakasz 1995-től indult, és alapvető jellemzője a bevándoroltak számának folyamatos csökkenése. Megfigyelhető 1992-ig a Borsod megyei bevándorlásnál is a férfiak meghatározó jelenléte, azután megfordul az arány a nők javára. A korcsoportok szerinti vizsgálatból kitűnik, hogy mind a legális, mind az illegális bevándorlók jelentős része a 21–30 év közötti korosztályhoz tartozott. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyét érintő bevándorlás során végig szórványos maradt a 40 éven felüli, gyermek nélkül érkezett házaspárok száma. Itt nem érhető tetten az a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében jelentkezett tendencia, mely szerint az 1990-es évek elejétől több

olyan nyugdíjas szülő, nagyszülő nyújtott be bevándorlási kérelmet, akik követni akarták a bevándorolt fiatalokat.

A demográfiai jellemzőket vizsgálva megállapítható, hogy a Romániából Szabolcs-Szatmár-Beregbe érkezettek korcsoportok szerinti megoszlása azt mutatja, hogy mind a legális, mind az illegális bevándorlók jelentős része fiatal volt. A 21–30 év közötti korosztályhoz tartozók közül lépték át a legtöbben (40,2 százalék) illegálisan az országhatárt. Az önálló adattal rendelkező vizsgált 1464 személy közül 867 egyedül érkezett Szabolcs-Szatmár-Beregbe, jelentékeny részük – 418 fő (48,2 százalék) – 1988–1989-ben. Az egyedül érkezettek közül 452 volt a nő és 415 a férfi. A korcsoportonkénti vizsgálat az ő esetükben is azt mutatja, hogy döntő részben fiatalokról van szó: a 21–30 éves korcsoportozhoz tartozó férfi az összes egyedül érkezett férfi 48,4 százalékát teszi ki.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe érkezettek korcsoportonkénti vizsgálatából az derül ki, hogy mind a legális, mind az illegális bevándorlók bő harmada fiatal volt. A 21–30 év közötti korosztályhoz tartozók közül lépték át a legtöbben illegálisan az országhatárt. A vizsgált 931 személy között 325 fiatal egyedül érkezett Borsodba, közülük 191 volt nő és 213 férfi. A korcsoportonkénti vizsgálat szerint az egyedül érkezett férfiak 46,9 százaléka a 21–30 éves korcsoportozhoz tartozott.

1988–1989-ben a közép- és kelet-európai rendszerváltozásokkal új korszak kezdődött a nemzetközi migrációban, így a volt Szovjetunióból Magyarországra és az ország keleti megyéibe irányuló bevándorlásban is. A Szovjetunió szétesése után létrejött államok közül Ukrajna a legnehezebb helyzetű köztársaságok közé került. A katasztrofális ukrán gazdasági válság Kárpátalja lakosságát, köztük az összlakosság 12,5 százalékát kitevő, 160 ezret meghaladó magyarságot fokozottan érintette. A szomszédos országokban élő magyar kisebbségek közül a kárpátaljaiak éltek a legrosszabb gazdasági körülmények között. Bár az ukrán alkotmány elismerte a nemzeti kisebbségek létét és a kisebbségi jogokat, ezek azonban csak részlegesen érvényesültek a nehéz gazdasági körülmények és a centralizáció irányába mutató köztársasági vezetés következtében. A Kárpátaljáról végleg külföldre távozók száma 1979-hez képest 1989-re megtöbbszöröződött. A magyarországi bevándorlási statisztikák szerint a Szovjetunióból 1988 és 1992 között 8700 személy érkezett hazánkba a végleges letelepülés szándékával. Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében is az 1970-es évek közepétől erősödik a bevándorlás. Míg 1973-ig 53-an érkeztek innen a megyébe, addig 1974–1987 között 108, 1988–1994 között 183, 1995 és 1998 között pedig 208 volt a bevándoroltak száma. A letelepedést kérelmezők döntő többsége indokként a családegyesítést és a házasságkötést jelölte meg. Így legtöbben már Magyarországon élő férjükhöz, illetve feleségükhöz, többen pedig testvérükhöz, gyermekükhöz, vagy más rokonaikhoz települtek át. Mások a jövedelmezőbb munka és a jobb életkörülmények reményében költöztek Magyarországra. A Borsodba bevándorlók nemek szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a nők száma több mint a két és félszerese a férfiakénak.

A volt Szovjetunióból Borsod-Abaúj-Zemplénbe letelepülők 38,4 százaléka a 21–30 év közötti korosztályhoz tartozott. Ezen korosztályon belül a nők aránya még meghatározóbb, a férfiakénak majdnem ötszöröse. A betelepülők iskolai végzettségéről megállapítható, hogy 50 százalékuk középfokú végzettséggel rendelkezett. Minden negyedik bevándorolt főiskolai vagy egyetemi végzettségű volt. Ez az értelmiségi réteg a kárpátaljai magyar kisebbségen belüli arányától nagyobb, és jelzi azt, hogy a diploma birtokában Magyarországon biztosabb és jobb megélhetést reméltek. Az értelmiség ilyen arányú áttelepülése egyrészt gyarapította a Borsodban élő felsőfokú végzettségűek számát, másrészt jelentősen csökkentette Kárpátalján a magyarságtudatot ápolni, erősíteni képes, az anyanyelvi kultúra mellett a közéletben is kiálló réteg súlyát.

A Szabolcs-Szatmár-Beregben vizsgálat alá vont iratanyag alapján a volt Szovjetunióból érkezett bevándorlók száma 1958 és 1996 között 2436 személy volt, akik főleg Kárpátaljáról érkezve ténylegesen otthonra leltek a határmenti megyében. Közülük 1450-en 1988 és 1994 között települtek át, ami azt tükrözi, hogy Magyarország ezen keleti határszéli megyéjének jelentős szerep jutott a bevándoroltak befogadásában. Magyarországra a volt Szovjetunióból 1990 és 1992 között vándoroltak be legtöbben, míg a megyébe 1993, illetve 1994-ben volt a leg-

nagyobb létszámú és arányú a bevándorlás. Érzékelhetően más ütemű, időbeli megjelenésében is eltérő ez a bevándorlás a románaitól.

Ami az iskolázottsági adatokat illeti, a volt Szovjetunióból Szabolcs-Szatmár-Beregbe érkezetteknel az alapfokú végzettséggel vagy azzal sem rendelkezők aránya 16,2 százalék volt, a 9–12 osztályt és szakmunkásképzőt végzettekkel is számolva a középfokkal rendelkezők aránya 60,1 százalékos, felsőfokú végzettséggel pedig 23,7 százalékos rendelkezett. A bevándorlás során végig a középfokú végzettségűek alkották az áttelepülők derékhatát. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a főiskolát, egyetemet végzettek 23,7 százalékos aránya jóval magasabb a társadalmon belül arányuknál, ami részben az értelmiség menekülésvágyára, perspektívatlanságára utal, másrészt jelzi, hogy a felerősödött nemzetközi migráció következményeként a kárpátaljai magyar kisebbség érdekei képviselőjére és érvényesítésére alkalmas tagjait veszítette el nagy számban. A diplomások döntő része csak az 1990-es években hozta meg ezt a nehéz, drámai döntést. A bevándorlási hullám csúcspontját jelentő 1994-ben hagyta el a legtöbb felsőfokú végzettségű Kárpátalját. A vizsgált időszak egésze alatt áttelepült 192 egyetemi diplomás közül ebben az évben 52 fő jött át.

Mit mutat a tárgyalt évtized alatt Romániából Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe érkezettek foglalkozás szerinti tagolódása? Az 1990-es évek közepén Magyarországon élt külföldiek csaknem fele aktív kereső volt, 10 százalékuk diák, a nyugdíjasok aránya pedig mindössze 5 százalék. A Romániából érkezett bevándorlók között országosan 62 százaléknál volt az aktív kereső, a nyugdíjasok aránya pedig 6 százalék. A Szabolcs-Szatmár-Beregbe érkezettek korcsoportonkénti tagolódásából ettől eltérő arányok bonthatók ki. A 21 és 60 év közötti korosztályokat aktív népességnek tekintve arányuk elérte a bő 75 százalékot. Az országos szint közelében volt a nyugdíjasok száma (7,7 százalék) és 17 százalék az iskoláskorúak aránya. A Romániából Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe érkezettek derékhatát a szakiskolai és középiskolai végzettségűek alkották (37,1 és 28,3 százalék). Az általános iskolával, illetve néhány osztállyal rendelkezők számaránya együttesen 22,1 százalék volt, amely egyrészt arra utal, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűeket is magával ragadta a vándorlási hullám, a felsőfokú iskolai végzettséggel, diplomával rendelkezőkkel együtt ők is rászánták magukat erre a sorsdöntő lépésre. Másrészt az a korábban hangoztatott megállapítás, hogy a romániai magyar kisebbség köréből aránytalanul többen vannak az értelmiségiek, ez a megyénkbe érkezettek esetében nem igazolható. Az adatok elemzése a szakmával – elsősorban ács és lakatos szakmával rendelkezők – magas arányára utal, a nők körében az átlagosnál többen rendelkeztek varrónői szakképesítéssel.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe érkezett romániai bevándorlók adataival összehasonlítva a borsodi helyzetképet elmondhatjuk, hogy csak fele annyi értelmiségi igyekezett új otthonra találni az északkeleti megyében, mint a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Beregben. A szakképzettek és szakképzetlenek számaránya a két megye esetében ellentétesen alakult: Szabolcs-Szatmár-Beregben mintegy 14 százalékkal több szakképzett és a borsodi adatokhoz képest közel ugyanannyival kevesebb szakképzetlen bevándorolt igyekezett munkát, megélhetést találni. A szakmákat tekintve asztalosok, autószerelők, esztergályosok, kőművesek, hegesztők keresték megélhetésüket a bányászokkal együtt.

Miért szánták rá magukat a sorsfordító lépésre a bevándorlás részesei? A Romániából érkezők a bevándorlás okaként szinte kivétel nélkül a kisebbségi jogsérelmekre utaltak, összekapcsolva ezt a kisebbségi sorsból fakadó foglalkoztatási gondokkal, munkahelyhiánnyal, a nehéz életkörülményekkel. A kisebbségi magyar nemzetiségű hátrányos megkülönböztetést tapasztalhatott például a munkába állásnál, ami megmutatkozott a munkahely megválasztásának korlátozásában, például értelmiségi házaspárok jegyezték meg, hogy a férj és feleség munkahelyét a hatalom egymástól több száz kilométerre jelölte ki. A kisebbségi jogsérelmet jelenthette a magyar nyelv használatának akadályozását, a lenézettséget, azt, hogy másodrendű polgárként kezelték őket lakóhelyükön. A bevándoroltak közül néhányan – elsősorban a menekültstátuszért folyamodók – meghurcoltatásról, fizikai bántalmazásról, zaklatásról is említést tettek, az ilyen szintű megkülönböztetést azonban nem mindig tudták a magyar hatóságok előtt bizonyítani. A Miskolcon meglepedett hajdon gépész-mérnök nő ezzel kapcsolatban a következő gondolatokat fogalmazta meg: „A romániai rendszer nem biztosít megfelelő jogokat. Itt Magyarországon nagyobb a demokrácia. Romániában nehéz a megélhetés.

Itt Magyarországon próbálom hasznosítani szakmai tudásomat, s próbálok emberhez megfelelő életmódot kialakítani magamnak.”

A rendszerváltás előtt a Szovjetunióból kivándorlásuk engedélyezését kérők az áttelepülés okait, az elhatározást motiváló tényezőket vissza-visszatérően, azonos módon indokolták. A kijevi konzulátusra beadott kérelmekben a szovjetrendszer taszító hatásának tényét kerülve a kivándorolni szándékozók egy része legfeljebb arra hivatkozott, hogy a „jobb lehetőség” vonzza Magyarországra. „Gyermekeik érdekeit, jövőjét” magyarságuk elvesztésének veszélyével együtt hozzák fel indokként. A nemzeti identitásuk meghatározó motiváló erejét mutatja az is, hogy a konzuli jelentés szerint a bevándorlási engedélyt kérelmezők „nyelvünket anyanyelvi szinten beszéljük”. Gyakran családi kötődésüket emelik ki az áttelepülés okaként. Az 1970-es és az 1980-as években Szabolcs-Szatmár-Beregbe áttelepülők esetében is általános a családegyesítés igénye, a született magyar állampolgárságú házastársához költözés szándéka. Az 1980-as években a magyar hatóságok hozzáállása is érzékelhetően rugalmasabbá vált. Míg az 1970-es években igen alapos környezettanulmányok készültek, melyek kiterjedtek az áttelepülni szándékozók jövőbeni környezetanalízisére, lakásviszonyaira, megélhetési feltételeire, addig az 1980-as évek második felében már nem gördítettek akadályt a bevándorolni szándékozók újába. Az 1990-es években is megmaradt fő motívumként a házasságkötés, ugyanakkor már nyíltabban mertek fogalmazni a kérelmezők a kisebbségi jogsérelemről vagy a nehéz körülményekről, melyekre megoldást csak az áttelepüléstől remélték.

Az 1980-as évek végén felerősödött, Magyarországot érintő nemzetközi vándorlásnál kibocsátóként elsősorban három ország jelent meg, nevezetesen a volt Jugoszlávia, Románia és a volt Szovjetunió. A szomszédos országok közül még Csehszlovákiából érkeztek bevándorlók, országosan csaknem 1200-an. Ez a szám eltörpül a Romániából Magyarországra áttelepült több mint 74 ezer, vagy a volt Jugoszláviából és a volt Szovjetunióból beköltözött 10-10 ezer személyhez képest. Északi szomszédunktól Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe összesen 270-en költöztek át (209 Borsodba, 61 bevándorló Szabolcsba), a Magyarországra áttelepültek csaknem negyede, ezért nem mehetünk el említés nélkül a jelenkori népvándorlás ezen összetevője mellett sem. A fiatalok aránya a borsodi bevándorlásnál igen magas, hiszen a 21–40 évesek 63,2 százalékos jelenléte a magyarországi átlagot is meghaladja. A borsodi bevándoroltak csaknem 60 százaléka 1987 előtt érkezett Északkelet-Magyarországra, és bő háromnegyedük nő volt. Döntően házastársként települtek át családegyesítést kérve, így az áttelepülés legfőbb oka, indoka is családjogi természetű volt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a háttérben ne lett volna más motiváció, így például kisebbségi jogsérelem. Közel 40 százaléku középiskolát végzett, 20 százalék csak az általános iskolát fejezte be, felsőfokú végzettséggel pedig csak minden tizedik bevándorolt rendelkezett. A Szabolcs-Szatmár-Beregbe áttelepültek negyötödét a nők alkották, és az érintettek fele még 1988 előtt szánta rá magát a magyarországi áttelepülésre.

Összegzőként megállapítható, hogy Kárpátaljáról és Szlovákiából érkezett bevándorlók között a nők aránya a vizsgált időszakban, azaz az 1970-es évek közepétől az 1990-es évek derekáig szembeötlően magas volt. Romániából Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe bevándoroltak körében a férfiak már bő felét (52,2 százalék) adták az áttelepülőeknek, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe költözőknél a férfiak aránya megközelítette a 70 százalékot. A korcsoportonkénti vizsgálat valamennyi szomszédos ország esetében a fiatalok, a 20–30 évesek meghatározó jelenlétét mutatja. Azaz az északkelet-magyarországi régióban is a legmunkabíróbb korosztály számát gyarapította a jelenkori népvándorlás.

Reszler Gábor

A jelen írás háttéréül szolgált kutatás az OTKA támogatásával folyt. Nyilvántartási száma: T 031 965.

Irodalom: *Tóth Pál Péter:* Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994). Bp., 1997. ; *Tanulmányok a Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nemzetközi migráció második világháború utáni történetéből.* Szerkesztette: *Szászi Ferenc.* Nyíregyháza, 1998.; *Bevándorlás Romániából, a volt Szovjetunióból és Csehszlovákiából Magyarországra észak-keleti megyéibe (1945–1998).* Tanulmányok. Szerkesztette: *Szászi Ferenc.* Nyíregyháza, 2001.

HAGYOMÁNY

A magyarországi tatárjárás legendáriuma¹

„A mondát a történelem termeli”² – valljuk Luby Margit folklórkutatóval, és a történeti mondákra fokozottan érvényes ez a tézis. Hogyan is jön létre egy történeti monda, mik az ismérvei? Adott egy bizonyos, térben és időben lejátszódott cselekmény, ez marad meg a népi tudatban, ötvöződve azonban sok idealizáló, meghamisító emlékannyal. A történeti monda tehát nem tiszta műfaj. De nem is lehet az, hiszen a népi kollektív tudat az idő múlásával együtt alakítja át a történeteket. Tér és időbeni határokat old fel, így eshet meg az, hogy a Zemplén megyei Bodroghözben 1848 körülre teszik az öregek az tatárjárás idejét, egyazon mondában szerepel Mátyás király és Nagy Lajos katonája a nagy erejű Toldi Miklós, s az előzőleg olajba mártott Rákóczi ültetik izzó vastrónusra. É sorok írója is találkozott olyan idős emberekkel, akik a kérdezett esemény időpontját dédnagyszüleik életének idejére datálták, holott nyilvánvalóan évszázadokkal korábban történt. Miként alakulhatott úgy ez? A választ Györffy György 1938-ban megjelent írásából tudhatjuk meg: „Történelmi érzéke a parasztság-nak csekély. Anút az iskolában tanult a történelemből, hamar elfelejti. Mondáit azonban szájról-szájra adja, ez a szíve szerint való történelem.”³

Az idézett sorok egyrészt elkésérítők, hiszen tudjuk, hogy Györffy könyvének megjelenése idején pl. Zemplén vármegye lakosságának mintegy 50%-a írástudatlan volt, másrészt azonban – kissé ironikusan szólva – a néprajzosnak valóságos kincseshánya lehetett a tudatlan, de mondáit megőrző, azt apáról fiúra hagyományozó parasztsággal való kommunikáció.

Jelen tanulmányunk témájául az 1241–1242-es magyarországi tatárjárás mondáinak feldolgozási kísérletét választottuk, egyrészt azért, mert szűkebb szakterületünk a mongolisztika nemzetközi szakirodalma mostohagyermekként kezeli az európai betörés népi emlékeit, másrészt pedig tudomásunk szerint a hazai folklórkutatás sem végzett még e téren átfogó, kiterjedt vizsgálatot.⁴ Írásunk természetesen nem vállalkozhat erre, már csak terjedelmi okokból sem, viszont szeretnénk ráirányítani a figyelmet a kutatás ma még kiaknázatlan területeire.

Munkánk elkészítéséhez nemcsak a már ismert, adattárakban fellelhető, kiadványokban megjelent mondákból merítettünk, hanem saját, erdélyi és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei gyűjtésünk részeitől válogattunk. Emellett fontosnak éreztük, hogy ott, ahol az lehetséges és nyilvánvaló, mongol párhuzamokat említsünk.

Az 1241–1242. évi magyarországi tatárjárás mondái a legelterjedtebbek, legismertebbek az országban, dacára annak, hogy az Alföldön vagy a Dél-Dunántúlon kevésbé lehet találni eredeti, valamely helységhez fűződő mondát, annál többet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Erdélyben. Ha térképre vetítjük a gyűjtött anyagot, láthatjuk, hogy a mondák elterjedése, ha nem is pontosan, de nagyjából követi a tatár betörés útját.

És itt meg kell állnunk egy kicsit. Már többször felmerült a gyanú, miszerint a tatárjáráshoz kapcsolódó mondák nagy része kontaminálódott (összekeveredett) a jóval későbbi török betörés emlékeivel, így az eddig hitelesnek mondott, tatárokhöz kapcsolódó történetek jóval később keletkeztek. Melegdi János nyelvész pedig a kollektív emlékeket őrző szólásokról állapította meg, hogy azok nemcsak a XIII. századi tatárjárást örökölték meg, hanem a török hódolt-

¹ A szöveg a Körösi Csoma Társaság 2001. december 5-i felolvasó ülésén elhangzott előadás bővített, újragondolt változata.

² Luby Margit: Népmondák Szabolcs-Szatmárból. Debrecen, 1985. 11. old.

³ Györffy György: A mai magyar község. Bp., 1938. 218. old.

⁴ Azt elismerve állítjuk ezt, hogy tudunk számos adattárról, ahol keverve a török betörés mondáival, tatárokkal kapcsolatos, máig feldolgozatlan gyűjtések vannak.

ság korában sűrűn felbukkanó krimi tatárok emlékét is.⁵ Való igaz, hogy egyazon mondat más-más helyen tatár, illetve török szereplőkkel mesélnek, illetve gyakran összerosódnak az ellenségkép, aki elől bujkálni, menekülni kell, viszont két tényre szeretnénk felhívni a figyelmet. Segítségül a folklórt és a történelmet hívjuk.

A folklór gyűjtések tanúsága szerint a török időkre visszavezethető mondák egy része csatákról, cselvetésekről, menekülésekről szól, a leggyakoribbak mégis a kincs-mondák. Ezek közül is a legnépszerűbbek a „kőkecske-kőborjú” mondái, melynek több változata is ismeretes. Dobos Ilona néprajzkutató, az alábbi történetet jegyezte le az 1950-es években: *„Kőből vót egy borjú. Több évig dobálták, egyik ide, másik oda, már majdnem össze is veszték rajta, hogy mindig az ő földjére került... Már sok éve gyűtt egy török, úgy beszélték, hogy valamilyen előkelő vót. Mikor kiért oda a mezőre, királymezőbe, egy kút vót ott, s a kávéja síma vót. De régen szőke kútnak is nevezték azt. Oszt akkor gyűtt a török, aztán mondta, hogy nem láttak itt egy kőborjúfélét? De, mondták a pógárok, hogy sokszor mérgelődtek, hogy az ő földjén találták. Dobálták össze vissza. Akkor az előszedett valami kalapácsot, feltörte, oszt akkor látták a parasztok, hogy mekkora érték, hogy mennyi sok arany vót abba. Akkor már mérgelődtek, hogy nekik nem vót annyi eszük, hogy összetörték vóna.”*⁶ Elásott kincsről szólnak ugyan tatár mondák is, a kőkecske motívumról azonban nem hallottunk. A török mondáknál feltűnően hiányoznak a földrajzi nevek eredetének mondái, a néphagyomány ezeket szöveggel a tatárjárás korához kapcsolja. Ilyenek például a különböző „látófák”, „őr-fák”, a szalontai „örhalom”, a hatvani „estrázsa halom”, a Sárrett vidéki „Édes halmok”, vagy a füzesgyarmati „Füzes halom”.

A másik segítséget a történelemtől kértük, nézzük meg miben is áll ez!

Amikor tatárjárásról beszélünk, akkor hajlamosak vagyunk kizárólag az 1241–1242. évi eseményekre gondolni, Batu kán nyugati hadjáratára, mely végül csak Ögödej nagykan halálhírének hallatára torpant meg 1242 tavaszán. A kollektív népi tudat azonban megőrizhetett más, későbbi emlékeket is. Tudnunk kell, hogy a már említett hadjárat után még több ízben támadták meg tatárok az országot, igaz ezek a csapatok már nem a nagy mongol birodalom (Mongol yeke ulus), hanem utódállamainak, az Aranyhordának és a Krimi Kánságnak a katonái voltak. A Képes Krónikában is megörökített „Második tatárjárás” idején (1285) Nogaj vezetésével ismét a Vereckei hágón törtek be a tatár csapatok, végigpusztították Észak-kelet Magyarországot, az Alföldet, egészen Pestig hatoltak, de a magyar seregek már sikerrel verték vissza a támadókat. Abaújban Baksa György, és Aba Amadé, Erdélyben pedig Borsa Lóránd vajda vette fel velük eredményesen a harcot.

Hatvan esztendővel később 1345-ben, a Székelyföldre törtek be, de a Lackfi András székely alispán vezette seregek hamarosan elűzték a tatár hadakat. A török hódítások idején a Porta vazallusainak számító Krimi tatárok támadták meg többször az országot, 1594-ben Huszton át Debrecen, Kecskemét városát elpusztítva egészen Győrig jutottak.

1596-ban a Kőrös Maros közét dúlták fel, két évre rá pedig a Sárrett vidékét.

1599 kora tavaszán átkelve a Dunán, a Dunántúlt fosztogatták, majd visszafordultak és Miskolc, Rozsnyó környékét végigrabolva még arra is volt erejük, hogy a Sajóvámosnál ellenük felvonuló királyi csapatokat tönkreverjék.

1658-ban Erdélyt fosztogatták, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Torda, Kolozsvár, Marosvásárhely után Bihar vármegye nagy részét is sikerrel rabolták ki.

1693-ban a Tiszántúl esett áldozatul, Derecske, Diószeg, Berettyóújfalú, hogy csak néhány nevet említsünk.

Az utolsó támadás 1717-ben következett be, kissé különös módon, hiszen a tatár csapatok II. Rákóczi Ferenc bujdosó kurucainak új, Habsburg ellenes felkelését lettek volna hivatva segíteni. A felkelés elmaradt, a tatárok viszont végigrabolták Szatmár, Ugocsa, Bereg, Máramaros vármegyéket, valamint Erdély északi részét.

E rövid történeti áttekintés után azt kell mondanunk, hogy egyáltalán nem biztos a keveredés, hiszen az országban portyázó tatárok között számosan lehettek „keskeny vágású, mandulaszeműek”, így a régi beidegződés, a félelem a kutyafejű tatároktól még a XVIII. század

⁵ Melegdi János: „Nem hajt a tatár!” Magyar Nyelv. 1916/1. 10–11. old.

⁶ Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Bp., 1986. 124. old.

ban is valóság lehetett! Sőt, álljon itt egy példa 100 évvel későbből, pontosabban 1849. július 15-éről, amikor is Görgey Artúr Nagymarosra érkezvén „kutyafejű tatárokról” hall. Ezek a „szörnyek” az orosz csapatok Kaukázuson túli muzulmán lovasezredének a katonái voltak.

Fontos lenne azt is eldönteni, hogy a tatárokkal kapcsolatos mondák mely része származhat a XIII. századból, és mely része későbbi eredetű. A kollektív népi tudat 150 évnél régebbre elméletileg nem képes visszaemlékezni, vagy ha igen, akkor erősen keverednek mesés, nem valós elemekkel az emlékek. Így mindenképpen fennáll az a veszély, hogy Batu kán hadjáratainak mondáit, tulajdonképpen a jóval későbbi, krími tatárok tetteivel cserélték fel. A magunk részéről viszont azt valljuk, hogy eredetiek, vagyis a XIII. századból datálhatók azok a mondák, amelyekben Batu, Szübötej neve előfordul, a földrajzi nevek eredetével foglalkozó történetek, valamint azok a mondák, amelyekben felismerjük a XIII. századi mongol harcmodor elemeit. Furcsa, hogy eddig ez utóbbit nem vizsgálták, pedig számottevő különbség van Dzsingisz kán és közvetlen utódai ideje alatti harcmodor és a krími tatárok által képviselt, jóval későbbi haditechnika között. A cselvetést, a lakosság felhasználását, árkok feltöltését sokkal inkább a XIII. századi mongolok (és természetesen más nomád harcosok) alkalmazták mint késői utódaik. A magyarországi mondák egy részében találkozunk az egykori harcmodor emlékeivel, így azt kell gondolnunk, hogy ezekben a történetekben mindenképpen az első tatárjárás nyomai találhatók.

Kutyafejű ellenség. Ezt a meglehetősen pejoratív jelzőt a magyar nyelvterületen továbbélő mondák, mesék elsősorban a tatárokhoz kötik. A kutyafej eredetére számos teória született az idők folyamán. Bartucz Lajos antropológus a koponyák torzításával magyarázta,⁷ de ez nem kielégítő, régészeti adatok sem támasztják alá. Mások (Beke Ödön, Gunda Béla) a kutyát mint totemállatot vizsgálták és ebből vontak le következtetéseket, de nem valószínű, hogy komolyabb összefüggés lenne a totemállat és az ellenségkép között.⁸ Talán közelebb jutunk a megoldáshoz, ha megnézzük a környező és kissé távolabb eső országok népeinek szóhasználatát. A kutyafejű ellenség mondaköre erősen él az észt, finn, litván, román, bolgár, szlovák, horvát mitológiában,⁹ illetve szép számban megtalálható az orosz *bulinákban*, népi énekekben.

Nyugat-Európában és a délszlávoknál elsősorban a keletről betörő lovas népeket illették ezzel a jelzővel, többek között a magyarokat is. A délszlávoknál (nyilván a görög mitológia hatására) gyakran nevezik őket egyszernűeknek (Kikilop), az egyszemű, kutyafejű ellenség magyarországi meglétére egyébként Ortutay Gyula gyűjtött kevéske adatot.¹⁰

A magunk részéről úgy véljük, hogy létezik még egy magyarázata a kutyafejűségnek, és ez a mongolok nyelvében rejtőzik. Avatatlan fül számára ugyanis a mongol nyelv kétségbeejtőnek hangzik, így a magánhangzók kiejtésével meglehetősen csínján bánó beszéd akár kutyaugatásnak is tűnhet, támadás és pánik idején pedig mindez egyértelművé válva azt sugallja, hogy egymással ugatva kommunikáló, tehát kutyafejű ellenség támadt az országra.

A magyarországi tatárjárással kapcsolatos mondákat többen csoportosították már, így Szendrey Zsigmond néprajzkutató is, aki az alábbi csoportosítás állította fel: 1. „kaszás sziget” – a rejtőzködés helyét kaszákkal, karókkal tűzdelik tele; 2. „Sári-Mári változat” – a tatárok magyarul próbálják leendő áldozataikat előcsalogatni; 3. „tatárkalács” – az ostromlottak utolsó lisztjükből kalácsot készítenek, azt a tatároknak felmutatják, mire azok felhagynak az ostrommal; 4. „csodalövés” – a kán lelövése által menekülnek meg a magyarok.¹¹

A magunk részéről ezt a listát kiegészítjük a muhi csatáról szóló, valamint a IV. Béla menekülésével kapcsolatos mondákkal is.

⁷ Bartucz Lajos: Hol volt a „kutyafejű” király birodalma? Természet Tudományi Közlemények. Bp., 1928. 439. old.

⁸ Részletesebben lásd: Beke Ödön: Kutyafejű tatár. Ethnographia 1946. 90–91. old.; Gunda Béla: A totemizmus maradványai a magyar táltos hagyományban. Debrecen, 1958. Gunda Béla totemizmusról vallott nézeteit azóta meggyőződen cáfolta Vargyas Gábor: A „magyarok totemizmusa” nyomában. In: Kovács László–Paládi-Kovács Attila: Honfoglalás és néprajz. Bp., 1997. 323–331. old.

⁹ Dobos Ilona: i. m. 50. old.

¹⁰ Dobos Ilona: i. m. 52. old.

¹¹ Szendrey Zsigmond: Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. Ethnographia 1922. 48. old.

Az 1241. április 10-e körül lezajlott muhi csata mondáit elsősorban a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében találhatjuk meg. Szederkényből való a következő történet: *A magyar sereg a szederkényi síkon telepedett meg, a király sátra ott állott a Bélahalmán, honnan az egész síkságon végigtekintethetett. A tatárok pedig Mezőcsát határában ütöttek táborn: Batu kán a Batuz Dülőben, Monsaj meg Tilaj vezérek a Monsaj meg Tilaj szántón. Mikor a csata elveszett, a király és vezérei előbb Tiszapalkonya felé futottak, s ott a Bélahalmon tanácsot ültek. Néhányan azt javasolták, hogy a Tiszán át Erdélybe kellene menekülni. De épp ekkor hírt hozták, hogy a tatárok már odaát vannak. Mit volt mit tenni, nekiindultak a Bükknek. A király katonái közül egy cigánylegény mindjárt vállalkozott, hogy ő átvezeti a csapatot az erdőn, anélkül, hogy a tatárokkal találkozniának. Amint mennek, mendegélnek azon a dombháton, melyet a nemesbükki határban ma is Bélahalmának hívnak, a cigányt valahonnan egy nyíl lábszáron találta. Fáradt volt a nyíl, lát inkább ijedtében kiáltott fel a cigány. De a király csak a kiáltást hallotta, ezért előre lovagolt, s azt kérdezte, hogy „fűj-e szolgám?” – Fáj, fáj uram királyom, de kijussunk innen, mindjárt nem fog fájni – felelte a cigány. Na hát, hogy még addig se fájjon – mondja a király – mostantól nemes ember vagy. Fáj legyen a neved és tied lesz az a föld, ameddig majd az erdő szélétől a szemeddel látsz. Lassan kiértek az erdőből azon az úton, melyet ma is Béla útjának neveznek a Bükkben. S mikor már Járdánházához közeledtek, letelepedtek egy tisztáson, ma is úgy hívják ezt, hogy Királyszállása. Azután már nyitva volt előttük az út. De akiket a tatárok elfogtak, azok közül egy sem maradt életben. Összeterelték őket Nemesbükk határában, s a Bárdosparton sorban lefejezték az összes foglyot. Azután a holttesteket egy gödörbe hányták, föléjük földet raktak, és ez a domb a Testhalom.”¹²*

Ebben a történetben a konkrét csata jeleneteit nélkülözte az adatközlő, viszont megismerjük a Fáy család és több, a Bükkben található, ma is ezen a néven ismert helyszín nevének eredetét.

A testhalom motívum nem idegen a mongol hódító háborúk idején keletkezett történetektől, mint ahogy a „sorban lefejezés” sem az. Így például Dzsingisz kán Kvárezmi hadjáratának idején „kedvelt” kivégzési mód volt a lakosság nemek szerint való elkülönítése, majd lefejezése. A büntetésnek eme szokatlan módja felháborította az arab történetírókat is, Rasid ad Din, Juwayni egyaránt megörökítette krónikájában e szörnyűségeket.¹³ Testhalomok a történelmi Magyarországon számos részén vannak, így például a darvasi Bozsódpusztán is van egy, amely alatt azok a hősök nyugosznak, akiket a tatárok legyilkoltak. Hasonlóképpen Hencida határában is van egy Testhalomnak nevezett hely, amely a hagyomány szerint úgyszintén az odatemetett harcosokról neveztetett el.¹⁴

Egy másik, Diósgyőrben gyűjtött mondában a csatára találunk konkrét utalásokat: *„Jöttek a tatárok a Sajó egyik oldalára, a magyarok meg a másikra. Hét nap, hét éjjel tartott az ütközet, és már úgy látszott, hogy a magyarok kerekednek felül, amikor Béla királyt elárulták a nemesurai. Ezek nem magyarok, hanem csehek voltak, és azt akarták, hogy a király vesztse el a csatát, és akkor majd ők kerülhetnek uralomra az országban. Béla el is vesztette az ütközetet, de az áruló cseheket a Batu kán felnégyeltette, mert nem tűrte az árulókat ő sem. Utána a tatárdombnak nevezett helyről figyelte amint Béla elmene, mert azt mondta a Batu kán, hogy nem akarja megölni, mert hogy árulás végett vesztette el a csatát. Ilyen igazságos volt a Batu kán.”¹⁵*

Itt keveredik mese és valóság. A hét nap, hét éjjel motívum nyilvánvalóan a népmesék világából való, Béla áruló nemesurai, akik ráadásul csehek, tehát még véletlenül sem magyarok, talán Rogerius mester „Siralmos énekének” azon nemesurai, akik vonakodtak harcba szállni a tatárok ellen. A szájhagyomány őket tette meg bűnösnek a csata elvesztése miatt, szépitve kicsit azért a dolgon, mert ilyet magyarok nem tehettek, és ki tudja már miért, cseheknek nevezték el őket. Tatárdomb nevű dombocska a mai napig létezik Diósgyőr és Miskolc közigazgatási határán, Pesty Frigyes műve azonban nem emlékezik meg róla. Az igazságos Batu motívum egyelőre máshonnan még nem került elő, legalábbis az általunk ismert mondákban nem találkozunk vele.

A IV. Béla menekülésével kapcsolatos mondák egy része a csatáról is megemlékezik, nagyobb hányada azonban a menekülés mellett a helynevek eredetével foglalkozik. Ilyen mon-

¹² Szendrey Zsigmond: Történelmi népmondák. Ethnographia 1920. 49–50. old.

¹³ Lőrincz László: Mongólia története. Bp., 1977. 64. old.

¹⁴ Ujváry Zoltán: Népmonda, népi emlékezés és helytörténet. In: Folklor írások. Miskolc, 1990. 14–15. old.

¹⁵ Diósgyőr, Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Gyűjt.: Barta Zsolt, 1993.

da a Cserehát egyik apró falvának, Nekézsenynek a története is: „A vesztett csata után a király maroknyi hű emberével együtt a Bükkbe futott, ahol egy mezőre ért. Sok halott volt ott is, és rengeteg keselyű keringett felettük. A király kiáltozni kezdett: »Ne keselyű, ne keselyű!« Vagyis, hogy ne egyék meg a keselyűk a holtakat. Volt ott egy vitéz, aki nyomban nyílával célbavette a madarakat, és le is terítette azokat. A király hálából azt a helyet a vitéznek adta, és ott lett később Nekesű, majd Nekézseny falva.”¹⁶

Egy másik történet a BÉlapátfalva melletti BÉlkőről szól: „A vesztett csata után IV. Béla az erdőbe futott, nyomában a tatárral. Futott, futott a király, és egy rétre ért. Addigra a tatárok elmaradtak. Nagyon szomjas volt a király és nem volt senki, aki vizet tudott volna adni neki. A király elalélt már a szomjúságtól, hű emberei pedig szomorúan nézték, sajnálták nagyon, de nem tudtak rajta segíteni. Egyszer csak megjelent az egyik vitéz, tele iszák vízzel a kezében. Megitta a királyt, aki csodálkozott és kérdezte a legényt, hogy honnan szerezte a vizet. Az elmondta, hogy talált egy sziklát, amiből víz csordogált, abból a vízből hozott a királynak. A vitézt BÉl-nek hívták, a király pedig azt a területet ott helyben neki ajándékozta, így lett a neve BÉlkő.”¹⁷

Országszerte ismertek, vagyis a legelterjedtebbek azok a mondák, amelyek a lakosság harcairól, meneküléseiről szólnak. A Szendrey által alkotott csoportosításban tulajdonképpen egy csoportba tehetjük a már említett „kaszás sziget, Sári-Mári, tatárkalács és a csodalövés” motívumait.

A Békés vármegyei Vésztő eredetmondája a következőképpen hangzik: „A tatárjárás idején a közeli tájék lakossága az ingoványok közötti peremesi szigetre menekült, ahol egy darabig tartották magukat. Később a tatárok mégis rájuk bukkantak. A menekülők, hogy a támadókat eljesszék, az ingoványt környező vizekbe kaszákat állítottak fel élivel. Amikor a tatárok nekihajtottak a szigetnek, ott érte őket a vész, mert lovaikat az éles kaszák össze-vissza sebesítették, a lovasokat pedig a bujkáló nép koncolta fel. Ezt a helyet az esemény emlékére Vésztőnek (vesztőnek) nevezték el.”¹⁸

Érdekesen ötvöződik két motívum az alábbi, dévaványai mondában: „A tatárok idejében a képtiszta (?) sokkal nádasabb volt mint ma. A nép lápot kötözött össze a nádból, s erre kunyhókat fabrikált, hogy majd ide húzódnak a tatárok elől. A láphoz csak egy rónán keresztül lehetett bejutni: de ide meg cölöpöket vertek s a cölöpökhöz kaszákat kötöztek úgy, hogy a tatárok sehogyan se tudtak a láphoz jutni, mert a lovakat a kaszák mind dögre vágták. Néhány napig aztán egy tatárt sem láttak a tó körül. Már azt hitték, hogy elmentek a kutyafejük. De azért mégsem mertek kimenni, csak akkor indult útnak egy-néhány, amikor a Dosztahalomról valami emberek azt kiabálták oda, hogy: Sári-Mári gyertek ki! Elmentek már a kutyafejű tatárok! De alig értek a mezőre, megrohanták őket a tatárok, mert hát azok kiabáltak ott magyar gúnyába öltözködve és mind összeöltözték őket.”¹⁹

A „Sári-Mári” motívum a legismertebbek közé tartozik, gyakran mesélik törökökkel is. Az alapmotívum mindig ugyanaz, magyar ruhába bújt, magyarul szóló ellenségről van szó, akinek cselvetése mindig sikerrel jár.

Van azonban ennek a típusnak egy olyan mongol párhuzama is, amelyet eddig még nem vettek figyelembe a mondák szokásos, török-tatár elkülönítésénél. Ez pedig történetesen a ruhacsere. A már említett Kvárezmi hadjárat ideje alatt történt, hogy amikor a mongol seregek Núr városát ostromolták, az sokáig ellenállt az ostromlóknak. Dair Ba(atur, aki a mongol sereget vezette eszelte ki, hogy katonáinak egy része vegye fel a városból időnként ki-kitörő és elcsúszott védők ruháit, és próbáljanak meg hajnalban, mint menekülő karaván bejutni a városba. A csel sikerrel járt, Núr városa elesett.²⁰ A ruhacsere a mongolok ostromtechnikájához tartozott, bevált, hatásos módszere volt az ellenség megtévesztésének. Bár a „Sári-Mári” motívum nem ismert a mongol hadjáratok során keletkezett és fennmaradt krónikákban, a ruhacsere véleményünk szerint inkább a tatárokhoz mint a törökökhöz tartozik, így azt gondoljuk, hogy ez a motívum a tatárjárás korából maradt fenn, és csak később csatolták a hódoltságkori mondák közé.

¹⁶ Nekézseny, Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Gyűjt.: Barta Zsolt, 1993.

¹⁷ BÉlapátfalva, Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Gyűjt.: Barta Zsolt, 1993.

¹⁸ Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. Békéscsaba, 1920. 309. old.

¹⁹ Szendrey Zsigmond: i. m. 1920. 51. old.

²⁰ Barthold, W.: Turkestan Down to the Mongol invasion. London, 1928. 408. old.

Egy másik történet szintén a harcmodor régiségére utal: „Gyött a kutyafejű, oszt megijedtek az emberek. Kitalálták, hogy vegyék körbe a falut árokkal, engedjenek bele vizet, hátha akkor elkerüli őket a tatár. Úgy is lett, megásták az árkot és belevezették a patak vizét. Alighogy készen lettek, jött is a tatár mint a szélvész. Körülnéztek, de nem tudtak átmenni, így hidat akartak csinálni, mert gázló az nem vót. De a hidat meg elvitte a víz. Mit tegyenek, oszt kitalálták, hogy a szomszéd falu lakosságát hajtják a vízbe. Át is hozták a lakosságot, a nőknek a csöcsükben vót a lánc, oszt úgy hajtották őket a vízbe. Belefuladtak a szerencsétlenek, oszt a halottakon keresztül át tudtak menni a tatárok. El is pusztították a falut.”²¹

Ennek a mondának egy típus változata megtalálható a Kvárezmi hadjáratnál is, és azt kell mondanunk, hogy bevett szokás, megoldás volt a nehezebben elfoglalható városok, várak, települések elfoglalásánál. Nem lehet véletlen az egyezés Kirakosz Gandzakeci, örmény történész Az örmények története című művében ismertetett epizódjával sem, amely Samkor város bevételéről szól, és amelyben a várost körülvéő árkot földdel, fatönkökkel és ágakkal töltik fel a tatárok egyetlen éjszaka alatt.²²

Nem kevésbé ismeretlen hazánkban a „tatarálács” motivuma sem, bár fészak-Magyarországon nem annyira elterjedt, Erdélyben viszont a közkedveltebbek közé tartozik. Egy kolozsvári gyűjtés szerint: „Amikor megtámadták a kutyafejűek a várost, a nép a közeli hegyekbe futott. A tatárok körbevették a hegyet, és mivel elfoglalni nem bírták, elhatározták, hogy kiéheztetik a népet. Teltek múltak a hetek, már csak nagyon kevés élelmük maradt az embereknek, és már azon gondolkodtak, hogy feladják magukat, lesz ami lesz. Ekkor a város bírása Márton bíró a következőket mondta: Süssünk a maradék lisztből egy perccet, és lógassuk ki a tatárok orra alá, majd meglátjuk mi lesz belőle. Sokáig tanakodtak, de végül csak elkészítették a perccet egy hosszú boton az ellenség orra elé lógatták. Azt mondta erre a tatár vezér: Menjünk innen, mert ezeknek még annyi enniavójuk van, hogy hamarabb fogunk mi az éhségtől felfordulni mint ezek. El is takarodtak a tatárok mind.”²³

A már ismertetett motívum mellett figyelemreméltó, hogy számos mondában van egy központi figura, aki lehet bíró, kanász, pásztor, kiszolgált obsitos katona, akinek a tanácsa menti meg a többieket. Márton bíróról a Kolozsvár melletti Széken tudni vélték, hogy két kezében egy-egy tatárral, és a foga között is eggyel, úgy mulatott.²⁴ Így lesz Kolozsvár bírájából Kinizsi Pál.

Az alapmotívumok közül talán a legismeretlenebb a „csodalövés” motívuma, legalábbis az általunk áttekintett, illetve gyűjtött anyagban. A krasznabéltéki (volt Szatmár megye) Botahalmáról a következő történet szól: „A tatárok hírére a falu népe a Pénzesdombra húzódot. A domb alját árokkal meg szekerekkel vették körül. Egész várat csináltak belőle. Vízelt forraltak, szurkot főztek és úgy várták a tatár sereget. Jött is az, mint a hangya. Körülvették a dombot, oszt mint a felhő, egyszerre olyan sötét lett a sok nyíltól az ég a magyarok felett. De akárhogy is erőlködtek, nem tudtak erőt venni a magyarokon. Utoljára hosszú rudakra csúkyákat kötöttek, oszt a szekereket az árokba húzigálták. Mások meg nagy hasábfikat hordtak az erdőből, oszt ezeket az árokba, a szekerekre hányták, így próbálták hidat csinálni. Így bír a, baj lesz. Nekifohászkozott hát egy magyar, oszt odalótt a tatárok közé. Éppen a szívét fúrta át a nyíl Bota vezérnek. Mikor a tatárok meglátták, hogy Bota elesett, úgy szétfutottak mint a nyúl. Nagysokára a magyarok is leszállingóztak, eltemették a tatár vezért és egy dombot hordtak rá. Azért nevezik ezt a halmot ma is Botahalmának.”²⁵

A Bota név természetesen Batu kán eltorzított nevét takarja, Botahalma, vagy Batuhalma még számos más vidéken is megtalálható, főként Erdélyben, eredete azonban ma már ismeretlen.²⁶

Az ismertetett mondákról feltételezhetjük, hogy az 1241–1242-es események idején keletkezett. Egy történetünk azonban van, ami az utolsó tatár betörés (1717) idején született. Ez nem más mint a Porcsalmi hadicsel, melynek a falu templomának falában állított emléket

²¹ Szék, volt Kolozs megye. Gyűjt.: Barta Zsolt, 1988.

²² Schütz Ödön: Kirakosz Gandzakeci: Hogyan pusztították Örményországot a tatárok. in: Kara György–Terjék József (szerk.): Keletkutatás 1976/1977. Bp., 1977. 258–259. old.

²³ Kolozsvár (Cluj-Napoca) volt Kolozs megye. Gyűjt.: Barta Zsolt, 1988.

²⁴ Szék, volt Kolozs megye. Gyűjt.: Barta Zsolt, 1988.

²⁵ Szendrey Zsigmond: i. m. 1920. 51–52. old.

²⁶ A bota név besenyő eredetűre Birtalan Ágnes hívta fel a figyelmemet, akinek tanulmányomhoz nyújtott segítségéért ezúton mondok köszönetet.

egy kő tábla, és amelyet ekképp mesél a nép: „Többet ér a jótanács mint a nagy erő. Azért szabadult meg a mi falunk a tatárjárás idején, mert a sok kapkodó között akadt egy, aki nem vesztette el a fejét. Ennek tanácsára amennyi szénájuk volt, meg amennyi szalmájuk csak volt, azzal a falut körülrahták, oszt mikor a templomból meglátták a tatár csapatot, meggyújtották a szalmacsomókat. A tatárok azt hitték, hogy ott egy másik csapatuk jár, hát másfelé kanyarodtak. Így aztán a mi falunk kár nélkül úszta meg a tatárjárást.”²⁷

IV. Béla utóélete sem kerülhette el a nagy királyokét, mint ahogy Mátyásról, róla is azt tartotta a nép, hogy nem halt meg csak elrejtezett. Egy kőszegremetei monda így meséli ezt el: „Bélaúvára: Mi úgy tudjuk, hogy Béla király ennek a hegynek a tetején épült várában várta be halálát. De nem igazán halt meg, csak elrejtezett kincseit őrizni, mert nagyon megharagudott az urakra, akik hálátlanok voltak hozzá. Majd akkor fog megint előjönni, ha olyan idő lesz, mikor a király is, meg az urak is a nép javát akarják. Egyszer már Mátyás király alatt készült is kijönni, onnan van a hegy oldalán az a nagy havasodás, de aztán visszamaradt, mert csak Mátyás király volt a nép pártján, az urak nem.”²⁸

Nem lenne teljes a kép, ha nem vetnénk fel az a kérdést, hogy vajon a mongoloknál megőrződtek e valamilyen formában az 1241–1242-ben történt események? Mongol forrás tulajdonképpen csak egy, a Mongolok Titkos Története említi meg népünket, a madzsárokat, akiket számos más néppel együtt leigáztak. A történet névtelen szerzője a következőket írja: „Korábban Szübeetej-batur is hadba indult, s eljutott egészen a kanglin, kibcsaut, badzsigit, oruszut, aszut, szeszüt, madzsar, Kesimir, szergeszüt, bular, kerel népig...” (kiemelés tőlem)²⁹ E népek közül bennünket a madzsar, a badzsigit, illetve a kerel érdekel. Az előbbi kettő jól magyarázható, hiszen a XIII. században Magna Hungaria kapcsán, ez a két név ismertté vált keleten.³⁰ Nehezebb dolgunk van azonban a kerel szóval, ugyanis itt valószínűleg IV. Béla „király” titulusának torzult formájáról lehet szó, így a titkos történet írója külön népvévet teremtett. Végeredményben mindhárom népnév a magyarokat jelenti, és ennyi mindaz, amit rólunk a titkos történetben írnak.

Szöbéli hagyományokról nem tudunk, hacsak nem tekintjük annak Johannes De Plano Carpini 1245-től keltezett utazásának egy momentumát, amikor a tatárok temetőjéről a következőket írja: „...A másik temetőben azokat helyezik el, akiket Magyarországon öltek meg, ott ugyanis sokan lették halálukat. Ezeket a temetőket senki sem meri megközelíteni az ügyeletekre rendelt örökök kivül. Ha valaki odamegy, elfogják, kifosztják, megverik és jól elbánnak vele...”³¹ A halottak iránti nyilvánvaló tisztelet mellett érdekes, elgondolkodtató motívum a Magyarországon megölték temetője. Tény, hogy a hazai régészeti feltárásokon nem találtak tatár sírokat, harcosokat és leleteket, de a nagy távolság miatt az sem valószínű, hogy halottaikat magukkal vitték volna, bár van olyan nézet, mely szerint az elesettek levágot fejét hazaszállították a mongolok. Azt tartjuk valószínűbbnek, hogy a temető egyfajta jelképes tisztelgés volt az elesettek iránt, ezért a tabu, ezért nem léphette át senki annak kapuját.

Vagy mennyi szájhagyományt ismert az a mongol egyetemista lány, akit volt szerencsém a tavalyi szemeszter ideje alatt a magyarországi tatárjárás történetére tanítani, és aki egyre jobban elkerekedő szemekkel hallgatta a dúlásokról, fosztogatásokról szóló történeteket, majd zavartan csak annyit mondott: „tudta, hogy Batu vezetésével jártak itt mongolok, de azt nem, hogy bántottak is minket, hiszen testvérek vagyunk...”

A mai mongol társadalom érdekes, de teljesen érthető módon, nem az európai hadjáratot, hanem Dzsingisz kán hódításait tartja az eddigi legkiemelkedőbb haditettnek. A magyarországi hadjárat emléke elnagyolt, gyakran a valóságtól teljesen elrugaszkodott képet mutat. Természetesen ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy országunk csupán egy volt a XIII. században lerohant, elpusztított államok között, számunkra azonban egy sikertelen ellenállási kísérlet utáni pusztítás emléke az, melyet a történeti mondák megőriztek.

Barta Zsolt

²⁷ Luby Margit: i. m. 1985. 30. old.

²⁸ Luby Margit: i. m. 1985. 14. old.

²⁹ Ligeti Lajos (ford.): A mongolok titkos története 270 §. Bp., 1962. 130. old.; Louis Ligeti: Historie Secrète Des Mongols. Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I. 270 §. Bp., 1971. 243. old.

³⁰ Ligeti Lajos (ford.): i. m. 1962. 186. old.

³¹ Plano Carpini úti jelentése. In: Györffy György (szerk.): Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Bp., 1986. 104–107. old.

Céhes iparosok Nyíregyházán

„...kaptának, tűnek, árnak, s több efféle eszköznek pascum nem szükséges, mert azokat legelni nem látta soha senki...”

Nyíregyháza a XVI–XVII. század folyamán, egészen a szatmári békéig, magánföldesúri, hajdúk által lakott szabadparaszti jogállású hely volt, lakói szabadságát a Rákócziak többször megerősítették. Amikor II. Rákóczi Ferenc birtokait elkobozták, Nyíregyháza először a kincstár tulajdonába került, majd területének egyik része a Károlyi, másik része a Dessewffy családé lett. Mivel a lakosok a hajdú szabadsággal nem élhettek, a település elnéptelenedett, ezért Károlyi Ferenc 1753–1754-ben a Felvidékről származó, szlovák anyanyelvű, jórészt evangélikus vallású telepésekkel népesítette be. A kedvező feltételek hatására a település népessége rohamosan gyarapodott, fél évszázad alatt 400%-kal növekedett. Nemcsak számban, de gazdaságilag is megerősödve, a lakosok egyre terhesebbnek érezték a földesúri függőséget, ezért megváltották a földesúri szolgáltatásokat, 1803-ban a Dessewffy családtól, 1823–1824-ben a Károlyiaktól. A település régi városi jogait 1786-ban kapta vissza. II. József rendelete évenként négy vásár, szombati napokon pedig hetivásár tartását engedélyezte.¹

A betelepülőkkel kézművesek is érkeztek, de számuk ugrásszerű növekedése az 1790-es évektől figyelhető meg. A telepítési szerződés több pontja is foglalkozott az iparosokkal, ezek közül a 21. pont céhes kiváltságot ígért „ha a mesteremberek szaporodnak, céhes privilégium szereztek, ...ezen felül való könnyebbségeket szerezni igyekezik az uraság”. Egy másik pontja a földművesek és iparosok viszonyát szabályozta, amennyiben az iparosoknak tiltották a földvásárlást azért, hogy „...a földművelő és a mesteremberek kereseti módjaikban egymás kárára ne legyenek.”²

Az újratelepítés utáni évtizedekben a nyíregyházi mesteremberek zöme a nagykállói céhekhez tartozott, egy 1793-as kimutatás szerint a csizmadiaik, kovácsok, kalaposok, lakatosok, kötélverők, szabók, szűcsök, vargák és molnárok közül valamennyien, a kerékgyártóknak Sárospatakon, a szíjgyártóknak ugyancsak Sárospatakon, valamint Tokajban volt az anyacéhük. Az üvegesek, ácsok, asztalosok, kőművesek, mészárosok céhen kívül dolgoztak. A nyíregyházi mesterek a telepítési szerződésben ígért önálló céhek létrehozásáról soha nem mondtak le, emiatt gyakran összeütközésbe kerültek az anyacéhekkel, elsősorban a kállóiakkal. Szerintük a nyíregyháziak már korábban is „magános céhbeli társaságot állítottak fel maguk között...és nyíregyházi különös pecséttel is céhbeli társaság neve alatt a legényeiknek szabaduló leveleket és vándorló leveleket adtak...” E visszaélésektől a nemes vármegye eltiltotta a nyíregyháziakat és 1796-ban egyezség kötésére kötelezte a nyíregyházi mestereket anyacéheikkel. A nyíregyházi szűcs-mesterek 1790. május 2-án álltak be a nagykállói céhbe, ezt a vármegye is jóváhagyta. Ám a belépésről kötött megállapodás minden pontjával nem értettek egyet, ezért 1792-ben újabb egyezségekre léptek. Ennek értelmében minden bevétel harmad része az anyacéhet illeti, ezért megengedik a nyíregyháziaknak, hogy éljenek a céh artikulusaival és azon „jussal, amellyel mi élünk”. A megállapodás továbbra sem volt kielégítő a nyíregyházi mesterek számára, amit az is mutat, hogy 1796-ban céhalapítási kérelemmel fordultak a vármegyéhez, amely azonban nem ajánlotta a Helytartótanácsnak. Ugyanakkor a vármegye felszólította őket a megállapodás betartására. „A Nyíregyházi és Nkállói Chébeli mesterek között fenn forgó keresetek eránt szőlő jelentésre meghatározatott, hogy a Felsőleges Királytól tsak a Nkállai Czéhnek lévén (privilégium) adattatva, a Nyíregyházi Czéhbeliek különös petséttel, és egyéb Privilegiált Chéheket illető Jussokkal nem élhetnek, hanem csak a Nkállai Czéhbeliekhez incorporáltassák magokat, s ezeknek petsettyeikkel éllyenek.”³

A későbbi évek során a vármegye magatartása megváltozott, 1806-ban és 1810-ben a Helytartótanács elé terjesztett folyamodványukban már pártfogolták a nyíregyházi céhek önállósulási törekvéseit. Az 1810-es indoklás szerint a megyében „nem lévén Nyíregyházán kívül több

¹ Cserenyák László: Nyíregyháza örökválsága. Nyíregyházi Kiskönyvtár 9. Nyíregyháza, é. n.

² Lukács Ödön: Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1886. 214. old.

³ Jóna András Múzeum Történeti Dokumentumok 67.212.1

olyan város vagy helység, melyben számosabb Mester Emberek volnának, mesterségeket egész erővel folytatnák. Megyénknek nagy része, kiváltképp adófizető lakosaink azon Mesteremberek munkájával élnek, s töllök ruházkoznak, sőt midőn a Mester Emberek munkájára közönséges szükség vagyon is egyedül a Nyíregyházi Mester Emberek használtatnak." A nyíregyházi mesteremberek több évtizedes törekvést a királyi privilégium elnyerésére, 1818-ban siker koronázta. A céhkiváltság elnyerésén munkálkodó deputáció az 1817. január 15-én kelt levelében önálló céh alakítását javasolta a csizmadiáknak, a szűcsöknek, a szabóknak, a vargáknak, a többiek pedig, akik nem érik el az önálló céhalakításhoz szükséges létszámot, más mesterségeket űző mesteremberekkel alkossanak vegyes céhet: a kalaposok a festőkkel, a lakatosok a kovácsokkal, az asztalosok az üvegesekkel, kerégyártókkal, ácsokkal, molnárokkal, a mészárosok a szíjgyártókkal és kötélverőkkel. A Helytartótanácsnál a nyíregyházi céhek ügyeit intéző deputáció javaslata kissé módosulva valósult meg 1818 folyamán, amikor is összesen tíz céh kapott királyi kiváltságot. Önálló céhek alakítására kaptak szabadalmat a szabók, kalaposok, csizmadiák, szűcsök, festők, vargák, egy-egy vegyes céhet hozhattak létre a kovácsok-kerégyártók, az asztalosok-lakatosok-üvegesek, a szíjgyártók-kötélverők és a kőművesek-ácsok-molnárok. A mészárosok csak 1825-ben, a gubások és takácsok 1839-ben nyertek a király által kiadott és megerősített kiváltságot. A suszter vagy más néven varga mesterek bár szerettek volna királyi privilégiumot kapni, erre azonban tehetségükből nem tellett, ezért azzal a kéréssel fordultak a városhoz, hogy engedje számukra lemásolni a nagykirályi céh privilégiumát.

Lényeges jellemzője a nyíregyházi céhes iparnak, hogy már a betelepítéskor, de utána is következetesen korlátozták céhes mesterek földszerzését. Élesen külön választották a mezőgazdaságból és az iparból élők jövedelemszerzését, mert úgy vélekedtek, hogy *„...a mesterséghez szükséges eszközöknek ú. m. kapitának, tűnek, árnak, bicskának téglázó vasnak, s több efféle eszköznek pascum nem szükséges, mert azokat legelni nem látta soha senki...”* Nyíregyháza volt Szabolcs megyében az egyetlen olyan város, ahol számottevő mesterember dolgozott és tevékenységüket egész évben folytatták, már a céhek hivatalos megalakulása előtti időszakban is. Ha földet nem is, de az 1790-es évektől osztásra kerülő szőlőföldekből a városban lakó kézművesek is vásárolhattak. A mesterek földszerzésből való kizárása a földek elaprózódásának megakadályozását szolgálta. Bizonyára nem volt könnyű az iparosokat távol tartani a földtől, hiszen az ő életüket is ezer szállal átszötte az alapvetően mezőgazdasági meghatározottságú környezet, sokan paraszti családból kiválva lettek iparosokká. Jövedelmük kiegészítésére többen gazdálkodással is foglalkoztak. Erre az úriszék is felfigyelt, mert egy 1799-ben kiadott határozatában megtiltotta a mesteremberek földművelését és állattartását: *„Tapasztaltatván az, hogy ezen városban a Mester Emberek a Haza Törvénye, közelebből az 1723. Törvénynek 117dik Tzikelyle ellen, Mesterségeknek és kéziműveknek hátra vetésével, magokat paraszti mezei gazdaságra is agyák, és azáltal azon mezei gazdáknak, kik földművelésnél egyebet nem tanultak, ártalamakra és szegényítésre törekednek, sőt a ...marhatartásban is bele egyeledvén a legelő mezőket, mell(y)ek őket egyáltalán nem illetik azoktól kiknek a marha tartás és azzal való kereskedés valóságos kötelességek, az előljáróknak és az uraságoknak minden engedelmé nélkül elfoglalyák, ezen úri székben meg határozatott: hogy ezen túl ezen városban lakozó Mester Emberek sem mezőbéli paraszti gazdaságot művelni, és azáltal a szegény mezei parasztnak élelmét meg folytatni, sem marhatartással, s azzal való kereskedéssel, azok kik természetesen szükséges marhákat tartani a legelő mezőt elfoglalni ne merészelyék, hanem folytassa kiki a maga kereskedését...”*⁴ A több időpontból származó adatok (mesteremberek összeírása, illetve adóösszeírások) nem támasztják alá az úriszéki irat megállapításait, inkább azt erősítik, hogy a településen a jobbágyfelszabadításig a mesteremberek fő megélhetési forrása a saját mesterségük volt. Ezt támasztja alá az 1793-ban keletkezett mesterösszeírás, amely azt is számba vette, hogy a mesterek hány legényt és inast tartanak, egész évben saját mesterségükben dolgoznak-e, és ha nem, *„a mesterségen kívül gyakorolnak szántást vetést”* vagy *„kereskedést”*. A 254 mester közül mindössze négyen foglalkoztak földműveléssel, egy fő öregsége miatt csak szőlőt művelt, hárman pedig mesterségük gyakorlása mellett *„szántanak és vetnek”*. Az adóösszeírások alapján az elkövetkező ötven évben némileg módosult, kissé emelkedett, az iparosok között a földtulajdonnal rendelkezők aránya. Az 1847-es adóösszeírás szerint 417 iparos közül 65-en bírtak valamilyen mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó tulajdonnal, 25 fő ren-

⁴ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, V. A. 101/i.40/40. 1799.

delkezett szőlővel és kerttel, állatot tartott 12 fő és földdel is rendelkezett 7 fő. Csak sejthetjük, hogy a földtulajdonos iparosok számára inkább a mesterségük jelentette a kiegészítő tevékenységet. A szállásföldekkel rendelkező iparosok aránya azonban még mindig nagyon alacsony volt az összes iparos számához viszonyítva.

A város és a térség történetével foglalkozók a mai napig nem tudtak egyértelmű választ adni a kérdésre, miért fejlődött a megye összes települése közül legjobban Nyíregyháza. A város lakosainak tehetségén, rátermettségén túl ebben szerepet játszott az is, hogy egy koncepciózus városvezetés irányította a települést az első évtizedekben. Ennek a várospolitikának egyik eleme lehetett az iparostársadalom kényszerítése a csak ipari tevékenységre, ezáltal rászorítva arra őket, hogy a település és tágabb környezetének ellátóivá váljanak. Az ily módon bekövetkező („relatív”) iparfejlődés egyik elemévé vált a település „kiugrásának”.

Milyenek lehettek a csak mesterségükből élő céhes iparosok életviszonyai, lakókörülményei a XIX. század első felében Nyíregyháza mezővárosban? Erre adnak választ a különböző szempontból készült összeírások, hagyatéki leltárak, végrendeletek. A mesterek vagyona több részből tevődött össze. Az egyik legfontosabb alkotó eleme az ingatlan birtok volt, amely házból, telekből, szőlőterületből állt. Mindehhez az iparosok kis hányadánál szántóföldi ingatlan is kapcsolódott.

Egy 1850-ben készült összeírás, amely a város lakóit házanként vette számba, pontos képet ad az iparosok legfontosabb vagyontárgyáról, a háztulajdonról. Ebben az évben Nyíregyháza lakóinak száma 13 111 fő volt, az iparosok száma 437, az összlakosság 3,3%-a. A mestereknek közel háromnegyed része volt háztulajdonos, hétnek volt kettő vagy annál több háza. Legtöbb tulajdonost a tímár, szűcs és kalapos mesterek között írtak össze, 90%, a tímárok esetében még ennél is magasabb volt az arány. A legtöbb iparost számláló csizmadia céhben a tagok 77%-a rendelkezett saját lakóházzal. A háztulajdonosok aránya a lakatosok, suszterek, gubások körében volt a legalacsonyabb (55–60%). Az iparosok nagy része szőlőbirtokkal is rendelkezett, 2-2 nyilas nagyságban. Szántóföldi ingatlant mindössze két mesternél írtak össze.

Általános volt a kétszobás lakóház, amelynek alaprajzi tagolódása hasonló a parasztházakéhoz: szoba-pitvar-szoba. Ugyanez elmondható az iparosok házának berendezéséről is. Egy szűcsmester házáról a következőket jegyezték fel az összeírók: *„Ház itten benn a városban az kőpinczével, két szoba, kamra, istálló szekérszinnel, hízóul egyik új, másik(k) is, új kis kert palánk kerítéssel, az udvarban lévő kúttal.”* A bútorok puhafából készültek, többnyire festettek. Szinte mindegyik leltárban szerepel asztal karszékek, két nyoszolya, *„komót kasznyi”*, pohárszék, ezeket egészítette ki egyes helyeken még a tükör, a *„komód tükör”*, falba rakott almárium, *„kanapé díván”*, a fali óra és képek. Ezek a tárgyak az *elülső ház*, azaz az utca felőli szoba berendezéseit alkották. Itt tartották az üveg és porcelán tálaló eszközöket, cin tányérokat, tálakat, kanalakat. Ennek a szobának a fűtőberendezése a kemence volt. A *hátsó ház* berendezése mindenütt szerényebb. Több helyen a kamra funkcióját töltötte be, használaton kívüli tárgyakat tartottak benne. A pitvarban kaptak helyet a mindennapi főzéshez szükséges edények, eszközök és kevés bútort: asztal, láda, néhány szék, ritkán almárium. Az 1820-as évektől öntöttvas lábasokat, vas tepsiket, serpenyőket, palacsintasütőket használtak, bográcsot minden háztartásban összeírtak. Az egyéb tálaló és tároló edények cserépből készültek és igen nagy számban fordultak elő a hagyatéki leltárakban. Rézből készült háztartási eszközök az 1850-es évekig nem fordultak elő, de a bádgedények használata már megfigyelhető. Ekkortól növekszik az öntöttvas vasalók száma a mángorlók rovására. Az első ház (nagy szoba) berendezése mutat némi eltérést, polgári bútorok is bekerültek a berendezési tárgyak közé. Ugyancsak az eltérést erősítették a porcelán, üveg, és cinből készült eszközök, valamint a dísz tárgyak, így a győri kancsók és egyéb tálak, tányérok megjelenése.

Nyíregyházán a kézművesek életkörülményei nem váltak el élesen a mezőváros többségét alkotó, paraszti gazdálkodást folytató lakosokétól. A település a XIX. század első felében és még később is a preindusztrializáció jegyét mutatta, a lakóházon belül a különböző tevékenységek még nem különültek el, a lakásoknak nem voltak meghatározott funkciói szerint elkülönített terei, a lakóhely és a munkahely szétválása nem történt meg. Bár a város mindent megtett, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint is, a település polgári jellegének erősítéséért és az iparosok földművelő tevékenységének visszaszorításáért, azt megakadályozni nem tudta. A

telepítési szerződésben azt is rögzítették, hogy városi polgárjoga csak a városban házzal bíró személyeknek lehet. Ez éppen úgy vonatkozott a kézművesekre, mint a parasztokra, akiknek a szállásföldjei a Nyíregyháza környékén kialakult bokortanyákon helyezkedett el. A Nyíregyháza speciális településformájából eredő kétlakiság hosszú időszakra konzerválta a település mezőgazdasági jellegét, ebből következően lakosainak életmódját is.

A céhalakulások után mündegyik céh kialakította a kiváltságban foglalt szabályok szerint belső működési rendjét. Meghatározták az inas- és legényszerződöttes körülményeit, a járandóságokat, szabályozták a legénytársaságok működését. A céh belső ügyeit a céh tagsága által választott előjárók irányították. A céh élén a főcéhmester és kiscéhmester (vagy alcéhmester) állt. A főcéhmester hívta össze a gyűlést, nála volt a céh ládája, annak egyik kulcsa, ő döntött a céhszabályoknak megfelelően a tagok között felmerült vitás kérdésekben. Ő pecsételte le a bizonyáglevelüket, intézkedett halálesetkor, kezelte a céh pénztét. Az *atyamester* a legénytársaságot irányította, segítők voltak a *bejárómesterek*, ők ellenőrizték a legények magaviseletét, munkáját, részt vettek a legények társasági ülésein. *Látómestereket* is választottak, az ő feladatuk a mesterek által készített termékek ellenőrzése, a hagyományos munkamódszerek betartatása volt. A *nótárius* a jegyzői feladatokat látta el, ő intézte az írásbeli ügyeket, vezette a céh jegyzőkönyveit. A céh vezetői bizonyos tekintetben kiváltságos helyzetben voltak: a településre érkezett vándorló legényekre először ők tarthattak igényt, a vásárokon is övék volt az elsőbbség a helyválasztásban.

A céheknek megalakulásuk kezdetétől joguk volt a belső bíráskodásra. Jogukban állt a mesterekkel kapcsolatos vitás ügyekben és kérdésekben dönteni. A céh figyelemmel kísérte tagjainak nemcsak a munkáját, hanem a magánéletét is. A jegyzőkönyvek híven megőrizték a céhes élet törvényeit megsértő eseteket. Előfordult, hogy két mester összeveszett, és az egyik a másik *„kálvinyista teremését szidta”*, vagy a városhól hazafelé jövet több mester összeveszett, aminek a vége verekezés lett. Ezeket a vétségeket pénzbüntetéssel sújtotta a céh. Gyakori volt a káromkodásért kiszabott pénzbüntetés. A XIX. század második felében a legnagyobb sértésnek számított, ha az egyik mester *„meghuntszolta”* a másikat. *„Nyíregyházán vásár alkalmával a sátorba Dankó Miklóst Galó Sámuel meghuntszolta. De ... Dankó Miklós vissza huntszolta, melyért Ns Céh elmarasztalta két forintig.”*⁵ Két másik mestert lopásért ítélték el, de büntetést róttak ki azért is, ha valaki nem jelent meg a céhgyűlésen, nem járt templomba. A legsúlyosabb büntetést a céhből való kizárás jelentette. Ebben az esetben a mesternek a céhbe való visszaálláskor meg kellett fizetnie az ilyenkor szokásos összes költséget.

A céh évszázadokon keresztül rögzült belső működési rendje, szokásai következtében olyan szervezeti formát hozott létre, amelynek során a városi lakosság leggyorsabban mozgósítható részévé vált. Ennek következtében a tűzvédelmi feladatok ellátásában a város elsősorban rájuk támaszkodott. Nyíregyházán a város vezetése 1833-ban kötelezte a céheket tűzoltó készülékek vásárlására. Minden céhnek meg kellett venni a tűzoltáshoz szükséges eszközöket: egy vízipuskát, bőrvédreket, lajtorját (létrákat). Az eszközök kezelőinek kijelölését is a céh hatáskörébe utalták, a tímár céhben például a 12 bőrvédret a tizenkét legifjabb mesterre bízták. A céh gondoskodott a tűzoltáshoz szükséges eszközök őrzéséről, működőképességének megtartásáról, ha kellett javításáról. A céh, mint a legegységesebben szervezett testület bizonyult a legalkalmasabbnak az egész közösséget érintő feladat ellátására; elődeivé válva az önkéntes, majd később a hivatásos tűzoltó szervezeteknek.

A céheket hivatalosan az 1872. évi VIII. tc. szüntette meg, de az általuk létrehozott szokások még évtizedekig áthatották a céhek utódaiként működő ipartársulatokat. Az inasok kötelességei a céhrendszer megszűnése után is csaknem ugyanazok maradtak, a mesterek készítvényeiket ugyanolyan rendszerben értékesítették, mint korábban, az ipartársulati szervezeti felépítése szintén a céhes korban kialakult formában folytatódott tovább. Nyíregyházán a több mint harmincféle mesterséget űző céhes mesterek és áruik eljutottak a környező és távolabbi falvakba, apróbb településekre, szokásaik, szervezeti működésük mintául szolgált más egyletek, társaságok számára.

Szabó Sarolta

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IX. 1. 2. doboz

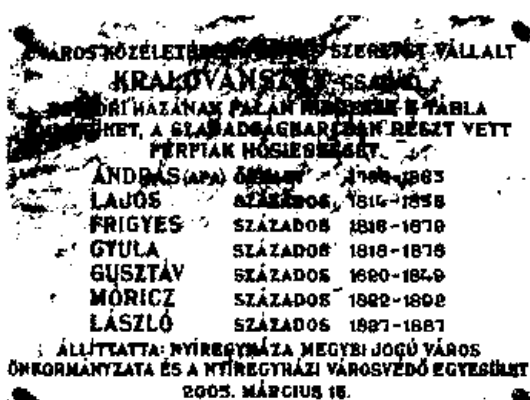
A Kralovánszkyak emléktáblája

Nemzeti ünnepeinken az emlékezés nemcsak arra jó, hogy számba vegyünk hazánk történelmének kiemelkedő eseményeit, felidézzük a nagy pillanokat, s azokat is, akik mindezekben jelentős szerepet játszottak, hanem arra is alkalmas, hogy egy kisebb közösség, egy település megkeresse a maga hőseit, s a nagyokkal együtt róluk is megemlékezzen.

Így volt ezzel Nyíregyháza is, amikor ez év március 15-én emléktáblával tisztelt az 1848-as forradalom és szabadságharc méltán kiemelkedő városi hősei előtt. E dolog nagyszerűségét és országosan egyedülálló voltát pedig az a tény adta, hogy az emléktáblán szereplő hét név ugyanannak a családnak hét tagját, apát és hat fiát tartalmazza. Nem tudni, csak vélni, sejtteni lehet az okát annak (talán az, hogy a család néhány tagja a hatalom szolgálatába lépett), hogy a XIX. század második felében miért nem emlegették őket az önkényuralom utáni 1848-as megemlékezéseken. Nevük, hírük így lassan kikopott az emlékezetből, s csak a legutóbbi, a szabadságharc 150. évfordulója méltó megünneplésére nekibuzdult helytörténeti kutatás hozta ismét felszínre nevüket, tetteiket, hogy 2003-ra immár márványtábla őrizze tovább emléküket.

A család városi és vármegyei tekintélyét az apa, *Kralovánszky András* teremtette meg. Református nemesi családban született az 1780-as évek közepén, de hogy hol, azt nem tudjuk. Fia talon katonának állt a császári-királyi 6. (Württemberg) huszárezredbe, ahol őrmesteri rangot ért el. Ezt a regimentet még gróf Károlyi Sándor állította fel, s legénységét a Tisza környéki vármegyékben toborozták. Huszonévesen vett részt a napóleoni háborúkban, ahol az ezred az asperni és a wagrami csatákban különösen kitüntette magát. A háborúk végével *Kralovánszky* őrmester egy beszállásolás alkalmával került Nyíregyházára. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Kovács Annával, s átgondolva helyzetét, egy katona előlépési lehetőségeit békeidőben, inkább kilépett a hadseregből és városi szolgálatba állt. Házasságukból hat élő fiúgyermek született, s e nagy család eltartása igen kitartó munkát követelt. Becsületes jelleme, szorgalma révén 1838-ban már Nyíregyháza főbírájává választották, s ezt a hivatal 1844-ig, másodszer pedig 1846 és 1848 között költötte be. A pesti forradalom győzelme után, az 1848. március 21-én Nagykállóban a nemzetőrség szervezésére választott állandó vármegyei bizottsmányban természetesen ott találjuk *Kralovánszky* Andrást, hiszen mint volt huszárőrmester, katonai tapasztalataira, szervezőképességére mindenképpen számított a vármegye. Néhány nap múlva szintén a megye székhelyén, Nagykállóban választották meg azokat a küldöttségeket, akik a járásokba és azok szakaszaiba utazva kihirdetik majd a forradalom győzelmét, ismertetik a legfrissebb eseményeket, s megkezdik a nemzetőrség szervezését. A dadai járás I. szakaszába küldött deputáció egyik tagjává *Kralovánszky* Andrást választották meg. A megyei feladatok mellett Nyíregyháza közéletében még fontosabb feladatok vártak a volt főbíróra. 1848 tavaszán a város újonnan választott tisztikarában a család négy tagját is ott találjuk, az apa tanácsnok, Mór fia másodjegyző, Gyula tiszt ügyész, Lajos pedig képviselőtestületi tag.

Nyíregyházát ugyan elkerülték a hadi események, nagy csaták, ütközetek nem zajlottak a környéken, de a honvédelem segítségével, önkéntesek toborzásával, a csapatok élelemmel, felszereléssel, fegyverzettel, lóval való ellátásában a város erőn felül vette ki a részét. Nyár elején a 10. honvédszázalóba toboroztak mintegy száz önkéntest, augusztusban-szeptemberben egy önkéntes nemzetőrszázalóhoz küldte a város önkénteseit. A honvédelemmel kapcsolatos ügyek intézésekor szinte mindenütt találkozunk *Kralovánszky* András nevével. Tagja a nyíregyházi Közbátorsági Választmánynak, részt vett annak a vármegyei bizottságnak a

munkájában is, amelyiknek az volt a feladata, hogy a megyére kirótt újoncilletéket a települések között elossza, de ott volt mint bizottsági tag 1848. szeptember elején Tiszabüdön és Szentmihályon, hogy a kiállított újoncokat megvizsgálják, alkalmasak-e szolgálatra. 1848. október 1-jén Nyíregyháza két nemzetőr századot szerveztek, s az egyik parancsnokává Kralovánszky András nemzetőr századost választották. Ugyanabban az időben az újoncozási törvény alapján újabb 221 fiatalot állítottak ki a honvédség részére. Mindezen munkákban tevékenyen részt vett az idős Kralovánszky. 1848 őszén a vármegye egy nemzetőr alakulatát a Szatmár és Máramaros vármegyei román nemzetiségi mozgalmak lecsendesítésére és a fontos közlekedési utak biztosítására rendelte, s amikor azok szolgálata letelt, a váltást az akkor már 63 éves Kralovánszky András mint az új parancsnok vezette fel, s teljesített ott több mint két és fél hónapon át szolgálatot, egyben mind a Budfalván lévő tábort helyettes parancsnoka. Az akkori viszonyokat, a szabolcsi nemzetőrök helyzetét igen szépen példázza Kralovánszky András egyik jelentése, melyet Péchy László első alispánhoz küldött 1848. december 5-én: „Van szerencsém jelenteni, hogy Madáról 202 embert Kelemen Ferenc százados vezérlete alatt Nagybánya felé elküldtem. A hátra lévő felmaradt 470 főből álló csapatból 3 századot formáltam, és az egész csapattal szerencsésen Szigetre [Máramarossziget – B. J.] megérkeztem. Ahon is kormánybiztos Mihálik Gábor [Mihályi Gábor Máramaros vármegye másodalispánja – B. J.] úrnál magamat bejelentvén, azon rendeletet kaptam, hogy csapatommal azonnal Budfalvai táborba induljak, mit is teljesítettem. Ide étszakának idején, sárba, esőbe megérkezvén. Itten Várady Gábor urat, mint főparancsonokot a Máramarosi őrséggel találtam... A szolgálat itten nagyon nagy, mind 24 órára 100 ember kint van szabad ég alatt a forposztokon. Az életmód itten rossz, mert pénzért sem lehet kapni a szükségeseket. De [a] katonának mindent el kell szenvedni [a] haza javáért... Ma ment Budfalváról 200 ember fejszékket a kapnikai utat bevágni, és torlaszokkal ellátni. Ezek biztosítására adtam 47 fegyveres embert, és így nekem csak 38 fegyveres ember maradt. Bezzeg megjárók, ha az ellenség rám üt. Szigeten csak 59 puskát vettem át a mieinktől, többet nem kaphattam. Nagyon kérem Alispány Urat, méltóztasson hatalmas rendelést tenni és a hátra maradt 130 embert fegyverrel ellátva mentől előbb utánam küldeni...” A jelentésben említett kapnikai út kötötte össze Máramaros vármegyét Szatmárral és Belső-Szolnokkal, ennek biztosítása életfontosságú volt. Ezt a munkát kitűnően oldotta meg az öreg Kralovánszky zászlóalja, melyben az egyik századparancsnoka *Móric* fia volt. A hat hetes szolgálat 1849. január közepén letelt, de a vármegye utasítására még további bő egy hónapig maradt ott az alakulat, s Kralovánszky András tekintélyének, humánus bánásmódjának köszönhetően a legénység elégedetlenségét hamar sikerült lecsendesíteni. Február közepén tért vissza a nemzetőrség Szabolcs vármegyébe, Kralovánszky András kapitányra pedig újabb feladatok vártak. A megyei nemzetőrség jobb kiképzésén, felszerelésén munkálkodott előbb helyettes, majd 1849. május 6-ától már valóságos nemzetőr őrnagyként. 1849 nyarán a rakamazi táborból próbálta nemzetőreivel a Tokaj felől átkelő orosz cári csapatokat feltartóztatni – sikertelenül. Így aztán Móric fiával gerillacsapatot szervezve nyugtalanította, támadta az oroszokat Nyíregyháza környékén. Egy későbbi feljegyzés szerint: „amikor az orosz cár seregei visszanyomták Kralovánszkyékat Nyíregyháza felé, Kralovánszky félre verette a város harangját, hogy mindenki fogjon fegyvert, hogy megállíthassák a hömpölyögve előrenyomuló orosz seregeket. Sajnos Nyíregyházán, sőt a megyében sem talált fegyverfogható embert, hiszen már réges-régen harcoltak azok a lángban álló ország minden részén. Vagy 300 embert szedett össze. Ezeknek sem volt fegyverük. Ennyivel a sok ezres létszámú oroszokkal szembeszállni értelmetlen lett volna. Így azután az öregúr Móricz fiával és a parányi csapattal Nyírbátorba húzódott vissza a cári csapatok elől. Innen kezdte meg harcát szabadcsapatával. Hol itt, hol ott bukkant fel és csapott le az ellenségre.” Személyes példamutatása, hősies magatartása miatt a város minden tagja tisztelte és becsülte. A szabadságharc leverése után gazdálkodott. Tizenhat év múlva, 1865. május 23-án, 78 éves korában hunyt el. Temetése napján az akkor itt állomásozó császári-királyi dragonyosok is kivonultak, s háromszoros sortűzzel búcsúztatták a huszárőrmesterből lett nemzetőr őrnagyot.

Fiai közül hárman a honvédseregben, hárman pedig a nemzetőrségnél teljesítettek szolgálatot. A legidősebb fiú, *Lajos* (1814–1855) közmunka felügyelő és városi képviselőtestületi tag volt. Nemzetőr századossá választották, de szolgálati helyéről nem maradtak fenn adatok. Viszonylag korán, 41 évesen halt meg 1855-ben.

Öccse, *Frigyes* (1816–1879) jogot végzett, ügyvédi gyakorlatot folytatott Nyíregyházán. 1848. március 20-án hét társával együtt nyújtott be kérelmet a város tanácsához, hogy a márciusi forradalom győzelmét méltóképpen, díszkivilágítással ünnepelje meg Nyíregyháza, és kéri a tanács azt is, hogy legyen képviselője a megyegyűlésen. 1848 nyarán az önkéntes zászlóaljat toborozták, saját költségén készítetve el felszerelését, beállt a zászlóaljba. Főhadnagyi rangot kapva egy szakaszt vezetett. Az ozorai győzelem után a horvát foglyokat kísérte el a fővárosba, s ott érte az új szolgálati helyre való kinevezése, a Nyíregyházán akkor szerveződő 43. honvédzászlóaljba vezényelték. E zászlóaljban lett december 16-ától százados és századparancsnok. A gyengén felszerelt, kevés tiszttel ellátott zászlóalj 1849. január 4-én a Kassa alatti csatában megfutott, s a hazaszökött honvédek összegyűjtésére Kralovánszky Frigyeset rendelték haza Nyíregyházára. Munkáját ugyan elkezdte, de 1849. január végén megbetegedett, felgyógyulása után Nyíregyházán helyettes térparancsnok, majd az itteni szállítóház parancsnoka lett. 1867-ben az elsők közt lépett be a frissen alakult vármegyei honvédegyeletbe, később a vármegye csendbiztosa lett.

A harmadik fiú, *Kralovánszky Gyula* (1818–1878) 1848-ban éppen 30 éves, okleveles ügyvéd, városi tisztű ügyész. Ő is az önkéntes zászlóaljban, a később legendás hírű szabolcsi 48. honvédzászlóaljban kezdte katonai pályafutását egyből századparancsnokként századosi rangban. Részt vett zászlóalja minden csatájában, s bátor magaviseletét értékelve Buda vára bevétel után az akkor szerveződő miskolci 96. honvédzászlóaljhoz helyezték át, hogy ott erősítse a vitézi szellemet. Új állomáshelyét 1849. június 16-án foglalta el, addig a Tótmegyeren felállított tábori kórház parancsnoka volt, ahol nagy számban kezelték a 48. honvédzászlóalj kolera-betegeit. A szabadságharc leverése után mindenkitől félrevonulva gazdálkodott, míg 1861-ben Nyíregyháza városa főkapitányává nem választotta. Ezt a tisztségét haláláig töltötte be.

Kralovánszky Gusztáv (1820–1849) öccsük szintén jelentkezett a nemzetőrségbe, ahol századosná választották. Részt vett az apja által vezetett nemzetőrszászlóalj rendbiztosító szolgálatában, ahol úgy meghűlt, hogy 1849. január elején, 29 évesen elhunyt.

Kralovánszky Mór (1822–1892), az ötödik fiú a nemzetőrség szervezése mellett 1848 őszén a Nyíregyházán megalakított önkéntes vadászcsapatba is jelentkezett és részt vett a schwechati csatában, majd onnan hazatérve szintén az apja parancsnoksága alatt áll zászlóaljban volt százados, századparancsnok. Végig apja mellett szolgált a szabadságharc bukásáig. 1867-ben a város főügyészévé választották.

A legkisebb fiú, az 1848-ban 21 éves mérnökgyakornok *László* (1827–1887) is az önkéntes nemzetőr zászlóaljban kezdte katonai pályafutását közlegényként. Szabolcs vármegye az október 7-én a hadügyminisztériumhoz írt beadványában a tisztek közé ajánlotta. November 11-én őrmester az akkor honvédzászlóaljja átszervezett alakulatban, 1849. február 1-jétől hadnagyi ugyanott. Budavár ostroma után a Bocskai szabadságharcból szervezett 52. honvédzászlóaljhoz helyezték át főhadnagynak, később századparancsnok, 1849. június elejétől százados. 1849. július 11-én előjárói betegsége miatt ő vezényelte a zászlóaljat a Komárom környéki harcokban. Komáromból menlevéllel érkezett haza, s később aktív szerepet játszott a Szabolcs vármegyei Honvédegyelet működésében. 1861 és 1872 között Nyíregyháza tiszti gyámja. Az ő érdeme, hogy az 1885-ben lejegyzett visszaemlékezésével a család és tagjainak tettei fennmaradtak. Szintén ő emlékezett arra is, hogy maga Kossuth Lajos írt köszönő és dicsérő levelet az öreg Kralovánszkyknak egyrészt azért, hogy mind ő, mind pedig fiai példamutóan szolgálnak a magyar szabadság ügyét másrészt pedig ezzel az irrattal nevezte ki az addig helyettes őrnagyi rangban álló Kralovánszky Andrást a nemzetőrség rendes őrnagyává. Ezt a levelet Kralovánszky Frigyes, majd két lánya őrizte, ám az az idők folyamán elkallódott, s amikor Kralovánszky László kutatni kezdett utána, már nem találta elő.

Ilyen család, ilyen férfiakkal bizonyára kevés volt akkor az országban. Az emléktábla pedig legyen a jövőnek is bizonyosság arra, hogy a közösségért, a kivívott jogok megvédéséért hozott áldozat sohasem hiábavaló, még ha arról az utókor néha meg is feledkezik egy időre.

Bene János

A tízéves Kállay Gyűjtemény

Honfoglaláskori Balogsemjén nemzetségbeli ősök, a magyarságukra, törzsökös szabolcsi voltokra máig büszke Kállayak. Szabolcs vármegye történelme szorosan összefonódott munkásságukkal, az emlékezet lapjai számos kiváló leszármazott nevét máig őrzik. 1945 után a jözan ész sokuknak a távozást diktálta. Bárhová vetette is azonban a sors őket, sohasem felejtkeztek el az apákról fiúkra szálló végakaratról: megmaradtak magyar hazafinak, becsületben vitték tovább a Semjén törzset. A kései leszármazottak egyike, dr. Kállay Kristóf is csaknem 50 évig ette az emigránsok keserű kenyerét. Rómában kitűnő karriert futott be, köztisztviselőként álló, ismert ember lett. Mégis hazavágyott, a gyökereihez, az ő Kállósemjénébe s szülővárosába, Nyíregyházára.

Több Kállay leszármazotról tudjuk, hogy a kultúra, a tudomány mecénásai voltak, akik a szellem felemelkedését tekintették a jövő zálogának. Dr. Kállay Kristóf felmenői között, *Kállay Miklós* (1754–1820) híres szabolcsi alispán szalonjában külföldi zeneművészek is felléptek, támogatta a nemzeti színhátszást. Az apai nagyapa, a nem kevésbé híres *Kállay András* (1839–1919) szabolcsi főispán, a szabolcsi múzeum hajdanvolt gyarapítója, a Nyíregyházi Dalárda bőkezű pártfogója volt. Az anyai nagyapa, a lánglelkű 1848-as hazafi *Kállay Ödön* (1815–1879), az 1875. évi családülés nyomán a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta a családi magánlevéltárakat, a Kállay Levéltárat, az írott források kivételes gazdagságú kincstárát. Az unoka, *dr. Kállay Kristóf*, a római otthonában valóban a semmiből épített fel egy magyar világot hitvesével, *Vásárhelyi Vera asszonnyal*, Sík Sándor-díjas írónővel. Gyűjtötte, saját pénzen vásárolta, tulajdonába mentette a magyar kultúra nyugaton kalódó, általa fellelt tárgyi és szellemi emlékeit, s akít a *Kállay Gyűjtemény alapítójaként és gyarapítójaként tisztelünk*.

Vendégszerető római házukban sok segítséget kérő magyar megfordult, és megkülönböztetett szeretetet kaptak a Szabolcsból odavetődő földiek. A rendszerváltás küszöbén *dr. Németh Péter* megyei múzeumigazgatót, és *Csabai Lászlóné* polgármester asszonyt (ekkorai városi tanácselnök) fogadták szívvelyes barátsággal. Tárgyalásaik, megbeszéléseik, levelezésük eredményeként *dr. Kállay Kristóf*, a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete, egyidejűleg a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének elnöke úgy döntött, hogy a *római magángyűjteményét*, valamint a megőrzésre reá bízott muzeális értékű könyv-, oklevél-, kitüntetés-, metszet stb. gyűjteményét *szülővárosának, Nyíregyházának* ajándékozza. Kinyilvánította, hogy lokalpatriotizmusa mellett azért is választotta szülővárosát, mert a magángyűjteményére szintén igényt tartó Magyar Nemzeti Múzeumban, Országos Levéltárban, Országos Széchényi Könyvtárban, nem látta megnyugtatónak a teljes anyag egyben tartását és kölöngyűjteményként kezelését. A gyűjtemény illetéknéppen felajánlását Nyíregyháza város részére a városi tanácselnök asszony a gyűjteményalapító két testvérének (*dr. Kállay Miklós és Kállay András*) 1989-ben, a város új polgármestere, *Mádi Zoltán* pedig 1990 novemberében szóban elfogadta.

Az első római szállítmányok 1989. április 27-én érkeztek meg a Jósza András Múzeumba, amit 1990. november 2-án, 1992. február 21-én és szeptember 29-én újabb adományok, de még nem a teljes anyag követett. A Jósza András Múzeum egyébként is zsúfolt raktárhelyiségeiben, ekkor csaknem 60 dobozban és ládában tároltunk majdnem 6 ezer kötet könyvet, kiadványt, folyóiratot. A könyvek mellett már 1992-re létrejött egy kivételes értékű rendjel, kitüntetés kollekció (ekkor 135 darabból állt). Velük együtt átvettünk Kállay úrtól egy szignált Munkácsy-rézkarot, doboznyi családi iratot, egy díszmagyar öltözetet, valamint XX. századelős angol diplomataruhákat is.

1992 szeptemberében Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése a 212/1992 (IX. 21.) számú határozatával döntött a *kölöngyűjtemény átmeneti elhelyezéséről*, a Nyírvis-palotában (Széchényi utca I. II./7.) lévő 166 m² alapterületű, üresen álló lakásban (amit a gyűjtemény végleges elhelyezésekor a közgyűlés majd újra tulajdonába vesz). Egyidejűleg *Mádi Zoltán* polgármester úr megállapodást kötött a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok igazgatójával, *dr. Németh Péter* úrral, miszerint a közgyűlés vállalta a lakás átadását, a lakás közműdíjainak évi rendszeres fedezetét, és az egyszeri felszereléshez, berendezéshez szükséges források átadását. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága vállalta a már meglévő gyűjteménynek, és az újabb adományoknak az átvett lakásban történő elhelyezését.

a gyűjtemény működtetésével kapcsolatos költségeket, valamint az üzemszerű működtetéshez szükséges tudományos és kísérő személyzet költségeit.

1993. március 10-én dr. Kállay Kristóf gyűjteményalapító, Mádi Zoltán polgármester és dr. Németh Péter megyei múzeumigazgató, hivatalosan megnyitották a Kállay Gyűjteményt a Széchenyi utca 1. II./7. szám alatt lévő lakásban, ahol ma is működik.

A Kállay Gyűjtemény az eltelt tíz év alatt az adományozók körének bővülésével, a folyamatosan érkező újabb és újabb adományokkal, több algyűjteménnyel rendelkező múzeumi egységgé fejlődött. Az adományozók között mindenekelőtt dr. Kállay Kristóf gyűjteményalapítónak tartozunk köszönettel, aki a kezdetektől máig hozza a saját tulajdonú ajándékait, és donációkra biztatja, kéri családtagjait, barátait. Az ő segítségével vehettük át báró altorjai Apor Gábor (1889–1969) magyar királyi nagykövet, 1944 után magas rangú máltai lovag, és őrgrof Pallavicini Hubert (1921–1998) magyar királyi diplomata, 1944 után magas rangú máltai lovag, valamint a szintén Rómába emigrált dr. Papp Géza fogorvos, és hitvese Sebestyén Mária értékes családi könyvtárait; báró Apor Gábor, az ő nagybátyja báró Apor Sámuel altábornagy, és a nagynénje báró Apor Irma, továbbá Grenato Pignatelli di Belmonte pápai nuncius, immáron határainkon túl is jegyzett rendjeleit, kitüntetéseit; báró báró Bérczy István dr. (1882–1993) egykori miniszterelnökségi államtitkár díszmagyarját és kitüntetését, Sir Frederic Duncan (1859–1929) bécsi angol követ diplomataruháit, az ő fia, Sir Oliver Duncan elegáns báli öltözetét, Sebastiano Baggio (1913–1993) kardinális papi öltözeit, Barcs Géza máltai lovag kukulláját, insigniáit.

Dr. Kállay Kristóf saját tulajdonú ajándékait felsorolni is lehetetlen (évente 6-7 alkalommal bőrröndnyi adománnyal érkezik): kortörténeti értékű fotók, Kállay családi iratok, sok-sok könyv, saját kitüntetései, máltai iratok, insigniák, pápaérmek, emlékérmek, festmények, grafikák, rézkarcok, metszetek, XVI–XVIII. századi Wójtkffy és Mattyasovszky családi iratok, máltai öltözetek, díszmagyar menték a hozzátartozó gyönyörű boglárkokkal, gombokkal, XIX. századvégi díszszablya, édesapja, Kállay Miklós miniszterelnök fennmaradt emigráns levelezése és használati tárgyai (szivartárca, kristály hamutartó stb.). Szépen gyarapodik a trófea-gyűjteményünk is, amelyek Kállay Kristóf (hazatelepülése utáni) vadászsikereinek az emlékei. 1998-ban az ő segítségével jutottunk egy értékes, 3x2 m méretű oltárképhez (a kállósejmi római katolikus templom volt oltárképe), helyhiány miatt a Jósza András Múzeumban tároljuk, restaurálásra szorul.

Dr. Kállay Kristóf két testvéröccsét, dr. Kállay Miklóst (1918–1996) és Kállay Andrást (1919–1995) is gyűjteményünk alapítójaként tisztelünk, ahogy dr. Kállay Miklós fiát, Kállay Kristóf országgyűlési képviselőt (1990–1994), és a leányát, Kállay Helént, úgyszintén Kállay Andrást Göttingenben élő fiát Kállay Dénest. Ők festményekkel, fotókkal, családi iratokkal, könyvekkel és folyóiratokkal, Kállay Miklós miniszterelnök fennmaradt kitüntetéseivel gazdagították eddig a gyűjteményt. Kállay Kristóf országgyűlési képviselő ajándéka az 1990–1994. évi országgyűlés teljes parlamenti naplója, és a parlamenti kiadványok. Az ő közbenjárására látható egy vitrinben az 1991-ben alapított Magyar Köztársasági Érdemrend teljes kollekcója.

Közel ötven Kállay leszármazottal tartom ma a kapcsolatot, akiktől családi iratokat, fotókat, tárgyakat vettünk át ajándékként (pl. Kállay Tibor Elemér Spanyolország, Kállay Kristóf Ausztria, dr. Kállay Nicola Horvátország, Kállay Ubui Budapest, Kállay István Budapest, dr. Kállay Zoltán Budapest, vitéz Kállay László Budapest, Kállay Anna iparművész Budapest, dr. Blázovics Anna Budapest). Kállay Kristóf gyűjteményalapító Rómában élő fia, dr. Kállay Miklós (iratok, fotók), Svájcban élő fia, Kállay András (rendjelek) is gyarapították már gyűjteményünket. Az USA-ban élő Kállay Miklós, és testvére Kállay Tamás ajándékai között kiemelendő a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia 1899–1944 közötti Emlékkönyve rézveretes bőrkötésben, csaknem négyezer aláírással, közöttük I. Ferenc József császár és király, Habsburg főhercegek és főhercegnők, Horthy István kormányzó, tábornokok, vezérkarai ezredesek.

A Kállayaknál leányágon rokon Ilosvay Ferenc (1914–1990) író, újságíró özvegye Johanna Ilosvay (Bécs) 1993-tól gyarapítja folyamatosan múzeumunkat (családi fotók, férje személyes tárgyai, kéziratok, folyóiratok). Johanna asszony nagyapja, Oscar Dietrich (1853–1940) neves bécsi arany- és ezüstműves volt, akinek hagyatékából vitrinnyi szép ezüst tárgyat kaptunk, az ötvös festményével együtt. Felbecsülhetetlen értékű az a közel harmadik darab magyar vonatkozású emlékérem verőtő is (a nagyapa műhelyéből), amelyekről 1849–1880 között verték a

Dr. Kállay Kristóf gyűjteményalapító

Az aranygyapjas rend jelvénye

Boros György felvételei

magyar emlékérmeket (pl. Batthyány újratemetése 1870, koronázás 1867, Deák-érmek stb.). A nyíregyházi Ilosvay Pétertől családi fotókat, iratokat vettünk át, a záhonyi Kádár Andrásról (magyaroroszlói Kállay-leszármazott) fotókat, iratokat, könyveket. A nyíregyházi születésű dr. Nagy Ákos 1997-ben Ausztráliából küldte el nekünk a magyar emigráns periodika gyűjteményét (1948–1997 közötti hetvenhétféle folyóirat 2293 száma) és 116 történelmi tanulmányt. Kolozsvárról Bánffy István és felesége, Apor Erzsébet családi iratokkal gazdagította a gyűjteményt, valamint Apor Péter író (1676–1752) filozófiai témájú kéziratának (60 oldal) kalandos úton készített másolatával. A nyíregyházi Szitha Mária tanárnő és testvére Szitha Sarolta negyvennégy családi iratot adományozott, közöttük két, függő pecséttel ellátott armalist (1606, 1610). Az Éremgyűjtők Egyesületének Megyei Szervezete nevében, dr. Fekete Zoltán és Dorogi László letétbe helyezték a szervezet tulajdonát képező, 1985–1995 között készített 110 darabos kollekciójukat (verőtövek, gipsztányérok, érmek).

Valamennyiőjüknek ezúton is szeretném tolmácsolni hálás köszönetünket!

Az algyűjtemények közül a könyvtárról, és falerisztikai kollekciónkról külön is szólni szeretnék. *Könyvtárunk* ma, tízezer kötetet, folyóiratot és kiadványt őriz. Mintegy 60%-uk idegen nyelven íródott (francia, német, angol, olasz). 1585–1714 között nyomtattak tizenkét kötetet, a magyar nyelvűek nagy százaléka védett könyv. Sok az első kiadású, a szerző által dedikált, a számozott példányú, az ex librises kötet, és nem kevés számú különlenyomatot és kéziratot is őrzünk. 40-40%-uk szépirodalmi, illetve történelmi-politológiai témájú, sok a vallási, művészettörténeti, illetve a növényekről-állatokról szóló kötet. A nyugati magyar irodalom számos kiemelkedő alakjának, így Cs. Szabó László, Márai Sándor, Tűz Tamás, Mérey Tibor, Kabdebó Tamás, Saáry Éva, Csiky Ágnes stb. műveit is átvettük, ahogy a magyar irodalom klasszikusainak műveit idegen nyelveken (pl. Madách Imre: Az ember tragédiája című művét olasz, francia és német nyelven, Petőfi Sándor és Jókai Mór műveit olasz és német nyelven, József Attila verseit angol nyelven stb.).

A falerisztikai algyűjteményben ma harmincnincsféle rend, kitüntetés insigniái találhatóak, amelyek tizenhárom európai és négy közép- és dél-amerikai országból származnak, tizenkét magyar eredetű, illetve a Habsburg-birodalmi korszakból való. Döntően az adott kitüntetés első vagy második fokozatai, aranyból és ezüsből, vagy aranyozott ezüsből valók, illetve brillantírozott ezüstök. Közülük nem egy darab hazai közgyűjteményekben máshol nem lelhető fel. Pl. az 1764-ben alapított Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje a csillaggal, az 1429-ben alapított Aranygyapjas Rend XIX. századvégi rendjel típusa, az 1918-ig fennállt Brünni „Maria Schul” Nemesi Kisasszonyintézet díszjele, a Máltai Lovagrend Érdemrendjének nagykeresztje a csillaggal, az 1941-1944 között létezett Zvonimir Király Koronája Rend nagykeresztje a csillaggal, a közép- és dél-amerikai rendjelek stb. A teljes falerisztikai, numizmatikai kollekciónk ma hétszázhetven darabból áll.

Nagy hangsúlyt helyezünk a *közművelődési feladatainkra*. Már a Gyűjtemény megnyitásakor, a látogatók számára is láthatóvá tettünk két vitrinben rendjeleket, illetve régi könyveket, okleveleket, a falakon pedig a Kállayak fotóit. 1994-ben bővítettük a rendjelkiállítást és a Kállayak emlékfalát, valamint felállítottunk egy emléksarkot a Máltai Lovagrend tiszteletére (első adományozóink valamennyien máltai lovagok). 1995-től áll az Ilosvay Ferenc-emlékkiállítás. 1997-ben teljesen felújítottuk a Kállayak emlékkiállítását, a Máltai Lovagrend emlékkiállítását, és a szponzorok segítségével készült hét új tárlóban, szemre is tetszetős háttérben helyeztük el a falerisztikai (kitüntetésekkel foglalkozó segéd tudomány) kincseink egy részét. Az örvendetes gyarapodással átvett ajándékoknak a raktárhány miatti tárolása, és főleg további unikális daraboknak is láthatóvá tétele, a szűk alapterület miatt, mára megoldhatatlanná vált.

Rendszerezsek a *múzeumi történelem órák* a Gyűjteményben, évente 8-10 (döntően középiskolás) osztály fordul meg nálunk ilyen céljai. Nyugdíjas klubok, tantestületek, a Vitézi Rend tagjai stb. látogatásai mellett, pl. a nyíregyházi Magyar–Angol Klub évente egy-két foglalkozását is itt tartja. A médiával is jó a kapcsolataunk, nem múlik el év, hogy két-három híradást ne adjanak rólunk, munkánkról. Johanna Ilosvay nemes adományaival, 3600 szabolcsi diák vehette kézbe közreműködésünkkel ajándékkönyvként, Ilosvay Ferenc író köteteit (Mégfordul a szél, Tizenkét ösvény, Tenyérnyi tisztás). Sok neves, *tiszteletreméltó látogatónk* volt már, néhányan közülük: prof. Kosáry Domokos, dr. Halasi Kun György (a Columbia Egyetem professzora), prof. John Lukács (Phoenixville, Pennsylvania), a thaiföldi és a kínai magyar nagykövetek, Serge de Hubsch (nagykövet), Lady Digby (a Brit Birodalmi Rend dámája), dr. Riedl Rudolf (Szatmár megye prefektusa), dr. Kovács Árpád (a Számvevőszék elnöke), Kupa Mihály és Rockenbauer Zoltán miniszterek stb.

Megtisztelik látogatásaikkal a Gyűjteményt a Megyei Közgyűlés és Nyíregyháza Megyei Jogú város tisztségviselői, és munkatársai is. Csabai Lászlóné polgármester asszony támogatásának legutóbbi kézzelfogható jele, eredménye, a 2002-ben általa felavatott bronzból való, szép köztéri cégérünk. Hasonló köszönet illeti Pataki József megyei művelődési főosztályvezető urat, aki a tíz év alatt, valamennyi szakmai rendezvényünk mentora volt. Gyakori vendég nálunk dr. Kállay Kristóf gyűjteményalapító, ahogy név szerint illene megszólítani a többi ma élő Kállay-leszármazottat is. Valamennyiőjűnkben a Kállay Gyűjtemény nagyszerű mecénásokra és barátokra talált, rendszeresen látogatnak bennünket, vigyázó szemekkel követik munkánkat, működésünket. *In asperis et prosperis* – szól a családi jelmondatuk. Igaz ennek tartalma, az általuk alapított és gyarapított Gyűjteményünkre is. Az ajándékozás, adományozás, a látogatásaik örömei, vidám órái mellett, munkatársaimmal, szomorú kötelezettségeinknek tettünk eleget a családtagjaik (gyűjteménygyarapítóink is) kállósemjéni temetésének megszervezésében, a Kállay felmenők sírjainak gondozásában. A legtermészetesebb kötelezettségünknek tekintjük, a névadó történelmi család emlékének ébren tartását, ápolását is. 2000-ben a családdal közösen két és félnapos Kállay világtalálkozót szerveztünk (Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza, Nagykálló, Kállósemjén színhelyekkel), ahol 152 Kállay vett részt itthonról, és határokon túlról (Erdélytől az USA-ig).

Kiemelt feladatunk a Gyűjteményben őrzött kincsek *tudományos feldolgozása*, publikálása, szakmai berkekben is ismertté tételük. Különböző hazai konferenciákon, tudományos üléseken 1994–2002 között huszonnyolc, határainkon túl Nagybányán és Ungváron pedig két előadást tartottam a Kállayakról, a Kállay Gyűjteményről és a nálunk őrzött falerisztikai tárgyakról. Ugyanezen időszak alatt negyvennyolc cikket írtam (tudományos szaklapokban, illetve konferenciakötetekben jelent meg huszonegy, a megyei sajtóban pedig huszonhét). Továbbá

önálló kiadványként látott napvilágot a Jósa András Múzeum kiadásában két kiállításvezető katalógusom, és az Apor-kítüntetéseket bemutató könyvem, színes fotókkal, valamint megírtam a Száz magyar falu könyvesháza sorozatban megjelent, Kállósemjén monográfiához a kötet nyolc fejezetét. 1994-ben kétnapos nemzetközi falerisztikai konferenciát szerveztem munkatársaimmal Nyíregyházán (1945 óta hazánkban ez volt a harmadik nemzetközi fórum), harmincnégy résztvevővel. Tizenhárom előadás hangzott el (hazai előadóktól, illetve Svájc-ból, Ausztriából és Romániából érkezett kollégáktól). 1995-ben és 2000-ben tudományos ülést rendeztünk Ilosvay Ferenc munkásságáról, 1999-ben szintén nálunk volt Ilosvay Ferenc Tenyérnyi tisztás című kötetének a bemutatója. 1997-ben dr. Ulrich Attila kollégámmal a Numizmatika és társtudományok című III. országos konferenciát szerveztük meg (két és félnapos) nyolcvankilenc résztvevővel, harmincnyolc előadással. A tíz év alatt három alkalommal adtunk kölcsön tárgyakat megyén kívüli múzeumok kiállításához. 1994-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban voltak láthatók Kállay Miklós miniszterelnök személyes tárgyai, kiténtetése; 1997-ben a pécsi Janus Pannonius Múzeum kiállításához dr. Apor Gábor egyik kiténtetését, az 1891–1947 között adományozott Bolgár Polgári Érdemrend középkeresztjét a csillaggal adtuk kölcsön (hazánkban ez is csak nálunk található), 1999-ben pedig a Keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban rendezett „Ritkaságok, becses óságok” című országos kiállításon megyénket huszonkilenc gyönyörű rendjellel képviseltük.

Dr. Németh Péter megyei múzeumigazgató és dr. Kállay Kristóf gyűjteményalapító együttműködéséből született meg a Kállay Gyűjtemény, aminek a megyei múzeumigazgató úr megbízásából 1992-től vagyok a vezetője. Szeretném remélni, hogy az eltelt tíz év alatt munkatársaimmal sikerült megyén belül s a megye határain túl is – a lehetőségeinken belül – ismertté tenni a Gyűjteményt. Vendégkönyvünk beírásainak tanúsága szerint szép élményekkel távoznak tőlünk a látogatók.

Dr. Lakatos Sarolta

„Egy földön, egy hazában”

A megyeszékhelyen kívüli irodalomkutatás és hagyományápolás Szabolcs-Szatmár-Beregben

A Kölcsey Társaság és a Ratkó József irodalmi Társaság

A kiemelkedő alkotók hagyományának ápolásában Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az elmúlt másfél évtizedben mind nagyobb szerepet kaptak a régió nagy íróinak nevét viselő irodalmi társaságok. A Kölcsey Ferenc és Ratkó József szellemét felvállaló kulturális közösségek különösen sokat tettek az életművek kisugárzó tudatosításáért.

A *Kölcsey Társaság* országos hatókörű és jelentőségű kulturális testület, aminek szervezeti centruma a Kölcsey egykori lakóhelyéhez, Szatmárcsékéhez közeli Fehérgyarmaton van. Már az alakuló közgyűlést ebben a városban tartották 1988. szeptember 23-án. Az alapító tagok az ünnepség szónokát, Pozsgay Imre államnruisztet választották elnökké. 1990. szeptember 8-ától a társaság elnökének Taxner-Tóth Ernő, közismert Kölcsey-kutató, irodalomtörténész egyetemi tanárt kérték föl. A működés anyagi alapfeltételeit Tisza László, az OTP vezérigazgatója alapozta meg a *Kölcsey Társaság Alapítvány*al. A társaság alelnökévé Csorba Sándort, a Nyíregyházi Főiskola tanárát, ügyvezető elnökévé László Béla, fehérgyarmati középiskolai tanárt, titkárává pedig Hamar Pétert, szintén fehérgyarmati középiskolai kollégiumi igazgatót, jegyzőjévé Szabó István köztisztviselőt választották.

A mikrorégió lehetőségeitől az országos szintekig táguló kulturális küldetés Kölcsey eszméinek jegyében kap helyet a Társaság munkájában. A nemzeti értékek tudatosításának programja működésükben egyszerre jelenik meg az Európára nyitottság távlatával és a határon túli magyarságra is figyelő tekintettel. Az országos intézményekhez, rendezvényekhez csatlakozást és ilyenek kezdeményezését a Budapesten élő, a Debreceni Egyetemen tanító elnök

biztosítja, a szabolcs-szatmár-beregi régió kapcsolódási pontjait pedig az alelnök és az elnökség megyei tagjai. A szülőhely körüli intézmények, szellemi erők és a társaság más országos szervezetekkel való együttműködését a titkár és az ügyvezető elnök koordinálja. A társaság oktatóknak, diákoknak és civil tagjainak szervezett kulturális programokkal, a Kölcsey nevéhez kapcsolódó rendezvényekkel kiemelkedő szerepet tölt be az ország irodalmi és kulturális életének Kölcsey szellemét őrző alakításában. A társaság alapszabálya fogalmazta meg a Kölcsey életmű további feltárásának és az író kultusza ápolásának feladatait. A korábban alapított Kölcsey-egyesületek haladó hagyományának folytatását, Szatmár, az ország és az egyetemes magyar kultúra lehetőségei szerinti gondozását, támogatását. (Csupán néhányat idézve föl programjaiból: a rendszeresen megszervezett *Beregi Irodalmi Napok*, a Kölcsey nevet viselő iskolák diákjainak versmondó és szónokversenye, vetélkedői, a Kölcsey nevével fémjelzett pályázatok, aktív előadói részvétel a Kölcsey ünnepeken, a Kölcseyt ábrázoló képzőművészeti alkotások avatásán, Kölcsey ereklyék gyűjtése képezte a közelmúltban tevékenységük fontosabb összetevőit.)

Ezek közül határokon átnyúló jelentőségű esemény a *Magyar Kultúra Napjának* évenkénti Szatmárcsekén történő megrendezése. A *Hymnus* születésnapjára helyezett emléknappal országos központi ünnepségét 1995-től az ehhez az időponthoz (január 22-éhez) legközelebbi vasárnapon tartja meg a társaság a szatmárcsekei református templomban, majd Kölcsey Ferenc sírjánál, a híres csónakos fejtsémetetőben. Az ünnepségen a magyar kormány, a kulturális vezetés, az Oktatási Minisztérium és a külföldi magyar szervezetek, valamint a környék felsőoktatási intézményei is rendszeresen képviseltetik magukat. A *Kölcsey Társaság* elnöksége a magyar kultúra egy-egy jelesét kéri fel ünnepi szónoknak. Az előadó egyszersmind a társaság kitüntetettje is, akinek a templomi emlékezés keretei között a Melocco Miklós által készített *Kölcsey-plakettet* adományozzák. Eddig Melocco Miklós, Szokolay Sándor, Kányádi Sándor, a filmrendező Szabó István, Vásárhelyi László koreográfus, Csoóri Sándor, Kő Pál és Kallos Zoltán mondhatták el gondolataikat a rendezvényt bevezető ökumenikus istentisztelet után, a *Hymnus* közös előléklése előtt, a templom szőszékéről. (Makovecz Imre szintén megkapta a szónoklatra felkérő meghívást és a plakettet, de betegsége miatt nem vehetett részt személyesen az ünnepségen.) Plakettel tüntették ki Csikos Sándor színművészt is, aki a rendezvényen rendszeresen a *Himnusz* előadója.

A magyar és külföldi televízióktól, a különböző rádióktól figyelemmel kísért és médiában rendszeresen kiemelt jelentőséggel tudatosított rendezvény – háttérben a szatmárcsekei lakosok és Sarkadi Pál polgármester támogatásával – szellemiségével – fókuszszerűen mutatja fel a *Kölcsey Társaság* törekvéseinek értelmét: a nemzet kulturális fölemelkedésének, az alkotó és morális igénytel telített magyarságtudat eszméjének szolgálatát. Az évente összeállított és a társaság munkáját sűrítményszerűen tükröző *Társasági Értesítő*n kívül a *Kölcsey Társaság* szellemi közössége évente egy-egy – elsősorban a Kölcsey-hagyatékkal és eszmei-poétikai hagyománytal kapcsolatban álló – könyvet is kiad. (Csorba Sándor, Borbély Szilárd, S. Varga Pál munkái, a XX. század legfontosabb Hymnus-értelmezései és a Wesselényi emlékülés anyaga jelerhettek meg így.)

A társaság a közös eszmeiség és személyek révén is kötődik az 1992-ben Fehérgyarmaton létrejött három ország szomszédos tájaira kiterjedő *Hármashatár Irodalmi Társaság*hoz. E költődes jegyében adta ki 1994-ben Gál Éva Emese, Szatmárnémetiben élő költőnő *Vízesekek* című kötetét. (A *Hármashatár Irodalmi Társaság* első reprezentatív antológiája a kárpátaljai Gortvay Erzsébet ajánlásában, az Irodalmi Társaságok Szövetsége – felelős kiadó Varga Domokos – kiadásában *Gyóntató* címen szintén Fehérgyarmaton jelent meg 1995-ben.) A tájegységre jellemző etnográfiai témát foglal magába a legutóbbi kötetek egyik, olasz szerzőtől származó darabja, *Amedeo Boros*: Csónakutazás a halál után című, a szatmárcsekei csónak alakú fejfákról írott kultúrantropológiai és etnológiai értelmezése. A 2002-ben, a sorozat eddigi utolsó kiadványaként megjelent könyv *Kölcsey Ferenc utóéletének első évtizedeiről* címen Csorba Sándor Kölcsey-kutatásainak újabb fejezeteit foglalja össze.

2003. február 21-én a fehérgyarmati Polgármesteri Hivatalban tartotta meg a társaság eszedékes tisztújító közgyűlését. Elnöki tisztségében ezen ismét Taxner-Tóth Ernő professzort, Széchenyi-díjas irodalomtörténészt erősítette meg a tagság. Újraválasztották László Béla ügyvezető elnököt és Szabó István jegyzőt is. A társaság új titkára Kasztovszky László, fehérgyarmati szakközépiskolai igazgatóhelyettes, ügyvezető elnökhelyettese Csorba Sándor lett. Imre

László és Jánosi Zoltán személyében két új alelnök került a vezetésbe, s a csaknem harminctagú elnökség is több új taggal gyarapodott, akik a leköszönő tagok helyén végzik tovább a munkát.)

Ratkó József írói és szélesebb értelemben vett kulturális hagyatékának intenzív átörökítése már szinte a halála (1989. szeptember 13.) utáni napon elkezdődött. Az országos fórumokon megjelent cikkek, emlékezők, versek mellett (többek között Ilia Mihály, Kabdebó Lóránt, Ágh István, Serfőző Simon, Buda Ferenc, Szentmihályi Szabó Péter, Nagy Gáspár szollaltak meg azonnal). A *Nyírvidek* című, Nyíregyházán kiadott városi hetilap első évfolyamának negyedik száma dokumentálja példaadóan ennek a páratlanul gyors hagyományvállalásnak és eszményfolytatásnak a kezdeteit.

A *Ratkó József Irodalmi Társaság* csaknem hajszálpontosan öt évre az író halála után Tiszadobon alakult meg, 1994. szeptember 24-én. A Társaságot az író személyiségének és szellemi kisugárzásának a szélesebb körben érzékelt hiánya hívta elsősorban életre. Bugya István, a gyermekkori barát és költőtárs közös akaratként mondta ki a gyász néma hónapjai után: „Kell, hogy mi, akik összetartozunk, megtartó szó híján szét ne szóródjunk... Töréssék meg a csend, ami Ratkó Jóska halálával ránk szakadt. Tartsa meg szándékaink és tetteink tisztaságát az Ő felejthetetlen emléke.” A társaság nyitó ülésének *Zárónyilatkozata* azt fogalmazza meg, hogy „a megalakult *Ratkó József Irodalmi Társaság* pártokon felüli szellemi közösség, amely Ratkó József irodalmi és erkölcsi hagyatékát kívánja kisugározni, és érvényre juttatni”. Tevékenységi körét *Alapszabályában* a maga kiemelt céljaihoz rendeli hozzá. Ezek a célok „a magyar kulturális élet nemzetben gondolkodó erőinek összefogása, valamint a magyar gyermek- és ifjúságvédelem kulturális és szociális támogatása”. A szervezet tevékenységi körei között kiemelten jelenik meg a Ratkó szelleméhez hű műalkotások támogatása is, továbbá a szülői gondoskodás nélkül maradt gyerekek erkölcsi és anyagi segítése s a Ratkó József Olvasótáborok szervezése.

A tiszadobi Andrassy-kastély dísztermében összegyűlt mintegy száz ember a Társaság elnökéül Sánta Ferenc író, örökös tiszteletbeli elnökéül Ratkó Józsefnét, ügyvezető elnökéül Bugya Istvánt választotta. Az elnökségben és az etikai bizottságban többek között Pozsgay Imre, Lezsák Sándor, Zombori Ottó, Serfőző Simon foglaltak helyet. A társaságot nyilatkozataikkal, leveleikkel, illetve belépésükkel a mai magyar kultúra neves formálói avatták fel. Köztük Bánffy György, Csoóri Sándor, Fodor András, Kósa Ferenc, Lázár Ervin, Nagy András László, Kiss Anna és még sokan mások. A Társaság frissen indított lapja, az *Írányjel* az alapítás dokumentumain kívül közölte Sánta Ferenc felszólalását, a költő néhány művét, valamint neki ajánlott verseket Bugya István, Dusa Lajos, G. Nagy Ilián, Fazekas István, Ószabó István, Magyar József és Serfőző Simon tollából. A közösség tevékenyen kapcsolódott be a nagykállói Ratkó-napok szervezésébe is. Országos pályázatokat hirdetett állami gondozott fiataloknak, közreműködött a költő tevékenységét megörökítő filmek elkészítésében, a tervezett olvasótáborok létrehozásában és a Ratkó József életművéhez kapcsolódó egyéb emlékezők, ünnepek formálásában is. A társaság több tagja vett részt, előadóként vagy szervezőként a költő drámakötetének megjelenése tiszteletére 2003. február 28-án Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtárban rendezett ünnepségen, ahol a Ratkó Józsefről készült új portréfilm (a Babosi unokafivérek alkotása) is bemutatásra került.

Jelentősebb vidéki kutatók és központok

Az irodalomtörténeti vagy azzal érintkező kutatások természetesen nemcsak a megyeszékhelyen folynak, de a legkülönbözőbb irodalmi programoknak is folyamatosan helyet adott a szabolcs-szatmár-beregi vidék.

Különösen a helyi népköltészet forrásainak alapos feltárásában mutatott fel jelentős eredményeket a Penyigén élő Kormázy Margit, aki – többek között – a Szenke-patakba borult, fiatal lányokkal tele csónak valós motívumán született ballada összetevőit kutatta fel részletesen. Iránymutatásai nyomán és részvételével készült el Kéry Péter kamerájával a témát feldolgozó film. A Fehérgyarmaton élő Hamar Péter sem csak a Kölcsey Társaság titkáráként végzett (2002. december 31-ig) fontos szervezőmunkát, hanem jelentős könyvekkel járult hozzá a magyar filmesztétika tudományos munkáinak gyarapításához is, s a megyei irodalom néhány „ügyét” is tanulmányokban idézte meg (*Járt-e Vas Gereben Szabolcsban?*, *Az Óreg arcképe az emlékezet tükörszilánkjain*). Ugyancsak Fehérgyarmaton élt évtizedeken át (1973-tól 1991-ig)

a költői és írói művekkel egyaránt jelentkező Szilvási Csaba, aki szépirói értékek mellett Móricz stílusának kutatásához járult hozzá fontos tanulmánnyal (*A szimbólum szerepe Móricz művészetében*, 1989). Az Erdélyből (Maroshévízről, illetve Szászrégenből) Vásárosnaményba származott Miklós Elemér a régió irodalmi emlékeiről szóló írásait több könyvben (*Bereg irodalmi hagyományai, Tisza-parti beszélgetések*, 1992, *Üzenetek félárnyékból*, 1993) adta közre.

A műfordító Antal Miklós az 1970-es években a budapesti Európa Kiadónak orosz regényfordítások sorát készítette el. Köztük Maskin, Abramov, Baklanov, Sluckis, Zsemliak műveit fordította magyarra, s munkásságával a megye legjelentősebb szépirodalmi műfordítója lett. Egy időben, az 1960-as évektől induló évtizedben valóságos irodalmi központtá emelte Vásárosnaményt. Könyvtárigazgatóként író-olvasó találkozókot, előadásokat szervezett, s e tevékenységével a város az irodalom vidéki művelésének, népszerűsítésének lényeges centrumává nőtt. Hasonló központként működött Ratkó József életében Nagykovács is. Irodalmárok sokasága volt a könyvtárigazgató költő vendége, aki előadóesteken, találkozókön át kapcsolta be a várost az irodalom teljesebb vérkeringésébe.

Részben ezt az örökséget vette át a költő halála után a Korányi Frigyes Gimnázium és a város a *Ratkó-napok* kétevente, szavalóversenyekkel, előadásokkal, író-olvasó találkozókkal egybekötött – 1993 óta történő – megrendezésével. A program kezdeményezője maga a gimnázium tantszéke volt, „frontembert” pedig – Lipták Lajos igazgató mellett – Szabóné Cseh Ágnes magyartanár, igazgatóhelyettes és a költő özvegye, Ratkó Józsefné Hargitai Lujza. A költő társai, a *Hetek* még köztünk lévő tagjai (Ágh István, Buda Ferenc, Bella István és Serfőző Simon) állandó vendégei a rendezvénynek, ahogyan a költő barátai, s a *Hangsúlyt* szerkesztő társai, Antall István és Nagy András László is. Ők előadóként, zsűritagokként sugározzák át az irodalom értékeit a fiatalokba és az érdeklődőkbe. Szabóné Cseh Ágnes folyamatosan hirdeti meg a költő hagyatékához, a *Hetek*hez és a határon túli magyar irodalomhoz kötődő pályázatokat is (tanárkollégák számára). Az így elkészült munkák szintén ennek az alkotói körnek a mélyebb megértését segítik, s a tanulmányok értékelése és a díjazás is a Ratkó-ünnepken történik meg. A *Ratkó-napok* köréből nőtt ki a *Heteket* újra reprezentatívan bemutató, korszerű antológia igénye is. A szintén *Hetek*-költő, Serfőző Simon kiadói munkája (Felsőmagyarország Kiadó) révén az antológia *Más ég, más föld* címmel 2001 könyvhetén látott napvilágot, és került bemutatásra Nagykovács, Nyíregyháza, Miskolc, Szolnok, Székesfehérvár városain kívül több budapesti rendezvényen, így az Írószövetség klubjában és a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

A megye kisebb településén, Fényeslitkén él és dolgozik, de korántsem csak regionális kutatásokat végez Bakajsa András. Gyűjteményes tanulmány- és cikkgyűjteményében (*Versék varázsa, harangok szólása*, 2000) a megyei kötődésű alkotók közül többek között Képes Géza, Váci Mihály, Ratkó József és Kondor Jenő munkáiról nyújt elemzéseket. Újabban Rákos Sándorról szólt meg értékelő tanulmányban (*Rákos Sándor szülőföldje, műveiben*). A vidéki tanár irodalomértelmező munkásságát Bitskei István professzor (a KLTE korábbi bölcsészdekanja) így méltatta: „Bakajsa András kötelemremekművi miniatűr esszéket tartalmaz költőkről, írókról, templomokról, szülőföldről, egyházi ünnepekről, a népi és vallásos kultúra számos jelenségéről. Mindarról, ami nemzeti kultúránk keresztény gyökereit jelenti.” A nagykovácsi Bódor Sándor, nyugdíjas középiskolai tanár is több fontos, a megyei irodalom múltját érintő tanulmányt publikált, így például Kelen Lászlóról, Sziklai Lászlóról és a Sárkány Oszkáról szóló műveket.

Az utóbbi években örvendetesen megszorodtak az egy-egy megyénkből indult, jelentősebb íróhoz kötődő helyi kutatások és rendezvények is. Ezek közül is ki kell emelni Kótaj község értelmiségi életének, különösen Horváth Józsefnek és feleségének a gondoskodását, amivel a település Galambos Lajos szellemi örökségét ápolja, valamint Gávavencsellő művelődési szerveinek törekvését a Bessenyei Anna-hagyatékok felkutatására s az író emlékének megőrzésére.

A megyei irodalom örökségét őrző és gondozó erő az elmúlt évtizedben különösen Ratkó József hagyatékának tudatosító feldolgozásában mutatott fel számottevő teljesítményt. Nagykovács, Nyírbátor, Nyíregyháza, Tiszadob és Kisvárdai egyaránt részesei voltak az erre irányuló közös erőfeszítésnek. A Nyírbátorban élő Magyar József még 1993-ban tette közzé saját szerkesztésében és előszavával – az addig ismeretlen Ratkó-írásokat is tartalmazó – *Ratkó-breviárium* című kötetet. Ugyanabban az évben jelent meg a kisvárdai Kondor Jenő tollából a nagykovácsi könyvtár kiadásában a *Félelem és a remény költészete* című kismonográfia, az

első és mindmáig egyetlen, a teljes költői életművet értelmező kötet. Mindkét eddigi Ratkó-film 1998-ban készült el. A korábban sugárzott, *Egy úgyon, egy kenyéren* című munka Kántor István szerkesztő-rendező és Kéry Péter operatőr közös alkotása (Duna Televízió), a *Hűségese a dalnak* című portréfilm (MTV I-es csatorna, 1998. december 29.) pedig Veres István rendezése. (Ebben Koncz Gábor eleventette meg Ratkó Józsefet, Antall István, Ratkó korábbi munkatársa és barátja pedig *A költő mindent túlélt* címmel írt esszét a filmről.)

Nagyjából ugyanekkor fogott hozzá a még feldolgozatlan hagyaték átfésüléséhez a Nagykállóban élő, a megyeszékhely könyvtárában dolgozó Babosi László is. A költő leányával, Ratkó Lujzával együtt végzett munkát 2002-ben fontos eredmény koronázta. A Felsőmagyarország Kiadónál a korábbi, az 1995-ös, Márkus Béla szerkesztette *Új évszak kellene* című gyűjteményes kötet után napvilágot láthattak Ratkó József immár teljesnek mondható összes versei (*Ratkó József összes művei I. Versek*) Babosi László szerkesztésében jegyzetapparátusával, Ratkó Lujza szöveggondozásában. (Közben országos és helyi fórumokon tucatnyi tanulmány, cikk is napvilágot látott a költő műveiről, olyan elemzők kezéből, mint Görömbei András, Márkus Béla, Vasy Géza, Bíró Zoltán, Láng Gusztáv, Bényei József és mások.) Ratkó újrafelfedezésének egyik koncentrált eseménye volt a *Szabolcs-szalmár-berégi Szemle* 1996-os emlékszáma, a költő születésének hatvanadik évében. Az értékei iránti mind erősebb fiatal érdeklődést több főiskolai szakdolgozat is mutatta. (Egyik legjobb teljesítmény a Dominyák Zsuzsáé volt 1997-ben *Komplex képek Ratkó József műveiben* címmel.) 2002 karácsonyára – szintén Babosi László és Ratkó Lujza közös szerkesztői és filológiai előkészítésében – a költő drámái is kötetbe foglalva jelenhettek meg. Az életmű-sorozat második könyvét *Ratkó József összes művei II. Drámák* címmel a budapesti Kairosz Kiadó adta ki.

A megyei Ratkó-kultusz, ahogyan a régió teljesebb irodalmi élete és irodalomkutatása, hagyományápolása is, a szellemi élet szféráiban is erős és cselekvőképes földrajzi-emberi vidék arculatát rajzolja föl a magyar kultúra térképére.

Jánosi Zoltán

„Tégy!”

A honismereti akadémiák kezdeteiről

Óvatosságra intenek mindenkit, aki netán forrásmunkaként értékelné e szerény visszaemlékezést. Nem azért, mintha a múltba tekintő írás szándékoltan szépített emlékeket tartalmazna. Sokkal inkább azért, mert a történelem sosem szelíd szele szétszórta az emlékezet régebben egymás mellé illeszkedett darabjait. A hiteles sorrend visszaállításához – esetemben – már az idő és a türelem is hiányzik, de legalábbis fogytán van. Szerencsére a honismeret dolgában egy ember esendő emlékezete nem kelthet igazán zavart, hiszen a mozgalom emlékeit sok ezren őrzik. Ez a visszatekintés nem is ennek egészéről szól, csupán egyik szülöttjéről, az Országos Honismereti Akadémiáról, annak is leginkább a megszületéséről.

A honismeret történetében nem egyszerű eligazodni az időpontok és események bozótosában. Legyen elég talán ennek illusztrálására annyi, hogy egyes források szerint 1961 a „szervezett honismereti mozgalom” kezdete, ám a néprajzi és honismereti pályázatokról szólva Szabolcs-Szatmárban már a XVI-at jegyzi egy tanulmány, 1973-ban pedig – július 30-a és augusztus 11-e között – a Vásárosnamény melletti Gergelyugornya a VII. Országos Középszintű Honismereti diáktábor házigazdája.

E táborozást megelőzően – 1973. július 10–14-e között – tartják meg Nyíregyházán, a Besenyei György Tanárképző Főiskolán a Honismereti Szakkörvezetők Országos Konferenciáját. Az az időszak ez, amikor – néhai dr. Farkas József megállapítása szerint – „polgárjogot nyert mozgalmunk” megyénkben, amit bizonyít az is, hogy a konferencián határozat született a Honismereti Akadémia létrehozásáról és 1974-beli nyíregyházi megrendezéséről.

A szándék – az egyre szélesebb körben szerveződő és megalakult honismereti szakkörvezetők magasabb szintű képzési lehetőségének megteremtésére – már régóta élt a Népművelési Intézet oktatási osztályán témagazdaként tevékenykedő dr. Novák József szívében, eszé-

ben. Az akadémia alapeszméje, szemléletmódja megfelelőnek látszott a szándék megvalósítására, különösen azok után, hogy a Hazafias Népfrent – a politikai gazda – Országos Honismereti Bizottsága és az ebben működő kiváló szakemberek is magukénak tekintették az ügyet, nem is szólva a jelentős központi anyagi támogatásról!

Így válhatott az „akadémia” az évek során a honismereti képzés és továbbképzés „felső szint”-jévé. „Mindig más helyen rendezzük meg. Így a mozgalom munkásai maguk is jobban megismerik hazájukat, más tájak, területek honismereti munkáját. A tervezett programba azokat a témákat vesszük fel, amelyekben az otthont adó megye a legjobb lehetőségeket kínálja... igyekszünk eljutni a közvetlen gyakorlat megismeréséhez, ezt szembesítjük az elmélettel és vitatjuk meg” – mondja erről 1977-ben dr. Novák József. „Arra törekszünk, hogy az ismeretek és a tapasztalatok áramlása rendszeres és tervszerű legyen... Az akadémia előadásai megjelennek a Honismeret-ben, s már szinte mindenütt beszámolnak az akadémia elhangzottairól. Ezt a folyamatot tovább kell fejlesztenünk” – olvashatjuk elgondolásai sorában.

Az első Országos Honismereti Akadémiát¹ 1974. július 15-én nyitottuk meg Nyíregyházán – előző évi bejelentése színhelyén – a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. A Szabolcs-Szatmári Szemle így emlékezik meg erről: „Az akadémia szellemi légkörét meghatározó nyitó előadásban Juhász Róbert, a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője a honismereti mozgalom közművelődési szerepével és feladataival kapcsolatos kérdéseket elemezte. A témához kapcsolódva Nemes Péter, a Magyar Úttörők Szövetsége titkára »Honismereti munka az úttörő mozgalomban« címmel tartott előadást. Verő Gábor, a Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztályának helyettes vezetője a honismeret és a múzeumok, dr. Novák József, a Népművelési Intézet főelőadója a honismereti tevékenység és a művészeti mozgalmak kapcsolatával foglalkozott. Dr. Hársfalvi Péter, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola főigazgató-helyettese a honismereti mozgalom szabolcs-szatmári helyzetéről, dr. Cserevnyák László, az MSZMP KB osztályvezetője Nyíregyháza örökválságáról tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást.

Az akadémia második napján a résztvevők Mátészalkára látogattak, ahol dr. Morvay Péter a néprajzi gyűjtőfeladatokról, Molnár József a szatmári Haynau-mondakörről, dr. Muraközi Ágota a Felső-Tisza-vidék néprajzáról tájékoztatta hallgatóságát.” Szakközépiskolai szakkörben tapasztalatcserre, majd könyvtári módszertani bemutatót várt még a vendégekre.

A 17-i vajai látogatás kapcsán olvashatunk dr. Ferenczy Imre, Molnár Mátyás (akkori múzeumigazgató) Rákócziával, illetve a kuruc hagyományok ápolásával foglalkozó előadásáról, valamint dr. Esze Tamástól a kuruc gyűjtemény bemutatójáról. 18-án a nyíregyházi Jósza András Múzeum fogadta az akadémia több mint száz résztvevőjét. Dr. Balogh István a Szabolcs-Szatmár megyei jobbágyfelszabadításról, emlékeinek gyűjtéséről szolt, majd a levéltárban mutatott be honismereti dokumentumokat és kiadványokat.

19-én a Hazafias Népfrentot képviselő Töltési Imre és dr. Gyarmathy Zsigmond a krónikaírás feladataival, módszereivel, Oltvai Ferenc a brigádnaplók hasznosításának lehetőségeivel foglalkozott.

Szervező szemtanúként mi mást is mondhatnék ezek után? Jó hangulatban, jó barátságban és igencsak hasznosan együtt töltött öt nap után már csak a tanulságok levonása maradt a feladat, aminek a zárónapi szabad fórum eleget is tett.

A rendezvényhez jelentős segítséget nyújtó Megyei Művelődési Központ ez alkalommal két módszertani füzetet jelentetett meg, Molnár Mátyás „A Rákóczi-hagyományok gyűjtése” és dr. Gyarmathy Zsigmond „A tsz-krónikaírás módszerei” című sokszorosított dolgozatát.

Folytatásként el kellene sorolni mindazt, ami 1974 után történt, hiszen Töltési Imre 1975-ben már a II. Pécsi Honismereti Akadémia eseményeit ismerteti. (Érdekes, valószínűleg téves nyom, hogy a Honismeret lap alji jegyzete szerint dr. Ortutay Gyula – ugyancsak 1975-ben – a III. Nyíregyházi Honismereti Akadémián tartja előadását a Honismereti mozgalomról.)² 1980-ban a 70 éves dr. Novák Józsefet köszönti a Honismeret. Volt kolléganóm – Jávor Ágnes – a megyénkbeli honismereti táborról, 1982-ben a Fehérgyarmaton, Mátészalkán és

¹ Akkor valóban ezt tekintették „első”-nek, de utóbb a honismereti akadémiák számozásánál az 1973. évit számították „legelsőnek”. Ld. Honismeret 2003. 2. sz. 29–30. old. (Szerk.)

² Ld. az előbbi jegyzetet.

Kisvárdán megalakult pedagógus honismereti munkaközösségekről cikkez, Láczy Magdolna a Megyei Levéltár honismereti mozgalombeli szerepéről. Fvrről évre megannyi hír, tudósítás, tanulmány. Előadászövegek a Kelet-Magyarországtól a Honismereten át a Szabolcs-Szatmári Szemléig, melynek 1982. évi 3. száma a Nyíregyházán 1982. július 12–17-e között megtartott X. Országos Honismereti Akadémiáról közöl ötoldalmi tudósítást. Nem mellékesen, éppen a mozgalom kezdeményezésének köszönhetően eddigre már a Nyíregyházi Honismereti Nyári Egyetem is kilencedik évében jár.

Nagy felkészültségű, jól tájékozott kutató(k)ra vár a mozgalom teljes történetének feltárása és megírása. Ezt a szép munkát az utódokra hagyományozom. Kezdjének hozzá, míg túl távolra nem kerül tőlünk a saját múltunk.

Az ügyet szíves jóindulatukba ajánlom már csak azért is, mert – legnagyobb bánatomra – egy időben, a rendszerváltás nemes, ám olykor mégis galád hevületében elenyészni látszott a honismeret. Egy európai szellemű, szemléletű Magyarország tán elismeri már ezt, nemcsak kárára, de javára is, ha komolyan vesszük, hogy magyarságunkkal együtt akarunk az Európa-család megbecsült tagjává válni.

Élményeim, emlékeim sokaságát végül is hagy összegezzem egy Kölcseyt idéző vallomással: „Tégy! és érezni fogod, miként szórt el a természet szerelmet mindenhol. Fa, melyet plántáltál, kunyhó, melyet építeni fogsz, föld, melyen barázdát szántottál, háznép, melyért izzadnod kell: egyről egyig boldogító szerelmek lesznek tárgyai. S majd ha tetteidnek nagyobb kört veendsz; ha azt, amit parányi körülményeidért híven tevéll, a hazáért teend! mint fognak érzelmeid magosolni! mint fogsz olthatatlan szerelmeire gyűlni fáradságod nagy céljáért!”³

L. Tóth László

Pro Patria...

Alig múlt el 2002-ben Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója, újabb jeles történelmi eseményre, a Rákóczi-szabadságharc megkezdésének 300. évfordulójára emlékezhetünk.

Az 1703-tól 1711-ig váltakozó szerencsével folyó küzdelemsorozat tiszteletére hirdette meg az úttörőszövetség a nyolc évig tartó RÁKÓCZI EMLÉKTŰRÁK jelvénytörvény szerző túramozgalomát. Ennek keretében olyan hazai és határon túli emlékhelyek felkeresésére hívja az érdeklődőket, ahol Rákóczi személyesen is járt, illetve ahol a szabadságharc valamilyen jelentősebb eseménye történt.

A jelvénytörvény szerző túramozgalom igazoló füzetében több mint 200 emlékhely szerepel rövid helytörténeti ismertetéssel. A könnyebb eligazodás végett a hazai emlékhelyek megyénként, a külföldiek pedig országonkénti felsorolásban találhatók meg.

Az igazolófüzetben nem szereplő emlékhelyeket a résztvevők fedezhetik fel tûráik során, és ezt a füzet végére jegyezhetik be. Minden emlékhely felkeresését füzetben történő bélyegzéssel vagy más módon – fotó, aláírás stb. – kell igazolni, amelyért egy-egy pont jár. A résztvevők 20 pontért emléklapot, 30 pontért pedig túrajelvényt kapnak.

A Nagyságos Fejedelem által vezetett szabadságharc, amelynek vörös selyemzászlóin az „Istennel a Hazáért és Szabadságért” aranybetűs latin felirat ékeskedett – közös nemzeti örökségünk, a nemzeti összefogás máig sugárzó példája. Ezért is hirdették meg a túramozgalom szervezői azt minden érdeklődő, hagyománytisztelő gyermek és felnőtt számára, és ezért is fogadta el több civil szervezet az ebben való tevékeny együttműködést.

A túrafüzet helytörténeti ismertetői jól felhasználhatók azok számára is, akik „csak” tájékozódni szeretnének erről a dicső történelmi korszakunkról. Ugyancsak hasznos segédkönyv lehet a tûrák, táborok szervezői számára is programjaik összeállítása során.

A füzet beszerezhető az úttörőszövetségtől (1121 Budapest, Konkoly Thege M. u. 21.). Ugyanitt kérhető bővebb információ a 395-6538-as telefonszámon.

³ Hass, alkoss, gyarapíts! Kölcsey-breviárium. Szerk.: Papp János. Bp., 1975. 210. old.

Szent Iván-nap Finnországban

Finnországban ma is élő hagyomány a szentivánéji máglyarakás. Északi nyelvrokonaink azonban olyan magas (több méteres) máglyát raknak, hogy azt átugrálni, mint ahogy azt a magyaroknál szokták, lehetetlen lenne.

Finnországban az ünnep neve Johannus. Ez az elnevezés Keresztelő Szent János nevéből ered. E nevet a finn egyház adta a korábban pogány ünnepnek, hogy abból keresztény, a pogány szokásokat elhagyó ünnepet alakítson ki. Mivel egy legenda szerint Keresztelő Szent János születésnapja fél évvel Jézusé előtt van, azaz június 24-én, a két ünnepnap – a pogány és a keresztény – közelsége adott ötletet a különös névadáshoz.

Jelenleg Johannust a június 20-a és 26-a közé eső szombaton tartják. Az ünnephez kapcsolódó számos hagyomány egy részét azonban az ünnep előestéjén gyakorolják.

A Johannus az év legrövidebb éjszakájának és a nyárközépek az ünnepe. A nyárközépi ünnepét régen Európa-szerte szokás volt ünnepelni. Mivel a pogány hit szerint ilyenkor a boszorkányok és démonok szabadon garázdálkodnak, a tűzrakás és a hangoskodás ezek elijesztésére szolgált. Az éjszaka veszélyesnek számított, ezért nagyon elővigyázatosnak kellett lenni, jóslással, varázslatokkal kell a jövő titkát fűrkészni. Az ünnep a skandináv országokban – Európa más országaitól eltérően – a nyár legfontosabb ünnepévé vált.

Finnországban manapság már csak ritkán, tréfából, játékosan szokás a régen nagyon is eleven babonás cselekedetek gyakorlása. Régen hittek például abban, hogy Szent Iván éjszakáján a lányok különböző eszközökkel megláthatják, meghódíthatják jövődöbelijüket. Ha kilencféle virágot tettek éjjelre a párnájuk alá, leendő vőlegényükkel álmodtak. Az ő arcát láthatták meg a kút vizében is, ha éjjel meztelenül mentek ki oda. A kiválasztott személy szerelmét pedig úgy lehetett például megszerezni, hogy Szent Iván-éj idején meztelenül hemperegtek a kiválasztott férfi harmattól vizes szántóján. A harmatot lepedőbe kellett összeszedni és a marhákkal megitatni, ha azok gyarapodását akarták előidézni. Hittek abban is, hogy legkésőbb szentivánkori véget ér a tavaszi esőzés. Ha a Szent Iván-éj szeles volt, az azt jelentette, hogy rossz lesz a gyümölcs- és a bogyótermés.

Mi minden történik tehát napjainkban Szent Iván ünnepén a finneknél? A Szent Iván-éjt főleg falun, a szabadban szokás tölteni. Itt, sokszor vízparton magas máglyát raknak. A meggyújtott máglya körül esznek-isznak, énekelnek. Ilyenkor sok alkoholt fogyasztanak. Régen a máglyát a falu népe együtt rakta, és azt a legidősebb falubeli vagy pedig valaki köztisztelőben álló személy gyújthatta csak meg. Az éjszaka Finnországban szinte fehér, ilyenkor enyhe szürkület van csak, egészen északon pedig ebben az időben le sem megy a nap, így az ünnepelők nem könnyen álmosodnak el. Szent Iván napján a házat, a szaunát zöld ágakkal, virágokkal, sőt kivágott és a földbe állított fákkal kell feldíszíteni. (Az idősebbek körében szokás az alapos nagytakarítás is.) A szaunázás elmaradhatatlan része az ünnepnek. A szaunázók frissen vágott nyírfagallyakkal csapkodják magukat, és szauna után kiadós lakmározásba fognak. Falun is, városban is sok táncos szórakozóhely telik meg ekkor a kikapcsolódni vágyókkal.

Az ünnep tiszteletére az emeletes és magánházak előtt Finnország-szerte felhúzzák a kék éggel és fehér báránnyal díszített szíven harmonizáló kék-fehér finn zászlók ezreit.

Vecsernyés Ildikó

EMLÉKHELYEK

Borsi

Ha feltesszük a kérdést, minden kisdíák azonnal vágja a választ: II. Rákóczi Ferenc *Rodostóban* halt meg. Tudja ezt minden magyar. Történelmi közhely ez. Számos honfitársunk egy-egy farmer-bőr-arany túra alkalmával Isztambulba menet, vagy onnan jövet meg is látogatta a száműzetés házáat a *Márvány-tenger* partján.

De azt már sokkal kevesebben tudják, hogy hol született a „nagyságos fejedelem”. Felvidéken, a mai Szlovákiában, *Sátoraljaújhelytől* néhány kilométerre, a Bodrog jobb partján van egy kis falu. *Borsi* (szlovákul *Borša*) a neve. A Rákócziak ezen birtokán, a várkastély egyik sarokszobájában látta meg a napvilágot 1676. március 27-én Zrínyi Ilona fia, II. Rákóczi Ferenc. Zavaros idők voltak akkoriban. Végét járta a török világ, a magyar nemesek egyik része „lázasdó” volt, másik része császárhű maradt. Kisebb-nagyobb katonacsapatok portyáztak mindenfelé. Zrínyi Ilona megtehetette volna, hogy erős várában, *Munkácson* ad életet gyermekének, de ő inkább az eldugott, kicsi birtokot, *Borsit*; s a vizesárokka körülvevett várkastélyt választotta. A legenda szerint a szomszédos ősi kis templomocskában keresztelték meg a kisfiút. S talán a harang – mely érte szólt – is ugyanaz, mely a toronyában van.

Borsi ősi települése a Bodrog folyó jobb partján fekszik, a Zempléni sziget-hegység déli lejtőin. Nevének eredetét pontosan nem tudjuk, utalások vannak arra, hogy a kabar törzsek egyik vezérééről, a legendás Borsról kaphatta.

...

A XIX–XX. század fordulóját immár több mint 700 lakossal fogadja Borsi községe. A nevezetes várkastély ma is áll, bár állaga nem valami fényes. Sokat jelentettek a XX. század negyvenes éveinek átalakító munkálatai, de a további évtizedek minden kétséget kizáróan szándékos nemtörődömsége és rosszindulata újabb károkat okozott. Most itt a lehetőség, hogy a szabadon választott önkormányzat a sarkára álljon és széles összefogással, végre teljes fényében ragyogjon újra fel az a hely, ahol a korát megelőző nagyszerű államférfi született, kinek nevét lángbetűk írták be a történelemkönyvbe.

*Bogoly János: „Betűkbe szedett régmúlt” 39-41. oldal
Mécs László Népfőiskola Királyhelmece 1994.*

Ha az ember *Sátoraljaújhelynél* átlépi a határt és az elágazásnál jobbra, *Királyhelmece* (Kralovsky Chlmece) felé tart, hamarosan *Borsiba* jut. A falu közepén, egy dombhat tetején jobbra kell fordulni. Túl a vasúti síneken – de még a futballpálya előtt – balra, egy nagy kertben, kiszáradt vizesárokka övezve áll a várkastély. Szomorú látvány. A falakon nincs vakolat, az ablaknyílások üresen tátognak. Itt született hát II. Rákóczi Ferenc! Mellészobra ott áll az épület előtti parkban.

„A földszintes vízvár IV. Béla király idejében épült 1264-ben. Tulajdonosa Csórsz Kérczek lett(,) a XIII. század végén Káji Tamás foglalta el erőszakkal, majd Róbert Károly király szerezte meg. 1387-ben Perényi Miklós tulajdonába került a birtok. 1431-ben Borsi és a vízvár újból Sátoraljaújhelyhez tartozik, és így a Pálócziaké. ... 1615-ben Lorántffy Mihály birtokolta. Ezen a révén öröklé ezt a Rákóczi család: (1600-1660) Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György házassága létrejöttével. Ekkor éli fénykorát a borsi várkastély.”

Hajdú Jenő: Krónika

A nagyságos fejedelem szülőhelye Borsi 4. oldal Második kiadás 1999.

Többször nyitva találjuk az épület kapuját. Bátran lépünk beljebb! Balra, az épület falán egy – az 1800-as évek végén elhelyezett – *márványtáblát* találunk. A rajta lévő rongálások nyomai azt mutatják, hogy nem mindenki azért jött ide, hogy tisztelettel adózzék a nagy magyar emléke előtt. Az udvar azonban derűsebb képet mutat. Ha körülnézünk, itt már nemcsak a pusztítást láthatjuk, de az *újépítés nyomait* is.

Az irodában, vagy a kastély valamelyik termét járva egy középkorú férfival találkozunk, *Hajdú Jenővel*. Ő mondja el, hogy a kastély száz esztendővel ezelőtt még *gyönyörű állapotban* volt. Am az ezerkilencszáznegyvenes években felújítás ürügyén *levették* a vakolatot. A háborút követő időszakban még katonai szállásnak használták, de azután már senkit sem érdekelt az egyre inkább pusztuló épület sorsa.

A várkastély sorsa beteljesedett volna, ha Hajdú Jenő nem elégei meg az elkésztő végki-fejlet közeledtét. Először öntevékenyen, szinte lopva, majd hivatalos papírokat is szerevve *kezdt el gondoskodni* az épületről. Megalakította a *II. Rákóczi Ferenc Emlékbizottságot*. Talpalt, szervezett. A kastély ügye személyes sorsává vált. A felújításhoz szükséges rengeteg pénzt – persze – egymaga nem képes előteremteni, de munkájával elérte a legfontosabbat: megkonggatta a vészharangot, és megakadályozta a további állagromlást. Téglajegyeket árul, nyáron vándortáboroknak ad szállást, hagyományörző kulturális rendezvényeket, nemzetközi folk-lórfesztivált szervez; minden év márciusában megrendezi a Rákóczi Napot. A kastély egyik termében szerény, de egyre bővülő anyagú kiállítást hozott létre, a születés szobájába pedig emléktáblát állíttatott. A befolyt összegből – ha már elegendő gyűlt össze – az épület egy-egy részét felújíttatja. A pénz lassan csordogál, de Hajdú Jenő kitartó ember...

Akinek Tokaj, Sárospatak felé vezet útja, látogassa meg *Borsit* is! Nem bánja meg! Téglajegy-eivel hozzájárulhat II. Rákóczi Ferenc szülőházának rendbehozatalához. S talán megcsapja a történelmi szele is...

A vár képét lásd a hátsó borítón. (Szerk.)

Romhányi András

Multimédia barangolás várak és kastélyok között

Hírt adtunk már folyóiratunkban arról (2002/1. sz.), hogy a pécsi Talma Kiadó *Várak, kastélyok, legendák* címmel háromrészes CD-ROM sorozatot indított. Az első, amelyet bemutattunk, Felső-Magyarország, a második pedig az Alföld, a Tiszántúl, a Partium és Erdély 30 vármegyéjének váraiba, kastélyaiba vezették el a nézőt, olvasót. Eljuthatunk Szerbia és Szlovákia, Kárpátalja, Románia egykoron a történelmi Magyarország részét alkotó tájaira is. Most megjelent a záró rész is: a *Dunántúl és Horvát-Szlavónország* történelmi erősségeinek bemutatásával. A történelmi államalakulat újabb 21 megyéjét járhatjuk be a számítógép lehetőségeit kihasználva; az eddigi 340 után újabb 170 vár és kastély nyílik meg előttünk.

A program megteremtői egyértelműen megfogalmazták, hogy a tájékoztatás és a szórakoztatás a céljuk; nem történelmi elemzésre törekedtek, noha a hitelesség igényéről sem kívántak lemondani. A vállalt célkitűzésnek sikerült is megfelelni, s bár a program az előző két részben kialakított szerkezeti megoldásokra épül, igyekeztek azok használatának tanulságait a továbbfejlesztés céljából fölhasználni.

Csorba Csaba, Kósa Pál és *Szatank József* gyűjtötte egybe, foglalta képbe és szövegbe, amit a várakról tudni érdemes. A történet, a műemléki környezet, a mai állapot, a mondai hagyomány bemutatásával viszik közel a barangolás résztvevőt épített örökségünk emlékeihez. A szövegek a lényegre összpontosítanak, s bár – természetesen – neveket, évszámokat, történelmi eseményeket is említenek, nem élnek vissza az olvasó türelmével. Hiszen az írott szó itt csak egyik eszköze a tájékoztatásnak, s egyenértékű vele a képi bemutatás. Ezen a ponton érzékel-

jük leginkább a továbbfejlesztést az első lemezhez képest, nemcsak mennyiségében, hanem minőségében is nőtt a képanyag.

A korai ábrázolások, rajzok, térképrészletek bemutatása mellett még következetesebben törekedtek a szerkesztők arra, hogy a régi metszetek, művészi ábrázolások közlésével a várak arculatát, állapotát különböző korszakokban bemutassák. Így láthatók Hoefnagel rézmetszetei a XVI. és J. von Nypoort ábrázolása a XVIII. század végéről. Itt vannak L. Rohbock rajzai az 1860-as vagy Hány Gyula alkotásai az 1890-es évekből, s gyakran találkozunk Könyöki József műveivel, felméréseivel a XIX. század 80-as éveiből. Olykor kinagyított térképrészletek, illusztrációk közvetítenek művelődéstörténeti szempontból hasznosítható látványt. Ezeket képes levelezőlapok bemutatásával, valamint a mai állapotot szemléltető fényképekkel egészítik ki. Igen tudatos az a törekvés, hogy a váraknak, a kastélyoknak a tájban való megjelenését ábrázolják, megismerhető tehát az a természeti-táji és épített környezet (település), amelyből az erősségek kinőttek. A látványanyag több esetben filmmel, valamint animációval szemléltetett mondafeldolgozással egészül ki, ami a történelmi légkör megteremtése szempontjából hatásos. A kiemelkedő jelentőségű várakat és kastélyokat „Kronika” címszó alatt bővebben is bemutatják, s közlik a rájuk vonatkozó főbb szakirodalmat. Ezáltal a vártörténet iránt mélyebben érdeklődők eligazítást kapnak ismereteik bővítésének lehetőségéről. Az irodalomjegyzékben a régi eredmények mellett a legfrissebb publikációk is szerepelnek, s nemcsak a magyarországiak, hanem a horvát, a szlovén, az osztrák kutatások eredményei is.

A terület várakban, kastélyokban igen gazdag, s a kisebb erősségek mellett olyan jeles, ma is sokak által látogatott helyek találhatóak, mint pl. Esztergom, Eszterháza, Győr, Keszthely, Kismarton, Komárom, Németújvár, Siklós, Sárvár, Varasd, Visegrád. A helyek megközelítése ezúttal is két úton lehetséges. Kiindulhatunk a betűrendből, s ennek alapján az Alsólendvától Zsámbékiig terjedő skála elemei között válogathatunk. De választhatjuk a térképet is a kijelöléshez, s ebben az esetben egy-egy történelmi vármegye egészéből, a településhálózat és a várrendszer összefüggéseiből emelhetjük ki a közelebről megismerni kívánt építményt. Ez utóbbinak jelentőségét növeli az a tény, hogy egyes megyék, illetve megyerészek ma a szomszédos országok területére esnek, amelyek földrajzát, közigazgatását a hazainál jóval kevésbé ismerheti a mai szemlélődő. Szlovákiába, Ausztriába, Szlovéniába vagy Horvátországba vezet az utunk, amikor például Komárom, Fraknó, Alsólendva vagy Csáktornya erődített falait nézegetjük.

A programhoz továbbra is kapcsolódik egy képes fogalomtár, amelyben a várépítészetben, a korabeli hadviselésben használt kifejezéseket magyarázzák (pl. barbákn, falszoros, freskó, kazamata, rondella), valamint egy arcképcsarnok, amely a történelmi szerepet vállaló családok nagyjait (pl. Balassák, Esterházyak, Festeticsek, Kanizsaiak, Szapáryak, Zichyek) mutatják be. Van egy „Várbazár” elnevezésű fejezet, amelyben a várak építéséről, fenntartásáról, a leltárakról, a hadi szabályokról és az ostromokról mutatnak be korabeli dokumentumokat, s ezek a szórakoztató ismeretközléstől tovább vezetnek a tudományos forrásokkal való találkozásig. A program a nyomtatást is lehetővé teszi, a használó tehát összeállításokat készíthet a maga kedvére és tanulságára.

Különböző korosztályokhoz szól a „Várak, kastélyok, legendák” teljessé tett háromrészes sorozata. Igaz: Pentium processzoros számítógép, 32 Mbyte memória, nyolcszoros sebességű CD olvasó, hangkártya, Windows 2000/NT operációs rendszer szükséges hozzá, de aki e feltételekkel rendelkezik, változatosan használható programhoz juthat mind az igényes szórakozás, mind újabb ismeretek megszerzése céljára. S noha várainkról könyv alakban több kitérő leírás, elbeszélés található – elég talán, ha Csorba Csaba igen sikeres könyvsorozatára gondolunk –, a számítógép, a multimédia alkalmazása újabb érdeklődő csoportokhoz viheti el a témakör tudás- és élményanyagát. Ezért üdvözljük és mutatjuk be szívesen a Talma Kiadónak a honismeretet szolgáló vállalkozását.

Kováts Dániel

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület

Egyesületünk – amint az ország sok más megyéjében – 1990-ben alakult. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csupán ez időtől fogva ismert a helytörténeti, honismereti munka régióinkban. Elég itt csupán a régebben létrejött körökre, szakkörökre pl. a Győri János tanár úr által vezetett jászkiséri Csete Balázs szakkörre, illetőleg az olyan lelkes helytörténészekre, kutatókra gondolnunk, akiknek áldásos tevékenysége nem egy esetben egy-egy múzeum, illetőleg helytörténeti gyűjtemény létrehozásához vezetett. Többek között így jött létre az egykori lelkes kunszentmártoni tanár, Turcsányi István munkájának köszönhetően a Helytörténeti Gyűjtemény, amely ma már múzeumként működik, de a kisújszállási Morgó csárdában is így szerveződött a helytörténeti-néprajzi gyűjtemény Zsoldos István tanár úrnak köszönhetően.

A fentiek mutatják, hogy 1990 előtt is lelkes kutatógárda dolgozott a megyében, akik tevékenyen kivették részüket az akkor még a Hazafias Népfront keretein belül működő honismereti mozgalomból. Munkájuk jelentőségét elsősorban az évenként meghirdetett helytörténeti, honismereti pályázatokra beadott dolgozatok minősítik, amelyek közül számos országos viszonylatban is megállta a helyét, díjazott lett. A rendszeres pályázók közül elég itt a már említett jászkiséri Csete Balázs szakkörre utalnunk, illetve a Jászság, valamint a Nagykunság más egyéni kutatóira.

A Csete Balázs szakkör az elmúlt esztendőök során szinte minden évben kiválóan szerepelt a pályázatokon, s rendre tovább kerültek írásaik az országos pályázatokra, ahol általában szintén első, illetve második helyezést értek el. Az elért pályadíjakból általában a következő évi munkájukat, tanulmányútjaikat finanszírozták. A szakkör nemcsak pályázatok írásával, illetve más szakköri rendezvényekkel tölti az idejét, hanem rendszeresen eljárnak különböző hagyományörző rendezvényekre is, amelyeken bemutató foglalkozásokat tartanak. A szakköri tagok ugyanis felelevenítették saját emlékeiket, s szalmából, csutkából, fából és egyéb anyagokból gyermekjátékokat készítenek. A jászkiséri felnőtt szakkör mellett egy ideig működött még gyermekszakkör is. Ez azonban Győri János nyugdíjba vonulását követően megszűnt. Mostanában látszik arra remény, hogy talán újra fel lehet éleszteni. A felnőtt szakkör eddigi legnagyobb sikere, hogy többévi lelkes munkájuk eredményeként a szakköri foglalkozásaikat immár saját házukban, a Tájházban tarthatják. Az egykori gazdaházban az általuk összegyűjtött tárgyakból először csak kis kiállítást rendeztek, amely ma már hivatalosan is bejegyzett Tájházként működik. Természetesen ez a Tájház sem maradt úgy, ahogy annak idején elkészült, folyamatosan gazdagítják, gyarapítják, az elmúlt évben például kovácsműhelyt és borospincét alakítottak ki a portán.

1990 novemberében a Megyei Társadalmi Egyesületek székházában dr. Turóczy Istvánné és dr. T. Bereczki Ibolya szervezőmunkájának köszönhetően harminc egyéni és tíz közösségi tag – köztük a Nagykunsági Honismereti Műhely, a szolnoki Napsugár Gyermekeház és a kőtelki Honismereti Szakkör részvételével – megtartott közgyűlésen megalakult a *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület*. Az alakuló gyűlés alapszabályban fogalmazta meg egyesületünk célját: „a megye területén működő szakkörök (hely- és intézménytörténeti, krónikairó, néprajzi és nyelvjárási, tárgy- és adatgyűjtő, hagyományörző), helytörténészek, továbbá a társadalmi és művészeti hagyományokat fenntartó közösségek munkájának összehangolása, módszertani segítése. A haza és a szülőföld szeretetére, tiszteltetésére irányuló olyan tevékenység, amely segíti a kötődést a településhez, a település társadalmi, kulturális, természeti értékeinek felkutatása, megőrzése és gazdagítása által.”

Egyesületünk az elmúlt években a többször módosított alapszabályban foglalt elvek szerint működött. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bíróság az Egyesület közhasznúságát az 1997. évi CLVI. tv. 22. §. alapján 1998. január 1. kezdő hatállyal nyilvántartásba vette.

Az 1990-es években tevékenységünk elsősorban a Megyei Múzeumi Szervezethez kötődött, első elnökünk szintén a múzeum néprajzos munkatársa, osztályvezetője dr. T. Bereczki Ibolya lett. Tevékenységünk szorosan kapcsolódik a megye múzeumaiban és horismereti körökben végzett munkához. Az Egyesület folyamatosan ápolja a korábban kialakult jó kapcsolatokat a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtárral és a Megyei Levéltárral, e két intézmény több munkatársa is tagja az Egyesületnek, illetve vezetőségének.

1990 óta taglétszámunk folyamatosan gyarapodott. 1997-ben az Egyesület közgyűlése új elnököt és új titkárt választott. 1999-ben felülvizsgáltuk tagnyilvántartásunkat, és azok nevét, akik – a megyéből való elköltözés vagy egyéb ok miatt – évek óta nem kerestek kapcsolatot velünk, a tagnévsorból töröltük. Ennek ellenére taglétszámunk növekedett, mivel tizennégy új belépővel gazdagodott az Egyesület tagsága. Összlétszámunk a legfrissebb adatok szerint százhat, ebből nyolcvannyolc egyéni és tizennyolc közösségi tag. Az Egyesületet – alapszabályunknak megfelelően – kilencfős vezetőség irányítja, az Ellenőrző Bizottság munkájában pedig hárman vesznek részt.

Egyesületünk a kezdeti időszak során számos rendezvény társrendezője, illetve szervezője, rendezője volt. Ezek közül viszonylag rendszeres, állandó programunk a *Kilátó* című előadássorozat, amelyben a megyénkbeli hivatásos és nem hivatásos kutatók mellett más vidékek kutatói is szerepeltek. Így például a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének tanára, dr. Kotics József, aki *Kiközösítés vagy elfogadás?* címmel tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást a hagyományos közösségek normáiról, illetve azok társadalmi ellenőrzéséről. Ugyancsak nagy érdeklődés kísérte a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatójának, dr. Cseri Miklósnak diavetítéses finnországi útinaplóját. Szintén rendszeres rendezvény a Jászkiáséren évente megrendezett *Apáról fiúra* hagyományörző gyermekjátékok bemutatója, amelynek fő szervezője, rendezője a Csete Balázs Szakkör. Az 1997-ben immár nyolcadik alkalommal lebonyolított bemutató helyszíne Jászkiás mellett Karcag volt.

Egyesületünk a Honismereti Szövetséggel közösen több rendezvény házigazdája volt. Így például 1993-ban Szolnokon szerveztük meg a Honismereti Táborvezetők Országos Találkozóját. Társrendezőként több tudományos konferencia szervezésében, lebonyolításában vetünk részt, mint például a jászberényi és a szolnoki színhelyei 1993-ban rendezett *Gyermekvilág a régi magyar falun* című tanácskozás, valamint az 1994-ben Tiszafüreden tartott *Állatbrázolás a magyar néphagyományban* című konferencia.

Csekély anyagi lehetőségeinkhez mérten igyekszünk figyelmet fordítani különböző kiadványok megjelenítésére is. E tevékenységünkhöz jelentős anyagi támogatást nyújtott, illetőleg nyújt a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Az eltelt évek jelentősebb kiadványai a jászberényi tanács alkalmából megjelentetett *A jászkiáséri gyermek élete a születéstől a házasságig* című tanulmány, Csete Balázs munkája. Jelentős még a *Gyermekvilág...* konferencia előadásait közreadó tanulmánykötet, ami 1995-ben, a múzeummal közös kiadásban jelent meg. Ugyancsak 1995-ben tudtuk megjelentetni – többévi próbálkozást követően – a Honismereti Téka I. kötetét, amelyet a megyében dolgozó nem hivatásos kutatók cikkeiből, tanulmányaiból szerkesztettünk. Az első kötet főképpen néprajzi témájú közléseket tartalmaz, de már megszerkesztetten vár sorára a II. kötet is, amely történeti tanulmányokat tartalmaz, s immár több éve várja sorsát, illetve szponzorát. Kisebb kiadványaink közül megemlíthetjük a Honismereti Hírek számait, amely híradások mellett kérdőívek közzétételével segítette az érdeklődőket. Ez utóbbi periodikánkat sajnos szintén anyagi okok miatt jelenleg szüneteltetni vagyunk kénytelenek.

Egyesületünk tevékenységében mindig jelentős szerepet kaptak és kapnak a honismereti táborok. Tagjaink közül többen maguk is szerveznek általános és középiskolás diákok számára egy-, illetve kéthetes táborokat. Ezek megvalósulását elsősorban a Honismereti Szövetség által nyújtott és különböző alapítványoktól elnyert pályázati támogatások teszik lehetővé. Az így létrejött táborok közül korábban jelentősebbek voltak a Napsugár Gyermekház táborai, illetve a dr. Kertész Róbert régész által a Jászországban szervezett ősrégészeti táborok. Ugyancsak jelentős táboraink közé tartoztak a Tiszaparti Táncgyűttes néptánc-táborai.

1999-ben a megyében tagjaink négy *honismereti tábort* rendeztek:

1. Túrkevéen a Városi Művelődési Intézmény Honismereti Szakköre Talpalló Piroska vezetésével Túrkeve és Nagyszalonta ezer éve témában.

2. Jászkarajenőn a Petőfi Művelődési Ház Hagyományörző Szakköre a kirajzott jászok hagyományainak kutatására rendeztek tábort Erdeiné Tóth Klára vezetésével.

3. Szolnok Néptáncgyűttes.

4. Az Egyesület saját taborát Nagykörűben rendeztük meg Kovácsné dr. Kaposvári Gyöngyi vezetésével. A tábort csoportvezetőként és előadóként az Egyesület több tagja részt vett. A tábor résztvevői Jász-Nagykun-Szolnok megyei, a honismeret iránt érdeklődő, 12-18 éves diákok voltak. A tábor három alapvető tevékenységi formára épült: előadások, kiscsoportos gyűjtés és népművészeti foglalkozások. Arra törekedtünk, hogy a helytörténeti kutatással kapcsolatos valamennyi területet képviseljen szakember a tábortan: így a kiscsoportvezetők között egyaránt volt néprajzkutató, történész, irodalomtörténész muzeológus, levéltáros, könyvtáros és rajztanár. A résztvevő gyerekek az előadások mellett megkedvelték a terepmunkát, lelkesedve számoltak be egy-egy beszélgetésről, és a nagy meleg sem tántorította el őket a házoromdíszek rajzolásától. A tábor végén tartott vetélkedőn pontosan számot tudtak adni a tábor folyamán szerzett ismereteikről.

A táborhoz szereztes adottság volt, hogy Nagykörűben van egy tájház – ez volt foglalkozásaink kedvelt helyszíne –, amelynek berendezéséhez, tárgyai tisztításához a táborlakók munkája is hozzájárul. Alapvető célunk volt, hogy a résztvevők élményekben gazdagodva térjenek haza. Ezt segítették a népművészeti foglalkozások, amelyek során több technikát is kipróbálhattak: így pl. a csomózást, a gyertyamártást, a nemezelést, a szalmafonást is. Az elkészült műveket mindenki hazavihette magával. A folklórest és gálaműsora, valamint a Timár Sándor kamaragyűjtése által vezetett táncházak még emlékezetesebbé tették az ott töltött időt.

2000-ben és 2001-ben taborunkat Jászkiséren rendeztük meg, ahol szintén a tájház volt foglalkozásaink helyszíne. A tájház tárgyainak tisztításához a táborlakók munkája is hozzájárult. A tábor során szintén szerveztünk népművészeti foglalkozásokat, amelyek során a táborlakók több technikát is kipróbálhattak: képek készítése természetes anyagokból, szalmafonás, népi gyermekjáték készítés, tarsolylemez-domborítás, mézeskalácdíszítés. Az elkészült műveket mindenki hazavihette magával. 2000-ben a tábor időpontját úgy időzítettük, hogy egybeessen a Nemzetközi Gyermeknéptánc Fesztivál rendezvényeivel, ezek még emlékezetesebbé tették az ott töltött időt.

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület megalakulásakor jogot szerzett arra, hogy a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága által korábban létrehívott Csete Balázs Emlékplakett kitüntetés adományozza. Az emléklakettel évente köszönjük meg legaktívabb tagjaink, kutatóink áldozatos munkáját. Az emléklakettet eddig időrendi sorrendben a következő tizenegy tagunk kapta meg: 1988-ban Győri János és Kaposvári Gyula, 1989-ben Faragó Jánosné, 1990-ben Rusvai Lajos, 1991-ben Molnár István, 1992-ben dr. Dienes Erzsébet, 1993-ban Győri Jánosné, 1994-ben dr. Tolnay Gábor, 1995-ben Zsöldos István, 1996-ban özv. Józsa Istvánné, 1997-ben a leköszönő elnökünk, T. dr. Bereczki Ibolya.

1999-ben több rendezvény szervezésében, lebonyolításában is részt vett Egyesületünk. Ezek közül a legjelentősebb a Honismereti Szövetség, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által meghirdetett négyfordulós millenniumi vetélkedő, a „*Felkelt a napunk...*”. A megyéből negyvenöt csapat nevezett be az első fordulóra, hatlemfős csapatokkal: Szolnokról négy középiskola összesen huszonegy csapat, Jászberényből nyolc csapat, Kunszentmártonból öt csapat, Tiszaföldvárról egy csapat, Martfűről két csapat és Mezőtúrról egy csapat. Tizenkilenc csapat teljesítette ezt a szintet. 1999. március 25-én rendeztük meg a vetélkedő megyei döntőjét. A megyei fordulóba négy csapat jutott tovább a területi döntőbe, a szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium, valamint a jászberényi Lehel Vezér Gimnázium két-két csapata.

2000. évben a *Jászkiséri Csete Balázs Szakkör 30 éves jubileumi ünnepségére* került sor március 18-án. E rendezvényen tagjaink közül dr. Kertész Róbert és dr. Szabó László előadást tartottak.

A Damjanich János Múzeummal közösen a millenniumi kiállításához kapcsolódóan *múzeum-i vetélkedőt* hirdettünk meg, a feladatlapok kidolgozásában és értékelésében részt vettünk.

2000-ben a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Főügyészség törvényességi vizsgálatot folytatott az Egyesületnél. Működésünket rendben lévőnek találták, alapszabályunkat három ponton kellett módosítani vagy kiegészíteni:

1. Az alapszabály tartalmazta a tagsági viszony megszűnésének esetei között a kizárást is, de nem rendelkezett arról, hogy a tag milyen magatartása esetén kerülhet sor kizáráásra.

2. Az alapszabály nem tartalmazott az Ellenőrző Bizottság működésére vonatkozó szabályokat, az ülések gyakoriságáról, határozatképességéről és a határozathozatal módjáról való rendelkezés elmaradt.

3. A régebbi alapszabály szerint a tagság megszűnésével jár, ha a tag a tagdíjat két egymást követő évben nem fizeti be. A Legfelsőbb Bíróság döntése szerint automatikusan a jogviszony megszűnését nem eredményezheti a tagdíj nemfizetése, csak előzetes felhívás, figyelmeztetés kiadását követően.

A 2002. évben több rendezvény szervezésében, lebonyolításában vettünk részt.

A Honismereti Szövetség, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma vetélkedőt hirdetett *A tudás forrásai* címmel középiskolás korosztály számára. 2002. április 20-án szombaton rendeztük meg a vetélkedő megyei döntőjét. A magyar múzeum- és könyvtárügy, a nemzeti közgyűjtemények születésének 200. évfordulója tiszteletére kiírt pályázat területi döntőjét is mi rendeztük meg 2002. október 5-én. A nagyszerű területi döntőn tíz megye legjobb harmincnégy csapata vett részt Szolnokon a Damjanich Múzeumban.

A 2002. év kiemelkedő eseménye volt, hogy a szolnoki Damjanich János Múzeumban 2002. október 19-én tudományos tanácskozással egybekötött köszöntéssel ünnepeltük Győri Jánosnak, a jászkeséri Csete Balázs Honismereti Szakkör alapítójának, a megyei honismereti élet kiemelt személyiségének 80. születésnapját.

Nagy Molnár Miklós

Húszéves a bonyhádi Honismereti Kör

1982. december 1-jén kezdte el működését a Honismereti Kör a Vörösmarty Mihály Ifjúsági és Művelődési Központ támogatásával. Kezdetben havonta háromszor tartottuk az összejöveteleket, másfél évtizede pedig kéthetente. Az érdeklődők főleg nyugdíjasok. A húsz év során négy száznegy foglalkozás volt, alkalmanként átlagosan huszonöt fővel; összesen tízezer vettek részt az előadásokon.

A Kör éves munkatervük szerint dolgozik. Háromszáz alkalommal ismeretterjesztő előadás hangzott el. Hazánk múltjának jeles eseményeiről és évfordulóiról, kiemelkedő személyiségeiről, nemzeti ünnepeink történetéről, a XX. század politikai változásainak következményeiről hetvenöt rendezvényen emlékeztünk meg. A magyar művelődéstörténetről, az irodalom, képző- és zeneművészet értékeiről hatvan előadás szólt. Szűkebb hazánkról, Tolna megye és a Völgység múltjáról negyvenöt ismertetést hallhattak a Kör tagjai. Bonyhád újkori történetének sokszínűségét és gazdagságát százhusz alkalommal mutattuk be. Országos érdeklődést váltott ki a Bonyhádról 1942-ben indított „*Hűséggel a Hazához*” mozgalom ötvenedik évfordulóján rendezett ünnepségünk, amelyet Jeszenszky Géza külügyminiszter is megtisztelt. A múlt felidézésében száz előadó vállalt szerepet: a Kör tagjai, felkért helybeli tanárok, egyházi és gazdasági szakemberek, továbbá szekszárdi levéltárosok, muzeológusok és helytörténészek.

Mintegy száz összejövetelen színes és tanulságos program volt napirenden. Az „*Ismerd meg hazánkat*” mozgalom keretében dia- és filmvetítéssel bemutattuk Magyarország tájait, a Dunántúl városait, a határon túli magyarok sorsát. Bonyhádi emberekről készült filmrportokat is nézhünk. Minden évben meglátogattunk egy-egy helyi intézményt: a Városi Könyvtárat, a Völgységi Múzeumot, a Németek Házát, a Székely Házát, minden bonyhádi templomot

és iskolát. A legtöbb helyi üzemben is jártunk már. Mindenütt szívesen fogadták a Honismereti Kör tagjait, megiszteltetésnek vették az érdeklődést.

Negyven esetben a Kör tagjainak a közreműködésével zajlott a foglalkozás. Felidéztük a karácsonyi, a farsangi, a húsvéti, a lakodalmi, a szüreti, a „torkos” búcsúi népszokásokat – így megismertük a magyar, a sváb, a zsidó, a székely és a felvidéki hagyományok eltérő és közös vonásait. Megrázó beszámolók hangzottak el a második világháború eseményeiről, a bombázásokról, a frontélményekről és menekülésekről. A háború utáni időkből az érintettek beszámoltak a málenkij robotról, a lakosság ki- és betelepítéséről, a keleti és nyugati hadifogságról, a kuláksorsokról, a tsz-toborzásról, az 1956-os forradalom emlékeiről.

Színesek, változatosak voltak a „*Kit mit gyűjt?*” bemutatói. Előkerültek a céhiratok, iparos-vándorkönyvek, cselédkönyvek, régi bizonyítványok, oklevelek, továbbá bélyeg-, érem-, pénz-, képeslap-, fénykép- és babagyűjtemények, népi kézimunkák és könyvritkaságok.

Minden évben egyszer egész napos honismereti kirándulást szerveztünk 40-50 fő résztevővel. Az autóbussz költségeihez önkormányzati és alapítványi támogatást kaptunk. A programokat tematikus vezérgondolat szabta meg: tájismeret (Völgység, Hegyhát, Mecsek, Mezőföld, Sárköz, Ormányság), dél-dunántúli várak, kegyhelyek, múzeumok, tájházak, fafaragó műhelyek, pincesorok, magángyűjtemények, kistelepülések rejtett értékei. Tisztelegtünk történelmünk emlékhelyein: Ópusztaszer, Székesfehérvár, Kalocsa, Mohács, Szigetvár, Pákozd, Ozora, Szeged. Jártunk Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Perczel Mór, Illyés Gyula nyomában. A kirándulások során felkerestünk húsz várost, ötven községet és kistelepülést.

A Kör tagjai érzik, hogy tevékenységük fontos, s minden tanulságos, amit elődeinktől, szűkebb pátriánktól örököltünk.

Kolta László

Emléktáblát kapott szülővárosában dr. Csongor Győző

Halálának ötödik évfordulóján, 2002 decemberében emléktáblát helyeztek el dr. Csongor Győző tiszteletére, akit ismerői az utolsó szegedi polihisztornak nevetnek.

Csongor Győző 1915. február 15-én Cibula Viktor néven látott napvilágot Szegeden. Mivel apja dr. Cibula Antal, baloldali beállítottságú (1919-ben a szegedi direktórium tagja, közismerten a munkások ügyvédje) volt, amikor egyetemre jelentkezett, megváltoztatta nevét. Főreáliskolai tanulmányai alatt tanára Czögler Kálmán szeretettette meg vele a természetet, a biológiát. Az egyetemen is a biológia szakot választotta, tanulmányait Szegeden kezdte meg, majd többször megszakította. Ezeket az időszakokat arra használta fel, hogy az 1930-as évek második felében gyalogosan és kerékpárral hosszabb gyűjtőutakat, tanulmányutakat tegyen a régi vándordíjak példáját követve.

Szinte egész Európát bebarangolta, mind nyugati, mind pedig déli irányban. Ebben az időszakban a Győrffy István nevével fémjelzett iskola tagjaként növénytanai kutatásokat is végzett. Tanulmányait 1940-1944 között Kolozsváron fejezte be. Itt szerzett 1944-ben természetrajz-földrajz szakos tanári oklevelet és doktorált le. A második világháború után Debrecenben az Egyetem Növénytan Tanszékén dolgozott. Az ígéretesnek induló karrier furcsán ért véget. Honvágya annyira erős volt, hogy nem fogadta el a Debrecenben felajánlott adjunktusi állást, 1947-ben hazajött Szegedre, ahol egy évig általános iskolában, majd a Baross Gábor Gimnáziumban – amely iskolában tanult –, megszüntte után pedig a Radnóti Miklós Gimnáziumban tanított. A szegedi Múzeumban 1951-ben kapott megbízást, majd 1952-ben nevezték ki főállású munkatárssá.

Első jelentős munkája a maga korában a legmodernebb módon megrendezett Fehértó élete című nagyméretű kiállítás, amely diorámákban mutatta be a híres természetvédelmi területet az év különböző időszakában (még napjainkban is van olyan ember, aki keresi Szegeden a múzeumban ezt a kiállítást). Ezzel egyidejűleg közreműködött az első nagy természetfil-

műnk, a szegedi Fehértavat bemutató Vadvízország című film elkészítésében. Biológiai munkásságát ezen a helyen nincs mód részletesen ismertetni, ezért csak még két fontos tevékenységét emelem ki: jelentős szerepe volt abban, hogy a Szeged melletti Zsombói Kiserdő egy részét sikerült természetvédelmi területté nyilváníttatni, valamint botanikai nagy szerelmét, a Délalföld orchideáinak kutatását.

Helytörténeti munkássága a múzeumba kerülése után terebélyesedett ki. A múzeum helytörténeti gyűjteménye részére összegyűjtötte az 1956-os forradalom emlékeit. Első nagyobb helytörténeti munkája Dankó Pista születésének 100. évfordulóján, 1958-ban jelent meg: Dankó Pista-émlékkoszorú születésének centenáriuma. A sors keserű véletlenje, hogy utolsó munkája, amely szinte halála napján került a nyomdából: Hulló levél, sárga levél – Regényes emlékezés egy magyar dalköltőre, egy monográfia nagyságú és értékű összegzése Dankó kutatásának. A múzeumban 1965-től nyugdíjazásáig a helytörténeti részleg vezetője volt. Helytörténeti tevékenysége szinte mindent felölelt, ami Szegeddel kapcsolatos. Nem volt számára kiemelten fontos, vagy elhanyagolható kérdés, csak események voltak, amelyeket a lehető legalaposabban kell feltárni, hogy tanulni lehessen belőle. Az „aprómunka” mestereként szinte észrevétlenül tisztázott számos olyan kuriózumot, amelyek bizonyára feledésbe merültek volna. Egyedülálló érzéke volt a város hajdani világát bemutató, kallódó dokumentumok felkutatására. Számos tanulmánya jelent meg a múzeumi évkönyvekben, folyóiratokban, napilapokban. Jelentős volt azoknak a néhány soros karcolatainak a száma, amelyben egy-egy helytörténeti eseményre, érdekességre hívta fel a figyelmet. Számtalan előadást tartott a legváltozatosabb biológiai, helytörténeti témákból. Legendás volt emlékező képessége. Legyen erre példa, amikor egy Damjanichsal kapcsolatos problémáival nem sokkal a halála előtt felkerestem, szinte egy pillanat alatt, a rá jellemző pontossággal, hatalmas könyvtárából elővette azt a könyvet, amiben megtaláltam a választ kérdésemre.

Nyugdíjazása után újból jelentősebb helyet kaptak biológiai kutatásai, terepmunkája. Szinte egész haláláig dolgozott. Még 1997 novemberében elküldte előadásának az anyagát a múzeum előadóülésére, de azt már egyik munkatársa olvasta föl december 1-jén.

E a sokoldalú életút végére tett pontot 1997. december 15-én halála. Egykori lakóháza falán elhelyezett emléktábláját családtagjai, tanítványai, tisztelői és volt munkatársai jelenlétében 2002. december 14-én avatta fel Botka László Szeged megyei jogú város polgármestere.

Bogdán Lajos

HÍREK

Öt éves a hajdúböszörményi népzenei együttes

Hajdú-Bihar megye egyik leggyakrabban szereplő amatőr csoportja évente 25-30 alkalommal lép közönség elé. 1997-ben szervezte meg Fülöpné Ruha Margit népzene tanárnő. 1999-ben nyolc megye húsz együttesének országos minősítőjén már Krasznai István vezetésével eüist fokozatot szereztek. Első lépésekben lelkes szakmai tanácsadójuk volt az országosan ismert Benczéné dr. Mező Judit. Repertoárjukban fontosnak tartják, a dr. Papp János által Pródon gyűjtött dalokat, amiket nem kis örömükre 2000 húsvétján a Kossuth Rádió is bemutatott. E mellett megszólaltatnak bihari, hortobágyi, dunántúli, palóc, szatmári, dél-alföldi gyűjtéseket is.

Az együttes jelenleg hat citerásból és tíz énekesből áll. Hajdúböszörmény és környéke mellett messzi vidékekre is eljutottak. Legemlékezetesebb sikereik színhelye a dunántúli Újronafő, a Határon Túli Magyar Tanítók Akadémiájának záróünnepsége, a 10. Edelényi Hét megnyitója. Rendszeresen szerepelnek a Megyei Népzenei Találkozókon.

Külföldön eddig háromszor jártak. Legszívesebben a romániai VI. Bihari Földvári Ifjúsági Napokra emlékeznek, hiszen amatőr csoportnak ritkán adatik meg, hogy csaknem 4000 főnyi lelkes közönség előtt muzsikálhat.

Az öt éves jubileumi ünnepségükön igazi különlegességnek számított, hogy az MTA Népzenei Kutatócsoportjával kiépített jó kapcsolat révén bemutathatták az 1925-ben, dr. Ecsedi István által fonográfhangon rögzített böszörményi pásztordalokat. Az ünnepi műsort régi citerák és mai kézműves termékek kiállításai is színesítette. Talpalávalót a debreceni Szeredás együttes játszott, a helyi néptáncosok – Boros Éva és Szegedi Csaba közreműködésével.

Dr. Varga Gábor

PÁLYÁZAT

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉS A HONISMERETI SZÖVETSÉG

2003–2004. évre

Országos helytörténeti pályázatot hirdet ifjúsági és felnőtt kategóriában amatőr történészek számára

A PÁLYÁZAT BENYÚJTÁSI HATÁRIDEJE: 2004. január 31.

Pályázni lehet Magyarország és a Kárpát-medence történetét felölelő bármely helytörténeti témát feldolgozó munkával, amely Magyarország és a határon túli magyarlakta települések, illetve a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek és kisebbségek (elsősorban XX. századi) ipar-, gazdaság-, művelődés-, politika-, intézmény-, család- és egyháztörténetét dolgozza fel. A pályázaton *kiemelt témaként* ajánljuk feldolgozásra a történelem új- és legújabb korszakából:

- a magyarországi és határon túli magyarlakta települések testvérvárosi, -megyei kapcsolatainak történeti, vagy krónikaszerű bemutatását, leírását;
- magyar személyiségek, közösségek és szervezetek külföldi tevékenységét és működését, illetve külföldi személyiségek, szervezetek magyarországi tevékenységét.

Pályázati feltételek:

- A pályázaton nem vehetnek részt, akik múzeumok, illetve történelemmel foglalkozó tudományos intézetek munkatársai és olyan kutatók, akik a történelem valamely korszakával, illetve ágazatával hivatásszerűen foglalkoznak.
- A pályázat minimális terjedelme 20 gépelt oldal, vagy ennek megfelelő oldalszámú kézirat, illetve számítógépes szedés. A pályázatot a felhasznált források jegyzékével és hivatkozási jegyzetekkel kell ellátni.
- A pályázatra olyan munkák küldhetők be, amelyek helyszíni gyűjtések, történeti, levéltári forrásokon és könyvtári kutatásokon alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.
- A pályázatra nem adható be megjelent vagy kiadás alatt álló, más országos pályázaton szerepelt, illetve ott helyezést elért dolgozat.
- A pályázatra mindkét kategóriában beküldhetők egyéni és csoportos munkák. Egy pályázó több pályamunkát is beküldhet.
- A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő pályázatra tudjuk besorolni.

Pályadíjak

Felnőtt kategóriában

I. díj	II. díj	III. díj
40 000 Ft	35 000 Ft	30 000 Ft

Ifjúsági kategóriában

I. díj	II. díj	III. díj
20 000 Ft	15 000 Ft	10 000 Ft

A díjazásban nem részesült, de színvonalas dolgozatokat a bírálóbizottság tárgyutalomban, vagy dicséretben részesíti.

A bírálóbizottság a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretei között a fentiektől eltérhet.

Nyilvános eredményhirdetés
2004 júliusában
a XXXII. Országos Honismereti Akadémián, illetve
a Honismeret 2004. 4. számában

Egyéb tudnivalók

- Összefüggő munkát részenként nem lehet beadni.
- A pályázó külön lapon közölje nevét, pontos címét (telefonszámát), az életkorát és foglalkozását.
- A pályázat kiírásának nem megfelelő dolgozatokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza. A díjazott, illetve a díjazásban nem részesült, de színvonalas pályázatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában helyezük el.
- Ha a díjazott pályamunka nyomtatásban megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett a MNM és a Honismereti Szövetség 2003–2004. évi pályázatán.
- A díjak odaítéléséről szakmai zsűri dönt, a pályamunkákról készült szakai bírálatok alapján.
- A pályázatot egy példányban kérjük beküldeni és nem szükséges beköttetni.
- A pályázat eredményéről írásbeli értesítést csak a díjazottak kapnak.
- A dolgozatról készült bírálat nem publikus, lektori véleményként nem használható, azt csak külön kérésre, díjazás ellenében tudunk küldeni.
- A dolgozat beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.
- A pályázattal kapcsolatban információt kérhetnek a 00-36-1-327-77-61 telefonszámon *Halminé dr. Bartó Annától*.
- A pályázatot az alábbi címre küldjék:

Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Adattár
1370 Budapest, Pf. 364.

Budapest, 2003. március

KÖNYVESPOLC

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI SZEMLE

A Megyei Önkormányzat folyóirata

Ha valakinek kétségei lennének afelől, hogy mi minden tartozik a „honismeret” témakörébe, annak azt ajánlom, olvassa el a Nyíregyházi Mórircz Zsigmond Könyvtár kiadásában negyedévenként megjelenő Szemle korábbi, vagy közelmúltbeli számait. Hamarosan rá fog jönni, hogy: *minden!* Vagy azért, mert eleve a honismeret (szülőföldismeret, tájismeret, népismeret) érdeklődési köréhez tartozik, vagy pedig azért, mert a térségi (táji, regionális, megyei) szemléletű, izlésű és sugárzású, a lehető legjobb értelemben vett lokálpatrióta folyóiratban azzá válik. A legáltalánosabb témájú, legelvonatottabb megközelítésű írásokba is belekerül a legtöbb esetben egy kis helyi utalás, szabolcsi, beregi, vagy éppen szatmári zamat, térségi többlet.

E rövid bemutatás elkészítéséhez csak az utolsó öt számot néztem át, a 2002. évi négyet és az ideit elsőt. Ebben az öt számban megjelent írások – a verseket, a ismertetéseket, a megemlékezéseket nem számítva – mintegy fele kimondottan honismereti jellegű: legnagyobb része helytörténeti témájú, egyenlő arányban oszlanak meg a jelenkutatással és a környezetvédelemmel, a táj és az ember kapcsolatával foglalkozó írások és – legalábbis a szemlézett számokban – csupán néhány írás képviseli a politikát és a műemlékvédelmet.

Ezzel természetesen korántsem merítettük ki a Megyei Szemle témaköreit, tanúskodnak erről a rovatcíme. Valamennyi számban szerepel a műveket ismertető *Szemle* rovat, valamint a *Krónika*. Ez utóbbi is megérdemel honismereti szempontból egy elismerő szót, hiszen rendkívül értékes, naprakész helytörténeti bibliográfiát, valamint gondosan vezetett eseménynaptárt találunk benne. Négy számban szerepel a *Váltság* rovat, nem nehéz kitalálni, hogy elsősorban olyan szociológiai, szociográfiai írások keretétül szolgál, amelyek a civil szervezetek tevékenységével, a hagyományos magyar állat- és növényfajták helyzetével, a munkanélküliséggel és más társadalmi jelenségekkel foglalkoznak. Két-két alkalommal, de annál gazdagabb tartalommal szerepel az címével a tartalomra is utaló *Irodalom* és a *Hagyomány* rovat, valamint a *Tanulmányok* című, ahová nyilvánvalóan azok az írások kerülnek, amelyek nem fértek be máshova. Aztán felbukkan még alkalomlag egy-egy olyan rovat, mint a *Korjelző*, amely inkább a szerkesztő eleve fantáziáját hivatott jelezni, s nem a tartalomra utal. Mivel pedig a Megyei Önkormányzat által fenntartott folyóiratról van szó időnként szerepel benne a megyei önkormányzat tevékenységének egy-egy szakaszának tevékenységét átfogó beszámoló.

Az írások, mint mondtam, tematikailag elsősorban a térséghez (megyéhez, Észak-Tiszántúl,

Észak-alföld régiójához) kapcsolódnak, vagy ha nem, többnyire van ilyen vetületük, számos írás pedig átfut a nyolcvan esztendeje megvont országhatáron. Tanulságos a szerzők térségi megoszlása: több mint kétharmaduk a három részből kényszerűségből összevont megyében él, s kevesebb mint egyharmaduk másvidéki.

A Szemle utóbbi öt számában megjelent írások színvonala, stílusa, a különféle témák megközelítésének módja, megfogalmazásának eredményessége természetesen rendkívül vegyes. Nagyon jól tudom, hogy minél sokrétűbb egy honismereti – vagy másmilyen – jellegű folyóirat, minél többféle műfajú írás jelenik meg benne, annál különbözőbb a szerzők íráskészsége, s a tolluk, vagy írógépjük billentyűi alól kikerülő művek élvezhetősége, vagy csupán olvashatósága. Sajnos ritka öröm, amikor összhangban van a „tartalom és a forma” – ahogy a gimnáziumban tanultuk, a téma érdekessége s a megfogalmazás művessége. Azt hiszem a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle semmivel sem rosszabb, s talán nem is jobb a hasonló megyei folyóiratoknál. A mi szempontunkból igazi értékét elsősorban a felvállalt területek, a bemutatott honismereti jellegű témák jelentik. Nincs hely valamennyi számbavételére, azokból válogatok, amelyeket címük alapján ilyeneknek véltém.

Rendkívüli módon élveztem a 2003. 1. szám fő témája köré rendezett kisebb-nagyobb tanulmányokat: *Hagyományos magyar növény- és állatfajták jelene és jövője az Észak-alföldi régióban*. Igazi telitalálat egy ilyen „tematikus szám” összeállítása, mind a tudományos ismeretterjesztés, mind pedig a honismeret szempontjából, különösen ha tudjuk, hogy az élővilág, a természeti környezet nem tartozik a honismeret elcsépelet témaköréi közé. Megtudjuk ezekből az írásokból, hogy a „tájidegen”, „jövvény” növény- és állatfajták térhódítása miatt az élővilágban éppen úgy kiszorulóban vannak az „őshonos” fajták és értékek, mint a kultúrában, vagy a társadalom más területein. Olvashatunk a genetikai alapok megőrzésének fontosságáról, a tájba illő fajok telepítésének jelentőségéről, valamint a régi magyar háziállatfajták védelméről, fenntartásáról, nem elég széles körben számon tartott értékeikről.

A kimondottan helytörténeti, családtörténeti írások közül tanulságos olvasmány *Fodor László* Adalékok az 1702-ben megnevesített Sípó család történetéhez című tanulmánya (2002/4.). Ez a térséghez kötődő család nem volt sem híres, sem gazdag, nem fűződik egyetlen tagjához sem ismert történelmi esemény. Egy volt ez a familia a magyar nemesség „tömegét” jelentő, szinte a jobbgyok színvonalán élő, hétszilvafásnak is mondott, *armális* nemes családok közül. A szerző nem von le a feldolgozott anyagból következtetéseket, meg-

elégzik azzal, hogy korrekt módon bemutatja a családot.

A honismereti érdeklődés folyóiratok fontos feladata a forrásközlés, ami mindig időtálló érték publikálását jelenti, ha pillanatnyilag talán nem is vonzza az olvasók tömegeit. A szemlézett számokban két folytatást is olvashatunk *Piti Ferenc*től (I. Lajos király Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékre vonatkozó oklevelei a Vay család berkeszi levéltárában (1343–1382) címmel (2002/1., 3.). Ezek a közlések fontos alapanyagai lehetnek több helytörténeti feldolgozásnak. Más jellegű, már ma is „élvezhető” forrást közöl *Sípos Ferenc*, bemutatva Thóbiás Dániel ’48-as honvédnagy minden bizonyjal az eseményekkel egy időben keletkezett naplójának néhány töredékét. Az elfajta szövegeknek mindig megvan az a varázsuk, hogy az ember megérinti rajtuk az izzadság és a puskapor szagát, s azt, hogy milyen más egy gépezet, ha annak egészét látjuk, vagy ha egy kis csavár szemével nézzük. Aligha tévedek, ha úgy érzem, hogy az ilyen és ehhez hasonló írásokért fogják majd egy-két évszázad múltán is megkeresni a könyvtárak polcain a Megyei Szemle régi számait.

A jelenkor szomorú *valóságai*val foglalkozó írások közül kettőt említek: *Hajnal Béla* A 2001. évi népszámlálás főbb eredményei (2002/1.), valamint *Szöllősi Beáta* és *Mányik Mariann* A kóros játékszenvedély jelei Nyíregyházán (2002/2.) című munkáját. Az előbbi, azon túl, hogy közli az országos demográfiai, foglalkoztatási, iskolázottsági, gazdasági adatokat, bemutatja mindezeknek a megyére vonatkozó helyzetét. S ha valaki kíváncsi arra, hogy mit jelent a „halmozott hátrányos” térség fogalma, ezekből a táblázatokból és grafikonokból pontosan érzékelheti ennek valóságát. Egy ilyen hatalmas és szerteágazó témakör esetében az olvasó természetesen megelőgszik a jelenségek vázlatos bemutatásával, hiszen az okok elemzése vasok monográfiát igényel, de a másik tanulmány esetében már támad némi hiányérzetünk a „káros játékszenvedély” amúgy is meglehetősen szubjektív megközelíthetőségű témájának felvázolásakor. Legalábbis a szerzők adósok maradnak a játékszenvedélynek az ifjúság személyiségére gyakorolt kártékony hatásának elemzésével, amiből következően úgy tűnhet, hogy van jótékony és kártékony játékszenvedély, mintha lenne jótékony és kártékony bűnözés, vagy drogfogyasztás. Bár a tanulmány jórészt okaitól és következményeitől elszigetelt jelenségként vizsgálja a játékszenvedélyt, a közölt adatok rendkívül mellbevágóak. Gondoljunk csak bele: a vizsgálatba vont, túlnyomó részben 18–22 esztendő fiatalok a belvárosi játékszenvedélyben egy-egy alkalommal átlagosan 2 óra 26 percet, a „szórakoztató központok” játékszenvedélyben pedig 3 óra 30 percet töltenek, de ezek között vannak, akik napi 6–8, sőt 12–24 órát is itt éleik le az életükből. S bár nem tudjuk, hogy a játékszenvedélynek ez a foka a nyíregyházi fiatalok hányad részére jellemző, s az sem derül ki az írásból, hogy mindez milyen mértékű és jellegű személyiségkárosodást okoz a nemzet amúgy is fogyóban lévő ifjúságánál, a szerzők valamilyen

általuk felállított szempontrendszer alapján úgy vélik, hogy a játékszenvedély fiatal látogatóinak „közel fele már kóros játékszenvedélyesnek is tekinthető”. A magam részéről köve hiszem, hogy ez a fajta „játék” a többinek javára volna.

Jónéhány olyan írást kellene még kiemelnem, amiket örömmel olvastam és szívesen ajánlok másoknak is. Emlétemem kellene *Bakajsa Anárás* bensőséges vallomását a kárpátaljai Vári Fábrián Lászlóról, *Kujbushé Mecssei Éva* adatgazdag és értékes dolgozatát Nyíregyháza XVIII–XIX. századi katasztrófiáiról, *Néző István* rendkívül alapos tanulmányát a 135 éves kisvárdai nyomdászatról és még többeket is. De már csak egyre van helyem és időm, ez pedig *Hamar Péter* semmitmondó című (Vázlatos megjegyzések Petőfi személyiségének egy elhanyagolt vonásáról), de rendkívül tartalmas, sőt zafos írása. Egészen röviden: a leveleiben és természetesen a társalgásban is szívesen káromkodó, trágár, sőt obszcén kifejezéseket is használó koszorús költőnkéről, Petőfi Sándorról van szó. Őszintén remélem, hogy ez a rövid írás a szerző egy nagyobb, a témát kimerítően feldolgozó, az összefüggéseket és a következtetéseket szerteágazóan megfogalmazó monografikus igényű munkájából válik, s ezt nem valami perverzítés mondaná velem. Ebből a nyúlarknyi, alig hat oldalnyi írásból is kiderül ugyanis, hogy az a Petőfi, aki a barátival való levelezés során nem ment a szomszédba egy-két lötenyészési szakkifejezésért, sohasem öncélian volt – úgymond – trágár, hanem a stílusát gazdagította. Azt az állapotot ugyanis, amit a lakodalmára készülő költő érezhetett, aligha lehetett volna találébban megfogalmazni, mint ahogyan ő tette Aranyhoz írt levelében: „.....maradok (jelenleg éppen viszkető tőkű) barátod Petőfi Sándor”.

Boldog az a megye, amelynek ilyen művelődési, tudományos, honismereti folyóirata van, mint Szabolcs-Szatmár-Beregnek. Boldog lehet az a megyei honismereti egyesület, amelynek nem kell föltétlenül saját kiadási honismereti kiadványt készítenie, hiszen a Megyei Szemle sok mindent felvállalhat és fel is vállal ezekből a feladatokból. Talán még úgy lehetne tökéletesíteni ezt az állapotot, ha a Megyei Honismereti Egyesület tevékenysége, rendezvényei többet szerepelnének a Szemle eseménynaplójában.

Halász Péter

Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából

A második világháború után a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen jelentős történettudományi kutatások folytak, amelyek az 1950-es évek második felében alapvető történeti munkák megjelenését eredményezték. Megkezdődött az erdélyi gazdaságtörténeti források feltárása és ezen a területen is fontos tanulmányok jelentek meg. Gondoiunk itt elsősorban Jakó Zsigmond úttörő munkájára, mely az erdélyi tőkés gazdálkodás

kezdeteit vizsgálta az erdőiparban és a mezőgazdaságban, Imreh István könyvére a székelylelvi majorsági gazdálkodás felbomlásáról és Csetri Elek, Imreh István és Benkó Samu kötetéről, mely az erdélyi kapitalizmus kezdeteivel foglalkozott.¹ E biztató kezdet után az egyetem kutatói tervbe vették újabb rész tanulmányok közlését, valamint Erdély gazdaságtörténeti szintézisének megírását. Ezek a tervek azonban a hatalom nemzetiségellenes politikájára és az önálló magyar állami tudományegyetem megszüntetése miatt nem valósulhattak meg.

Ezt a munkát folytatja a Romániai Magyar Közgazdász Társaság kiadásában megjelent *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. század)* című tanulmánykötet (Szerkesztőbizottság: Csetri Elek, Egyed Ákos, Kerekes Jenő, Somai József).

Egyed Ákos a kötet előszavában hangsúlyozza, hogy a tanulmánykötetben közölt tizenkilenc írás nem csupán gazdaságtörténeti értekezés, hanem „általános mentalitás-történetre” épülő munka, „interdiszciplináris természetű, szorosan összefügg a gazdaságtörténettel, a szociológiával, társadalmi antropológiával, gazdasági néprajzzal és földrajzzal”. A tanulmányok a kötet központi kérdésére keresik a választ: hogyan képzelte el a XVIII–XX. században az erdélyi értelmiségi és politikai elit a bérces haza modernizációját, mit tett a társadalmi gazdasági problémák megoldásáért, az erdélyi magyarság fennmaradásáért.

A kötet két részből áll, ezeket egy bevezető rész előzi meg Egyed Ákos előszavával és Csetri Elek XVIII. századról írt alapos összefoglaló tanulmányával.

Csetri Elek utal Bethlen Gábor fejedelem ösztönös merchantilizmusára, I. Apafi Mihály fejedelem idején jelentkező manufaktúra ipar és árucserre fejlődésére. Hangsúlyozza, hogy Erdélyben a XVIII. században – az európai fejlődésbe épülve – születtek azok a gazdasági tervezetek, szakmunkák, amelyek már magukban hordozták a korszerűbb gazdasági gondolkodás csíráit.

Az első részt Egyed Ákos: *Magyar gazdasági gondolkodás Erdélyben a XIX. században* című kitérő tanulmánya nyitja. A szerző szerint az erdélyi magyar gazdasági gondolkodásban a XIX. század első felében a modernizációs elvek kerekedtek felül. Ezekből a gyakorlatban igen kevés valósult meg, ezekhez tartoztak azok az intézmények, amelyek a korszerű gazdálkodás szolgáltatásában álltak: az Erdélyi Gazdasági Egyesület, a kolozsvári és brassói Kereskedelmi és Iparkamara stb. A gazdasági élet fellendülését eredményezte az erdélyi vasúti hálózat kiépítése, mely a régió kommunikációs elszige-

teltségét is megszüntette, valamint a hitelrendszer, a bankok és takarékpénztárak létrejötte.

Egyed Ákos felhívja az olvasó figyelmét azokra az erdélyi gondolkodókra, akik a „homo oeconomicus” elvei szerint korlátozni kívánták a szabadversenyt alapuló piacgazdaságot, állami beavatkozást sürgetve a gazdasági szektorban a kistermelők védelmében. Ezeket a gondolkodókat képviselik a kötetben Wesselényi Miklós, Berde Áron, Mikó Imre, akik a tudományos szociológia megjelenése előtti időkben éltek és akiknek szociális érzékenysége a vallási etika forrásaiból, erkölcsi tartásukból eredt.

Külön ki kell emelni Csetri Elek írását Wesselényi Miklósról, az erdélyi társadalmi-gazdasági modernizáció apostoláról. Wesselényi az ország gazdasági fejlődését a feudális földtulajdonnak a parasztok kezébe juttatásától és a nemesi adómentesség megszüntetésétől várta. Csetri bemutatja a gazdasági reformert, aki Zsibón megteremtette Erdély gazdasági mintatüzemét, ahol nyugati mintára elsőként megvalósította a mezőgazdasági váltógazdaságot és elsőként alkalmazta a korszak nagy technikai vívmányát, az állatmeghajtású cseplőgépet.

Az első részben szerepelnek a Brassai Sámuelről, Bölöni Farkas Sándorról, Kőváry Lászlóról írott tanulmányok, ők az Erdélyben meghonosított klasszikus közgazdaság elméletének képviselői, a szabad piaci gazdaság elkötelezettjei voltak. A legutóbbiak látók egyike a történeisz, statisztikus Kőváry László, aki az erdélyi gazdaság bajait elsősorban szerkezeti váltásai vélte megoldhatónak: a szegényes öncillató földművelés helyett a jövedelmezőbb állattenyésztést és ipart kívánta fejleszteni.

A két első rész gyakorlati szakember bemutatásával zárul: Rajka Péterről, az erdélyi gépgyártás úttörőjéről Farkas Mária, Debreczeni Márton bánya- és kohómérnökéről Debreczeni-Droppán Béla értekezik. Debreczenit az utókor a nagy erdélyi tudósok között tartja számon, életútját a szerző az erdélyi bányászat történetébe ágyazva tárgyalja. E tudós neve újításai révén Európa szerte ismert volt, idehaza pedig a bányászati nyelv magyarosításával jelentős érdemeket szerzett.

A kötet második részét Csucsuja István: *A magyar közgazdaságtudomány fejlődése Erdélyben a XX. században* című összefoglaló tanulmánya nyitja. Ez elemzés utal az első világháborúig terjedő időszak gazdasági prosperitására, a tudományos élet területén megjelenő nagy összefoglaló gazdasági monográfiákra, a gazdasági igazgatás területén megszerveződő kereskedelmi és iparkamarák tevékenységére.

A szerző bemutatja az erdélyi közgazdasági tudományok rendszeres művelésének központját az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemet, ahol a korszak több kiváló magyar professzora tanított. A tanulmány részletesen foglalkozik az első világháború után kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyarság helyzetével. Ezen a téren az erdélyi gazdasági liberalizmus helyett a román nemzeti elveken alapuló politika érvényesült, s a legnagyobb kárt az

¹ *Jakó Zsigmond*: A magyarpatoki és kalini hamuzsírhuva története. Adatok az erdélyi kapitalista erdőgazdálkodásnak és nagybirtokos ipari vállalkozásainak kezdeteiről. Bukarest, 1956. – *Imreh István*: Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején. Bukarest, 1956. – *Csetri Elek–Imreh István–Benkó Samu*: Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről. Bukarest, 1956.

1923. évi román földreform jelentette, mely az erdélyi magyarság gazdasági helyzetét teljesen szétzilálta. A tanulmány legérdekesebb része a második világháborút követő időszak gazdasági életével foglalkozik a szovjet gazdasági modell bevezetéséről a Ceausescu-rendszerig. Megállapítása szerint Romániában a kommunista gazdasági rendszer teljes bukásához és összeomlásához a Ceausescu-féle gazdaságpolitika vezetett, mely voluntarizmusa folytán, nemcsak a világ gazdaság meghatározó folyamataira, de még a többi hasonló rendszerű ország tapasztalataira sem vett tekintetel.

Ez a gazdaságpolitika az erdélyi magyarság életében is visszafordíthatatlan változásokat hozott, ugyanis a hatalmas ipari üzemek felépítésével megbontották a települések nemzetiségi viszonyait. A városokba telepített új lakók nemcsak falusias életformát hoztak be az urbánus településekre, hanem azok gyors elrománosítását is szolgálták.

Az erdélyi gazdasági élet fontos területe a gazdasági szakoktatás és az azokat megvalósító intézmények, ezekről közöl összefoglaló tanulmányt Kerekes Jenő és Somai József: *A gazdasági oktatás története Erdélyben* címmel. A kiegyezés után a gyors gazdasági fejlődés egyre inkább igényelte a korszerű szakemberképzést: az erdélyi felsőfokú mezőgazdasági szakoktatás az 1869-ben létesült Kolozsmonostori Gazdasági Intézetben kezdődött, az egyetemi közgazdászokképzés pedig 1940-ben a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen indult.

A második világháború után a Bolyai Tudományegyetemen folytatódott ugyan a közgazdászokképzés, de az önálló magyar egyetemi oktatás megszüntetését célzó intézkedések első áldozata éppen a jog- és közgazdaságtudományi kar lett. Az önálló magyar egyetem 1959. évi végleges megszüntetéséig a politika hullámvérésétől függött időnként egy-egy magyar évfolyam vagy csoport engedélyezése.

1959 után az „egyesített” Babeş-Bolyai Egyetemen a román nyelvű közgazdászokképzés nem nélkülözhetette a kintinó magyar tanári kar szakmai munkáját, akik közül többen, mint Cseke Vilmos, Furdék Mátyás, Kerekes Jenő, Szűcs Zoltán stb. tovább taníthatnak, természetesen csak románul.

Neveléstörténeti szempontból is érdekes az 1940-es években Kolozsváron működő „Méhkas” Diákszövetkezet tevékenységének ismertetése, a diák vitaestek, író-olvasó találkozók említése, amelyekben a korabeli szellemi élet olyan személyiségei vettek részt, mint Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Németh László, Sinka István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron stb.

Birtalan Ákos: *Barabás Endre - a Székelyföld gazdasági érdekeinek képviselője* címmel gondolatébresztő írást közöl. Barabás Endre (1870-1945) irodalmi munkásságának egyik központi kérdése a székelyeknek Romániába való kivándorlása volt, aminek során több, ma is érvényes megállapítást fogalmazott meg. Véleménye szerint a székelyek elvándorlásának elsősorban gazdasági okai voltak, amit a Székelyföld belső gazdasági erőviszo-

nyainak, az etnikumok közötti birtokarányok megváltozása okozott. Az etnikai elvándorlás miatt elsősorban a magyar politikai élet vezetőit hibáztatta, akik eltűrték, hogy a román és szász érdekcsoportok jelentős számú székely birtokot megszerezzenek. Figyelmeztető példákat is közöl: Udvarhely vármegyében például a XIX. század utolsó három évtizedében, negyvenhárom községben jelentősen csökkent a magyarság létszáma. Az olvasónak ilyenkor bizonyára eszébe jutnak a 2002. évi romániai népszámlálás megdöbbentő adatai.

A kötet második része behatóan foglalkozik az erdélyi mezőgazdaság és falu, valamint a szövetségi mozgalom kérdéseivel.

Székely András Bertalan írása Venczel József (1913-1973) gazdaságtudományi gondolatait elemzi. Megállapítja, hogy Venczel gazdasági célkitűzéseinek központjába a nagybirtok helyett és életképes családi kisbirtok megteremtése állt és meggyőződése szerint az erdélyi magyarság életben maradására a magyar falu sorsától függ, amelyért elsősorban a magyar intelligencia a felelős.

Farkas Ferenc, Vincze Gábor, Guzs Ferenc a szövetségi mozgalommal foglalkoznak és bemutatják azt a küzdelmet, amelynek során az erdélyi magyarság megpróbálja kiépíteni és megvédeni a talponmaradását, túlélését szolgáló szövetségeket. A szövetségi mozgalom olyan vezetőivel ismerkedhetünk meg, mint Szász Pál (1881-1954), aki az Erdélyi Gazdasági Egyesületet a százegynéhány nagybirtokos szervezetéből százezer kiscsorda egyesületévé tette és, aki gazdakörök, szövetségek szervezésével próbálta megerősíteni az erdélyi magyarság gazdasági helyzetét, vagy Balázs Ferenc (1901-1937), aki az Aranyos menti Mészkon szervezett szövetséget, azzal a céllal, hogy az a táj szövetségi modellje legyen.

A szerzők foglalkoznak az erdélyi szövetségi mozgalom felszámolásával is. A második világháború után ugyanis a politikai hatalom a „Hangya” és a „Szövetség” Szövetségi Központot, amelyekhez több mint 1100 magyar szervezet is tartozott, beolvastotta a bukaresti Nemzeti Szövetségi Intézetbe (INCOOP-ba), megszüntetve ezáltal az eredeti szövetségi szellemet képviselő, a tagok önkéntes társulásán alapuló magyar autonóm szervezeteket.

Ekkor azonban nem csupán a magyar szervezeteket szüntették meg, hanem az 1949-ben kibontakozó politikai „tisztogatási” hullám elérte az autonóm magyar szervezetek híveit is. Szász Pált, Venczel Józsefet stb. letartóztatták és 1951-ben – az ún. Márton Áron-féle perben – súlyos börtönbüntetésre ítélték.

A fentiekben ismertetett tanulmánykötet nem törekedett a téma teljes szintézisének megírására, ezt nem is tehetné kellő mennyiségű és minőségű rész tanulmányok nélkül, de ez az erdélyi történetírás első és egyben sikeres kísérlete az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás feltárására és összefoglalására. (Kolozsvár, 2001.)

Sebestyén Kálmán

A „Fiumei úti temető” és a „Farkasréti temető”

A Kormány 1999-ben állította fel a 146/1999. sz. rendelettel azt a Nemzeti Kegyeleti Bizottságot, amely döntési joggal rendelkező kormánybizottsággént határozza meg azon elhunyt személyeket, akik méltóak a nemzet kegyeletére, sírjaik egy virtuális Nemzeti Sirkert részét alkotják. A bizottság folyamatos munkája eredményeképpen az ország egész területén lévő temetkezési helyeket e szempont szerint áttekinti és nyilvántartásba veszi, ami nem csak védelemet jelent a megszüntetés ellen, de szabályozottságot is minden módosítást illetően. Tevékenysége ugyanakkor kiterjed a kegyeleti kultúra minden jelenségére. A Nemzeti Sirkert létrehozása azonban nem csupán a sírok kegyeleti megőrzését jelenti a jövő számára, hanem célja megőrizni múltunk e személyeinek alkotásait, tevékenységüket, ismertetni, miért méltók a nemzet kegyeletére, ezen keresztül pedig a nemzetudatot erősíteni. A Bizottság ennek szellemében kezdte meg a temetők feldolgozását, a társadalom számára pedig fotóalbumokban mutatja be a temetőkben nyugvó, a Nemzeti Sirkertbe tartozó személyek síremlékeit (amelyek gyakran jelentős művészi alkotások), röviden ismertette életüket, munkásságukat is.

Természetesen egy-egy nagy temetőről készült album nem tudja valamennyi nyilvántartásba vett sírt bemutatni, csupán a – néha szubjektíven – legjelentősebbnek véltet. A Bizottság 2002-ben jelentette meg első albumát, a Fiumei úti temetőről készült kötetet, amelyben a közös, csoportos sírhelek mellett 148 személy sírjának képe található. Olyanokét, akik az élet különböző területein munkálkodva érdemelték ki a nemzet kegyeletét. Ha a legkiemelkedőbbek közül néhányat említünk, csak azért tesszük, hogy fogalmat alkossunk az itt nyugvók nagyságrendjéről. A 148 személy között található Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Bethlen István, Vörösmarty Mihály, Arany János, Jókai Mór, Móricz Zsigmond, Munkácsy Mihály, Fadrusz János, Lotz Károly, Medgyessy Ferenc, Blaha Lujza, Jászai Mari, Csontos Gyula, Eötvös Lőránd, Semmelweis Ignác, Clark Ádám, Ybl Miklós, Erkel Ferenc, Ganz Ábrahám, Görgey Artúr, Klapka György – s hosszan sorolhatnánk a közélet és művészvilág kiemelkedő személyiségeit.

Az albumok sorát 2003-ban a Farkasréti temetőről készült kötet folytatta. Ebben 200 síremlék került bemutatásra fényképen és rövid szöveggel. A legkiemelkedőbbek, közöttük igen sok művész és kutató. Itt is csak néhány név érzékelteti a nagyságrendet: Bartók Béla, Kodály Zoltán, Bárdos Lajos, Huszka Jenő, Ferencsik János, Simányi József, Székely Mihály, Aba-Novák Vilmos, Gulácsy Lajos, Molnár C. Pál, Kondor Béla, Kovács Margit, Borsos Miklós, Rózsahegyi Kálmán, Jávor Pál, Kabos Gyula, Gobbi Hilda, Márkus László, Mensáros László, Latabár Kálnán, Karády Katalin, Tolnai Klári, Domján Edit, Pécsi Sándor, Sinka István, Homoki Nagy István, Németh László, Illyés Gyula, Keleti Károly, Bánki Donát, Csonka János, Asbóth Oszkár, Germanus Gyula, Keresztúri Dezso. id. Antalfi József, Tildy Zoltán, Ravasz László, Ordass La-

jos, Gerevich Aladár, s itt is sorolhatnánk még azokat a kiválóságokat, akiket aligha lehet jelentőségében mások alá rendelni.

Az albumok fényképeit Antali Péter és Gedai Csaba készítette; a Fiumei úti sirkert képaláírásait Trift Viktor, a Farkasréti temetőt pedig Tóth Vilmos írta.

Az albumok iránt igen nagy az érdeklődés és a társadalmi elismerés. A Fiumei úti albumot 2002. július 11-én mutatta be a sajtónak Eiffert János a Fotóművészeti Szövetség elnöke Mádl Ferenc közársasági elnök jelenlétében és üdvözléssel. Medgyessy Péter miniszterelnök levélben méltatta a Bizottság munkáját és az albumot. A Farkasréti temető kötetét pedig 2003. március 31-én Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke ismertette a sajtóval és a bemutatón megjelentekkel.

A temetőkről készült és készülő könyvek további célja, hogy az emberek figyelmét arra is felhívja, hogy a sírokban nyugvókhöz ne legyen méltatlan sírjaik tisztelete. Örvendetes, hogy ifjúságunknak már felkeltette a figyelmét és kézzelfoghatóan is láthatóan is érzékelhető tiszteletük. (Bp., 2002., 2003.)

Dr. Gedai István

„Mellyet még a régi atyáink is birtanak...” Bereg, Ugocsa és Középg-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808–1809.

A Tiszántúli Református Egyházkerület a reformáció után az országnak a Tiszától keletre eső területeit foglalta magába, s Erdélyig terjedt 763 egyházközséggel. Az egyházkerület élén superintendens (püspök) állott. A következő szervezet szinten az egyházmegyéket találjuk, élükön a seniorokkal (esperesekkel). Az egyházmegyéket az egyházközségek alkották, s ez az egyházszervezet él ma is. A gyülekezetek száma az ellenreformáció, majd a földesúri (szlovák, román, rutén, sváb) telepítések következtében folyamatosan csökkent. A Türelmi Rendelet utáni, 1782–1786 közötti összeírás már csak 536-ról szól, a részben megváltozott elnevezésű és területű (békési, nagykunsági, érmelléki, debreceni, szabolcsi, középszolnoki, szilágyi, szatmári, beregi, ugocsa, nagybányai, máramarosi) egyházmegyéken belül.

A tiszántúli egyházkerületben az egyházlátogatás rendjét az 1550-es tornai zsinat és az 1567-es debreceni zsinat határozta meg: „... a lelkipásztorok erkölcsi életének fedhetetlensége, tudományának tisztasága szorgalmatosan megvizsgáltassék, nehogy tudatlan, henye, dobozódó és részeges lelkész csak egy is legyen e fontos hivatalban (...) az egyház és hallgatók megvizsgáltassanak a tudományból, hibából, vallásból (...) életök tisztasága, ártatlansága felől.” Vizsgálat tárgya volt a lelkipásztor jövedelme (pénzbeli és természetbeni), az egyház ingó és ingatlan vagyona (épületek, földek és klenódiумok). A Tiszántúlon 1762-ben szabá-

lyozták a látogatások rendjét. Előírták, hogy vizsgálni kell a lelkész személyét, a gyülekezetet, a lelkész kapcsolatát, az ekklesiásia vagyonát, az adományokat, a tanítók személyét, a bábák ügyeire vonatkozó teendőket. A látogatásnak pontosan leírt menete volt. Az esperesnek a látogatás helyére megérkezve „nem másuva, hanem a prédikátor házához” kellett megszállnia. Legelőször a prédikátor személyét kellett megvizsgálni: a vizitációnak istentiszteleti jelleget kellett adni az által is, hogy imádsággal kellett azt kezdeni. Megnézték a prédikátor könyveit (kötelező volt a magyar, latin, görög, héber nyelvű biblia, II. Halvét Hitvallás, Heidelbergi Káté és kánonos könyv a szertartások rendjével és szövegével), ha valamelyik hiányzott, adtak egyet a lelkésznek, az árát kifizették. Ha a lelkész nem volt „felette koros”, megvizsgálták görög és héber tudását. A lelkésznek feljegyzést kellett vezetnie az egyházközség történetéről. Ezután a templom, úrasztal, szöszék, lelkészlakás következett. Az 1562-es debreceni hitvallás írja .... helytelenül járnak el, akik a látogatásnál csak a galambganéjt s a templom mocskát vizsgálják s az erkölcs s tudomány megvizsgálását elmulasztják”.

A publikált iratok olyan egyházmegyék életébe engednek betekintést, amelyek területének túlnyomó része a trianoni határon túlra került. Olyan egyházközségekről közöl adatokat, amelyek történetének feldolgozása során a kutató viszonylag kevés, nehezen elérhető forrással dolgozhat. A bevezetést követi az egyházközségek látogatási jegyzőkönyvének leírása. Példaként a beregi Badaló községben készült jegyzőkönyvének fejezeit soroljuk fel: Parochialis Telkek; Extra villanumok; Az Ekklesiásia pénze; A Templom; A Harangok ketten vagynak; Templomhoz tartozó edények. Ezeken kívül van még. Badaló, 1808. december 31.

A kötet 143 község-egyházközség felsorolásával és a glossariummal zárul. A kiadványt sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta Szabadi István, a szerkesztő munkatársa Keczás Mariann volt. (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár. Debrecen, 2001.)

Gazdag István

EZER SZÁLLAL

Az ezredforduló határon túli magyar fiatal-ságának hú tükre. Miska bácsi levelesládájából közzéteszi: *Padisák Mihály*

Ma már felnőtt generációk emléke-élménye Miska bácsi levelesládája a Magyar Rádióban. Ezek a nemzedékek nem csak hallgattak, hanem írták is ezt a népszerű és sikeres műsort. Miska bácsi meleg, baráti hangja, és a gyerekek érzéseinek hűsége tolmácsolása tartotta életben évtizedeken át, túlélve anyai, a maga idejében népszerű programot, korosztályoknak nyújtva tanácsot, segítséget, megmutatózási és önkifejezési lehetőséget.

Elhangzott műsorainak egy része most kötetben látott napvilágot a Masszi Kiadó gondozásában. A kétszázahuszonkilenc üzenetet határon túli fiatalok írták. Vallomások ezek. Tiszta fiatal lelkek szólanak meg bennük arról, ami nekik a legdrágább, nemzeti hovatartozásukról. Nem higgadt történetek és realpolitikuskos mérlegelt stílusában írótak, az ő személyes tapasztalataik, kendőzetlen gondolataik törnek fel, néha fésületlenül, de mindig őszintén.

Padisák Mihály több csoportban adja elének az írásokat. Először a szülőföldről szólókat, hétszáz faluból, városból válogatva. A következő fejezet családjuk iránti szeretetüket tükrözi, majd az ott különösen fontos magyar nyelv iránti érzelmeiket igyekeznek megformálni. A fejezet alcímei: Legfontosabb örökségem, Én és a könyv, Családom nyelve, Irodalmi élmények. Felvillan a lapokon a vegyes házasságok gyermekeinek saját helyzete. Kövek mesélnek ezután, amelyek az évszázadok alatt sok mindennek voltak tanúi, templomok, várak, házfalak. Régi határrészek, dűlők nevei olykor már elpusztult falvak emlékeit őrzik, esetleg egy régi földesúr vagy esemény kései jelhezói, elfelejtett sirookra, emlékművekre hívja fel a figyelmet ez a nagy helytörténeti érdekességű fejezet.

Külön fejezetben emlékeznek jeles magyarokra, felidézve életüket, munkásságukat, kapcsolatukat egy adott vidékkel, településsel. Példájuk, emléküik időn és határon túl erőt, kitartást adhat a megmaradáshoz. Hagyományörzésről beszél a levelek újabb csoportja, amelyek nem szakirodalmi források alapján íródtak, hanem személyes tapasztalatok, a mai élet szülöttei. Hogy ez mennyire így van, mutatja az a jugoszláviai híradás, amely beszámol a kemencék kénszerű feltámadásáról, a háború miatt újra otthon sütik a kenyeret. Olvas-hatunk a veszélyben lévő magyar iskolák védelméről, megható milyen szeretettel és büszkén írnak a határon túli magyar gyerekek – és pedagógusok – iskoláikról. Helyet kapnak a kötetben magánygyerekről beszámoló levelek is, fiatalok írnak gondoljaikról, boldogulásukról. Szomszédainknál lezajlott történelmi változások jelentik a következő fejezet tárgyát, az ottani magyar fiatalok szemével. Ez nem történelem órai tananyag, hanem magyar gyermekek, ifjak sorsa, s így mindennél szemléletesebb történelmi lecke. Különösen megrázó a balkáni háború – gyermekszemmel.

A zárófejezetben – amely Magyarországra jött határon túli gyerekek üzeneteit összegzi –, összesűrűsödik a legfontosabb, a testvérszivek dobogása. Élményeik és nehézségeik megható egyszerűséggel jelennek meg soraikban.

Érdemes elolvasni Padisák Mihály könyvét gyermekeknek és felnőtteknek, pedagógusoknak, helytörténet iránt érdeklődőknek, de nagyon hasznos lehet idegenvezetők számára is. Meggyőződhetnek róla, hogy Miska bácsi levelesládája nemcsak a rádióban, hanem nyomtatásban is megérdemli figyelmünket. (Masszi Kiadó. Bp. 2002.)

Róbert Péter

Honismereti Bibliográfia

Antalné Tankó Mária: Gyimes-völgyi népi gyógyászat. Európai Folklor Intézet – L'Harmattan. Bp., 2003. 285 old.

Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Pallas Stúdió. Bp. 2000. 496 old.

Baranyai Decsi Csímor János. Szerk.: *Nagy Janka Teodóra, Szabó Géza. Honismereti Egyesületi Könyvtár 1.* Kiadja a Tolna Megyei Honismereti Egyesület és Decs Nagyközség Önkormányzata. 2002. 64 old. – A 2002. május 13-án, Decsen rendezett emléknapi előadásai.

Baráz Csaba: Kaptárkövek: szakrális köemlékek a Bükkalján. *Palócország felé, 1.* Kaptárköv. Köz-művelődési és Tájékoztatói Egyesület. Eger. 2000. 68 old.

Bács-Kiskun megyei Honismereti Hírlevél. (Különszám) Szerk.: *Székelyné Kőrösi Ilona.* Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület. Kecskemét, 2002. 16 old. – *Hermann Róbert:* Kossuth Lajos; *Sz. K. I.:* Kossuth Kecskeméten; „Örökségünk a Duna-Tisza közén”; Kossuth és kortársai; Kossuth-konferencián; *Kenyeres Dénes:* Kossuth hadtudományi vonatkozású írásai; *Kenyeres Dénes:* Kossuth Lajos a magányújteményben. Kossuth-emléktúrán 1977-ben; *Heltai Nándor:* Kossuth Ferenc életének legboldogabb pillanata; *Heltai Nándor:* Kossuthék kecskeméti ingóságainak árverezése; *Mesznáder Klára:* A Kecskeméti Lapok alapítója; Madarassy László; *dr. Jóna Iván:* 1848/49 emlékei Kecskeméten; *Asbóth Miklós:* A Kossuth-család kalocsai vonatkozásai; *Szénástiné Harton Edit:* Kossuth-emlékek Bácsalmáson; *Császár Cirillné:* Kossuth-év a Béka Általános Iskolában; *Papné Csaplár:* Honismeret a kecskeméti Széchenyi Szakközépiskolában; Kecskeméti a szabadságharcban; *Kállainé Veréb Mária:* A Kossuth-év rendezvényei Kiskunfélegyházán 2002-ben; *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet:* „Üdvözlöm a csatákban megbarnult haragos kunokat!”; A tudás forrásai; Sebestyén Imre képes levelezőlap-gyűjtő; Honismereti kiténtetést kapott a Bácsország; *Sz. K. I.:* A Kossuth-szobor alkotója.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történeti és néprajzi tanulmányok. *Csokonai Históriai Könyvek.* Csokonai Kiadó. Debrecen, [2001] 168 old.

Bánkiné Molnár Erzsébet: A kunok Magyarországon. *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 25.* Szerk.: *Bartha Elek.* Kiadja a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 2002. 184 old.

Bencsik János: Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom – Tokaj népessége 1869-ben. *Officina Musei 13.* Miskolc. 2003. 258 old.

Berecz József: Borsod megye és Miskolc Múzeumügye a helyi sajtóban, 1892–1949. *Herman Ottó Múzeum.* Miskolc. 2000. 127 old.

Bényei Miklós: Kossuth Lajos és Debrecen. Kiadja a Városi Könyvtár. Debrecen, 2003. 351 old.

Borovazky Samu: Szendrő vára – képmelléklettel. *Érc és Ásványbányászati Múzeum.* Rudabánya. 2000. 39 old. (Reprint)

Czeglédy Iona – Lovász Emese: Élet a diósgyőri várban. *Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 7.* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2000. 191 old.

Csutkai Csaba – Papp Tibor, D.: Nyíregyháza köztéri szobrai és plasztikái. Kiadja az Önkormányzat. Nyíregyháza, 2002. 99 old.

Dánielisz Endre: Arany szellemében. Nagyszalonta művelődéséért. Kiadja az Arany János Művelődési Egyesület. Nagyszalonta, 2001. 66 old.

Dánielisz Endre: Nagyszalontai nyomdák és hírlapok. *Pro-Print Könyvkiadó.* Csíkszereda, 2002. 284 old.

Deáky Zita: A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban. *Osiris Kiadó.* Bp. 2002. 304 old.

Demény István Pál: Széles vizen keskeny palló. Magyar és összehasonlító folklórtanulmányok. *Pallas-Akadémia Könyvkiadó.* Csíkszereda, 2002. 265 old.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Összeáll.: *Árova Ferenc, Rózsa György Gyula.* *Acta archivistica, 4.* Kiadja a Levéltár, Miskolc. 1998. 183 old.

Feld István: XVI. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon: régészeti kutatások eredményei. *A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 38.* Sárospatak. 2000. 161 old.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Szerk.: *Elek Miklós.* Kiadja az Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. Balatonfüred. 2002. 4. sz. 28 old. – *Katona Csaba:* Két dokumentum a 18. sz. végéről; *Badn Beáta:* 150 éve végezték ki Noszlopy Gáspárt; *Simon Károly:* A balatonfüredi 2-es számú postahivatal története 1949-ig; *Z. Karkovány Judit:* A balatonfüredi piros templom keresztút-képei; *Honti József:* Gyermekkori emlékeim a vasútról; *Igloi János:* A „fönix” – *Nemzetőr;* *Dibusz László:* Peremartoni Nagy Sándor, Balatonfüred mecénása; *dr. Horváth Mihály:* Beszámoló a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület 2002. évi tevékenységéről.

Gegesi László – Nagy Ödön – Székely Ferenc: Népi gazdálkodás Havadon. *Nagy Olga* ajánlásával. *Kriterion.* Kolozsvár, 2002. 224 old.

Hadobás Pál (szerk.): Edelény városkörnyék válogatott honismereti bibliográfiája. Szerk.: *Hadobás Pál.* *Edelényi füzetek 23.* Kiadja az Edelényi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum. Edelény. 2000. 82 old.

Hajdú Imre – Nagy Pál: A történelem hídján: Hidasnémeti története. Kiadja az Önkormányzat. Hidasnémeti. 2000. 275 old.

Hajdú Ráfi János: Motorikus erőgépek a kisbirtokos paraszti gazdaságokban: a mezőkövesdi példa. *Legatum. Mezőkövesd.* 2000. 188 old.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 3. sz. 8. old. – A tartalomról: *Szász Jenő:* Tisz-

tességes jövőt az erdélyi magyarságnak!; Csúry István: Egyházi misszióknak nemzetünk szolgálatában.

Harangzó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 4. sz. 8. old. – A tartalomról: Pénzes Lajos: Százötven éves a bihari püspöki orgona; Kerekes József: Pro Patria et Libertate; Gróf Degenfeld Sándor: Egy arisztokrata sorsa; Ábrahám Sámuel: Hatvan éves évforduló [Don-kanyar].

Harangzó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti Lapja. Nagyvárad, 2003. 7–8. sz. 16. old. – A tartalomról: Borbély Gábor: A Rákóczi-szabadságharc partiumi eseményei; Gazda István: Újra esperesi székhely Lugos.

A három muzsikós cigány. Babos István meséi. Gyűjtötte és a bevezetőt írta Szuhay Péter; kísérelő tanulmány Görög-Karáczy Veronika; utószó, jegyzetek, tartalmi kivonatok, típus meghatározások Benedek Katalin; meséket lejegyezte Tösmagi Erika; szerkesztette Fazekas Zsuzsa. Európai Folklór Intézet – L'Harmattan. Bp., 2003. 492 old.

Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002). Anyagát gyűjtötte és rendszerezte: Jakab Albert Zsolt. Szerkesztette és az előszót írta: Pozsony Ferenc. A Kriza János Néprajzi Társaság Értésítője. Kolozsvár 2003. 1–2. 188 old.

Hírlevél, 36. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. Sátoraljaújhegy, 2003. március, 16 old. – A tartalomról: Dombóvári János: Köszöntő [a Magyar Kultúra Napja alkalmából]; dr. Beniczky József: Gondolatok az „Édes anyanyelvünk” verseny 2002. évi eredményhirdetésén; Kódobócz József: Comenius élő öröksége s Magyarországgal kapcsolatos elismerő vallomása; Tusnády László: Emlékezés Szemere Bertalanra? Pethő Bertalan: Regionális és lokális kiadványok szerkesztőinek találkozója.

Hornyák Gyula: A királyné faluja, Meszes: fejezetek a község történetéből. Kiadja az Önkormányzat. Meszes. 2000. 171 old.

Irodalmi nemzet? – hagyományok, kérdések, távlatok az ezredfordulón: a Tokaji Írotábor 1999. évi tanácskozása. Szerk.: Serfőző Simon. Tokaji Írotábor évkönyve, 9. Kiadja a Tokaji Írotábor Egyesület. Miskolc. 2000. 281 old.

Játék és kultúra. Szerk.: Szikszai Mária. Kriza János Társaság Évkönyve 11. Kolozsvár, 2003. 280 old. – Gazda Klára: A konferencia elő; Gazda Klára: Isten kovács; Lázár Katalin: Fogócskatipusok a népi játékok típusrendjében; Karácsony Molnár Erika: Az ördögbelelemes, szegény Lázár és a Dűsgazdag dramatikuss játéka Szentegyházán; Faragó József: Hány kivilvasó mondókat tudnak a hármásfalusi gyermekek?; Olosz Katalin: Játék a csatatéren; Szikszai Mária: Egy palackba zárt üzenet esélyei: játszó istenek Homérosz Illiászában; Demeter Éva: Játék, nevelés, munka kapcsolata egy levélíró szülő gondolkodásában; László János: A játék szerepe a munkába és a társadalomba való belenevelődésben; Zsigmond Győző: Bükkfataplóból készült játékszerek; Márton Béla: Sövidéki hangzó gyermekjátékok; Gálné Kovács Irma: Egy gyermekjáték hatféle változata Gyergyóújfaluban; Kalmár Ágnes: Játékok Erdélyből – A kecskeméti Szórakaténusz játékműzeuma és Műhely gyűjteményei; Szepesi András: A 20 éves kecskeméti Szórakaténusz Játékműzeum játékkészítő és kézműves műhelye; Kriston

Vizi József: Kiss Áron Magyar gyermekjáték-gyűjteményének erdélyi vonatkozásai; Kürti László: Szexualitás és csufogatás Kalotaszegen; Zsemlyei János: Vojtázás egy nagykárolyi vendégfogadóban a XVIII. sz. végén.

Kállósemlén. Szerk.: Németh Péter. Száz magyar falu könyvesháza Kht. 2002. 215 old.

Kecskemét is kiállítja... Kecskeméti a szabadságharcban II. Szerk.: Székelyné Kőrösi Ilona. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma. Kecskemét, 2002. 223 old. – Hermann Róbert: Gáspár András honvéd tábormok; Péterné Fehér Mária: „Első a tűzben utolsó a hátrálásban” – Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban; Csikány Tamás: A 16. (Károlyi) huszárezred története; Zakar Péter: „Előre utánam, itt az úristen!” (Erdősi Imre, a branyiszközi hős); Székelyné Kőrösi Ilona: Muraközy János és Kecskemét város szabadságharcosa.

Kedves Gyula: Szabolcs a hazáért: a 48. Honvédszászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban. Heraldika Kiadó. Bp., 2002. 301 old.

Kiss József (szerk.): „Jgy volt ez régente, aki ott volt...”. Kis Jankó Nagy István szücs népművész mester irásos hagyatéka. Kiadta az Önkormányzat. Mezőkövesd. 2000. 147 old.

Kocsik Zoltán: 115 éves az özdi Tűzoltóság, 1885–2000. „Tűzkalak”. Özd. 2000. 24 old.

Kornyáné Szoboszlai Ágnes: A mi falunk Felsőnyárad. Kiadja az Önkormányzat. Felsőnyárad. 2000. 572.

Kovács Bertalan: Záhony a XXI. sz. küszöbén. Ceba. Bp., 2002. 117 old.

Kovács Máttyás: Kévébe gyűjtött kalászkok. Válogatás egy mátyó ember szellemi hagyatékából. Hajdu-Vinpress. Mezőkövesd-Miskolc. 2000. 253 old.

Ködöböcz József: Lakóhelyünk Sárospatak és körtére. Sárospataki Népfőiskolai Egyesület. Sárospatak. 2000. 331 old. – Lakóhelyismereti tanítási segédkönyv.

Kunszabó Ferenc: Vándorvasban: korrajz a XX. sz.-ből. Műhely-Munka Bt. Érd. 2002. 580 old.

Kuntár Lajos: A véres Don. Kiadja a Vasi Szemle Szerkesztősége. Szombathely, 2003. 220 old.

Látnivalók Miskolcon. Főszerk.: Kürtőhelyesi Erzsébet. Miskolc útikönyve praktikus tanácsokkal. Well-Press. Miskolc. 200. 146 old.

Lehoczy Alfréd: Hétszáz év a Bükk és a Tisza táján: a honfoglalástól a mezőkeresztési csatáig (1596). Felsőmagyarország. 2000. 699 old.

Lénárt Béla – Rémiás Tibor: Fejezetek Szirmabesenyő Község történetéből. Kiadja az Önkormányzat. Szirmabesenyő. 2000. 417 old.

Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban: Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. Osiris. Bp. 2000. 361 old.

Magyar Zoltán: Toma megyei népmondák. Magyar Népköltészet Tára 1. Bp. 2001. 841 old.

Margócsy József: Útcák, terek, emléktáblák, 5. k. Újabb mozaikok a régi Nyiregyháza életéből. Megyei Levéltár. Nyiregyháza, 2002. 260 old.

Mező László: Az encsi sport 75 éve. Encsi füzetek 2. Városi Sport Club. 2000. 148 old.

Michele D’Aste naplója Budavár 1686. évi ostromáról és felszabadításáról. Ernesto Piacentini

gondozásában. Ford.: *Zöldi Mihály*. Corvina. Bp. 2000. 140 old.

Millenniumi Bódva-völgyi képekonyv. Szerk.: *Laki Lukács László*. Bódvavölgyi Gazdaságfejlesztési Alapítvány. Edeleny. 2000. 133 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 2. 24. old. – A tartalomból: *Borbáth Erzsébet*: Beszámoló az iskolán kívüli magyar nyelvtanítási program működéséről a moldvai csángó falvakban, a 2002–2003-as tanévben; *Daczó Katalin*: Két otthon között; *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángók nyelvjárása; *Halász Péter*: Külső-rekicsin külterületi helynevei; *Rosetti, Radu*: Despre Ungurii și episcopie catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); A minorita obszerváns szerzetes, *Bartholomeo Bassetti* jelentése a moldvai katolikus templomokban tett látogatásáról: 1643. április 12.; *[Iancu] Laura*: Apokaliptika; *Ferenczes István*: Moldovának árva népe XXV.; *Szenik Ilona*: Sírató-paródiák [Trunkból].

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 3. 24. old. – A tartalomból: *Bartha András*: A Csángó Fesztivál megnyitóbeszéde; *Bilibók Jenő*: Csángó hétvege Budapesten; *Gáspár Hajnal*: „Romániai magyar közösség – mitológia és történelmi valóság között”; Az Európa a Csángókért Alapítvány Csángó Népfőiskolát nyitott Budapesten; *Nyisztor Tinka*: Nyílt level Petru Gherghel jásvásári római katolikus püspök úrhoz; *Hegyesi Attila*: Nőtt a Bákó megyei magyarok száma; *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángók nyelvjárása; *Rosetti, Radu*: Despre Ungurii și episcopie catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); *Halász Péter*: Külső-rekicsin külterületi helynevei; *Kolor Pózás*: Enekes történetek; *Nyisztor Ilona*: Mért ez így!; *Ferenczes István*: Moldovának árva népe XXV. [XXVI.]; *[Iancu] Laura*: Bujkál a tavasz.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2003. 4. 24. old. – A tartalomból: *Bibliotheca Moldaviensis*: *Pater Zöld*; *Gazda Árpád*: „Nem adjuk el a magyaroknak a gyermekeinket!”; A csángók orvosa lelki sebeket is gyógyít; *Kabay Lizett*: Hogyan bizonyítja Mircea Eliade a csángók magyarságát? *Borbáth Erzsébet*: Beszámoló az Erdélyben magyar nyelven továbbtanuló moldvai csángómagyar diákok támogatását biztosító Domokos Pál Péter Alapítvány tevékenységéről a 2002–2003-as tanévben; *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángók nyelvjárása; *Móser Zoltán*: A titok nézése távolról és közelről; *Rosetti, Radu*: Despre Ungurii și episcopie catolice din Moldova (A moldvai magyarokról és a katolikus püspökségekről); *Kolor Pózás*: Egy moldvai magyartanár levele barátaihoz; *[Iancu] Laura*: Magyar – legbelül; *Ferenczes István*: Moldovának árva népe XXVII.

Monostori sugár torony. Bogdán János magyargerőmonostori népdalgyűjtése 1906-ban. Közvetteszi: *Almásy István*. *Kriza Könyvtár*. Kiadja a Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2003. 81 old.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szentássy Árpád*. 2003. 4. 22. old. – *Petrovay Resko Sándor*: A műemlékvédelem agonizálása; *Szentássy Á.*: Ujlót, Mária családpuszta; *Dobi Géza*: Emlékezzünk a nagyabonyi cigány-

zenész zsenire [Bihari János!]; *Petrovay Resko Sándor*: Bodrogszerdahely, ahol a műemlékvédelemről való gondoskodás magától értetődő dolog; *Petrovay Resko Sándor*: Albár és Bény követendő példája; *R.*: Szlovákia szegényebb lesz egy középkori kastéllyal [Nemesnebojsza]; *Petrovay Resko Sándor*: Százéves a komáromi városi kózkórház II.; *Bogoly János*: Kastélyok a Felső-Bodrogszerdahelyen és az Ung-vidéken; *dr. Budai Ernő*: A szadi völgy; *Kopper József*: Honismereti múzeum Galántán; A poszterek fotói: Béke, Bodrogszerdahely, Borsi, Csákány, Comba, Királyfiakarcsa, Királyhelmec, Nagykeszi, Nyékvárkony, Palást, Zsarnó, Zsély; *Sztracsok Balázs*: Podmanicki Balázs.

Népi kultúra, társadalom Háromszéken. Szerk.: *Dimény Attila* és *Szabó Á. Tőhötöm*. *Kriza Könyvek 17*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2003. 191 old. – *Pozsony Ferenc*: Előszó; *Albert Ernő*: Eredmények és feladatok a háromszéki néprajzkutatásban; *Szabó Judit*: Balázs Márton és a háromszéki néprajzkutatás; *Szócsné Gazda Enikő*: Háromszéki csempékesztő központok és kutatási problémáik; *Gazda Andrea*: Felső-háromszéki hozománylevelek elemzése; *István Anikó*: Az istenséggel valóírásos kommunikáció, mint „ritualizált viselkedésmód” – A futásfalvi kegytemplom emlékkönyve; *Bartalis Izabella*: A betlehemezés száz éve Kézdiszentléleken; *Szabó Á. Tőhötöm*: Határképzés – egy műtietnikus falu térszerkezete; *Dimény Attila*: Házassági szokások Oroszfuluban az 1895–1950 közötti polgári anyakönyvek tükrében; *Deák Ferenc*: A végredekelzés Csermátonban; *Rancz Elemér*: A kantai iskola története.

Néprajzi Látóhatár. A kultúra táji, térbeli változásai. Tanulmányok a 60 éves Kósa László tiszteletére. A Györfy István Néprajzi Egyesület folyóirata. 2002. 1–4. sz. 430 old. – *Tar Sándor*: Az Úr áldása utadon; *Keményfi Róbert*: Előszó; *Bartha Elek*: A 60 éves Kósa László köszöntése; *Keményfi Róbert*: Pályarajz Kósa Lászlóról – Kósa Lászlóval; Kósa László-élettrajzi adatok; Válogatott bibliográfia; Tabula generalitoria. **KULTURÁK, TAJAK, RÉGIÓK – ELMÉLETI MEGLÁTÁSOK:** *Csikfi Tamás*: A régiófogalom néhány elméleti és módszertani problémája; *Fejős Zoltán*: A regionalizmus és a néprajzi kutatások néhány kérdése; *Paládi-Kovács Attila*: Zonalitás a Bódva-vidék anyagi kultúrájában; *Borsos Balázs*: „A régió jó régió”. A magyar népi kultúra számítógép meghatározta területi egységeinek elnevezése kérdéséről; Az elterjedés fogalma; *Voigt Vilmos*: Az elterjedés fogalma; *Hoppál Mihály*: Lokális értékek és a hagyományalapú társadalom. A **VALLÁSOSSÁG TAJI VARIÁNSAI**: *Keményfi Róbert*: Lokális vallási termékek szerkesztési lehetőségei; *Lackovits Emőke*: Kultikus hely, szakrális, liturgikus, felekezeti tér – A vallásgyakorlás színtere a közép-dunántúli református közösségekben; *Barna Gábor*: A kompenzációs ritusa – Bácskaiak a Mátrában a mátrafüredi Ivanits panzió vendéghelyén alapján; *P. Szalay Emőke*: Éperjesi önkannak a kárpátaljai református gyülekezetben; *Szigeti Jenő*: A dél-alföldi protestáns parasztekklziológus válsága a XIX. század végén; *Telenkó Bazil Mihály*: Kistáj – vallási identitás – szempontok a nagypaládi görögkatolikuság, illetve az itt élő pravoszláv vallásúak identifikációs kérdéséhez; *Madar Ilona*: A magyar presbiter. **NEMZETISÉGEK A TÉRBEN:** *Kocsis Károly*: Vázlat a magyar

etnikai térképezés történetéhez; *Gyivicsán Anna*: A Pilis hegységi szlovák települések táji jellegzetessége; *Dankó Imre*: A tiszaujlaki vásár etnicitása. **TÁJ ÉS KULTÚRA – KULTÚRA ÉS TÁJ**: *Viga Gyula*: A tájformáló kultúra korszakai és a kultúrtáj változásai a Bodroghözben; *Selmeczi Kovács Attila*: A táj szerepe a Kál-völgy gazdálkodásában; *Szilágyi Miklós*: A gyomaiaiak regionális árucseré- és munkakapcsolatai a 18. sz. végén és a 19. sz. első felében. **TÁJAK, RÉGIÓK TÁRGYI SZELLEMI ÖROKSÉGE**: *Tátrai Zsuzsanna*: Kalendáris szokásaink táji tagoltsága; *Pozsony Ferenc*: A moldvai csángók történeti tudata; *Nagy Ilona*: Petőfi sírja Aranyostordán; *Lukács László*: Szederfa, eperfa; *Ujváry Zoltán*: A babonák könyve; *Bódi Erzsébet*: Lengyel írók az Ethnographia lapjain (1890–1980); *Gráfik Imre*: A néprajzi (tárgyi) gyűjtemények és preventív konzerválás program. **TERBELI TÖRVÉNYEK NÉLKÜL**: *Dallós Csaba*: A „halál turistája” – A variálódás jelenség az Internet közegében.

A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza. Szerk.: *Frisnyák Sándor*. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza, 2002. 270 old.

Oláh Tamás: Kossuth Lajos és Zemplén vármegye. Forráskiadvány. Miskolc 2002.

Olosz Katalin: Egy kiállított emlékképei. *Kriza Könyvek* 17. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2003. 83 old. – Szabó Sámuel néprajzi gyűjtőútja 1864-ben és az első magyarországi háziipari-néprajzi kiállítás; *Szabó Sámuel*: Rövid utasítás; *Mentovich Gyula*: Székelyföldi útinapló (1864).

A pалosok építészeti és művelődéstörténeti emlékei Borsodban. Szerk.: *Dobrossy István* és *Viga Gyula*. *Tanulmányok Diósgyőr történelméhez*, 8. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc. 2000. 240 old.

Pechány Adólf: A magyarországi tótok. *Felsőmagyarországi Mimerua* Miskolc, 2000. 261 old.

Pedroni Emma Anna: A Műegyetem történeti kincsei. *Egyetemtörténeti füzetek*. A Jövő Mérnöke Alapítvány. Bp. 2000. 20 old.

Petrán Lajos: Matyó élet – matyó sors: regényes memoár. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Városi Önkormányzat. Mezőkövesd-Miskolc. 2000. 296 old.

Pocsainé Eperjesi Eszter: Palágyi Deák Geyza (1871–1931). *Acta Patakina*, 5. Sárospataki Ref. Kollégium Tud. Gyűjtemény. Sárospatak. 2001. 166 old.

Rum története 1246–1996. Szerk.: *dr. Horváth Sándor*. H. n., é. n. [2001] 294 old.

Siklóssy László: A régi Budapest erkölce. Utószó: *Székely András*. Osiris. Bp. 2002. 520 old.

Stevanyik András: Eleven kövek. Emléktáblák, emlékoszlopok, emlékművek Nyíregyházán. Möbiusz Print. Nyíregyháza, 2002. 186 old.

Szabály Péter – Szmorad Ferenc: Jósófafő: település a források és a barlangok völgyében. Kiadja az Önkormányzat. Jósófafő. 2000. 196 old.

Szabolcs. Szerk.: *Németh Péter*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp., 2002. 195 old.

Szabó Á. Tóhótóm: Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban.

Kriza Könyvek 11. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2002. 158 old.

Szakál István: Besenyő ezer éve. Kiadja a Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2002. 222 old

Szatmárcseke. Szerk.: *Németh Péter*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp., 2002. 180 old.

Százéves a miskolci Erzsébet–Simmelweis Kórház. Szerk.: *Sallai Zsolt*. Kiadja a Kórház. Miskolc. 2000. 206 old.

Szentlászló. A helyi önkormányzat időszakos kiadványa 2002. 2. sz. 16 old. – A tartalomról: *Bognár József*: Nyolc év eredményei Szentlászló község életében; *Buday Györgyné*: Szent László hagyomány községünkben; *Buday Kinga*: Mondák Szent László királyról.

Szentlászló. A helyi önkormányzat időszakos kiadványa 2002. 3. sz. 16 old. – A tartalomról: Szentlászló földrajzi nevei; *Lengyel Dénes*: Mondák Szent László királyról; *Turger Antalné*: Megszépült templomunk; *Hegedűs János*: A templom megáldási ünnepe; *Buday Györgyné*: [Tíz éve halt meg] Dr. Vargha Károly; Mondák Szent László királyról.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Csíkszereda, 2003. 3. 162 old. – A tartalomról: Árpád-vonal – sorsvonal; *Sylvester Lajos* beszélgetése Szabó József János hadtörténéssel; *Szabó József János*: Az erdőfélék evolúciója; *dr. Vojtkó László*: Székelyföld népessége a történelmi demográfiai adatok tükrében (1333–2002); *Lajos Veronika*: Március 15. a Székelyföldön; *Benkő Levente*: Minden, ami egyszer volt.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferenccs István*. Csíkszereda, 2003. 3. 162 old. – A tartalomról: Nem sikerült minden úgy, ahogyan elképzeltük – Dr. László Attila [jászvásári] régésszel beszélget *Dacó Katalin*; *Antal Imre*: Dr. Pál Gábor, nemzeti kisebbségi jogaink következetes védelmezője a két világháború között; *Veres Emese-Gyöngyösi*: Szösszenetek egy falutalálkozóról [Árapatak]; *Gazda József*: A megmaradás szalmaszalai III. (A Székelyföld történetéből).

Székelyné Kőrösi Ilona: A kecskeméti Kossuth-szobor története. *Porta Könyvek* 1. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2002. 112 old.

Szülőföldünk 28–29. A megyei honismereti mozgalom közleményei. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület. Miskolc, 2002. 294 old. – *Kovács Gabriella*: Diósgyőr-Vasgyári Kórház száz éve, avagy: gyógyítás, építkezés, legendák; *Iglói Gyula*: Miskolc Sajó utcai katonatemető története; *Prókai Margit*: A miskolci nyomdászat és könyvkiadás a XIX. sz. második felében; *Iglói Gyula*: Szemléltetés a százéves miskolci Népkertben; *Hadóbs Pál*: Numizmatika a miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyveiben; *Hadóbs Pál*: Leszli Andor numizmatikai munkássága, *Csirmazné Cservenyné Ilona*: A mezőkövesdi könyvtárak történetéből; *Hidég Ágnes*: Schweidel-eréklyék Ongán; *Fazekas Csaba*: Egy borsodi elmebeteg a negyvennyolcas forradalomban; *Shrek Csilla*: Erzsébet királyné halála a borsodi közvéleményben; *Kovács Livia*: Családom élete a két világháború alatt – a Grünwald és Keller család története; *Zsebesi László*: Zsidó törvényektől a holokausztig (Harangod-vidéke); *Somogyi László*: A szuhogyi birtok; *Zelenák István*: Az első „Aszú szőlő bor”; *Kiss József*: A Kis Jankó család története; *Csirmazné*

Cservenák Ilona: A „kis” Kövesd; Dolya; *Bencsik János*: Szántóvetők, termelők és termeltetők rétege Tokajban, 1869-ben; *Szabó Gábor-Titkos Alexandra*: Csincse kincse; *Koleszár Krisztián*: Káposztatermesztés Bódvaszilason; *Dévald Zoltán és Pocsainé Eperjes Eszter*: Makkoshotyka környékének hegyi forrásai; *Lénárt Béla*: A Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület 1996 – 1999 közötti tevékenységének beszámolója; *Rémias Tibor - Titkos Sándorné*: Beszámoló a 2001. Évi honismereti táborról; *Bán József*: Takács István, Dala József; *Kovács Dániel*: Szabó Lajos önéletrajzából; *Onodyné Agoston Éva Antónia - Rémiás Tibor*: Telepy György megemlékezések Tardon; *Molnár Mihály - Demeter Zoltán - Győri János*: In memoriam Nagy Károly.

Szűcs Ernő: Górnó vármegye várairól. Elica. Debrecen. 2000. 59 old.

Takács László: Onga története. Kiadja az Önkormányzat. Onga. 1998. 353 old.

Takács László (szerk.): Onga XX. századi története fotók tükrében: képek egy abaúji község életéből. *Ongai kulturális füzetek* 2. Kiadja az Ongai Kulturális Egyesület. 2000. 142 old.

Tamás Edit: A Bodrogköz népsége a XVIII–XX. században: vallási és nemzetségtisztikai feldolgozás. *A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek*, 35. Sárospatak. 1999. 334 old.

Tamás Erzsébet: A Bodrogköz eseményvilága a honfoglalástól napjainkig. Szerzői kiadás. Sárospatak. 2000. 52 old.

Tarpa. Szerk.: *Németh Péter*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp., 2002. 180 old.

Tiszaújváros, a lehetőségek városa. Fotó: *Barthók István*, szöveg: *Halász Aladár*. Well. Press. Miskolc. 2000. 96 old.

Tóth Sándor: Kossuth emlékek Szabolcsban. Nyíri Honvéd Egyesület. Nyiregyháza, 2002. 378 old.

Tóth Sándor: Rakovszky Sámuel 1848–49-es honvédezzredes emlékezete. Kiadja az Önkormányzat. Gávavencsellő, 2002. 78 old.

Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. *Belvedere Meridionale*. 2000. 479 old.

Tótszegi Tekla: A mérai kőteny. Szerk.: *Szabó Á. Tóthtöm. Kriza Könyvek* 18. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2003. 100 old.

Tuzsér. Szerk.: *Németh Péter*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp., 2002. 182 old.

Tűskés Tibor: A város és írója. 12 írórportré Pécs XX. századi irodalmi múltjából. Pécsi Szemle. Pécs, 2002. 64 old.

Udvari István: Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacsiúszky András munkácsi megyéspüspök cirill betűs körlevelei. Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. Nyiregyháza, 2002. 237 old.

Vaja. Szerk.: *Németh Péter*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp., 2002. 227 old.

Vancza János: Mikóháza. Kiadja az Önkormányzat. Mikóháza. 2000. 247 old.

Varga Kálmán: A gödöllői kastély évszázadai. *Mémlékek Állami Gondnoksága*. Bp. 2000.

Vási Szemle. A Vas Megyei Közgazdász tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely, 2003. 1.

140 old. – A tartalomról: *Szell Kálmán*: Dr. Batthyány-Strattmann László herceg, az orvos; *Kuntár Lajos*: A véres Don (részlet); *Kovács Sándor Iván*: Nyéki Vörös Mátyás (1575–1654); *Vitányi Iván*: Józsa Péter emlékezete; *Voigt Vilmos*: Józsa Péter a magyar szemiotika aranykorában; *Józsa Péter*: A jelenlét fogalma; *Kapitány Agnes - Kapitány Gábor*: Józsa Péter és a kulturális blokkok kutatása; *Borsos Zoltán*: Ökológiai alapú erdőgazdaság – a természetes környezet sérelme nélkül fenntartható fatermesztés a vasi erdőkben, potenciális termőhely-hasznosítással; *Keszei Balázs*: Újabb adatok a kis holdruta (Botrychium lunaria) élőhelyének természetességi állapotáról a Kőszegi-hegységben; *Tóth József - Somkuthy Ferenc*: Parkok a Gyöngyös mentén.

Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon. Szerk.: *Nagy Olga*. Kriterion. Bukarest-Kolozsvár, 2000. 459 old. – *Nagy Olga*: Ajánlás; *Bartos Miklós*: Havad múltja; *Nagy Odón*: A havadi család; *Gegesi László János*: Nyelv és közösség; *Nagy Olga*: A népi próza állapota; *Nagy Olga*: Havad hiedelemvilága; *Züllmann Jenő*: Népi gyógyászat; *Nagy Odón*: Az élet fordulói; *Nagy Odón*: Jeles napok; *Nagy Odón*: Népi joghagyományok; *Nagy Olga - Nagy Odón*: Havad erkölcsi élete; *Gegesi László János*: Tájsszavak.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. 2003. 2. sz. 16 old. – *G. T.*: Kuruc ostromzár alatt – Némété vált Buda és Pest; *G. T.*: Régi kódexek ápolói; Angyalföld a Királyi Palotában; *Gábrriel*: Domonkosok Magyarországon; *Tóth József*: Rákóczi emléktúra; *Gali Agnes*: Az ötven éves Nagy-Budapest; *Gábrriel*: Tanulmányok Budapest múltjából XXX.; *Pilinyi Péter*: Pest nagy nyomorúsága; *Sz. M.*: Egy koncepció perőről – A Grósz dokumentumok; Zászlógyűjtemény és restaurálása – Vendéglésoktól a ruhakészítőkhig; Budapesti Históriaik – Pillanatképek a kerületek múltjából; *Pilinyi Péter*: Józsefváros helytörténeti alkotóműhelye; A Budapesti Honismereti Társaság; *Buda Attila*: Andrassy út: tündöklés és hanyatlás; *Sz. M.*: Józsefváros története 189–1927; *Szöllösy Marianne*: Restaurálás és restaurátorok; *Paszab János*: Hagyományörző Rákosszalviak; *Tóth József*: Óbudai kiadvány a TKM-mozgalomról.

Veres László: Bükkszentkereszt. Száz magyar falu. Bp. 2000. 174 old.

Veres László (szerk.): Miskolc. Lézerpont. Miskolc, 2000. 77 old.

Vetési László: Ne csüggedj el kicsiny sereg! Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon. Kalota Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002. 488 old.

Zsámboki László (szerk.): 50 éve Miskolcon: fejezetek a Miskolci Egyetem történetéből. Miskolci Egyetem. Miskolc, 1999. 303 old.

Zsiga Tibor: „Communitas Fidelissima” – Szentpéterfa. A Magyar-Osztárk határmegállapítás 1922/23. Kiadó: Corin Kft. Szombathely 2003. 246 old. – Az 1993. évi kiadás utányomása.

Zsiros Sándor: A szolcai „elsőlyedt” templom rejtélye és a megújulás. Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány. Felsőzsolca. 2000. 112 old.

A Magyar Országos Levéltár kiadványainak kedvezményes árusítása

A Magyar Országos Levéltár a kiadásában megjelent könyveket, CD-ket kedvezményesen kínálja minden érdeklődőnek. A kiadványok megrendelhetők a Magyar Országos Levéltár címén (1250 Budapest, Pf. 3.). Fizetés utánvételrel. A könyvek árához – postai küldés esetén –, a postai költségeket is felszámoljuk. A könyvek személyesen is megvásárolhatók (1014 Budapest, I. ker. Bécsi kapu tér 2-4. Molnár Dezsőnénél). A kedvezményes akció 2003. szeptember 15-éig tart.

A MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei (1-2. köt.) Szerk.: Lakos János, 1993. – 3024 Ft helyett 1512 Ft.; A MSZMP KB 1957-1958. évi jegyzőkönyvei. Szerk.: Lakos János, 1997. – 1100 Ft helyett 550 Ft.; F. Kiss Erzsébet: Az alsó- és középszintű oktatás 1848-1849-ben a VKM iratainak tükrében, 1997. – 672 Ft helyett 336 Ft.; Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei (A-B kötet) 1997. – 3360 Ft helyett 1630 Ft.; F. Kiss Erzsébet: Die Ungarischen Ministerratsprotokolle aus den Jahren 1848-1849. (1998) – 800 Ft helyett 400 Ft.; Mátyusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár VI. köt. 19. – 4480 Ft helyett 2240 Ft.; Nyulásziné Straub Éva: A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai. 1849-1866. (1998) – 3360 Ft helyett 1680 Ft.; Szűcs László: A MSZMP Központi Bizottság jegyzőkönyvei 1959-1960. (1999) – 2800 Ft helyett 1400 Ft.; Lakos János: A Szapáry-és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei (1890-1895) (1-2. köt.) 1999. – 5600 Ft helyett 2800 Ft.; Szűcs László: Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. (2000) – 3360 Ft helyett 1680 Ft.; Mátyusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár VIII. (2001.) – 4480 Ft helyett 2240 Ft.; Farkas Gábor: A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon 1945-1950. (1992) – 314 Ft.; Trostovszky Gabriella: A Helytartótanácsi Levéltár műszaki tárgyú metszeteinek részlemezai, 1992. – 56 Ft.; Az 1941. évi népszámlálás története. – 74 Ft.; Az 1941. évi népszámlálás (összefoglaló adatok) 1978. – 123 Ft.; Az 1941. évi népszámlálás (demográfia és foglalkoztatottság) 1979. – 355 Ft.; Köblös József: A Budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan Archontológiája, 1987. – 101 Ft.; Éble Gábor: Az eszedi százéves úrbéri per története. 1912. – 400 Ft.; Éble Gábor: József nádor és Károly főherceg Pesten. 1911. – 500 Ft.; Éble Géza: Palatin Erzherzog Joseph un Erzherzog Karl in Pest. 1911. – 500 Ft.; Géresi Károly: A Nagykárolyi Károlyi család oklevéltára V. – 1500 Ft.; Takáts Sándor: Szalay Barkóczy Krisztina 1671-1724. (1910) – 500 Ft.; Fekete Lajos: Türkische Schriften aus dem Archiv des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606-1945. (1932) – 1200 Ft helyett 800 Ft.; Kossuth Lajos Országgyűlési

tudósítások 1949. – 300 Ft.; A Nagykállói Károlyi család Lvt.-a I. – 1200 Ft helyett 800 Ft.; A Nagykállói Károlyi család Levéltára II. – 1200 Ft helyett 800 Ft.; Pálmány Béla: Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből, 1981. – 67 Ft.; Boreczky Beatrix: Az Újjáépítési Minisztérium működésének válogatott dokumentumai 1945-1946. (1987) – 134 Ft.; Danes Istvánné: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez 1945-1949. (1988) – 336 Ft.; Gönyei Antal: Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből 1945-1948. (1988) – 414 Ft.; Boreczky Béla: A Magyar Állam szervei 1950-1940. – 1344 Ft helyett 800 Ft.; Varga János: Románok és magyarok 1848-1849-ben. (1955) – 270 Ft.; Magyar Országos Levéltár (levéltári ismertető) Szerk.: Lakos János 1996. – 1200 Ft helyett 800 Ft.; Lázár György: Szekfű Gyula követ és a moszkvai Magyar Követség jelentései 1946-1948. – 448 Ft.; Sigilla Regum- Reges Sigillorum (Szerk.: Érszegi Géza) 2001. – 4450 Ft.; Sigilla Regum- Reges Sigillorum (német nyelvű) – 4450 Ft.; Sigilla Regum- Reges Sigillorum (angol nyelvű) – 4450 Ft.; Gecsényi Lajos: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956-1964. – 1120 Ft helyett 700 Ft.; Lelkes György: Magyarország 1903-1912 közötti törzskönyvezett lakóhelyei. 2001. – 2240 Ft helyett 1200 Ft.; Majtényi György-Szattucek Zoltán: A szabó tüje és a cipész dikicse dokumentumok a kisipar és a kiskereskedelem államosi-tásának történetéből. 2001. – 1500 Ft helyett 1000 Ft.; Királyi Könyvek IV. CD – 8960 Ft helyett 4500 Ft.; Királyi Könyvek V. CD – 8960 Ft helyett 4500 Ft.; Középkori Magyarország lvt. VI. CD – 8960 Ft helyett 4500 Ft.; Királyi Könyvek IX. CD – 6194 Ft helyett 3500 Ft.; Müller Vera: A magyar települések településszervezési változásai 1945-1990 között. – 1996. 600 Ft.; Pajkossy Gábor-Ress Imre: Haus-Hof und Staatsarchiv, Kabinetarchiv, Statiskonferenz magyarországi vonatkozású iratai – 500 Ft.; Kálniczky Lajos: A MOL Filmtárban mikrofilmen őrzött anyakönyvek és katalógusa 1-2. köt. 1998. – 2240 Ft helyett 1800 Ft.; Nyulásziné Straub Éva: A MOL-ban őrzött eredeti címeres levelek, jegyzék (2000) – 1344 Ft helyett 800 Ft.

Rákóczi Ferenc fejedelem szülőhelye – Borsi vára

200 Ft

95/99 41 - H79

